

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

J. H. KRELAGE.

DH
187
V78

**NEDERLANDSCHE
BEROERTEN.**

NEDERLANDSCHE BEROERTEN

onder

FILIPS II.

Op last van H. M. de keizerin-koningin
MARIA THERESIA,

beschreven door

L. J. J. VAN DER VYNCKT,

in leven Raadsheer in den Raad van Vlaanderen, enz.

*Met de aantekeningen der beide onlangs
verschenen Brusselsche uitgaven, alsmede
van den Nederduitschen Vertaler.*

DERDE DEEL.

TE AMSTERDAM, BIJ
J. C. SEPP EN ZOON.

1825.

NEDERLANDSCHE BEROERTEN.

VIJFDE BOEK.

DERDE HOOFDSTUK.

De prins van Oranje begeeft zich naar Gend, en herstelt daar de rust. Verdere oogmerken van dien vorst. Het sluiten van eene naauwere vereeniging. Unie van Utrecht. Nieuwe openingen tot den vrede; congres van Keulen. Verzoening der waalsche steden en provinciën met Spanja.

Sedert lange was men het in de Nederlanden moede, te Gend eene zoo noodlottige en voor het algemeene bondgenootschap, zoo nadeelige tweedragt te zien.

De prins van Oranje, die het eerst daarvan onderrigt was, had de gevolgen voorzien en getracht dezelve spoedig te heelen; maar het eerst aangewende middel was niet krachtig genoeg voor het kwaad. De Aartshertog, de raad van state, de algemeene staten, kortom al wat in dien tijd eene schaduw van gezag had, bemoeide zich daarmede, zonder hetzelfde meester te worden. De religievrede, dien de Gentenaren onder zich gemaakt hadden, werd, bij

de uitersten, waartoe men gekomen was, vrij dragelijk gevonden; dezelve werd te Brusfel goedgekeurd, en de stipte nakoming van denzelven bevolen; men zond bevel op bevel om aan de kerkelijken hunne goederen wedertegeven, de gevangenen los te laten, en de zaken in hunnen vorigen toestand te herstellen. Doch alles was vruchteloos.

De heeren Himbise en Ryhove, door te veel voorspoed opgeblazen, wilden niet meer achterwaarts zien, noch op den afgrond letten die hen omringde.

Zij bragten hunne onafhankelijkheid in tegen alle deze vermaningen en bevelen, en zeiden dat die van de regering hun hulp hadden toegezegd tegen de Walen, en dat zij, terwijl deze ten dien aanzien in gebreken gebleven waren, zich van alle verbindtenis ontslagen vonden.

Het is te verwonderen dat de ruimeelgeest die de beide consuls verheven had, hen zoo lange konde staande houden op het glibberig pad hetwelk zij betraden. Er was eene verblindheid, die zich niet begrijpen laat; de tijd alleen kon, na duizend vreeselijke voorbeelden en het naderen van de grootste rampen, de oogen van de smalle gemeente openen. De overheersching werd ondragelijk.

De stad leed zeer veel bij deze wederwaar-

digheid. Bij zoo vele edelen en burgers, die vervolgd en door de gewelddadigheden en het ostracismus verdreven waren, voegden zich eene menigte vrijwillige verhuizelingen, die in stilte vertrokken. Onder hen die bleven, werd het getal der aanhangers van de partij van dag tot dag minder. Alle vertrouwen hield op, vrienden en magen verrieden elkander; de stad werd eenzaam, het vee kon op de straten grazen, gelijk de gedenkschriften van dien tijd ons melden.

Alle deze vrijwillige en andere pannelingen namen de wijk naar Frankrijk, naar Holland, sommigen naar Brabant, en bij den prins van Oranje, dien zij dag en nacht om redding aanzochten.

Na rijp beraad, oordeelde die vorst het voor den staat in het algemeen en voor de stad van aanbelang, er de eenigheid en rust te herstellen; hij nam zijne maatregelen, en besloot zich in persoon derwaarts te begeven; hetgeen aanliep tot de maand augustus 1579, en wel slaagde met betrekking tot de stad en tot den algemeenen staat; doch er hadden in dit jaar, met opzigt tot den algemeenen staat, andere gebeurtenissen plaats, die naar de tijdsorde moeten voorgaan; hetgeen te Gend, zes maanden daarna, gebeurde, was daarvan slechts een gevolg.

4 N E D E R L A N D S C H E

De prins van Oranje, door zoo vele onvoorziene hinderpalen bezet, vond zich in zijn eerste ontwerp teleurgesteld, en was genoodzaakt andere maatregelen te nemen om het bondgenootschap staande te houden.

Hij zag met zekerheid vooruit, dat het waalsche land aan hetzelfde zoude ontglippen, zonder dat het te weerhouden zoude zijn; hij kende de vorderingen van hunne onderhandeling met Spanje, en hij wist dat het buitensporig gedrag van hen die te Gend het bewind voerden, hen onherstelbaar afkeerig gemaakt en verbitterd had.

Ten einde het nadeel te voorkomen, hetwelk deze scheuring zoude veroorzaken, befloot hij zijne krachten bijeen te verzamelen door het aangaan van eene naauwere en bestendiger vereeniging, die in staat zoude zijn om zich op hare eigene grondslagen te handhaven, onafhankelijk van de andere, destijds zoo onrustige, provinciën, welke men daarin zoude toelaten en trachten vereenigd te houden, zoo veel mogelijk zoude wezen, nogtans zoo, dat men, die te eeniger tijd komende te verliezen, ze zoude kunnen misfen. De noordelijke provinciën kwamen hem geschikt voor om dit middenpunt uittemaken. Holland, Zeeland, Vriesland hadden niets van den zee-

kant te vreezen; de andere naburige waren onder derzelver bescherming; die provinciën hadden in den aanvang der beroerten geleden, en de grondslagen der vrijheid gelegd, maar derzelver bevolking herstelde zich van dag tot dag; de inwoners hadden gerust, sedert dat de burgeroorlog naar Braband, Henegouwen en Vlaanderen was overgegaan.

Eenige jaren rust hadden hen den tijd gegeven om zich op hun gemak te bevestigen en te versterken, de verkregene vrijheid zich te nut te maken en hunnen koophandel uittebreiden; men kon reeds zien dat de hier en daar verspreide overblijffelen van den ouden koophandel van Antwerpen zich in Holland zouden vereenigen, en dat Amsterdam, offchoon de stad welke zich het laatst aan de Spanjaarden onttrokken had, er te eenigertijd de meeste voordeelen van bekomen zoude.

Deze provinciën, ten getale van zeven, maakten een meer gebonden en in zich zelve vereenigd ligchaam uit: de nieuwe godsdienst heerschte er algemeen en zonder mengsel met andere; zij waren overigens aan den prins verknocht, die er als te huis, of bij zijne vrienden was.

Om de nieuwe vereeniging des te sterker en te duurzamer te bevestigen, vormden zij, die

dezelve aanging, zich tot eenen souverainen staat, den koning van Spanje niet meer erkennende.

Tot dien tijd toe, was de naam des konings altoos aan het hoofd der plakaten en edikten geweest, wel is waar dikwijls tegenstrijdig genoeg, gelijk hierboven daarvan voorbeelden bijgebracht zijn.

Dit gebruik werd afgeschaft; men betoogde den volken dat de koning van Spanje, zijne eeden verbroken en het oorspronkelijk verdrag tuschen hem en zijne vasalen en onderdanen geschonden hebbende, van alle regten, waarop hij mogt aanspraak kunnen maken, en met name van de souvereiniteit vervallen was, en dat de natie, tot hare vrijheid teruggekomen, hem niet meer moest erkennen, maar eene regering verkiezen geschikt naar hare natuurlijke regten.

Deze hoonende verloochening, die door de bewoordingen nog hatelijker was, werd bekrachtigd, en ten uitvoer gebracht; de volken werden ontslagen van den eed van getrouwheid, de zegels verbroken, en aan de amptenaren en anderen eene plegtige afzwering onder eenen nieuwen eed voorgesteld. Dit werd achtervolgens van stad tot stad bewerkstelligd, en duurde zeer lange. Men oordeelde het noodzakelijk

voor de nieuwe instelling, om aan dezelve meerdere achting te verschaffen. Het oogmerk van den ontwerper van het plan was, daardoor die nieuwe vertegenwoordigers van de souvereiniteit te vleijen, en aan te moedigen, en de zedigen der provinciën, van welke men niet zoo wel verzekerd was, daaraan met meerdere bestendigheid te verbinden, door de verzoening met Spanje voor alle gezamenlijk onmogelijk te maken.

Het hier bedoelde plan bevatte nog andere maatregelen, die eerst in tijd en wijze, wanneer het noodig zoude zijn, moesten in werking komen. Daartoe behoorde mede dat men den hertog van Alençon, die nog steeds eene aanspraak op de Nederlanden had, ten tooneele bragt, door hem de souvereiniteit des lands, bij eene te doene verkiezing door de grooten en het volk, aan te bieden, op voorwaarden over welke men zoude overeenkomen.

Het was een voegzaam voorwendsel om den aartshertog Matthias zijn afscheid te geven, en hem de landvoogdij te doen verlaten, welke hij grootelijks moede was. Het was zulk ingelijks om den prins Casimir van de Palts te verwijderen, die, het met Himbise en die van Gend eens zijnde, zich in Vlaanderen noodzakelijk maakte, werwaards hij zijne troep

pen gevoerd had , en waar hij ten koste van vriend en vijand leefde .

Men had geene verwachting op vermogenden onderstand van de zijde van Frankrijk ; dit rijk was te zeer in onrust om te dier tijd aan vreemden hulp te zenden , doch wist men dat de verkiezing van den hertog van Alençon aan het fransche hof zeer aangenaam zoude zijn , in weerwil van hetgeen het daarover welstaanshalve mogt verklaren om Spanje niet te beleedigen . Men wist dat dit hof , dat de prins , door middel van zijne eigen bezittingen , dat de koningin van Naverre zijne zuster , die hem zeer beminde , dat zijne vrienden en aanhangers , de uiterste pogingen zouden doen , en dat de prins althans ten minste , en in allen gevalle goede officieren , en een korps goede soldaten zoude medebrengen .

Er was hoop dat hij , uit hoofde van de gelijkheid van godsdienst en taal , en de nabuurschap met de waalsche steden en provinciën , deze van hunne verbindtenis met Spanje zoude afbrengen , of althans den verderen voortgang der ontstane scheuring zoude beletten , en hen zoude bewegen om geheel of ten deele in het bondgenootschap te blijven .

De prins van Oranje had nog een bijzonder oogmerk , namelijk , om door dit middel de te

Gend en in Vlaanderen gerezene onlusten te dempen, en de gevaarlijke gevolgen welke hij daarvan vreesde, te voorkomen. Deze onlusten hadden meer dan eenmaal zijne oplettendheid gaande gemaakt, en de opperhoofden hadden, door den weg welken zij hadden ingeslagen, alle middelen van herstel onmogelijk gemaakt.

Die vorst kon zich vleijen dat hij, bij zijne komst te Gend, door zijnen invloed en dien van zijne vrienden, de meeste ongeregeldheden zoude doen ophouden en de zaken weder in orde brengen; daarentegen was het te vreezen dat men weder tot dezelve zoude vervallen, zoo lang de onstuimige Himbise een zoo talrijk, onleidzaam en hardnekkig gepeupel tot zijne beschikking zoude hebben.

Het stond daarenboven te duchten, dat de tegenstanders van Himbise in hunne drift, of Himbise zelf uit wanhoop, na elkander door hunne huisfelijke geschillen in het verderf gestort te hebben, de Spanjaarden in het hart der Nederlanden zouden brengen, door zich aan hen overtegeven.

Himbise zelf moest ontwapend en buiten den strijd gesteld worden. Zijn haat tegen de Franschen was bekend; hij had zich menigmaal daarover verklaard; door hen tegen zijnen wil

interoeopen, verjoeg men hem met zekerheid voor zoo lange zij in het land zouden zijn, en zonder gevaar of geweld.

Met dit plan, begon de prins van Oranje aan de staten der provincien van langzamerhand te doen zien, van welk belang, in dien kommerlijken tijd, de verbindtenis met en de bescherming van Frankrijk, alsmede de hulp welke men van daarkonde verwachten, zijn zouden, voor den oorlog zoowel als voor de volkomene vereeniging van alle de provincien. Bij andere gelegenheden spraken hij en zijne vrienden van den hertog van Alençon, en van zijn huwelijksverdrag, hetwelk toen op het tapijt was, met de koningin Elifabeth van Engeland; naar hun, spreken te oordeelen, ontbrak er aan dit meesterstuk van staatkunde niet meer dan dat Spanje bedorven en de laatste der Spanjaarden naar zijn schiereiland verdreven ware, zonder vrees van hen immer weder te zien.

Zoodanig was de taal, welke men destijds voerde, en die het stuk schein voortebereiden; men sprak zoo te Gend, eenige maanden later, toen de prins er was; dit maakte zoo veel indruk, en verwekte eenen zoo hevigen schrik bij Himbise, dat hij metterdaad de vlugt nam.

Op deze wijze kwam niet alleen dit punt,

maar kwamen alle de andere van het bewuste plan tot rijpheid, en de uitwerkingen daarvan hadden op onderscheidene tijden en achtereenvolgens plaats, gelijk zal gezegd worden waar het behoort.

De Unie van Utrecht was in dezen het meest dringende punt, vermits dezelve het slagen van het ontwerp moest medebrengen; doch dit vorderde vastbeslotenheid en spoed, terwijl eene nieuwe vredehandeling stond geopend te worden, bij welke het niet aan aanbiedingen en kuiperijen zoude ontbreken om verdeeldheid onder de provinciën te zaaijen en aantestoken. Keizer Rodolph II., onvermoeid in zijne zorgen en pogingen voor den vrede, hield niet op met zijne bemiddeling aan den koning van Spanje en aan de staten der Nederlanden aan te bieden, en hen tot congressen en onderhandelingen uittenoodigen.

Hij haalde eenige keurvorsten en rijksvorsten tot de zelfde inzigten over, en zelfs den paus, die zijnen nuntius als bemiddelaar zond. De bemiddeling van wederzijde aangenomen, en de stad Keulen tot de plaats der bijeenkomst bepaald zijnde, werd het congres den 5. april 1579, op eene plegtige wijze geopend. Men had eenigen tijd te voren te Weenen, te Regensburg en in Holland onderhandeld; ligtelijk

was dus te denken dat het een of ander punt reeds voorloopig geschikt was; de bijeenkomst was lange te voren aangekondigd geweest, het gerucht daarvan had zich algemeen verbreid. Daarom kwamen de gevolmagtigden in tijds en in een groot getal bijeen.

Het bemiddelend gezandschap inzonderheid was luisterrijk, de heeren met dat werk belast, verschenen er, in groote staatje, en met eene menigte raadsheeren en regtsgeleerden: Jan Baptista Castanea, aartsbisshop van Rosfano, een genuées van geboorte, en nuntius van den paus, was aan hun hoofd; het was de zelfde prelaat, die, naderhand cardinaal geworden zijnde, tot paus verkoren werd en den naam van Urbanus VII. aannam. Men hoopte veel van zijne groote hoedanigheden, doch hij overleed den dertienden dag van zijn pauschap; zijne verkiezing en zijn zoo kort daarop gevolgde dood gebeurden beide in 1590. Overigens verschenen als bemiddelaars de keurvorsten van Trier en Keulen, mitsgaders de bisshop van Wurzburg, in persoon, Otto Hendrik, graaf van Swartzenburg, en de gezanten van den hertog van Gulik en van den bisshop van Luik.

Van wegens den koning van Spanje kwam er, als gevolmagtigde, Don Carlos d'Arragon

Y Tagliavia, hertog van Terranova, ridder van het vlies, bekend door zijne gezandschappen in duitschland en elders. Door den prins van Parma werd hem, op bevel des konings, Maximiliaan de Longueval, graaf van Bucquoi, dien men den heer de Vaux noemde, toegevoegd, met de raadsheeren d'Asfonville en Fonck.

De hertog van Aerschot was aan het hoofd der gezanten van den aartshertog en van de staten, die elf afgevaardigden hadden: de abten van St. Gertruda en van Marolles, Bucho Ayta, Proost van St. Bavo te Gend, de heeren van Grobbendonck, van Beaurepaire, van Meroderumen, van Goer, Meerkerche, van der Milen, en Aggens van Albada, een vries en aanverwant van Viglius en Hopperus, vermaard regtsgeleerde en bijzitter bij de regtskamer te Spiers.

De secretarissen waren de heeren Scharenberg, van wege den koning, en van Kesfel van wege de staten.

Met al dezen luisterijken toefstel, en den ijver der bemiddelaars, slaagde de vredehandeling te Keulen niet. Aanvankelijk rezen er, met betrekking tot de volmagt van de afgevaardigden der staten, zwaarigheden op, die door de be-

middelaars uit den weg geruimd werden. Daarop volgden andere, over het doen der eerste voorstellen. Dezelfen geschiedden door de staten. Zij waren zeer breedvoerig. Men vond ze buitensporig

De hertog van Terranova was welgezind, en handelde als een eerlijk man, maar zijne volmagt was zoo bepaald, en hij had zoodanige dubbele lastbrieven, vertoonbare en geheime, naar dat de tijd en de gebeurtenissen het zouden met zich brengen, dat hij meer scheen daar te zijn om te onderhandelen, dan om iets tot beslag te brengen. Hij ontving en zond alle dagen koeriers, en had eene aanhoudende briefwisseling met den hertog van Parma, die destijds Maastricht belegerde. Die prins arbeidde van zijne zijde aan de verzoening met de waalsche provinciën, en om nog andere van het verbond aftetrekken. De staten beklagden zich daarover, alsof het congres slechts dienen moest om tweespalt onder hen te verwekken, in plaats van de beroerten te doen eindigen en den vrede te herstellen.

Men had eene wapenschorfing voorgesteld. De prins van Oranje zoude die gewenscht hebben, om zijne maatregelen met Frankrijk en met zijne vrienden in Duitschland en in de

Nederlanden voortebereiden; maar dezelve viel niet in den smaak der Spanjaarden, en gebeurde niet.

De koning had zich over drie punten verklaard, omtrent welke hij onverbiddelijk was, en welke zijn afgezant niet de magt had te verzachten.

Het eerste was het handhaven en herstellen van de katholieke godsdienst alleen, met afschaffing van de hervormde, en vergunning om te vertrekken aan hen, die de laatstgemelde beleden.

Het tweede was de geheele en volstrekte gehoorzaamheid, welke hij onvoorwaardelijk en zonder uitzondering wilde hersteld hebben.

Het derde betrof den aartshertog Matthias, wiens benoeming en handelingen de koning weigerde te bekrachtigen.

Het was niet noodig over de beide laatste punten in eenige over en weerspraak te treden. Het eerste hield de bijeenkomst bezig zoo lang zij duurde, zonder dat men tot eenige matiging in het stuk van godsdienst konde komen.

Bij deze volstrekte tegenstrijdigheid van beide partijen, ontwierpen de bemiddelaars voor hun hoofd een geschrift of plan van schikking om hen tot toenadering te brengen, doch het

werd door geene van beiden aangenomen. Na dat alle bedenkelijke middelen uitgeput waren, werd het congres na verloop van drie maanden afgebroken, en alle de gevolmagtigden vertrokken.

De hertog van Aerschoot alleen maakte met de spanjaarden zijnen bijzonderen vrede, meenende zich voor hen zeer noodzakelijk gemaakt te hebben; hij had overvloedige gelegenheden om deswege naderhand beter onderrigt te worden

Ik heb het verhaal van de Unie van Utrecht, die als van eenige maanden vroegere dagteekening, voor moest gaan, afgebroken, maar, ongevoelig gekomen zijnde tot het vruchteloze congres van Keulen, wilde ik dit achtervolgens afhandelen, als eene voorbijgaande zaak zijnde, over welke niet behoeft teruggekomen te worden, terwijl het traktaat van Utrecht een blijvend werk was, zoo gegrond en duurzaam, dat het tegenwoordig nog bestaat.

Om te hervatten: de vergadering van de staten der provincien, die daaraan moesten deel nemen, was naar Utrecht beschreven; de beweegreden was zich tot de algemeene verdediging nauwer te vereenigen. Men maakte daar geen geheim van, maar het ware oogmerk was alleen bekend aan degenen die hetzelfde moesten be-

handelen, behoudens dat de anderen er toe zouden bijtreden, wanneer het eerste ontwerp zoude vastgesteld zijn.

De wel onderrigte afgevaardigden begaven zich naar Utrecht, alwaar, na eenige onderhandelingen welstaanshalve, (want alles was te voren beraamd,) dit traktaat van unie, den 23. januarij 1579, door hen geteekend werd, in naam en uit kracht der volmagten van de staten en freden van zeven provincien, Gelderland, Holland, Zeeland, Zutphen, Vriesland, Overijsfel en Groningen, met hunne onderhoorigheden, naar de rangorde gelijk men dezelve genoemd vindt in de oude plakكاتen van keizer Karel I. en anderen.

Dit traktaat bestaat uit zes en twintig artikelen (1). De voorafpraak is ten eenemaal geschoeid naar de pacificatie van Gend, die, verre van dat men hiervan zoude afgeweken zijn, op nieuw in alle hare deelen bekrachtigd wordt; maar, daarvan niet alle vruchten geplukt hebbende welke men er van verwachtte, komt men overeen om de vereeniging en de eendragt, welke zij bedoelde, naauwer te behalen.

Het

---

(1) Zie de *Faites Beligues*.

Het hoofdzakelijke der artikelen komt hier op neder: elke provincie behoudt hare handvesten, gewoonten en gebruiken, met de beschikking en beheering en alle overheid in de zaken van godsdienst, staat, politie, domeinen en geldmiddelen; de steden en plaatsen behouden insgelijks hunne keuren en handelregten.

De vereenigde provincien maken een onontbindbaar vereenigd ligchaam uit; zij zullen samenwerken om dit te handhaven en te verdedigen, zich verbindende om elkander bijstaan en wederkeerig hulp te bieden, zonder zich vaneentescheiden of aftezonderen, om welke reden of voorwendfel het ook zij.

Elke provincie zal over hare middelen, lasten en amptsbenoemingen volstrektelijk beschikken in al hetgeen haar in haar geheel betreft; maar in hetgeen de unie, vrede, oorlog of buitenslandsche verbintenissen aangaat, wordt de toestemming vereischt van alle de provincien, die de vereeniging uitmaken.

Mogt er eenig verschil tusschen de eene of andere provincie ontstaan, zal men zich houden aan de bijzondere stadhouders en aan de onzijdige provincien, zonder vreemde scheidsregters of bemiddelaars interoepen.

Andere beschrijvingen zullen op bepaalde tijden plaats hebben; men zal er bijvoegen wat

voor het welzijn van deze unie goed en nuttig zal geoordeeld werden.

Ziedaar in het kort de inhoud van de zes-en-twintig artikelen van dit traktaat, hetwelk door de geheele wereld vermaard is geworden. De vrijheid en vrijmaking van het spaansche juk, zoo als men in de Nederlanden sprak, hadden hunne geboorte van de eerste togten der *Watergeuzen* bij de zeeuwsche eilanden af, maar het noodlot en het toeval moesten nog beslissen aan welken meester men zoude onderworpen worden, twaalf jaren oorlogs hadden dit vraagstuk niet opgelost, en hetzelve nog in ongewisheid gelaten.

Deze unie bevestigde de beweegraderen daarvan, en werd de grondslag en hoeksteen van eene nieuwe republiek, die nog vrij teeder was in hare eerste grondlegging, wat hare krachten en weinigen uitgestrektheid betreft. De volgende eeuwen hebben de verbazende toeneming van hare grootheid bewonderd, zonder die te begripen, toen zij nevens alle de mogendheden der aarde haren rang had. Zij, die haar het eerst tot stand bragten, konden nog hopen noch gelooven dat hunne ontkiemende republiek er eenmaal toe komen zoude om de weegschaal van Europa te willen houden en regelen; ook waren hare beginselen behoedzaam en bescheiden. Zij

namen tot zinnebeeld zeven aaneengebondene pijlen, met bijvoeging van de woorden van Salustius: *Concordiâ res parvæ crescunt, discordiâ maximæ dilabuntur*, van welke zij de eerste woorden op zich zelve toepasten.

Ik heb van zeven provincien gesproken, en alzoo van de aanspeling der zeven pijlen; er zijn er evenwel acht, Utrecht er bij geteld, hetwelk onbetwistbaar eene provincie is; maar alsdan rekent men er Zutphen af, als begrepen onder het hertogdom Gelderland.

Noch in de voorafpraak, noch in de zes-entwintig artikelen, wordt gewaagd van de afzegging en afzweering der gehoorzaamheid aan Spanje; dit was blijkbaar het opzet; men vergenoegde zich dezelve stilzwijgend voorbijtegaan, en ze wezenlijk te doen, met over de domeinen en koninklijke regten te beschikken en den naam en de titelen des konings niet meer te gebruiken. De edikten hadden aan het hoofd: *De Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden*. Het was eerst lang daarna, en omstreeks den tijd toen de Hertog van Alençon ingetrokken werd, dat deze afzegging gebeurde; er was zelfs naderhand een voorschrift van afzweering, in 's Hage opgesteld en van daar verzonden, hetwelk, van stad tot stad omgedragen, zoo men zegt, lange slepende bleef, en niet overhaast

aangedrongen werd bij de weigerachtigen, die in het geval waren van eene ontzetting uit hunne ampten te moeten vreezen. Mischien had deze vertraging nevens andere behoedzaamheden tot oogmerk om het bewind van den aartshertog niet te stooten.

Hoe het zij, zoodra het traktaat der unie gesloten en geteekend was, traden verscheidene voornamen steden van de andere provincien, Gend, Brugge, Yperen en Antwerpen er toe bij; alle, die zich over eenig verlies van koop-handel te beklagen hadden, vleiden zich met deszelfs herstel door deze vereeniging.

Gend was de eerste; het besluit daartoe werd met eenparige stemmen genomen, door de kol-latien en de onderscheidene kollegien; derzelver afgevaardigden te Utrecht teekenden aldaar de plegtige toetreding reeds den 4. februarij, twaalf dagen na het opmaken van de eerste overeen-komst der zeven provincien; de andere steden kwamen er allengs bij.

Hierboven is gezegd dat, bij het ontwerp van deze unie, het oogmerk geweest was te beter in de weer te zijn tegen de verdeeldheden welke men trachtte onder de bondgenooten te zaaijen ter gelegenheid van het, toen aanstaande, con-gres, dat naar Keulen beschreven was; inder-daad voorkwam men, of weerde men daardoor

eenige kuiperijen. Een ander oogmerk was, eenen tegenwigt daartestellen tegen het nadeel van de scheuring der Walen, welke men alle oogenblikken vreesde, en werkelijk te dier tijd op de volgende wijze gebeurde.

De prins van Parma, dien wij in het Namensche gelaten hebben in 1577 en 1578, schepte weder adem bij den opstand te Gend.

Zeer wel onderrigt zijnde van deze bewegingen, was hij een te bekwaam man om er geen partij van te trekken. Hij kende den nootlottigen en verkeerden oorlog tuschen die van Gend en de steden van fransch Vlaanderen, en de ontevredenheid van deze landstreek en van eenige naburige provincien.

Hij wist ook dat de dweepzieke gedragingen der gentenaren de regering van Brusfel in schrikkelijke verlegenheid bragten, en hen bezig hielden, terwijl zij alle de ontwerpen der bondgenoten vrijdelden.

Deze verwarring bleek tot hun groot nadeel te zijn in den veldtocht van 1578. Men had beslissende krijgsbewegingen beraamd; bij het groote leger moest zich, na eenige bijzondere tochten, een fransch korps van de eene zijde aansluiten. De prins Casimier, met een ander korps duitschers, de zelfde beweging makende, moest zich insgelijks bij hetzelfde voegen, en

deze vereenigde magt ware in staat geweest om de spanjaarden, niet alleen uit het Namensche, maar uit Luxemburg zelfs, te verdrijven.

Bij de opening van den veldtocht, ging het in den aanvang wel genoeg; maar prins Casimier, eensgezind zijnde met Himbise en de partij te Gend, en door hunne beloften beguicheld, trok regtstreeks op Vlaanderen, en begaf zich, in plaats van zich met het groote leger te vereenigen, met een gedeelte zijner troepen naar Gend, de andere rondom de stad leggende, van waar zij uitvallen deden op de Walen, en intusfchen het land van vriend en vijand aflicpen en verheerden.

De franschen waren zoo gebelgd over dezen verkeerden maatregel van den prins van de Paltz, dat zij, in het midden van den veldtocht, naar hunnent wederkeerden; de groote armee, ontmoedigd en bedrijveloos, verliep zich en smolt allengs in, zoodat er, met alle die groote ontwerpen, bijna niets gedaan werd van hetgeen te doen was.

De prins, dit gedrag der bondgenooten bemerkende, verdubbelde zijne pogingen bij de waalsche steden en provincien. Het gelukte eindelijk aan zijne talrijke zendelingen hen tot een bepaald besluit overtehalen.

De zelfde prins van Parma ontving van tijd

tot tijd aanmerkelijke versterkingen van nieuwe troepen, en beraamde zijne toebereidselen zoo wel, dat hij in 1579 meester van den veldtogt was.

Hij deed eenige marschen en contramarschen, nu de eene, dan de andere stad bedreigende; maar eindelijk berende hij Maastricht, mischien om, terwijl hij deze stad belegerde, zich nader bij Keulen te begeven, waar het congres gehouden werd.

In zijn leger voor Maastricht kwamen in de maand mei 1579 de abt van St. Vaast, de heer van Capres, en verscheiden andere afgevaardigden, met eenen stoet van edelen, tot het sluiten van het stellige verdrag van verzoening van de provincien Artois, Henegouwen, de steden Rijsel, Douai, Orchies, en eenige andere van dien omstreek; zij werden als afgezanten ontvangen. De prins van Parma zond hoofdofficieren en zijne eigene hofbeambten hun te gemoet, met een talrijk gevolg, om hen naar het leger te geleiden. Zij hadden hun gehoor in eene prachtige tent, welke de prins tot dat einde had doen opslaan, men gaf hun groote gastmalen, alle de generaals en edelen gaven hun beurt om beurt feesten, danspartijen en avondmuziek.

Hun verschijnen in het kamp was slechts

eene vertooning, want het verdrag was reeds in de maand april te voren, op den berg St. Eloi, eene abtdij bij Arras, gesloten. De bischop van Arras, Valentin de Pardieu de la Motte, de baronnen Montigni de Celles, de Capres, de burggraaf van Gend, Melun, vervolgens marquis de Richebourg, en anderen hadden het gesloten.

Om dien tijd gebeurde er te Antwerpen, bij eenen optogt in de tegenwoordigheid van den aartshertog, eene verwarring, bij welke de verschuldigde eerbied verzaakt werd, door de onbeschaamdheid der calvinisten, die de priesters en de katholijken wegjoegen. Dit oproer had plaats toen die van fransch Vlaanderen nog in beraad stonden om zich bij die van Artois te voegen; maar de tijding van deze goddeloosheden was de beslissende oorzaak van hunne toetreding.

Op die wijze was alles beschikt, en de voorwaarden bepaald eer de bezending in het kamp kwam. De lieden van die gewesten waren de zelfden van welken hierboven bij den aanvang der beroerten gesproken is.

Zij wilden hunne vrijheden en voorregten behouden; zij streden om die te handhaven; maar zij waren daarbij niet verhit genoeg ge-

weest om van godsdienst of van heer te willen veranderen.

De voorwaarden van het verdrag van verzoening behelsden hoofdzakelijk, vooreerst de handhaving van de katholieke godsdienst met uitsluiting van alle andere; ten tweeden de erkenning en algeheele en volkomene herstelling van de heerschappij des konings en van de aan Zijne Majesteit verschuldigde gehoorzaamheid, ten derden, de nakoming van de Gendsche pacificatie en de verwijdering van alle vreemde troepen.

Dit laatste punt gaf den prins van Parma moeite. Hij had andere maatregelen in het oog, en zocht eenige verzachting in dit stuk te verkrijgen. De feesten en geschenken, met welke men de afgevaardigden gedurende meer dan zes weken onthaalde, bateden in dit opzigt niets; zij stonden stijf op de gemaakte overeenkomst. De prins had daarover naar Spanje geschreven, en ontving van daar bevelen om niet verder op dit punt aantedringen. Toen werd alles bevestigd en bekrachtigd, en de afgevaardigden vertrokken, overladen met beleefdheden.

De verzoening werd een paar maanden daarna, in uitgezochte en eervolle bewoordingen, door een koninklijk edikt bekend gemaakt.

Deze fchok van de unie, zoo lange door den prins van Oranje voorzien; was op het laafte niet meer een geheim geweest. De onderhandeling daarvoor had jaren lang geduurd; men had die van verfcheide kanten opgemerkt; men was er minder door getroffen, omdat men er op verdacht was geweest; het kwaad was ook niet ten eenemaal onherftelbaar. Doornik, met deszelfs onderhoorigheden, had geweigerd daaraan deel te nemen, en hield vol. Valen-
iennes had, eenigen tijd daarna, de befcher-
ming van den prins van Oranje en van de ftaten
ingeropen; anderen deden dit ingelijks. De
Walen, die zoo hardnekkig op de verwijdering
der vreemde troepen hadden aangedrongen, be-
hielden er geene in de wapenen, ter eigene
betaling, dan van hunnen landaard, zoo veel er
tot verdediging noodig waren; zij verlangden
naar rust, en deden geene groote vijandelijk-
heden vreezen.

Eene tijding, die meer ontfteltenis baarde;
was het nemen van Maastricht. Deze ftad had
zich gedurende drie maanden met kracht verde-
digd; de bezetting was er zeer verzwakt. Een
fpaansch gelukzoeker ontdekte dat men er zeer
achteloos was, en dat de vermoeide krijgsknech-
ten op den grond te slapen gingen liggen zonder
voor eene oude, kwalijk herftelde, bres zorg

te dragen; hij onderzocht die plaats, en deed er zijn berigt van. Den zelfden dag, 29. juni 1579, werd een algemeene aanval bevolen; de bres werd op nieuw geopend, waarop meer andere volgden, en de vesting na een vreeselijk bloedbad vermeesterd; zij onderging alle de gruwelen van den oorlog: de plundering duurde eenige dagen. Het ongeluk wilde dat de prins van Parma even te voren door eene gevaarlijke ziekte, zijnde eene scharlakenkoorts, was aangetast geweest, zoo dat zelfs het gerucht van zijnen dood verspreid was geworden, en hij nauwelijks aan de beterhand was toen de stad bestormd werd; zijne bevelen kwamen te laat, en werden niet te wel nagekomen; ook was het ergst reeds geschied eer hij het hadde kunnen beletten. Hij werd, eenige dagen daarna, op eene draagbaar, in zegepraal ter stad in gedragen.

De narigt van het nemen dier vesting, onder de gruwelijke omstandigheden die daarmede gepaard waren geweest, verspreidde schrik over het geheele land. Brabant, Overijsel en de andere naburige provincien, waren daardoor zoo zeer ontsteld, dat zij op hunne verdediging bedacht werden, en de hulp van den prins van Oranje en van de algemeene staten inriepen.

Die vorst, die inderdaad eenige pogingen

gedaan had om Maastricht bijtestaan, verschoonde zich met de schuld te werpen op de Gend-sche beroerten, door welke alle maatregelen verijdeld en de Nederlanden gezamenlijk, en elke stad en provincie bijzonderlijk, in oogenschijnlijk gevaar gesteld werden. De afval der Walen, de afzonderlijke vrede welke zij nu hadden aangegaan, werden insgelijks aan de Gentenaren en aan hun slecht gedrag geweten.

Het was waarlijk niet gemakkelijk te begrijpen welk oogmerk men te Gend konde hebben; deze stad, in aanhoudende beroerten en verwarring gewikkeld, gedroeg zich vijandelijk tegen iedereen; hare verbijsterde opperhoofden, die ijlhoofdig waren geworden, hadden de zaak aan den gang gebragt, en lieten ze aan het toeval over, ondersteund door eene handvol laag gespuis, dat zich zelve niet kon beheerschen en aan niemand wilde gehoorzamen.

Tegen het einde van het vorig jaar, had koningin Elizabeth van Engeland, onderrigt van de buitensporige wijze op welke zij zich daar gedroegen, aan de overheden van Gend twee zeer breedvoerige en zeer ernstige brieven, den eenen na den anderen, geschreven. Zij verwijt hun daarin dat zij misbruik maakten van hare bescherming en weldaden, raadt hun zich onverwijld te voegen bij de unie met de andere

provincien en onder het wettig gezag dat hen moest beheerschen; den *godsdiensvrede*, welke deze aangenomen hadden, te aanvaarden en natekomen; aan de kerkelijken, kloosters en katholijken, de goederen wedertegeven, gelijk men deswege overeengekomen was; de te hunnent gevangen gehoudene bischoppen en heeren in vrijheid te stellen, ten zij om goede redenen, welke zij spoedig behoorden te doen kennen, en in dit geval die gevangenen eerlijk overteleveren aan eenige onzijdige mogendheid, of wel aan haar zelve, om hen tot op den vrede in bewaring te houden.

Ten slotte beval hun de koningin, op hare raadgevingen die oplettendheid te vestigen, welke zij zich van hen beloofde, alzoo zij, bij gebreke van dien, wel zoude kunnen afgaan van hare eerste gevoelens jegens hen, en zelfs zich ten eenemaal aan hen konde onttrekken.

De heer Davison, resident van deze vorstin te Brusfel, of, gelijk anderen hem genoemd hebben, haar ambassadeur, begaf zich op uitdrukkelijk bevel naar Gend, alwaar hij deze brieven aan den vergaderden raad overhandigde, en denzelven, in naam der koningin, op den zelfden toon en met den sterksten aandrang toefprak.

Dezelfde Davison berispte te gelijker tijd,

met krachtige bewoordingen; den prins van de Paltz, Casimier, dien hij te Gend ging opzoeken, over zijne krijgsbewegingen in den veldtogt, welken hij, in plaats van tot de belangen en den voorspoed der wapenen van de algemeene zaak medetewerken, verijdeld had met de engelsche of in engelsche soldij, staande troepen, zonder voorkennis en tegen den wil van hen, die het regt hadden om hunne toestemming daartoe te geven, in den dienst van eenige ingezetenen van Gend te stellen. Hij verweet hem de verwoestingen, welke zijne troepen hadden aangeregt, en beduidde hem dat de Walen zich niet afgescheurd zouden hebben, indien hij hen niet door zijne onberaden verbintenis verbitterd hadde. De koningin achtte er hare eer in betrokken indien zij ondersteld mogt worden zulk bedrijf te hebben bevolen, of het goedtekeuren; zij wraakte hetzelfde en betuigde daarvan vrij te zijn; zij raadde hem overigens voortaan zijn gedrag zoodanigerwijze interigten dat hij het gemeene doel van de verdediging en bescherming der Nederlanden voorstond, en niet op zich zelve eene bende oprigtte of die ongelukkige provincien mishandelde.

Prins Casimier vond zich zoo zeer beleedigd door deze lange en grievende aanspraak, dat hij ligtelijk gelooft sloeg aan hetgeen de doctor

Butrick, zijn huisfelijke vertrouweling, Himbise en anderen hem zeiden, dat namelijk de engelsche gezant, om den prins van Oranje te believen, zijnen last was te buiten gegaan.

Davison kreeg daar de lucht van, en deed die geheele aanspraak, welke hij op last der koningin gehouden had, nog breedvoeriger door den pensionaris van Gend, als eene authentieke oorkonde en in de fransche taal, afschrijven, en bragt het afschrift aan den prins Casimier, die in de volgende maand, om zich te verantwoorden, naar Engeland vertrok.

Zijne verantwoording werd aangenomen; hij ontving de orde van den kouseband en eene jaarwedde; maar intuschen had men zijne duitse troepen afgedankt. De koningin gaf hem een schip om hem naar Vlisfingen overtebrengen, van waar hij zijne krijgsbenden volgde, maar in zulke gramstorigheid, dat hij onder de muren van Antwerpen voorbijtrok zonder den aartshertog of den prins van Oranje, die zich aldaar bevonden, te bezoeken.

De brieven van koningin Elizabeth aan de overheid maakten eenen ernstigen indruk op de gemeente van Gend. Himbise en zijne partij, tot over den hals met zoo vele andere zaken overkropt, hielden deze slepende. Men beraadslaagde veel, antwoordde met beleefdheden,

verontschuldigen en beloften, doch deed niets.

Integendeel had er, in juni 1579, een tooneel plaats, hetwelk hen nog meer gehaat maakte. De beide bisschoppen van Brusfel en van Yperen, en de heeren van Rasfenghien, van Erpen, van Eecke, van Sweveghem en van Champigni, waren nog steeds op het prinsenhof gevangen, sedert Rijkhoven hen, in den nacht van den 28. oktober 1577, gelijk hierboven gemeld is, had opgeligt.

Hunne bewakers, hetzij uit ontzag, hetzij omdat zij bij die grootmoedige gevangenen hunne rekening vonden, belemmerden hen niet veel, en lieten hun vrij vele vrijheid, inzonderheid des nachts.

Daarvan werd gebruik gemaakt om hen te doen ontvlugten: de opzigter, een procureur, en nog twee anderen belastten zich daarmede, en bragten hen allen, in den nacht van den 15. op den 16. juni 1579, uit het kasteel, en over de stadswallen en gragten, door middel van een bootje op het vrije veld, zonder dat er iets van gemerkt was. Zij moesten op zekere plaats bestelde paarden vinden, om hen naar Roulers, of Rousfelaer te brengen, waar de Walen waren; maar, bij toeval, of

door het niet houden van het gegeven woord, waren er deze paarden niet.

Zij trokken dan langzaam te voet verder; sommigen hunner waren bejaarde lieden, die ten drie ure des ochtends ontmoet werden door eenen slager van Gend, welke zich naar de stad begaf; hij ging hen voorbij zonder hen te herkennen, of, indien hij er eenige acht op sloeg, ontgaf hij het zich naderhand, omdat hij, in de stad komende, dezelve in rust vond.

Het was eerst omstreeks den middag, dathij, daarvan gesproken hebbende met iemand, die hem de zaak als bedenkelijk deed inzien, aan de overheid ging kennis geven, dat hij, omstreeks drie ure des ochtends, eenen troep lieden ontmoet had, die van de stad schenen te komen.

Men wist nog niets, en zond naar het Prinzenhof, waarop, alzoo daar niemand gevonden werd, het alarm zich in een oogenblik door de stad verspreidde; de poorten werden gesloten en volk naar dien weg heen gezonden.

Het is te verwonderen, dat de Malcontenten of Walen, die het land afliepen en menigmaal tot voor de poorten van Gend kwamen stropen, niet onderrigt waren geworden; hadden dezen er van kennis gehad, zij zouden in grooten getale aangerukt zijn, de vlugtelingen hebben kunnen opvangen, en hun tot geleide

dienen; maar in dien rampzaligen tijd durfde men niemand vertrouwen.

De ontsnapte gevangenen, bij den dag niet verder gaande uit vrees, of om de hitte, hadden zich verborgen in het koom of in de boschen, en hunne vervolgers waren hen zoo kort op de hielen, dat zij hen den 17. wederkregen, uitgenomen de heeren van Rasfenghien, van Erpen, van Sweveghem en de twee geleiders, die hunne ontsnapping begunstigd hadden.

De heer van Rasfenghien, stadhouder van Fransch-Vlaanderen, begaf zich spoedig naar Rysfel, alwaar hij in zegepraal ontvangen werd; de overigen stelden zich mede in veiligheid.

Zij, die weder gevat waren, waaronder de twee bisschoppen, naar Gend teruggevoerd zijnde, werden naauwer bewaakt, en als het ware ten schouwspel gesteld. Ryhove, die hen teruggebragt had, wilde met hen als, met zegeteekenen omspringen. Eens voerde hij hen naar Termonde, van waar zij, zoo men zeide, naar Cleef, onder de bewaring des hertogs, zouden gebragt worden; doch, na een verblijf van eenige maanden, deed men hen nogmaals naar Gend wederkeeren. Eindelijk werden de beide bischoppen, na eene harde gevangenis, in het vierde jaar na hunne opligting, 1581,

uitgewisfeld tegen gevangenen, welke de prins van Parma in handen had.

Men ziet uit deze staaltjes, hoe de beroerten te Gend steeds aan het toenemen waren; de muitelingen deden strooptogten, verbrandden kasteelen, joegen de menschen ten lande uit, erger dan immer te voren.

De prins van Oranje was daarover, met vele anderen, verontwaardigd; hij besloot daarheen te gaan, maar er was behoedzaamheid noodig om daarin te slagen. Men beraamde eenen geheimen aanslag, tot welken Ryhove eindelijk toetrad. Deze moest de overheidspersonen, edelen en voornaamsten, ten zijnen huize doen bijeenkomen, om over de belangen der stad te raadplegen. Himbise zoude genood worden er te komen, en men zoude hem, daar ten huize, in stilte gevangen nemen.

De zaak kwam tot beslag, maar, terwijl Himbise lange uitbleef, kreeg een zijner afhangelingen achterdocht, en verwittigde daarvan het gemeen en de geuzen. In minder dan een oogenblik, ontstond er een oproer van het volk, 't welk het huis van Ryhove woedend omzette en Himbise terugeishte. Men was genoodzaakt hem lostelaten, en hij, zich aldus gerugsteund ziende, wilde er eene soort van zegepraal van maken. Hij bedreef eene menigte bui-

tenfporigheden; hij veranderde de overheid, ſtelde zich op nieuw aan het hoofd, en deed zich en de zijnen als bewindhebbers uitroepen.

Niettegenſtaande het mislukken van dezen aanſlag, had men beſpeurd, dat zijne partij ten eenemaal verzwakte, en dat hij nog ſlechts in het laagſte gemeen eenigen ſteun vond.

De prins nam zijne maatregelen ten gevolge daarvan; hij ſchreef eenen langen brief aan de overheden van Gend, hun zijne dienſten aanbiedende, om hunne verſchillen en onluſten tot bevrediging te brengen.

Deze brief, die ruime ſtof gaf tot beraadſlagingen, openbaarde zijne denkwijze. Himbiſe achtte zich verloren, indien de prins in de ſtad kwam. Hij deed al wat in zijn vermogen was, om te verhinderen dat hij er toegelaten wierd; hij ſtelde een geſchrift in veertien artikelen op, om de redenen te betogen, waarom men hem in dat tijdsgewricht niet moest ontvangen, en hij deed dit drukken en verſpreiden.

Himbife en zijn vertrouweling de Predikant Dathenus, hielden van den ochtend tot den avond redevoeringen, om deze denkbeelden ingang te doen verkrijgen. Toen was het dat men zijn groot doel ontdekte, hetwelk men niet had kunnen doorzien. Zich op zijne vorige dienſten beroemende, verklaarde hij dat, nadien hij de

---

VIERDE HOOFDSTUK.

Einde van de Gendsche beroerten. De aartshertog Matthias doet afstand van de landvoogdij der Nederlanden. Traktaat met den hertog van Alençon; hij wordt tot Souverein verkozen. Zijn minnehandel in Engeland. Hij komt terug in de Nederlanden, alwaar hij ingehuldigd wordt; hij wordt het moede, hij wil op eenige steden inbreuken doen; zijn aanslag op Antwerpen mislukt; hij vertrekt naar Frankrijk, alwaar hij kort daarna sterft.

Om afteftappen van de bijzondere beroerten van Gend, die sedert drie of vier jaren Vlaanderen teisterden, en den geheelen samenhang van het bondgenootschap in de war bragten, hebben wij te vermelden, dat de prins van Oranje zich den 18. augustus 1579 naar Gend begaf; hij kwam aldaar op den middag, van Termonde aan, enkel met zijne gewone lijfwacht, en vergezeld van de afgevaardigden en van hen die hem te gemoet gegaan waren.

Hij sloeg aanstonds de handen aan het werk, en ontfloeg, twee dagen daarna, de onwettige regering, welke Himbise nu laatstelijk aangesteld had, hernieuwde de overheid volgens de wet en de stedelijke instellingen, en benoemde daartoe zoodanige leden, als niet tot de voormalige partij behoorden.

Nog vijf of zes dagen later, ontnam hij aan Himbise zijne lijfwacht. Deze gewezen dictator hield zich te zijnent opgesloten; het gemeen leverde een verzoekschrift in, en verlangde dat hij kolonel-generaal zoude gemaakt worden van vijfentwintig kompagnien, om hetwelk te verkrijgen eenige onrust door hetzelfde veroorzaakt wierd; doch de prins stilde eene van die volksbewegingen door zijne tegenwoordigheid alleen. Hij verscheen in hun midden, vraagde of zulk eene bende de gemeente van Gend wilde vertegenwoordigen, gaf hun met scherpe woorden zijn ongenoegen te kennen, deed hen oogenblikkelijk uiteengaan, en het verzoekschrift werd afgeslagen. Hij ontbood daarop Himbise, en deed hem hevige verwijtingen.

Deze doldriftige man, zijn rijk ten einde ziende, en veel hoorende spreken van de komst der franschen, welke hij doodelijk haatte, peinsde op zijn vertrek.

Den 19. augustus liet hij zich nog des ochtends zien; maar in den namiddag verliet hij de stad heimelijk en onbekend. Hij ging naar het Sas, vanwaar hij zich te water naar Ter-gouwe in Holland begaf, en van daar, altoos incognito, naar de Paltz vertrok, alwaar hij Dathenus aantrof. Prins Casimier gaf aan elk

hunner eene deftige jaarwedde. Zij verbleven daar tot in 1584, wanneer Himbises ongelukkig gesternte hem naar Gend terugvoerde, om aldaar ontekomen, gelijk te zijner plaatse zal verklaard worden.

Tegen het einde van 1579, na het vertrek van dezen roervink, namen de zaken eenen goeden keer; de prins van Oranje deed den *godsdiensvrede* aannemen en nakomen, nam aan verscheidene ontvangers hunne verantwoordingen af, en deed de verbeurd verklaarde of in beslag genomen goederen, aan de kerkelijken en andere eigenaars teruggeven. Het rijk der beruchte *Agttien* had insgelijks een einde; zij werden in de maand november afgezet; slechts twee of drie bleven aan, als opzigters, onder de bevelen der overheid.

Ondertusfchen kwamen de, door geweld of vrijwillig, verbannen edelen en vele goede ingezetenen, die in het zelfde geval waren, in hunne woningen in de stad terug. De prins had eene reis naar Brusfel gedaan, aldaar de overheid veranderd en de goede orde hersteld, en die steden begonnen, onder betere policie, weder adem te fcheppen en in vrede te leven; het overig gedeelte van Vlaanderen volgde gereedelijk dit voorbeeld.

In het jaar 1580 legde men er zich ernstiger op

roe, om met Frankrijk een verbond aantegean, en den hertog van Alençon interoepen. De prins van Oranje had verklaard dat, indien de provinciën volstrektelijk eenen nieuwen opperheer wilden verkiezen, deze beter dan eenige andere vorst daartoe voegde. Een gesprek van hem, over dit onderwerp, was alleen genoeg om Himbise te verdrijven; maar ondertusfchen kreeg de zaak zijn beslag, en de noodige maatregelen werden genomen.

De aartshertog Matthias was nog als algemeene landvoogd in het land.

De koning van Spanje had, in de maand januarij, bij een algemeen plakkaat, den raad van Vlaanderen naar Douai verlegd. De meesten der raadsheeren hadden zich, gedurende de laatste beroerten, van Gend wegbegeven en verwijderd; zij werden allen in het geheim verwittigd, gelijk mede verscheidene hunner beampten; zij begaven zich allen van verschillende oorden naar Douai. De provinciale raad opende aldaar zijne zittingen, en bleef die daar vijf jaren houden.

De rekenkamer had haar verblijf te Rijsfel, en, alzoo dit mede een der verzoende steden was, haastte zich de aartshertog zoo zeer om in deze ontwijking, gelijk men het noemde, te voorzien, dat hij den 21. julij 1580 eenen

nieuwen raad van Vlaanderen maakte, die zijne zittingen te Gend moest houden. Hij benoemde ook eene nieuwe rekenkamer, beide bestaande uit aan de staten verknochte afhangelingen.

Dit alles hield op bij de verzoening van Gend in 1585. De raad kwam van Douai, op uitdrukkelijk bevel, terug, en hervatte zijne zittingen te Gend. De rekenkamer bleef te Rijsfel.

Ik heb naauwkeurige en merkwaardige gedenkschriften in handen, rakende deze veranderingen en schikkingen; doch acht ik het ongepast daarvan hier breeder te gewagen. Dit is eene afzonderlijke verhandeling, die bijna eeniglijk en eigenlijk schijnt te behooren tot de geschiedenis van den raad, in alle deszelfs samenstellende deelen, voor welke het voegzamer is die te bewaren, zonder den gang dezer algemeene geschiedenis door een zoo breed tuschenverhaal aftebreken.

De zoo even vermelde bepalingen waren de laatste handelingen van den aartshertog Matthias. Deze vorst, een bewind moede, dat met zoo vele onaangenaamheden en bitterheden vergezeld was, en daarin zooveel verdriets ondervonden hebbende, dat het hem rouwde er immer, aan gedacht te hebben, bedankte voor zijne waardigheid ter vergadering der algemeene staten te Antwerpen, den 22. julij 1580; hij

bleef nogtans in het land; men deed hem dankbetuigingen, noemde hem op eene vereerende wijze in het verdrag, hetwelk kort daarna met den hertog van Alençon gefloten werd; men gaf hem aanmerkelijke aanwijzingen en jaarwedden, die vervolgens grootelijks verminderd werden. Hij keerde naar Duitschland terug, in het laatst van october van het volgende jaar 1581.

De gansche zomer ging voorbij, met het over- en weder- en tegenspreken aangaande het plan, betreffende den hertog van Alençon; zelfs nog onder het bewind van den aartshertog beraadslaagde en redentwistte men daarover onbescheidenlijk, in bijzijn van zijne beampten, ja in zijne eigene tegenwoordigheid; want de partij-schappen waren niet zoö zeer uitgebluscht; dat derzelver geest niet nog overal zoude hebben doorgeschenen, en zich te dezer gelegenheid niet zoude hebben vertoond; de stemmen *voor* wonnen het ten laatste met eene groote meerderheid, en in de maand augustus vertrok eene groote bezending van alle de stenden der provinciën naar Tours in Touraine. Op een viendeel uurs afstand van die stad, bevindt zich een groot park, met een paleis en eenige andere gebouwen; dit oord heet Montils of Plessis les Tours; het is vermaard in de fran-

fche geschiedenis, doordien koning Lodewijk XI, daar zijne laatste levensdagen sleet en overleed, alsmede door andere latere gebeurtenissen, en vele traktaten en edikten die vandaar gedagteekend zijn; want het fransche hof heeft gedurende langen tijd, deszelfs verblijf gehouden te Blois, Amboise en Tours, drie steden in dezen ring, die op weinig afstands van elkander gelegen zijn.

Het was te Plesfis-les-Tours dat de onderhandelingen plaats hadden, en den 29. september 1580 het traktaat tusfchen de Kommissarissen van den hertog en de afgevaardigden der Nederlanden onderteekend wierd.

Dit traktaat bevat zevenentwintig artikelen, waarvan het eerste, wel is waar, inhoudt dat de staten verklaren, tot hunnen souverainen heer en vorst te verkiezen François, hertog van Anjou en Alençon, eenigen broeder van den allerchristelijksten koning; doch bepalen alle de overige zoo zeer zijn bewind, de opvolging in geval van minderjarigheid zijner nakomelingen; er zijn zoo vele voorbehoudingen ten aanzien van de voorregten, de pacificatie van Gend, de unie van Utrecht, de toestemming der staten, enz. dat hem slechts eene schaduw van oppetgezag verleend wierd.

François, zoon van Frankrijk, hertog van Anjou en Alençon, vierde zoon van Hendrik II. en van Catharina de Medicis, was de jongste broeder van de drie laatste koningen van den tak van Valois, François II., Karel IX. en Hendrik III. Ik heb in eenige Vlaamsche boeken gezien, dat men hem *François Hercule de Valois* heette, doch de fransche schrijvers geven hem dien naam niet; men noemde hem altoos met den titel van hertog van Alençon, toen nog zijn broeder Hendrik, alvorens tot koning van Polen verkozen te worden, dien van hertog van Anjou voerde; maar dit hertogdom sedert op François als zijdelingsch erfdeel overgegaan zijnde, nam hij de beide namen aan, hetgeen oorzaak is dat men hem nu eens hertog van Anjou, dan weder hertog van Alençon geheeten vindt. De laatste naam was de gebruikelijkste in de Nederlanden, mischien om verwarring te vermijden bij het leven van zijnen broeder, of omdat men daaraan meer gewoon was.

Hij was bij zijne verkiezing een jonge vorst van vierentwintig jaren, die, zoo de fransche schrijvers van hem gewagen, eigenzinnig en onrustig van aard was en vreemde avonturen naliep. Weinig in Frankrijk te vreden zijnde, mengde hij zich ligtvaardiglijk in ondernemingen.

gen, die het hof in de verlegenheid bragten van hem tegen deszelfs eigen belangen of bedoelingen openlijk of heimelijk te moeten ondersteunen, waardoor hij menigmaal met de koninginne-moeder, en bijna altoos met den koning zijnen broeder, in onmin was. Hij was overigens omringd van eenen troep jonge lieden, wier raadgevingen hij volgde; lieden die men de bevallige lichtmisen van dien tijd zoude kunnen noemen.

Hij had reeds op de grenzen een paar veldtogten gedaan, met zoo vele magt als hij bijeenbrengen konde om zich in de Nederlanden ingang te verschaffen; maar toen zijne wapenen en de kuiperijen ten zijnen voordeele het oogmerk bereikt hadden, en het traktaat van Plesfis-les-Tours in 1580 met hem gesloten was, hield hij zich, voor de tweede maal, ernstig bezig zijn huwelijk met de koningin van Engeland te drijven. Wij zullen eenen kleinen uitstap moeten maken om van dit aanzoek te spreken.

Elisabeth, koningin van Engeland, in de geschiedenis zeer bekend door hare persoon en door hare langdurige en roemrijke regering, gaf, bij hare troonbeklimming, blijken van buitengemeene begaafdheden. Zij verstond vooral de kunst om alle christenvorsten, voor hen zelve, hunne kinderen, broeders, of bloedver-

wanten, tot huwelijken te overreden, strokende met hare belangen. Koning Filips II., haar schoonbroeder, weduwnaar van de koningin Maria, hare zuster, was de eerste; doch zij kenden elkander te wel, dan dat daarvan een huwelijk te wachten ware geweest; onder voorwendsel van de godsdienst, werden weldra de daartoe gedane openingen afgebroken.

Vervolgens werden de een of andere aarts-hertog, de erfprins van Zweden, prinsen van de Paltz, Don Jan van Oostenrijk zelfs, gelijk wij gezien hebben, geacht naar hare hand te streven. Wanneer, haar een voorstel van eenigen vreemden vorst gedaan werd, hoe voordelig ook de afbeelding en de aanbevelingen waren, gaf zij wel geen volsrekt weigerend antwoord, maar verklaarde zij niet te kunnen besluiten om eenen vorst te kiezen, welken zij niet gezien had, zoo dat velen de zee overstaken om haar hun hof te komen maken.

De huwelijksvoorstellen mislukten, het eene voor, het andere na. De engelsche edelen, zoo als de graven van Essex, van Leycester en anderen, zagen bij elke afbreking hunne hoop verlevendigd, en arbeidden daartoe met al hun vermogen, offchoon met even weinig geluk als de anderen.

Van de zijde van Frankrijk echter, scheen

de verbindtenis ernstiger te zijn; Hendrik, hertog van Anjou, bood zich aan; de onderhandeling werd geopend, maar toen die vorst, onder den naam van Hendrik III, tot de kroon van Polen gekomen was, werd deze verheffing een beletfel. Toen werd François, hertog van Alençon, zijn broeder, op het tapijt gebragt.

De strijdige geaardheid der beide natien, het groote verschil van godsdienst, jaren, en belangen tusfchen de beide vorstelijke personen, moesten vóóraf vereffend worden, en de zwaarigheden bleken van dien aard te zijn, dat de onderhandeling fleepende werd, en eindelijk steken bleef.

Doch, dezelve eene tweede maal hervat zijnde, werd daaraan met zoo veel ernst gearbeid, dat er niet meer aan te twijfelen fcheen. Het huwelijkscontract was opgesteld; de plegtigheden van het feest waren bepaald; men verwachtte hetzelfde van dag tot dag. Op een bal aan het hof, trok de koningin eenen kostbaren ring van haren vinger, en ftak denzelven aan dién des hertogs van Alençon; deze minnekozing werd zoo zeer voor eene verloving aangezien, dat, op de eerste narigten daarvan, in de havens van Zeeland en Vlaanderen aangekomen, in sommige fteden de klokken geluid en de kanonnen gelost werden.

Deze fchoone verwachtingen verdwenen niet-

gemin weldra in rook. De koningin verklaarde, dat, nadien zij met al haar vermogen had medegewerkt, om hem eene onafhankelijke souvereiniteit te verschaffen, en daarin geslaagd was, zijn fortuin op vasten grond was gebragt; dat zij, met zijne hand te aanvaarden, zich tevens steken zoude in zijne groote geschillen en zich in openbaren oorlog met Spanje begeven, hetgeen het belang van hare volken geenszins gedoogde; dat zij besloten had hem haren bijstand, even als voorheen te verleen, om hem te handhaven en zijn gebied te vergrooten, doct. dat een verklaarde oorlog tegen de gansche magt der spaansche monarchie noch haar, noch hare natie voegde.

Er was een dubbel inzicht bij deze verklaring: of het huwelijk werd daardoor afgebroken, (hetgeen zij wel wilde,) of Frankrijk had dien oorlog moeten op zich nemen, waartoe dat rijk destijds niet al te zeer in staat was, en de koningin, die twee mogendheden tegen elkander in het harnas gebragt hebbende, zoude de handen ruim gehad hebben voor hare bedoelingen op Schotland, en andere, welke zij destijds beraamde.

Castelnau de Mauvissière, die, als ambassadeur van Frankrijk, te Londen over dit huwelijk onderhandelde, had daar weinig verwachting van, en bevroedde vooruit wat er van

worden zoude, gelijk in zijne gedenkſchriften te zien is. Het blijkt nog duidelijker uit de brieven en gedenkſchriften van Walsingham.

Deze Francis Walsingham, was sedert langen tijd ambassadeur van Elizabeth in Frankrijk en haar vertrouwde; de voorschriften en de brieven, welke hij over het huwelijk, zoo met den eersten als met den tweeden hertog van Anjou, ontving, toonen welke de denkbeelden en de bedoelingen van die vorstin waren; zij oppert bedenkingen en zwarigheden, welke zij naderhand uit den weg ruimt; om weder andere te doen ontstaan; hij had alle zijne geslepenheid en vernuft noodig om, met vooruitgaan en terugtreden, hare bevelen optevolgen, en hij had te doen met de koninginne-moeder, Catharina de Medicis, eene zeer ſcherpziende vorstin.

Offchoon Elifabeth, gedurende hare regering, goede staatsdienaren had, arbeidde zij zeer veel zelve, inzonderheid in die ſoort van zaken, die haar perſoonlijk en van zoo nabij aangingen; en een groot aantal van hare lastbrieven en voorschriften over dit onderwerp, hoewel veelal in het latijn, worden geacht van hars eigen opstel te zijn.

Na, met den ſchijn van haar huwelijk, alle de vorsten van Europa om den tuin geleid te

hebben, deed zij zulks met hare hovelingen en onderdanen niet minder. Terwijl hare jaren meer en meer toenamen, deed het parlement, over de toekomst ongerust, haar, door eene groote bezending uit de beide huizen, de talrijkste en plegtigste, die sedert langen tijd had plaats gehad verzoeken dat zij in het huwelijk mogt treden of wel eenen opvolger benoemen. Met alle de beleefdheden, waarmede zij dezelve op het minzaamste ontving, verklaarde zij, bij derzelve afscheid, dat zij zich te oud gevoelde om te huwen, en te jong om haar testament te maken.

Het past niet in het bestek van dit werk, verder in de bijzonderheden te treden, rakende de goede en kwade vruchten harer regering. De geschiedenis vermeldt haar als eene groote vorstin, en men heeft haar voortreffelijk oordeel in de teederste aangelegenheden bewonderd.

Paus Sixtus V., een goed kenner in zijnen tijd, en die geene groote reden had om haar veel te ontzien, nadien zijne godsdienst en zijne belangen tegen die van Engeland strijdig waren, liet haar gerechtigheid wedervaren; en zeide menigmaal *ch'era un gran cervello di principessa*.

Het jaar 1581 was grootendeels verloopēn mer de voorafgaande of bijkomende kuiperijen omtrent dit huwelijk. De prins van Parma, ziende

dat de provinciën zich aan eenen franschen prins hadden overgegeven, en van dien kant hulp verwachteten, stelde zich in de weer om dit in zijne beginselen te stremmen.

Hij trok naar de grenzen, aan de fransche zijde, en begon de belegering van Kameryk. Dit was mede eene stad gelijk Doornik, die niet had willen toetreden tot het verdrag van schikking met de Waalsche provinciën en steden, en zich sterk aan de partij der staten hield. In weerwil van hare goede verdediging, werd zij zeer benaauwd.

De hertog van Alençon, die, door het pas gesloten traktaat, de heerschappij over de Nederlanden verkregen had, wilde zich in derzelver verdediging doen uitblinken. Hij bragt een schoon heir op de been, herwelk met een groot aantal fransche edelen prijkte, en kwam gelukkig in tijds om de stad te ontzetten.

Werkelijk was de prins van Parma, reeds door verscheidene korpsen van het staatsche leger in het naauw gebragt, bij de annadering der fransche troepen genoodzaakt, zijne werken en verschanzingen te verlaten, en, in de maand augustus 1581, het beleg van Kameryk op te breken.

Deze krijgstogt van den hertog van Alençon, in den aanvang van zijne regering, strekte

hem tot groote eer; de aanvang gaf een gunstig vooruitzicht. Het was te dier tijd, dat men het plakkaat tegen den koning van Spanje uitvaardigde, en, naar het voorgeschreven formulier, de afzwering deed. Men had dit werk tot nog toe slepende gehouden, en zelfs nu drong men er niet zeer sterk op aan, uitgenomen bij degenen, die ampten bekleedden.

De hertog van Alençon deed nog eenige kleine togten, na het ontzetten van Kamerijk; zijne plegtige intrede en inhuldiging werden voor eenen tijd uitgesteld, en hij keerde terug naar Frankrijk, om spoedig naar Engeland overtesteeken en er zijn huwelijk te sluiten.

Hij reisde werkelijk in de maand november daarheen met een luisterrijk gevolg en grootten stoet.

Wij hebben de onderhandelingen over dit groote ontwerp, en haren uitslag, vermeld. Na een verblijf van meer dan drie maanden, gedurende hetwelk hij met eerbewijzingen en beleefdheden overladen werd, kwam er spraak van terug te keeren; het staatsbelang gedoogde niet verder voorttegaan, en, alles afgebroken zijnde, vertrok de hertog den 1. februarij 1582 van Londen.

De koningin had hem aanmerkelijke sommen voorgeschooten; zijn vertrek was even

luisterijk als zijne komst. Elisabeth begeleidde hem tot Cantorburij, alwaar het afscheidnemen plaats had. De lords Leycester en Howard, welke laatste als admiraal het bevel voerde over de vloot, die de koningin hem medegaf, de lords Hunsdowns, Williongbij, Winfort en Cheffield, met een aantal edelen en een gevolg van honderd personen, hadden last hem tot Antwerpen te begeleiden, hem overal in naam der koningin te dienen en aantebevelen, en zijne inhuldiging bijtewonen.

Den 10. februarij stapte hij te Vlisfingen aan wal, alwaar de prinsen van Oranje, Espinoy, en andere grooten hem met eene andere vloot verwachtten; den 17. kwam hij bij Lillo aan en den 19. deed hij zijne intrede te Antwerpen.

Den tweeden dag daarna geschiedde de inhuldiging met nog meerder luister dan bij zijne intrede had plaats gehad; hij deed en ontving den eed in hoedanigheid van hertog van Brabant en markgraaf van het Heilige Rijk: de volgende dagen gingen voorbij in plegtigheden, feestvieringen en openbare vreugde, door de geheele stad.

De nieuwe hertog had zijn intrek genomen in de abtdij van St. Michiel; de 18. maart 1582 was zijn geboortedag, en er werden voorbereidselen gemaakt tot een groot feest

voor dien avond, waarbij vuurwerken zouden plaats hebben; de prins zelf hield zich benevens zijne jonge hovelingen daarmede bezig, toen zij eene vreemde schrikbarende tijding ontvingen.

De prins van Oranje was; van tafel opgegaan zijnde, na in zijn hotel het middagmaal gehouden te hebben met zijne familie en ander gezelschap, door eenen jongeling, in het zijvertrek, met een pistoolschot aan het hoofd getroffen; de kogel was ingegaan door het linker oor, vervolgens door het gehemelte en onder de bovenkaak door, de rechterwang uit; de jongeling werd oogenblikkelijk met degens en hellebaarden afgemaakt.

De prins viel niet bij het schot; maar men droeg hem weg, hebbende hij terstond zijn besef verloren, hetwelk echter spoedig wederkwam.

Het gerucht daarvan verspreidde zich schielijk onder het volk, hetwelk, in zijne verwoedheid, tot de wapens liep en het op de franschen wilde wreken, welken het onzinnig van dezen moord beschuldigde, aanstalte makende om de abtdij te omsingelen, het klooster van St. Michiel in brand te steken, en den hertog met al zijn fransche gevolg omtebrengen.

Prins Maurits, zoon van den gewonden vorst, voorkwam dezen ramp; hij zond oogenblikkelijk briefjes van zijne hand naar St. Michiel, zijne beampten en huisbedienden snelden daarheen en door de gansche stad, om aan het volk opheldering te geven, en van zijnentwege te zeggen dat het de Spanjaarden, niet de Franschen, waren, die dezen moord hadden berokkend. Deze voorzorg kwam te regter ure om de woede te doen bedaren, en het kwartier van St. Michiel te behouden, hetwelk anderszins een hevige aanval zoude hebben doortestaan gehad.

Inderdaad vond men eenige brieven en aanrekeningen bij den gedooden moordenaar, die op het spoor ter ontdekking geleidden. Het was een Biscajer, genaamd Jan Jaurequi, lakci of kantoor-knecht van een, te Antwerpen gezeten, biscaisch koopman, genaamd Gaspar Anastro. Deze half bedorven koopman had in Spanje briefwisseling met eenen Castiljaan, genaamd Jan Isoncha, die Anastro aanried zijn vermogen te herstellen door gebruik te maken van het aanbod, hetwelk hij hem in naam des konings konde doen, van 80,000 dukaten en een kommandeurschap van St. Jakob, indien hij den dood van den prins van Oranje wist te bewerken. Anastro, zoo als bleek uit de

In zijn kantoor gevonden papieren, had in den aanflag bewilligd, en daartoe, onder groote beloften, het voorstel aan zijne beide knechts gedaan; de een weigerde, maar de ander, slechts drie-en-twintig jaren oud, was deze Jauregut, na eenigen ingewonnen raad, en vervuld van den Godsdienstijver welken men hem had ingeboezemd, ondernam hij het, en voerde het uit op de hierboven verhaalde wijze. Anastro had zich te voren gered; eenige medeplichtigen werden gevat, en ter dood gebragt.

De prins van Oranje onging, tegen alle verwachting, dit doodsgevaar, en had het bijkans ongelooftelijk geluk, van volkomen genezen te worden, zoo dat hij, drie maanden daarna, zich in staat bevond om den hertog van Alençon te Brugge te ontvangen, en hem bij deszelfs inhuldiging in Vlaanderen, overal te vergezellen.

Deze hertog ging van Antwerpen, om het land te bezien, naar Sluis, en van daar naar Brugge, waar hij zich eenigen tijd onthield. De prinsen van Oranje, van Espinoy, van Gavre-Egmond, en andere grooten des lands bevonden zich aldaar gedurende 's hertogs verblijf. Er werd een ander zwart verraad ontdekt, ten oogmerk hebbende om den hertog

en den prins te vergeven of te vermoorden. Wederom was een Spanjaard aan het hoofd van dezen aanslag; van velen die er deel aan hadden, werden eenigen gevat en gestraft; anderen waren gevlugt.

Den 20. augustus 1582, hield de hertog van Brabant en Alençon te Gend eene plegtige intrede met zijn luisterrijk geleide; den 23. daaraanvolgende werden de eeden gedaan, en de inhuldiging geschiedde met vele pracht, feesten en vreugdeverlichtingen, die eenige dagen duurden.

De talrijke tijtels, welke die vorst aannam, en welke men zelden bijeen vindt, waren de volgende: François, zoon van Frankrijk, eenige broeder des konings, door de genade Gods hertog van Lotharingen, Brabant, Limburg, Gelderland, Anjou, Alençon, Touraine, Berry, Evrena, en Chateau-Thierri, graaf van Vlaanderen, Holland, Zeeland, Zutphen, Maine, Perebe, Mantes, Meulan en Beaufort, markgraaf van het H. Rijk, heer van Friesland, Mechelen en Ommelanden, verdediger der Nederlandsche vrijheid.

Deze nieuwe graaf van Vlaanderen zag, gedurende zijn verblijf te Gend, zijn leger onder de muren dier stad aankomen. Herzelve had Duinkerken genomen, alsmede eenige steden

van minder aanbelang langs de zee kust. Dit leger, zeer verzwakt door verliezen en wegloupers, was niet te vergelijken met datgene, hetwelk in het vorig jaar Kameryk ontzet had.

De prins van Parma, daarentegen, had zich grootelijks versterkt door toevoer van geld en manschappen uit Spanje; hij had reeds van zijn voordeel gebruik gemaakt, en Doornik genomen, na eene langdurige belegering, die hem duur was te staan gekomen, door de heldhaftigheid, met welk Maria van Lalain, prinses van Espinoy, in de afwezigheid van haren gemaal, den opperbevelhebber der vesting, dezelve verdedigd had.

De prins van Parma nam ook nog Opdenaarde, en trok naar den kant van Westvlanderen, om het leger der bondgenoten, dat van daar terugkwam, aftefnijden. De beide legers ontmoeteden elkander op een paar uren afstand van Gend, en kwamen al schermutselende tot onder het geschut der stad, op den 29 augustus 1582, wanneer men de alarmklok luidde. De hertog, en de prins van Oranje, stegen op de wallen, de burgers en het krijgsvolk trokken uit ter hulpe.

De franschen, met het staatsche leger en eenige engelsche regimenten, hielden zich dapper, de beide legers in slagorde geschaard

zijnde. De Spanjaarden vielen twee of driemaal hevig aan, maar de bondgenoten, overigens begunstigd door het geschut der vesting, dreven hen onzacht en met verlies terug. Ten laatste trok de prins van Parma met zijn leger naar Oudenaarde.

Dit was de laatste krijgstocht; waarna de hertog over Termonde naar Antwerpen vertrok; de prins van Oranje volgde hem met het hof. De hertog sleet het overige gedeelte van het jaar in ontevredenheid en verdriet; hij had een levendig gevoel van, en beklagde zich zeer over het weinige gezag, hetwelk hij in het land bezat, waartoe men hem slechts den ijdeloofijtel van souverein scheen gegeven te hebben; hij bragt zich de onaangename uitflag van zijne onderhandeling in Engeland te binnen; meende ook nog van de zijde van Frankrijk onachtzaamheid en verwaarloozing te ondervinden; en kon eindelijk den dag van den 18. maart niet vergeten, toen het woedend volk hem wellicht omgebracht zoude hebben, ware het niet verhindert door de tusschenkomst van den prins van Oranje of het gezag van diens naam.

In deze overkropping van ongenoegeu en leed, schonk hij zijn vertrouwen alleen aan eenige franschén, jonge lieden, die even misnoegd waren als hij, doldriftig en voor de geweldigste

besluiten vatbaar. Hij verklaarde hun meer dan eenmaal dat hij het land wilde verlaten, of zich daarvan met geweld meester maken, ten einde er overeenkomstig met zijne waardigheid te regeren. Zijne vertrouwelingen besloeten, zonder aarfelen, de wapenen optevatten, om zijne belangen te doen gelden.

Er werd onder hen beraamd zich met geweld van eenige steden meester te maken, tot welk einde bevelen gegeven werden aan de kolonellen, die het bevel voerden te Duinkerken, Brugge, Termonde en aan eenige andere vertrouwden, om, onder eenig voorwendsel, in de stad waar zij zich bevonden, eenige beweging te verwekken, en zich, met de fransche bezetting, elk van zijne plaats meester te maken. De verrasching van Antwerpen was den hertog zelve voorbehouden, en voor allen de zelfde dag en het zelfde uur bepaald, op den 16. januarij 1583. De aanslag op Antwerpen geschiedde ter bepaalder tijd. De hertog hield het middagmaal vroeger dan naar gewoonte, om zoo men te verstaan had gegeven, een korps van zijne troepen te gaan bezigtigen, hetwelk alengs bijeengetrokken en in het Burgerhout gecampeerd was. Aanstonds na zijnen middagmaaltijd, ging hij, onder voorwendsel van deze wapenschouw, met zijn geheele hof daatheen;

hij was te paard, met alle zijne hofbedienden, en franſche en zwitſerſche lijfwachten; drie honderd paarden, uit het kamp afgezonden, kwamen hun op de tweede ophaalbrug te ontmoet. Daar ontſtond verwarring; een der Heeren (Rochepot) veinsde zijn been gebroken te hebben, en riep om hulp; (dit was het ſein.). De hertog trok met een gedeelte der zijnen naar het kamp, alle de overigen keerden naar de ſtad terug, in te voren beraamde wanorde en op elkander gedrongen, aldus zich meester makende van de poort, en burgerwacht, waarvan eenigen gedood werden. In de ſtad gekomen, gingen zij langs de wallen eene naburige poort openen, door welke nog meer volk inkwam; zij keerden het geſchut tegen de ſtad, en rukten dezelve in, ten getale van meer dan drieduizend man, waarop zij begonnen te plunderen, onder het geroep van: *ville gagnée, tue, tue.*

In de eerſte verrasſching begreep men niet wat er te doen was; maar allengs begon men uit de vensters, te ſchieten en de kettingen te spannen; in minder dan een uur tijds was het alarm algemeen geworden; burgers, vreemdelingen, militairen, vrouwen en kinderen, de werklieden met hunne werktuigen en gereedschappen welke zij bij de hand hadden, vielen op de franſchen aan; er vielen verſcheidene kleine ge-

vechten voor, bij welke velen gedood werden; eindelijk namen de franschen, van straat tot straat verdreven, de vlugt door de poort, welke zij binnen waren getrokken; doch, deze dadelijk door de burgers hernomen wordende, sprongen de overigen over de wallen, of werden gedood of tot gevangenen gemaakt. De hertog zag dit, zonder te kunnen onderscheiden of het de zijnen waren of niet; doch hij kreeg spoedig daaromtrent inlichting door de verminkte vlugtelingen, en door de kanonkogels die van de stad door zijn kamp geschooren werden.

Aldus zag hij zijnen onderneming voor zijne oogen mislukken, en was daarover ontroostelijk. Gelijk men den aanslag, door welchen de stad in 1576 verwoest was geworden, de *spaansche furi* genoemd had, werd deze de *fransche furi* geheeten. Antwerpen leed daardoor eenigermate, doch op generlei wijze in vergelijking met de eerste maal.

Men onderstelt dat de franschen meer dan vijftienhonderd man verloren; velen der voornaamste edellieden werden gedood, de bischop van Coutances, groot almoczenier des hertogs, gevangen gemaakt, benevens Fervaques, Beaulieu, Chaumont, en anderen van den eersten rang.

Den zelfden 16. januarij, was het op dien dag bepaalde bemagtigen, der andere steden, slechts ten halve gelukt. Men had Termonde en Duinkerken overrompeld; maar te Brugge, te Ostende en te Nieuwpoort, was de aanslag mislukt; men had daar tegenstand geboden en de franschen verjaagd.

De hertog van Alençon begaf zich naar Termonde, en nam vervolgens zijn verblijf te Duinkerken. De mislukte aanslag, dompelde de Nederlanden in nieuwe rampen, en moesten, gelijk natuurlijkerwijze te verwachten was, de berocrten en verwarringen vergrooten. Door een zonderling gevolg, nogtans, trok men er drie verschillende ontwerpen van minnelijke schikking uit. Het eerste was, op andere voorwaarden wederom met den hertog te verzoenen; de prins van Oranje deed het voorstel daartoe, en de koningin van Engeland bood zich als medelaarster aan. Het tweede kwam van den prins van Parma, die, zijn voordeel willende doen met de gramstorigheid der Antwerpenaren, terwijl zij de franschen veraffschuwden, en van verraad schreeuwden, te Antwerpen voor hen en voor de andere provinciën voorstellen deed den, die grooten ingang vonden. Eindelijk werd een derde ontwerp te berde gebragt, tusschen den hertog van Alençon en den prins van

Parma, volgens hetwelk de hertog het weinige, dat hij in Vlaanderen bezat, aan de Spanjaarden zoude overgegeven hebben in ruiling tegen eenige plaatsen, op de grenzen van Picardye.

De prins van Oranje scheen voor het eerste re iwezen; de beide andere ontwerpen waren niet naar zijnen smaak; doch, in de vijf of zes maanden, gedurende welke men daarover onderhandelde, kwam geen van driën tot stand.

De hertog van Alençon, even ziek van lichaam als van geest, stapte van zijne bedoeelingen af, en vertrok naar Frankrijk, in juni 1583. Hij ging zich opsluiten in het kasteel van eene kleine, zeer aangename, stad in Champagne, Chateau-Thierri sur Marne geheten, die tot zijne bezittingen behoorde, en waar hij, na eene langzame en smertelijke ziekte, een jaar daarna, den 10. juni 1584, in den ouderdom van achtentwintig jaren, twee maanden en eenige dagen, overleed.

Er is op verschillende wijzen over zijne ziekte en over zijnen dood gesproken. Men heeft er een langzaam vergif bijgehaald; de meesten hebben zijn veelvuldig verdriet als de oorzaak beschouwd. Ik heb een kort begrip van de beroerten der Nederlanden, in een, naar mijn inzien, voor eene zoo uitgebreide

stof al te zeer bekort, maar overigens goed geschreven, handschrift gezien, waarin gezegd wordt dat de hertog gestorven is aan het zweeten van bloed, hetwelk hem de huidporiën uitkwam. Pater Buffier zegt het zelfde in zijne Inleiding tot de geschiedenis der regerende geslachten. Misschien verwart men hem met Karel IX., zijnen broeder, die in den bloel zijns levens aan deze buitengewoone kwaal overleed, waarvan de protestanten, als van eene godsstraf, over den St. Bartholomeusdag, zoo veel ophef hebben gemaakt.

De andere Franschen maken er zoo veel omslag niet mede, en zeggen openlijk dat de hertog van Alençon, opgevoed aan het hof van Karel IX. en van Hendrik III., zijne broeders, een hof, welks zedenbederf zij beklagen, zijne gezondheid verloren had door op onmatigheden en uitspattingen, die bij de hovelingen in zwang waren; dat hij, van der jeugd af aan, eene kwaal van uitputting en verzwakking gehad had, van welke hij, even weinig als vele andere jonge lieden, zijne medeligtmissen, konde genezen worden; zij spreken van zijnen dood ook met nog vrijere en meer te kennen gevende uitdrukkingen.

Het is waar, hij was in Frankrijk niet zeer bemind. Hij was menigmaal met het hof

in onmin; de hugenoten wantrouwden hem zeer, uit hoofde van eenige vroegere gevallen; de katholijken waren evenmin te vrede over sommige inschikkelijkheden, in het stuk van godsdienst, tot welke hij zich, tijdens zijn huwelijks onderhandeling in Engeland, bereid getoond had. Daarom hebben de schrijvers, zijne tijdgenooten, op geene al te gunstige wijze van hem gewaagd.

Men beweert zelfs dat zijne ingewortelde ziekte zich uitwendig vertoonde, en hem zoo zeer ontferde, dat dit hem nadeelig was bij de koningin Elizabeth. De franschen, gelijk het de geest dier natie medebrengt, schertsten daarover; zij zeggen dat, behalve zijne roode puisten, zijn neus zoo ongemeen opgezwollen was, dat hij er twee scheen te hebben: er werd een liedje gemaakt, en naar Vlaanderen gezonden, hetwelk, met toespeling op zijne onbestendigheid in zijne voornemens, van welke hierboven gewaagd is, dezen zin had: *Vla-mingen, verwonderd u niet, dat gij hem met twee neuzen ziet; men moet twee neuzen hebben als men twee aangezigten heeft.*

Dergelijke toespelingen werden gemaakt op zijn zinnebeeld, hetwelk eene zon was, die

de wolken verdrijft, met de woorden: *fovet et discutit*, gelijk zijne gedenkmunten en inhuldigingspenningen bestempeld zijn. Onze Vlaamsche schrijvers hebben die feilen onaan-geroerd gelaten, en spreken van hem met meer bescheidenheid.

. VIJFDE HOOFDSTUK.

Bijzondere aanmerkingen over den prins van Oranje. Zijne omstandigheden. Zijne ontwerpen. Felle vervolging van Spanje tegen dien vorst; een prijs voor zijn hoofd uitgetoofd. Zijne verantwoording in een nog heviger geschrift, Aanflagen tegen zijn leven. Hij wordt eindelijk te Delft vermoord.

Reeds achttien of twintig jaren, zuchtten de, eertijds zoo bloeiende, Nederlanden onder verdrukkingen van allerlei aard, mishandeld en geteisterd door vrienden en vijanden, die niet meer te onderscheiden waren in de aanhoudende omwentelingen en kanswisselingen.

Wanneer men dezen burgeroorlog beschouwt, die, met zoo ongeëvenredigde krachten, tegen de eerste mogendheid der wereld ondernomen, en wanneer men den inhoud van dit gansche werk nagaat, is er geene herhaling noodig om te erkennen wie de held van het stuk was. Daar wij tot het uiteinde van dien grooten man genaderd zijn, zal het voegzaam wezen, een weinig daarbij stiltestaan.

De prins van Oranje, beter onderrigt en scherper ziende dan zoo vele anderen, voor-

zag van verre den dreigenden storm, en het doel waarop die gericht was, reeds in de eerste jaren van de regering van Filips II; hij was altijd op zijne hoede, en waarschuwde hen die zoo veel als hij, of meer, te duchten hadden.

Indien men hem geloofd had, zoude de opening van het tooneel niet gebeurd zijn, met die wreede slagting van grooten en kleinen, en de verwoesting en het verderf des lands. Hij is de eenige bijkans, die, door zijn, beleid, zich redde, en zoo vele rampspoeden overleefde. Ook had hij den voorspoed met niemand te deelen. Hij alleen durfde de wanhopige zaak aanvatten, en het weinige geluks hetwelk hij ontmoette, werd nog gedwarsschoot door duizend onvoorziene hinderpalen, welke hij zich de moeite moest geven te verzetten.

Zonder te herhalen wat in dit werk is aangevoerd, blijkt uit al het gebeurde dat hij de ziel was van de geheele zaak, en dat hij ten allen tijde derzelve beweegraderen bestuurd.

Eene vraag rijst hierbij zeer natuurlijk op, en zij is, ongetwijfeld, door anderen lang voor ons, en meer dan eenmaal, geopperd.

Onderstellende (gelijk de waarheid is) den prins van Oranje, met al den invloed en het gezag, hetwelk hij bij de partij had, als de

ziel en het eerste beweegrad van het bondgenootschap, waarom hij dan, in plaats van de volken dus dobberende te zien in de keuze van eenen algemeenen landvoogd, en vervolgens van eenen souverain, onder de vreemde vorsten, die naar deze waardigheden stonden, waarom dan, zeg ik, werd niet hij daartoe benoemd? Zijne bewezene diensten spraken voor hem; hij had zeker alle hoedanigheden daartoe, en tot meer.

Nog moet erkend worden, dat er gelegenheden waren, in welke zijne verkiezing met eene groote meerderheid doorgegaan zoude zijn, en mischien zonder tegenspraak, indien hij deze eerezucht gehad had, gelijk men hem, en zijne nakomelingschap na hem, daarvan beschuldigd heeft. Echter verneemt men niet, dat noch hij noch zijne aanhangers daartoe immer het voorstel gewaagd hebben. Indien hij tot die mate eerezuchtig geweest zij, heeft hij het niet doen blijken.

Al wat men er van zeggen kan, is dat hij, eene zeer oordeelkundige eerezucht bezittende, waarschijnlijk zal gevonden hebben dat de tijd nog niet gekomen was, en dat hij door anderen de verwarde ineenmengeling der, nog in volle gisting zijnde, beroerten wilde laten ontwarren.

Don Jan maakte eene schikking met de provinciën, zeer tot hun voordeel; de prins van Oranje had hun het voorschrift daartoe geleverd. De aartshertog Matthias werd bijkans buiten zijn weten ingeroepen; maar hij was het die de artikelen van zijne benoeming be- raamde. De unie van Utrecht was eigenlijk zijn werk, en datgene waarop hij rekenen kon.

Door eene soort van tegenstrijdigheid, stelde hij er eene eer in, om, kort daarna, de vorderingen van den hertog van Alençon te ondersteunen. Het traktaat werd in het zelfde jaar gesloten, onder zonderlinge voorwaarden, welke de hertog zich liet welgevallen.

Met deze voorwaarden, wist de prins van Oranje zeer wel, zoude de hertog slechts eene schaduw van gezag hebben gelijk de anderen. Hij kende den hertog van Alençon, zijnen geest, en die van zijne natie; hij voorzag dat deze hertog, even als zijne voorgangers, het bewind weldra moede zoude worden, en dat, welken keer de zaken ook namen, deze regering niet lang zoude duren. Inmiddels trok hij hulp van Frankrijk, hetwelk hij met Spanje in onmin bragt, en hij kon het zelfde van Engeland verwacht hebben, indien het huwelijk doorgegaan ware, behalve dat hij nog redenen had die den in-

wendigen staat des lands betroffen, gelijk ten aanzien der Gendfche partij en der Waalfche provinciën, hierboven gezegd is.

Er wordt ook van eene omftandigheid gewaagd, die een heimelijk oogmerk zoude fchijnen aanteduiden; de fchrijvers fpreken er op eene duistere wijze van. Strade onderfteld dat de hertog, bij den vrede, door een geheim artikel, zoude beloofd hebben Holland en Zeeland als leen aan den prins van Oranje te geven. F. van Meteren zegt ftellig, en met meer waarfchijnlijkheid, dat de prins een *renverfaal* van den hertog van Alençon ontvangen had, door hetwelk men overeengekomen was, dat de provinciën Holland en Zeeland een gedeelte van zijne nieuwe ftaten zouden uitmaken, op den voet der andere, zoo wat het uiterlijke als wat den tijtel betrof, maar dat, bij den uitflag der zaken, of den vrede, hunne vrijheid en onafhankelijkheid uitdrukkelijk en ten gevolge van de unie van Utrecht voorbehouden waren.

Deze voorbehouding met betrekking tot de unie zoude kunnen doen onderftellen, dat, indien de prins van Oranje, gelijk door zoo velen gezegd is, eene fouvereiniteit in het oog had, het die over de verecnigde Provinciën was, welke hij voor de toekomst voor

zich bespaarde. Er was daar geen beletfel van godsdienst, noch tegenkanting der grooten, te vreezen; men was daar aan zijn gezag gewoon, en hij was er zeer bemind; hij kon dit land als zijn erfdeel beschouwen.

Het is mischien met zoodanig inzicht, dat zekere schrijver, van die souvereiniteit sprekende, gezegd heeft, dat hij er nabij was, toen hij vermoord werd.

De haat der Spanjaarden, tegen dien vorst duurde nog steeds voort: men beschouwde hem, in Spanje, als den oorzaak van den opstand en van alle de onheilen. Hij, van zijnen kant, vergold het hun rijkelijk. Hij had niet, gelijk Hannibal, op de altaren, eenen eeuwigen oorlog gezworen, maar onveranderlijk besloten hebbende zich nooit aan Spanje te vertrouwen, was zijn onwankelbaar opzet gelijk den eed des Carthagers.

In de laatste tijden, had de wederzijdsche afkeerigheid nog nieuw voedsel bekomen. De unie van Utrecht en derzelver gevolgen, de afzweering van den koning van Spanje bij wijze van edikt, de verkiezing van den hertog van Alençon, hadden de wonde verder opengereten. In het geval, echter, toen Spanje, van de nood eene deugd makende, vreedzame gezindheden en aanbiedingen ten toon spreid-

de, verzuimde men niets om dit opperhoofd der zamengezworenen te vrede te stellen. Hij en zijne goede vrienden, hadden bestendig zendingen om hen heen, die hen vleiden en hun onder de hand voorstellen deden, doch altoos vruchteloos, tot op het laatste kongres te Keulen.

Door de tusfchenkomst der bemiddelaars, bood Spanje aan den prins van Oranje de teruggave aan, van alle zijne verbeurd verklaarde goederen met de inkomsten, onder voorwaarde dat hij naar Duitschland zoude trekken zonder immer weder in de Nederlanden te verschijnen, of dat de graaf van Buren, zijn zoon, (die nog steeds gevangen was,) uit Spanje zoude teruggezonden, en hersteld worden in het bezit van alle de goederen en waardigheden, welke zijn huis bezeten had, en dat aan den vader, tot schadevergoeding van de door hem geledene verliezen, honderd duizend *écus d'or* in klinkende munt zouden betaald worden. Ook dezen aanbiedingen werden verworpen, en, alzoo zij niet zoo heimelijk geschied waren als de vorige, gaf die weigering den prins een nieuw aanzien, en was zij eene soort van triumpf voor hem. De koning van Spanje ergerde zich zeer over deze versma-

ding, en was over dezelve gevoeliger dan over alle de vorige.

Onmiddellijk daarna en wel met het jaar 1580, verscheen dat beruchte edikt van vogelvrijverklaring, hetwelk de prins van Parma, op uitdrukkelijk bevel, aan alle de regtbanken in de gchoorzaamheid toezond. Ik heb onder mij een exemplaar van dat stuk, gedrukt in dat jaar 1580, zoodanig als het toen afgekondigd werd te Douai, waar de raad van Vlaanderen zijne zittingen hield. Het exemplaar, hetwelk ik bezit, is in het fransch, gedrukt te Douai; het draagt de dagteekening van den 15. junij 1580; de afkondiging was in beide talen bevolen.

Dit koninklijk edikt is zeer uitgebreid; het is onmogelijk daarvan in deze gedenkschriften een afschrift of uittreksel te geven. Het is eene optelling van de beroerten des lands, alle toegeschreven aan den prins; verwijtingen, beledigingen, uitvaringen, hatelijke vergelijkingen over zijn geloof, of liever ongeloof, zijn gedrag, zijne huwelijken en zijn geheele levensloop. Men noemt hem eenen Kain, een Judas, eenen tiran, eenen meineedigen, eenen schijnheiligen, een openbare pest en een vijand van het menschdom, en men

belooft 25,000 *écus d'or* aan dengenen, die hem levend of dood zoude leveren, of van het leven zoude berooven, met verheffing tot den adelstand zoo die niet van adel ware.

De onpartijdige wereld beschouwde het als eene laagheid in dit geschrift, dat aldus een groot monarch tegen eenen vorst, die zijn onderdaan was, eenen zoo bitteren stijl bezigde, in welken zoo vele zwartgalligheid verspreid was; die te ver gedreven gramstorigheid diende slechts om te verharden zonder ander einde, en men verwachtte een antwoord daarop, hetwelk ook tegen het einde des jaar in het licht verscheen.

• De prins van Oranje, vast besloten hebbende niets te vreezen noch te ontzien, hield zich binnen geenen palen van welvoegelijkheid meer. Deze zijne verantwoording is tevens een eerroovend en gruwelijk schotschrift. Zoo de vogelvrijverklaring hevig is, de verantwoording is een wegbliksemend stuk, gelijk Aubry du Mourier hetzelfde noemt.

De prins, de beschuldigingen op den beschuldiger zelve terugkaatsende, wil zich zuiveren van elke hem gegeven benaming of aangetijgde ondeugd, en wijt die op zijne beurt aan Filips II., dien hij persoonlijk aantast, zijne handelingen van zijn geheele leven,

zijne huwelijken, den dood van zijne derde gemalin en van zijnen zoon Don Carlos, in het licht stellende.

De Spaansche natie wordt op vele plaatsen in dit stuk mishandeld. Het gedrag der landvoogden wordt daarin onderzocht om haar in afschuw te brengen of belagchelijk te maken. Dit geschrift is veel langer en uitgebreider dan het andere; ook vindt men gewoonlijk bij de schrijvers, daarvan slechts de hoofdzakelijke inhoud opgegeven.

Zekere Pieter de Villiers, te voren advocaat, naderhand hervormd leeraar, en zeer verknocht aan het huis van Oranje, werd voor den steller van deze verantwoording gehouden. Den 13. december 1580 bragt de prins van Oranje, vergezeld van den graaf van Hohenlohe en anderen van zijne magen, dezelve in de vergadering der algemeene staten te Delft, in welke daarvan door den pensionaris de lezing werd gedaan. De beraadslaging werd uitgesteld; men vond de uitdrukkingen te sterk, en het stuk in zijn geheel te bijtend. Den 17. werd het besluit der staten aan den prins ter hand gesteld. Zij verklaren dat hij ten onregte beschuldigd is, bieden hem eene kompagnie te paard aan tot zijne lijfswacht, en zeggen, wat hun zelve

betreft, hunne verantwoording ten spoedigsten te zullen doen.

Zij hebben nooit willen toestaan dat het stuk op hunnen naam uitgegeven werd; intuschen werd het gedrukt, en door den prins en zijne lieden aan alle hoven gezonden.

Tegen hetgeen gebruikelijk is, met open manifesten, die het krijgsumoer voorafgaan, verkondigden deze stukken den oorlog, na dat die agttien jaren en meer geduurd hadden; zij strekten tot groote verbittering; de zendingen trokken op uit hebzucht en uit dweepzucht. Wij hebben den aanslag van Jaurequi te Antwerpen gezien; zoo geschiedde er een te Brugge, benevens nog andere lagen, tegen 's prinses leven gelegd, en nooit ten vollen aan den dag gekomen.

Eindelijk verscheen Gerards, onder den naam van Guyon, in het jaar 1584, te Delft; zijn ware naam was Balthasar Geerardts, geboortig van Villefans, in Bourgondiën. Hij kreeg toegang tot den prins uit hoofde van eenige *in blanco* door den graaf van Mansfeld geteekende papieren, welke hij van Luxemburg medegebragt had. Men maakte daarvan gebruik, en hij deed eene reis naar Frankrijk.

In de maand juli kwam hij van daar terug;

de prins was eenigzins ongesteld; hij liet hem aan zijn bed komen om van hem eenige omstandigheden van den dood des hertogs van Alva te vernemen.

Den 10. julij wachtte hij den prins op, bij deszelfs van tafel gaan, en loste toen zijne met drie kogels geladene halve musket op 's prinses borst. De prins, doodelijk gekwetst, werd teruggedragen naar de zaal, waar hij het middagmaal gehouden had, en overleed kort daarna.

Z E S D E B O E K.

E E R S T E H O O F D S T U K.

Aanmerkingen over de omstandigheden voor en bij den dood des prins van Oranje. Staat zijner familie. Ontfetting in alle de provinciën. De prins van Parma maakt daarvan gebruik om eenen algemeenen vrede voortestellen, en onderwerpt, deze geweigerd zijnde, eenige provinciën stuksgewijze. Grootte besluite-loosheid bij de staten, die zich aan Frankrijk willen overgeven, en vervolgens aan Engeland.

De dood van den prins van Oranje, die een zoo belangrijk tijdstip maakt in de geschiedenis der Nederlandsche beroerten, en zulke aanmerkelijke veranderingen te weeg bragt, is hierboven op eene eenigzins ruwe wijze behandeld geworden, en alleen met het oogmerk om de daadzaak te vermelden, welke echter met meerdere omstandigheid verdient beschreven, en tot vele aanmerkingen aanleiding geeft. Spanje was, voor 's prinses dood, zoo zeer overtuigd van deszelfs gewigt, dat men aldaar het aanhouden van dien hardnekkigen oorlog

aan hem alleen toefschreef, en meende dat, indien hij slechts uit de wereld ware, de Nederlanden van zelve weder onder de vorige heerschappij zouden terug keeren.

Deze staatkundige verbeelding vleidde de reeds zoo bittere haat, en deed den prijs op 's prinsens hoofd verhoogen, voor hetwelk reeds de som van 80,000 dukaten met een kommandeurschap van St. Jakob uitgeloofd was, gelijk wij gezien hebben bij den moorddadigen aanslag van Jaurequi te Antwerpen.

De prins, hoezeer van alle kanten gewaar-schuwd, bleef desniettemin met zijne gewone vrijmoedigheid handelen; zijne bedienden hielden slechts de Spanjaarden en Italiaanders van hem verwijderd; maar de overgroote prijs, op zijn dood gesteld, spoorde alle ellendingen der wereld aan, die slechts laag genoeg van ziel waren tot zulk een gruweldaad.

Er waren er van onderscheidene natiën; vier werden in Holland en in Zeeland ter dood gebracht, wegens toeleg op 's prinsens leven door het staal of door vergif; en de bourgondiër, die de moord volbragt, bekende, dat er werkelijk nog drie in Delft en de omstreken zich onthielden, die het zelfde oogmerk hadden, hetwelk door hem uitgevoerd was. De zelfde moordenaar bekende ook dat hij in be-

denking genomen had om den prins te vermoorden toen hij, bij deszelfs ligte onpastheid, voor zijn bed was toegelaten, maar dat hij niet gedacht had hem aldaar alleen te zien, en alzoo tot dat einde niet gewapend was geweest. Hij gaf toen den prins zijne behoefte te kennen, die daarop iemand riep om hem negen of tien kroonen te geven; met dit geld kocht hij van eenen soldaat de groote pistolen of halve musketten, welke hij vervolgens op zijn gemak in orde bragt.

Op den dag, toen hij zijn gruwelstuk uitvoerde, was hij in het vertrek toen de prins kwam om het middagmaal te houden, en sprak hem met vervaardheid aan.

De prinses, dien onbekenden ziende, die een zeer slecht voorkomen had en er zeer verwilderd uitzag, vroeg den prins wie hij was, de prins antwoordde dat hij eenen reispas verzocht, welken men bezig was gereed te maken.

Hem aan tafel hebbende zien gaan, ging de moordenaar zijne pistolen halen, welke hij met eenen mantel bedekte, waarop hij eene wijf omwandelde op de plaats en bij de stallen, achter welke hij op de wallen konde komen, en, van daar over de stadsgracht langs het vrije veld de vlucht nemen. Hij was op dit middel bedacht, en legde daar twee half

opgeblazene blazen neder, om de gracht over te zwemmen; waarop hij den prins bij het eindigen van den maaltijd ging opwachten, en hem met de eene hand een papier ter onderteekening aanbod, terwijl hij met de andere hand het pistool hem tegen de borst zette, en hem de drie kogels door het lijf joeg.

De prins riep, vallende: *God, heb barmhartigheid met mij, ik ben zwaar gewond; heb barmhartigheid met mij en met dit arme volk!* De heer de Maldère, zijn stalmeester, was op het gerucht toegeschoten, en hoorde hem deze woorden zeggen; de gravin van Schwarzenberg, 's prinses zuster, welke de vorst aan de tafel gelaten had, liep toe, en zeide hem met een woord in het Hoogduitsch, dat hij zijne ziel aan God zoude overgeven; hij antwoordde: *ja*, en sprak niet meer; men droeg hem in het naastgelegen vertrek, waar hij weinige oogenblikken daarna overleed.

De moordenaar poogde te ontvlugten; hij sprong de trappen af, en liet zijne pistolen vallen; hij was reeds de stallen voorbij; dan twee lakeijen, die daar op en neergingen, eenen man, zonder hoed, ziende vlugten, met zoo veel overhaasting dat hij, over eenen mesthoop wilende loopen, gevallen was, hielden hem vast, zonder eigenlijk te weten waarom; want het

geval was in huis zoo snel gebeurd, dat men er buiten nog niets van wist. Doch, in hetzelfde oogenblik stalknechts en huisbedienden er bijgekomen zijnde, werd hij naar de gevangenis gebragt.

Zoodanig was het uiteinde van Willem van Nassau, prins van Oranje, bijgenaamd de Zwijger. Wij hebben, bij den aanvang der be-roerten, eenigermate zijnen lof vermeld: de lezing van dit geheele werk zal, geloof ik, dat in allen opzichte door zijnen persoon en karakter bewaarheid hebben gevonden.

Hij was geboren te Dillenburg, den 14. april 1533; bijgevolg was hij, bij zijnen dood, in den ouderdom van eenenvijftig jaren, twee maanden, en, eenige dagen.

Hij had vier gemalinnen gehad; van zijne eerste, Anna van Egmond, gravin van Buren en Leerde, erfgename van dien tak, sproot prins Filips Willem, in Spanje gevangen zittende; van de tweede, Anna, eene dochter van den keurvorst van Saxon, werd prins Maurits geboren; met zijne derde, Charlotte van Bourbon-Montpensier, had hij niet dan zes dochters; de vierde, eindelijk, was Louise van Colligni, eene dochter van Gaspar Colligni de Chatillon, de beroemden admiraal van Frankrijk, die in de geschiedenis zoo vermaard is,

zij was eene douairiere van Telfgni; en van haar was prins Frederik Hendrik.

Deze moedige vrouw, op het droevig tooneel van 's prinsen overlijden aankomen zijnde, smeekte kracht en troost van God af, bij dezen voor haar zoo noodlottigen en derden ramp. Telfgni, haar eerste gemaal, en de admiraal haar vader, waren beiden, bijkans voor hare oogen, in den St. Bartholemeusnacht, omgebracht.

De prins liet bij zijnen dood deze weduwe en elf kinderen na, drie zonen en acht dochters van zijne vier huwelijken. Zijn voorheen zoo vermogend huis gevoelde de zware gevolgen van zijne rampspoeden, het verlies van zijne waardigheden, van zijne staten en van zijne zoo lange verbeurd verklaarde goederen.

Den 14. julij daaraanvolgende, onderging Balthasar Geerardts, de moordenaar van den prins van Oranje, eene verschrikkelijke straf, hij werd met gloeiende tangen genepen, en levendig gevierendeeld. Het is waarschijnlijk dat de beloofde belooning door Spanje aan zijne erven voldaan werd, alzoo men op de lijst van de rekenkamer opene brieven vindt van Madrid van den 4. maart 1589, houdende verheffing tot den adelftand voor Balthasar Geerardts, en zijne broeders en zusters, onder den naam van Tirannendoder.

De lijkplegtigheid van den prins geschiedde te Delft den 3. augustus; de staatlie bij zijne begrafenis was van eene koninklijke pracht; zijne rouwpaarden, banieren en wapenen, werden geleid en gedragen door de grootste heeren des lands. Men besloot toen hem een prachtig grafteekenen opterigten; hetwelk eerst in 1620 uitgevoerd werd; men ziet het in metaal en marmer in de nieuwe kerk te Delft, en dit is het kostbaarste gedenkteeken dat in de republiek bestaat.

De noodlottige gebeurtenis van 's prinses dood, werd intuschen in alle plaatsen der Nederlanden bekend, en weldra door geheel Europa. In de met Spanje in oorlog zijnde provinciën, was de ontsteltenis en neerslagtigheid algemeen. Men voorzag daarvan slechts nieuwe verwarringen en rampspoeden.

De prins van Parma had bevelen van het Spaansche hof, om de vervolging en den moord aantemoedigen en te doen bewerkstelligen; insgelijks, om, zoodra de slag gedaan was, zijn voordeel te doen met de verbazing der volken, om hen door de schitterendste beloften, en wat het ook kosten mogt, wederom tot gehoorzaamheid te brengen.

Die vorst was een te edel en te grootmoedig man om de eerste bedoelingen goedtekunten, hij verfoeide die, en nam in geen van

die aanslagen eenig ander deel dan zeer zijdelings en in eene niet regstreeksche betrekking. Hij was er van onderrigt, en liet er van zeer verre niet dan monniken of ondergeschikte lieden toe gebruiken. Wat de nadere bevelen betreft, legde hij zich met al zijn vermogen op derzelyver uitvoering toe; hij schreef hemelijk brieven van rouwbeklag aan de prinsesse weduwe van Oranje, met de troostelijkste aanbiedingen, om haar en hare familie voor dit onherstelbaar verlies zoo veel mogelijk vergoeding te verschaffen.

Hij gebruikte zijne vrienden en alles wat hij te werk kon stellen, om de voornaamsten van de bondgenooten te winnen, en liet niets onbeproefd om tot eene algemeene verzoening te geraken.

De algemeene staten vergaderden te Antwerpen; men beraadslaagde daar rijpelyk over de tijdsomstandigheden; de voorstellen van den prins van Parma waren niet onbekend; eenigen werden daardoor aan het wankelen gebragt, anderen verveelde en verdroot de langdurige en wreede oorlog. Theodorus Liesveld, door de staten tot kanselier benoemd, hield eene treffende redevoering om hen te overreden om van den gunstigen oogenblik gebruik te maken, en met Spanje eenen vrede te sluiten, die zich

zoo gunstig aanbod, dan zijne schoone redevoering, en de oordeelkundigste bedenkingen, bateden niets.

De nationale haat en ouden wrok dreven boven; men besloot liever hoofd voor, hofst te sneven, dan zich aan de spanjaarden op eenen bedriegelijken vrede overtegeven; bij alle mogendheden aanzoek te doen, en hen de heerschappij over de provinciën aanbieden, mits zij hen van het juk en de slavernij van Spanje bevrijdden.

De vermoordning van den prins van Oranje had de gemoederen in deze vergadering zeer verbitterd; men haalde de gruwelijkheid en verraderlijkheid daarvan op, en schilderde die mer de zwartste kleuren. Ter zelfder tijd werd besloten tot de voortzetting van den oorlog, en men gaf aan prins Maurits, ofschoon deze nog niet ten volle agttien jaren bereikt had, alle de stadhouderschappen en waardigheden welke wijlen zijn vader bekleed had, hem den graaf van Hohenlohe als stedehouder toevoegende.

Ten aanzien van het inroepen van vreemden bijstand, werd, na lange redeneringen en veel over- en wedspreken, Frankrijk boven Engeland verkozen, en daartoe eene allerplegtigste bezending, ten getale van vijftien personen, benoemd.

Dit gezantschap vertrok weldra, en begaf zich naar Parijs. Het werd met eer en onderscheiding ontvangen. Mendosa, de spaansche ambassadeur, beklagde zich over dit onthaal, en stelde al wat in zijn vermögen was te werk om den afgevaardigden den toegang tot het hof te beletten en hen het gehoor te doen weigeren.

Frankrijk bevond zich destijds in de schrikkelijkste verlegenheid, en stond op het punt om nog beklagelijker lot te ondergaan dan de Nederlanden. De *Ligue*, die vermaarde en geduchte *Ligue*, in het geheim gesmeed, stak toen het hoofd op. Zij werd heimelijk ondersteund door het hof van Rome en door Spanje, en verdeelde het koninklijke huis, den hoogen adel, en het ministerie.

Ik behoude mij voor, hierna te spreken van die hefflooze zamenzwering, die zoo vele gruwelen en moorden berokkende, en bijkans den troon had omvergeworpen om Spanje zelf daarop te stellen. Dit zal het onderwerp zijn van een volgend hoofdstuk, dat noodzakelijk is, om den invloed welken de zaak op de Nederlanden had.

De gezindheid van deze *Ligue* met de ondersteuning welke zij genoót, was niet gunstig voor de vlaamschen afgevaardigden; doch de

koning (Hendrik III.) gedroeg zich in dit geval met bijzonderen moed, en verklaarde ronduit dat het koninkrijk Frankrijk de toevlugt der ongelukkigen was, en dat, van de verdrukking der Nederlanders kennis dragende, zijne gerechtigheid vorderde dat hij althans hunne klagten hoorde.

De afgevaardigden hadden vervolgens gelijktijdige en bijzondere gehooien bij den koning, de koningin, de koninginne-moeder, den koning van Navarre, kortom van allen aan het hof, van welken zij die begeerden; zij bezochten de ministers, en openden de onderhandelingen.

Elbert van Leeuwen, gezegd Leoninus, kanselier van Gelderland, had bij het eerste gehoor het woord gevoerd. Hij had eene zeer treffende aanspraak tot den koning gedaan, nogtans met waardigheid en zonder vernedering; hij had in duidelijke bewoordingen de souveriniteit van alle de provincien der Nederlanden aan den allerchristelijksten koning en aan de kroon van Frankrijk voor altoos aangeboden. Om aan deze aanbieding gewigt bijtezetten, had hij er bijgevoegd dat hij, niettegenstaande de wreedheid der spanjaarden en de ongemeene rampspoed des lands, nog negentig ommuurde steden en millioenen ingezetenen kon vertoonen, die, behou-

dens 's konings bescherming; bereid waren zich op te offeren voor zijnen dienst.

De onderhandeling bleef stelpende wat de hoofdzak betref; men was aan het hof zeer verlegen en met bezigheden overkropt.

Den koning en de koninginne-moeder beviel het voorstuk wel genoeg, en zij zouden het wel hebben willen aannemen; maar zij durfden niet. De Ligue begon tegen de magt van het hof optewegen; de onlusten namen dag aan dag toe, en het jaargetijde, hetwelk meer en meer stormachtig werd, was geenszins gunstig voor zulk eene verbindtenis.

Eindelijk, na eene benepen onderhandeling van drie of vier maanden, was de koning bijna genoodzaakt om zijn onvermogen te erkennen. In het afscheidsgehoor, in de maand februarij 1585, zeide hij tot de afgevaardigden, dat hij zeer erkentelijk was voor hunne aanbiedingen, welke de slechte toestand van zijn rijk hem thans niet veroorloofde aantenemen; dat hij, terwijl zijne vijanden en de onlusten, welke zij hem berokkenden, tot het uiterste kwamen, met Gods hulpe, hoopte hen tot rede te brengen, en dat hij, na in zijne eigene staten den vrede hersteld te hebben, voor zijne vrienden zoude werkzaam zijn; dat hij, daar hunne behoeften dringende waren, hen ried hunne toevlucht te nemen tot

de koningin van Engeland, die, de handen ruim hebbende, hen konde beschermen, en dat hij, zich in goede verstandhouding bevindende met die groote vorstin, aan haar ter hunner gunste zoude schrijven.

Met deze minzame betuigingen gaf hij den afgevaardigden hun afscheid, en zij keerden terug met vrije bekostiging op den weg, en overgevoerd door koninklijke schepen. De vruchteloze afloop van deze bezending sloeg den moed niet ter neder; een paar maanden daarna vertrok eene tweede talrijke bezending naar Engeland. Paulus Buys, pensionaris van Holland, behoorde tot dezelve, en voerde het woord. Toen, in de algemeene vergadering, de vraag geopperd was, aan welke van beide mogendheden men het eerst de aanbieding zoude doen, had deze staatsman zich sterk voor Engeland verklaard, en beweerde dat Frankrijk, hoe welgezind ook, niet in eenen toestand was om hen bijtestaan; hij had voorspeld dat het eene vergeeffsche reis zoude zijn. Het had hem zoo zeer verdrotten zijnen raad in den wind geslagen te zien, dat hij zijn ampt nedergelegd en zich op het land begeven had. Maar bij deze tweede bezending, hernam hij, op de eerste aanzegging dienaangaande, zijne amtsbediening, was een der afgevaardigden, en be-

wees groote diensten, zoo in de onderhandeling, als bij het sluiten van de overeenkomst, die ten gevolge derzelve getroffen werd.

De koningin van Engeland, naauwkeurig onderrigt van hetgeen in Frankrijk gebeurd was, van de groote bezending, die nu aan haar werd afgevaardigd, en van hetgeen deze aan haar voortestellen had, maakte haar plan reeds te voren.

Haar besluit stond vast om daarvan niet aftegaan. Mischien dat zij gebelgd was, naardien men haar eerst na Frankrijk, en bij teleurstelling aldaar, als het ware omdat men niet beter kon, aanzocht, waarvan zij echter niets liet blijken, of wel dat zij wilde volharden in hare staatkunde van zich niet over de zee uittebreiden, zij had zich bepaald om de souvereiniteit over de Nederlanden van de hand te wijzen, maar hen met kracht te ondersteunen, om aldaar den oorlog aan den gang te houden, en aan Spanje werk te verschaffen.

De vlaamsche afgevaardigden werden, bij hunne aankomst in Engeland, op bevel der koningin, met alle eerbewijzen ontvangen, even als dit hen in Frankrijk gebeurd was. Elizabeth liet hen niet lang wachten, maar gaf hen spoedig een gehoor, bij hetwelk zij hen, nadat in voegzame bewoordingen haar de heer-

Schappij over de provincien was aangeboden, ten antwoord gaf, dat zij erkentelijk was voor hune goede genegenheid en vertrouwen, in hetwelk zij zich niet bedrogen, maar dat groote staatsbelangen haar, noch de kroon van Engeland, veroorloofden, hen onder hare heerschappij te ontvangen; dat zij hen beschouwde, bij het overwegen van hun voorstel, niet als hare onderdanen, maar als hare vrienden en bondgenooten, en dat zij, als zoodanige, hen wel wilde behulpzaam zijn met deren raad, hare geldmiddelen, en hare zee- en landmagt, om hune vrijheid te handhaven.

Overeenkomstig met deze aanbiedingen, werd te Non-Such, een traktaat gesloten, bij hetwelk een onderstand van zesduizend man, op koste der koningin bepaald werd, die onverwijd de zee zouden oversteken. Zij deed hun aanmerkelijke voorschotten in geld, en de staten gaven haar de steden Vlisfingen, Brielle, en het kasteel Hammekens in Zeeland, ten onderpand, om die te lossen op terugbetaling der voorgeschieden geldsommen, bij den vrede. Ten opzichte van hare raadgevingen, beloofde zij nog hen eenen veldheer of landvoogd te geven, die een man van rang zoude zijn; en, benevens nog twee andere raadsheeren van hare keuze, zitting zouden hebben in den raad van

stare der Vereenigde Nederlanden. Tevens werd bepaald welk gezag zij zouden hebben in zaken den krijgsdienst betreffende, en over de engelsche militairen, zonder zich met het burgerlijke in te laten.

De Vlaamsche afgevaardigden keerden, zeer te vreden over dezen uitslag, terug, en de koningin hield striptelijk hetgeen zij beloofd had.

Zij benoemde ook haren veldheer, die de beruchte graaf van Leycester was, van wien het voegzaam zal zijn oenige bijzonderheden te vermelden. Zijn gedrag geviel den hollanders niet, zoodat zij, in minder dan twee jaren, zich zoo sterk over hem beklagden, dat de koningin genoodzaakt was hem terug te roepen, zonder nogtans hare vriendschap voor de provinciën te verminderen, of aan dezelve haren bijstand te onttrekken.

Hij was inderdaad een man van rang, en een vermogend heer. Hij heette Robert Dudley, en was de vierde van de vijf zoonen van Jan, graaf van Northumberland, die onthoofd werd met zijnen zoon Guilford, den echtgenoot van de ongelukkige Johanna Gray, die, tegen de koningin Maria, tot koningin werd uitgeroepen. Zij onderging hetzelfde lot, en dit geheele huis werd gedurende de regering van Maria verdrukt en vervolgd. De prinses Elizabeth, hare zus-

ter, ging het weinig beter; zij werd eenen tijd lang gevangen gehouden. De overeenkomst en gelijkheid van wederwaardigheden bragt eene briefwisseling te wege tusſchen die vorstin en de jongen Dudley, die omtrent van gelijke jaren waren.

Elizabeth, den troon beklommen hebbende, herstelde dit huis in zijne eer en goederen; zij bevorderde lord Robert boven zijne verwachting, maakte hem graaf van Leycester, ridder van den kouseband, groot ſtalmeester, en zoo veel als eerſten minister. Hij was de verklaarde eerſte gunsteling; men heeft langen tijd geloofd dat hij met de koningin gehuwd was. De engelschen hebben op geene gunstige wijze geſproken van zijne godsdienst, braafheid of andere perſoonlijke hoedanigheden; hij was buitensporig in weelde en verwijfdheid, en hield een hof gelijk de koningin.

Bij het afnemen van zijn fortuin, verzocht hij om de aanſtelling in de Nederlanden, maar nauwelijks was hij er, of hij beſchouwde het als eene eerlijke verbanning; hij ſpeelde den onderkoning; hij had onder die eenvoudige en met rampen overſtelpde lieden al zijne pracht, trotschheid, en weelde medegebragt. Hij werd teruggeroepen, viel in ongenade, en ſtierf te Cornbury, van het hof verwijderd.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De prins van Parma, van den veldtogt meester, neemt alle de steden van Vlaanderen. Nieuwe en schrikkelijke beroerten te Gend. Terugkomst van Himbize; zijn droefig uiteinde. Deze uitgehongerde en tot de uiterste ellende gebragte stad, geeft zich over bij verdrag; hare verzöcning geteckend in het kamp van Beveren. Brussel, Mechelen en andere steden geven zich ook over. Vermaarde belegering van Antwerpen; hetwelk zich mede na eene hardnekkige verdediging overgeeft.

Het was niet de dood van den prins van Oranje alleen, die het zamenstel van het bondgenootschap en deszelfs ontwerpen zoo zeer verzwakte; sedert twee of drie jaeren waren de zaken van hetzelfde door inwendige gebreken uit hun verband gerukt; de beroerten van Gend en van Vlaanderen, de afval der waalsche steden en provinciën; de verheffing en de val van den hertog van Alençon; het een zoo wel als het andere, had de partij veel nadeel toegebracht; de vreemde hulptroepen hadden het platte land verwoest; de steden bedierven zich door partijen en tweedragt, en, de dood van den prins van Oranje voltooide het verval. De prins van Parma, op alle de tijdsomstandigheden leetende,

had reeds in den veldtocht de overhand gekregen; men had geen leger om hem tegen te stellen. Door de overwinning van Doornik en Oudenaarde, was hij in Vlaanderen voorwaarts gekomen; hij bestieg de Schelde, en zeisende zeer de stad Gent, waar alles in oproer was, en men de muren der levensmiddelen ondervond. Hij had het sedert lang op die stad toegelegd, maar het had nog wel in om zijn oogmerk te bereiken. De ambtelijken en voornaamste inwoners, die in de dagelijkse oproeren door het volk mishandeld werden, hadden niet zoo veel meer tegen de overgave als vroeger.

Dese vorst kreeg meer en meer ingang; hij bood zonder ophouden voordelinge voorwaarden aan, en niet uitzondering van het stuk van Godsdienst, waaraan de meeste overeenkomsten welke hij trof, en sloot, redelijk genoeg. Hij handelde overigens grootsch en edelmoedig, en zijn gedrag was onschendbaar.

Gelijk hij na den dood des prins van Oranien de vijesste pogingen gedaan had om de provincien tot eenen algemeenen vrede te brengen, bewende hij dezelfde middelen, die hem over het geheel niet hadden mogen gelukken, afzonderlijk bij zijne veroveringen aan, waardoor hij nieuwe aanwinsten kreeg, ter zelfder tijd, terwijl hij zonder verhindering zijne

geheele krijgsmagt, die van dag tot dag toenam, kon gebruiken.

De Gendfche beroerten hadden reeds aan de vereeniging der provinciën en aan de stad zelve zoo vele onheilen toegebracht, dat zij onherstelbaar ſchenen. De prins van Oranje had er tot twee of drie malen toe de orde herſteld, maar de wederinſtorting was altoos erger dan de vorige kwaal. Bij de afwezigheid van den prins, en langen tijd voor zijnen dood, waren die rampspoeden met meer woede dan immer te voren weder uitgebroken. De partij der katholijken en dan weder die der geuzen hadden beurtelings de overhand; het was de vloed en ebbe van eenen onſtutmige zee. De eene noch de anderen wilde eenen meester hebben, en zij deden elkander meer kwaad dan de grootste tiran ooit zoude hebben willen doen; zij ondervonden beide gelijkelijk de ſchaarste, die groote ellende dreigde, door eene ſoort van inſluiting, die hen hoe langer hoe meer benaauwden, en hun levensmiddelen en rondom de toegangen afſneed.

De katholijken, zich bedienende van den tijd toen zij het roer in handen hadden, om deze rampen te doen eindigen, waren ſedert de maand maart 1584 met den prins van Parma in onderhandeling getreden; het congres werd te Doornik gehouden. Men had voorgesteld

dat ook Brabant daartoe zonde toetreden, maar de prins weigerde dit, vreezende dat het tot een voorwendfel strekte om de onderhandeling op de lange been te schuiven. Brugge, Ieperen en het vrije land van Sluis, voegden zich bij Gend; zoo hadden ook de vier leden van Vlaanderen er hunne afgevaardigden, die heen en weder reisden; de reispasfen waren afgegeven, en er had een, althans stilzwijgende, wapenstilstand plaats, in diervoege dat de president Richardot, de heer de Masnuij en een spanjaard, genaamd Segura, kommissarissen van den prins, insgelijks vrijelijk te Gend kwamen, terwijl men over den vrede onderhandelde.

Dit ging langzaam voort, niettemin met schijn van goede uitlag, toen, in de maand mei, eene volksgisting die schikkingen verijdelde, en de overheid en regering van Gent nogmaals deed veranderen. De geuzen, meester geworden zijnde, braken niet alleen de reeds vergevorderde onderhandeling af, maar hieven onbeschaamd de oorlogskreet aan, en zochten den kommissaris Segura, die gevlugt was; de wapenschorfing werd geschonden, en de vijandelijkheden namen met kleine dagelijksche gevechten aan de poorten der stad weder eenen aanvang.

Door eene voortgelijke volksbeweging, eenige

maanden vroeger, werd Himbze op de volgende wijze teruggevoerd. Wij zullen hier zijne geschiedenis eens af ten einde brengen.

In de maand augustus 1783, na eenen goeden dag van oproer bij de instelling van eenen nieuwen overheid, en tegen den avond, namen de ketterische partij en het gemeene volk zoo veel gesloegen in het voorstel, door iemand gedaan, om Himbze weder terug te roepen, dat hij nog denzelfden avond, in zijne afwezigheid, tot eersten van Gend werd uitgeroepen; men zond aanstonds afgevaardigden naar hem toe, om hem te verzoeken terug te komen.

Hij bevond zich sedert vier jaren te Frankfurt bij den prins van de Palts, Jan Casimir, met den leeraar Dathenus, die met hem naar Gend terugkwam; hij trad weder in zijn ambt, en begon zijne overheersching op nieuw; maar niet meerder mistrouwen en behoedzaamheid dan te voren; hij had vrienden en afhangelingen verloren, de fransche regering had hem velen ontlokt; hij had andere ontwerpen in het hoofd, en geheime maatregelen genomen om zich te wreken, en onder eene andere bescherming te heerschen.

Zij die hem ingeroepen hadden, namen aanstoot daaraan, en zeilde dat hij de vrede zoo zeer gemakkelijk wilde maken, waarover thans te Doorik onderhandelt werd, spoorden zijn

gehoeg met zeer veel oplettendheid, na een ontdekken dat Himbize, gedurende zijne afwezigheid, eene zamenzwering gesmeed had om Gland en Termende aan de spaanschen over te leveren, dat de prins van Parma met hem in briefwisseling was, en dat de heer van Ertzin, door dien vorst afgezonden, hem heimelijk in de palts was komen bezoeken, en dat de overeenkomst met hem gesloten had.

Den 22 maart 1804 werd dit vermoeden bevestigd, en ten begin van uitvoering van het verrad kwam aan den dag. Acht pontons en even zoo vele waartuigen, met ladders, vloten, schoppen, spaden en planken geladen waren in de schelde voor de Bruseelse poort; men wist van de schippers dat zij in den volgende nacht de rivier tot aan Wazeren moesten afzakken, waar zich een spaansch kamp bevond.

Niemand droeg kennis van dit bevel en van dit voornemen; dan Himbize alleen, men moede daardoor veel en verdubbelde de wachten; het gebede niet gereed zijnde vertrok men dien nacht niet, maar bij het krieg van den dag kwam eene afdeling van de troepen van Parma ter onder de waken, die echter weldra terug trokken, want men had hen bespeurd: de alarmklok werd geluid, en elkeen liep to wapen.

Gedurende den geheelen dag van den 23i ver-

spreide zich het alarm overal; men schreeuwde in de straten van *verraders* en van *moordnaars*. Alle de leden der overheid, van de onderscheidene collegiën, begaven zich overhaast naar het raadhuis, waar Himbize ineengelijks kwam om zich te verantwoorden; er hadden hevige geschillen plaats; meenende met geweld zijnen wil door te drijven, had hij het regiment, waarvan hij kolonel was, doen opkomen, en daarmede het raadhuis doen bezetten. Een der schepenen sprong uit het venster, en liep heijl om in alle de straten de trom te doen roeren; de burgerij kwam in de wapenen, viel op het regiment aan, deed het voor de overmagt bukken, en ontwapende het. Himbize wilde, op dit vervaarlijk gerucht, uitkomen om het te stillen, hij werd door het volk met eenen vloed van smaadredenen en vervloekingën ontvangen, zelfa-geflagē en met hellebaarden teruggestoten.

Men had twee brieven, uit het spaansche leger gekomen, onderschept; deze werden in het openbaar aan de vergaderde overheidspersonen en dekens gebragt. De aanslag was ten eenemaal ontdekt; het plan was Termonde door overklimming der wallen te overrompelen. Himbize bekende het, en dat de spanjaarden de onderneming zouden begunstigen, maar niet voor hen, maar om die stad aan Gend te on-

derwerpen en van Antwerpen de toevorst van levensmiddelen vrij te hebben.

Deze redenen vergenoegden niemand, en eindelijk, na verkoop van eenen der onstuimigste dagen, werd hij, tegen den avond, ontzet van zijne waardigheden van zessen van Gend en van opperbewindhebber van den oorlog; vervolgens gevat, en onder goed geleide in het hotel van Wacquerl gevangten gezet, van waar hij, eenige dagen daarna, naar het prinsenhof werd overgebracht.

In den nacht, gingen kommissarissen en hoofden te zijner, om zijne papieren in beslag te nemen; zij vonden er drie stukken geschut, en eenen goeden voorraad van allerlei soort van wapenen. Dit ruchtbaar geworden zijnde, verbitterde het volk zoo zeer, dat het hem op staande voet zoude doodgeslagen hebben, indien hij zich niet in veiligheid had bevonden; zijne lijfwacht was terzelfden tijd afgedankt. Himblze bleef eenen tijd lang gevangen; de partij die de vrede begeerden had de overhand verkregen, zette hare onderhandelingen te Doornik voort, en zoude hem in dien staat van zaken niet vervolgd hebben.

Maar, toen in de maand mei alles afgebroken en verijdel was, en de partij der oorloggezinden en geuzen gezegepraald had, kenmerkte

zij zich door delfzenfriet: waanhoefeningen, zegst,
 de *maranen*, de *schimpansen* (en de *gajenen*)
 (dit waren de schimpansen, welke zij aan de
 spijzen deden aan de kacholijken gaven;) Met
 vermaak van *Himbizen* en zijne twinbedrijven,
 warden tot de algemeene aetec van die gemeente
 en deed hem een wettiglijk regeding
 aan; hij werd van verichting de doodfreg
 verterend in misliden, beschuldigd. De voor
 naamte was de zijdeverige overheersching; zijns
 knevelarijen welke hij gewapenderhand had
 gedaan, geheeten de *andere*, troepen, dan te
 verrijken en geschenken, wapenen en krijgsho-
 oefen te zijner te hebben; noorden, noorden
 hij de deerte *Noelands* en *Musant*, balje
 en griffioen van *Azet*, ontboden had, en hen
 op handen weg naar *Gend*, doch eenigen zijns
 afhangelingen had doen ontbrengen. Met het
 schijldigde hem van hetzelve stuk te hebben
 willen plegen; het den heet van *Bonriver*, die
 met *Alsi* van *den hantog* van *Ampen*, die
 voor was veldingegaan; terwijl *Bonriver* naar
Tennende reisde, had *Habbiz* hem op den
 weg doen aanhouden en beroven; met die heer
 en zijn gevolg hadden de moordenaars zoov
 kochtigen regentheid geboden, dat hun stels
 eenige pakkardje omponen werd. Met hetende
 het hem mede tot eenen misdaden; dat hij

de erzucht gehad had van eene hofwachter te willen hebben, en munten en penningen met zijn wapen en opfchrift te doen slaan; zijne knipserij in het beschikken over waardigheden en ambten, over het bestuur der geldmiddelen, welke hij zich had toegeëigend of tot andere einden besteed. Eindelijk, was het groote punt zijne zwarte verraderij om de stad aan de spanjaarden over te leveren, gesmeed en ontworpen gedurende zijn verblijf te Frankenthal. Alle deze beschuldigingen waren in twee en veertig artikelen vervaardigd, maar die, hoofdzakelijk, nederkwamen op hetgeen wij er hier van hebben opgegeven.

Himbize, die in tegenspoed den moed verloor, gelijk hiervoor reeds gezegd is, verdedigde zich zwakkelijk; hij bekende bijkans meer dan hetgeen men hem aantijgde, zeggende om zich te verontschuldigen, dat het meeste wat men hem tot misdaad aantekende, geschied was met voorkennis van de overheden en van zijne medeburgers. Hij bewimpelde nog zijn laatste verraad, zeggende het niet gesmeed terwijl hij zich in de Paltz bevond. Hij wilde zijne diensten doen gelden en die van zijne voorouders, en maakte veel ophef van de macht en den geslachten Staat tot welken hij de stad verheven had, om welke men vergeten moest wat hem

de verbittering van zijne vijanden had kunnen berokkenen. Het is te geloven dat zijne eerste misdaden, offchoon wezenlijk en waar, hem niet op het schavot zoude gebragt hebben. De vervolging was voornamenlijk in handen van hen die van zijne partij geweest, en aan welken zijne uitspattingen niet onbekend waren, en die misfchien zelve wisten zijne medepligtigen geweest te zijn; maar zijn verraad wekte de blinde woede tegen de spanjaarden weder op, en trok de gramfchap van het geheele volk op den verrader; die van de andere partij waren hem te kwaadgezind om zich moeite te geven om hem te redden, en het fcheen dat het de algemeene wensch was hem te zien sneven.

Hij werd ter dood veroordeeld, naar de ftads gevangenis gebragt, en, den 4. Augustus 1584, in den namiddag onthoofd, op een fchavot, dat op het plein ven St. Pharaïlde was opgerigt. Hij was omtrent zeventig jaren oud.

Welke aanmerkingen te maken over de grilliche onbestendigheid van een woelend volk! Deze man, wiens verheffing en val wij gezien hebben, had de mogendheden, die in de be-roerten der Nederlanden belangftelden, doen beven, en veranderde om zoo te fpreken der-

zelve loop. Dertig duizend personen waren, vijf jaren geleden, opgestaan om hem terug te eischen, toen zij meenden dat hij gevangen werd gehouden, en men moest hem vertoonen om het oproer te stillen; die gansche volksmenigte, waarvan hij, voor de eene helft, gedurende eenige jaren, een afgod, en voor de andere een schrik geweest was, zag hem met een bedaard oog en eene gelijke onverschilligheid ter dood brengen.

Deze teregstelling veroorzaakte geene beweging, en, van het oogenblik van zijnen dood af, vergat men hem zoo zeer, dat onderscheidene dagverhalen en gedenkschriften der tijdgenoten, die tot daartoe zijnen levensloop eenpariglijk vermelden, daarin overeenkomen dat hij in de grafplaats van zijne familie begraven werd, maar, alzoo zij er in onderscheidene kerken had, het niet eens zijn of het in die van St. Bavo of van St. Nicolaas geweest zij.

Alvorens wij vervolgen, moeten wij eene aanmerking maken, die hierbij ter beschouwing voor den geest komt, dat namelijk in ditzelfde jaar 1584 in minder dan drie maanden tijd gestorven waren, drie vermaarde personaadjen, die in het langdurig treurspel de grootste rollen hadden gespeeld. De Hertog van Alençon stierf op de wijs gelijk hiervoor gezegd is, den

10. Junij. . . . . Jaar eene maand daarna, zonder eenen dag meer of minder, den 10. Julij, werd de prins van Oranje te Delft vermoord. En daarna nog eene maand, min zes dagen, den 4. Augustus, werd Himbize te Gend onthoofd. De dood van Himbize, en de menigvuldige en verwoedde onlusten, welke men de striptrekkingen van de stad Gend konde noemen, hielpen slechts de ontfekenis en ellende in die groote stad vermeederen, die hare rampen nog omrent eene maand voortleepte. De noodwendigste levensbehoeften ontbraken er volkomen. De dagverhaalschrijvers hebben vermeld hoe men er leefde, mer de nuttelooze monden weg te jagen, en tot welken prijs de gemeenste spijzen verkocht werden. Zij geven eene omstandige beschrijving van alle de gruwelen, van de veranderingen, de twisten en de wreedheden, die er dagelijks gebeurden. Het is niet noodig, die bijzondere gevallen hier op te noemen; daarvan bestaan goede handschriften, en wij hebben misschien het voornamelijk verhaal der algemeene beroerten, reeds een weinig te veel afgebroken door die bijzonderheden van Gend; dan het onderwerp is zoo nauw verbonden met het lot van alle de provinciën, behalve dat, in de laatste jaren, die stad, in de geschiedenis der beroerten, hoër niet tot haar voor,

deel, eene groote rol heeft gespeeld, dat wij daaraan eenige uitbreiding hebben moeten geven; wij zullen dezelve thans ten einde brengen.

De prins van Parma had fints lang het plan gehad om die stad door hongersnood te bedwingen. Het gelukte hem; zij was reeds in den aanvang van dit jaar benaauwd en gebrek lijdende, toen men te Doornik over den vrede van Gent, Brugge, IJperen en het vrije land van Skuis onderhandelde; IJperen gaf zich het eerste over; Brugge en het vrije land, de buitensporige beroertens der Gentenaren ziende, bij welken de eene partij de andere van den eenen dag op den anderen verdrong, maakten ook hunnen bijzonderen vrede in de maand mei.

Het Sas van Gend was eenigen tijd te voren ingenomen; alzoo werd de insluiting ernstiger, en van alle kanten naauwer.

Langs de Neder-Schelde was, over Termonde de eenige gemeenschap met Braband, van waar men nog eenige levensmiddelen getrokken had; doch dit duurde maar kort.

Bij den val van Himbize, ontdekte Rijkhove, zijn ongeluksgenoot, die te Termonde het bevel voerde, en van het hem dreigend gevaar onderrigt was, dat eenige officieren, welke hij deed vatten, werkelijk deel hadden aan den aanslag; waarop hij zijne bezetting met cenige

troepen versterkte, die hem echter weldra tot last waren.

De prins van Parma beraamde, na zijne onderneming op Gend, de belegering van Antwerpen; en daar hij meester van het veld was, hield hij een korps troepen te Lillo, om de rivier voorbij Antwerpen gade te slaan. Rijkshove zond een gedeelte van zijne bezetting af om dit korps in het oog te houden, en ging weldra zelf naar Holland om daar maatregelen te nemen en hulp te vragen; gedurende zijne afwezigheid, werd zijne uit de stad getrokken bende misleid; het korps van Lillo viel op Termonde en berende die vesting, die, in deze omstandigheden, zich niet verdedigen konde gelijk men er van verwachtte, den 17. augustus overgegeven werd.

Ik moet bij deze gelegenheid aanstippen dat de heer Rijkshove, eertijds niet minder vermaard dan zijn amptgenoot Himbise, na het verlies van zijn bewind niet meer in Vlaanderen terugkwam; hij bleef in Holland, waar hij eenige jaren daarna aan eene langdurige ziekte, die tot krankzinnigheid oversloeg, overleed; zijn jongste zoon was gouverneur van Bergen op Zoom, toen de marquis Spinola de belegering daarvan in 1622 moest opbreken.

Termonde genomen zijnde, formeerde de

prins een kamp te Wetteren. Bij den aanvang van den winter, had het geheele land van Waal vrede gemaakt door de onderhandeling van Servais van Steelant, groot baljuw, en eenige van het kollegie, die in de geheime waren. De kasteelen van Rupelmonde, Tamise, Wissekercke, en wat maar naar eene sterkte mogt gelijken, werden aan den prins van Parma overgegeven, die zijn geheele armee in dat land voerde, en zijn leger te Bevere, tusfchen Antwerpen en Gend, opfloeg.

Alle de toegangen door deze laatste bewegingen bezet zijnde, gebeurde te Gend, wat in groote steden gewoonlijk het geval is. De stad was weldra uitgehongerd, en, na de elende, die haar sedert eenige maanden langzaam had doen kwijnen, tot den uitersten nood gebragt.

De onlusten en geschillen duurden er steeds voort, door de hardnekkigheid van de partij der hervormden, of der geuzen, die, door de leeraren opgewonden, en in groote getallen in de stad opgesloten, op wonderwerken hoopten; in hunne preken vleiden zij steeds elkander van te zullen verkrijgen, de geloofsvrijheid, en dat zij er mogten blijven. Zij hadden naar Holland, Engeland, Frankrijk en Braband om hulp gezonden; die van Braband hadden hun levensmidde-

len gezonden, zoo lang de doortogt vrij was. Maar weldra kon hun geene hulp toegebracht worden.

In de stad, beguichelde men het gemeene volk, door preken en herfenschimmige vertellingen; nu eens was de prins van Condé, eene andere maal de hertog van Nevers, te Kamerijk aangekomen, met eene groote armee om hen bij te staan, en de belegering te doen opbreken; deze droomen verdwenen spoedig, en hielpen slechts den ramp verlengen en verdubbelen; de levensmiddelen werden toegewogen; het brood begon te ontbreken; men moest zich met vuilnis behelpen. Terwijl alle stedelijke kollegiën bestendig vergadert, en onder zich verdeeld waren, dwong hen de nood en de stem des vredes zegepraalde, zij, die daartoe niet genegen waren, stemden er uit inschikkelijkheid in toe, en durfden zich niet meer verzetten.

Alzoo er, van tijd tot tijd, trompetters uit het leger van Bevere kwamen, om de stad op te eischen, of onder andere voorwendsels, was de gemeenschap in zeker opzicht geopend, men gaf den prins berigt dat men zich wilde overgeven, en den 3. september vertrokken de afgevaardigden naar het leger.

Het gebeurde in de maand mei, had de

goede gezindheid grootelijk veranderd; en het aanbod om zich over te geven, op de voorwaarden van die van Brugge, werd aanvankelijk afgeslagen; maar men onderhandelde, en eindelijk den 17. september 1584 werd de verzoening van Gend bepaald, en in het leger van Bevere onderteevend.

Dit verdrag bestaat uit twaalf artikelen; de katholieke godsdienst alleen wordt daarbij toegelaten, met uitsluiting van alle andere; men vergunde twee jaren tijds aan degenen, die zich daaraan niet wilden onderwerpen, om zich te begeben waarheen zij goedgevonden, met vrije beschikking over hunne goederen. De geestelijkheid en al het overige zoude, op dien zelfden voet, als in vroegeren tijd hersteld worden, en voortaan de oude voordeelen genieten. De stad gaf eene som van tweemaal honderd duizend gulden. Er waren eenige aanzienlijken van het verdrag uitgesloten, eerst zes, naderhand drie, die, na eene gevangenis van eenige weken, in vrijheid gesteld werden. De stad onderwierp zich aan bezetting en inkwartiering, en alles werd hersteld gelijk het te voren geweest was. Dit was hoofdzakelijk den inhoud van de twaalf artikelen van het verdrag.

Weldra trok er eene bezetting binnen, en zodra die bezit genomen had, was de rivier be-

laden met vaartuigen, opgevuld met alle soorten van voorraad, aankomende om de uitgehongerde stad te voorzien; alles liep in zoo goede orde af, dat men dien zelfden dag den overvloed ondervond, en dat, in de volgende dagen, de duurte der levensmiddelen tot op den gewonen prijs daalde. De overheids personen werden allengs veranderd; de geestelijken kwamen terug, en huisvesteden zich in de stad bij hunne vrienden of aanverwanten, in afwachting dat hunne kloosters weder opgebouwd waren; want de verwoesting was schrikkelijk, en de verandering zoodanig dat men de plaatsen niet meer herkennen kon. De bewoners van eenige ten eenemaal verwoeste abtdijen, die te voren op het land waren, kwamen mede in de eerste jaren hunnen intrek in de stad nemen, en hebben zich sedert aldaar aangebouwd.

Wanneer men de schrijvers van dien tijd leest, is het niet te begrijpen, hoe men zoo vele dingen op den ouden voet heeft kunnen herstellen, en aan de eigenaars de overheerschte regten, heerlijkheden en goederen heeft kunnen wedergeven. Tot dit alles was tijd noodig, en men is er bijna ongevoelig toegekomen.

De raad van Vlaanderen, bevond zich, sedert 1580, te Douai. De stadsregering zond aan

denzelven,, met toestemming van den prins, afgevaardigden om den raad te nooden, op gunstige voorwaarden, terug te komen. Er werd een nieuw concordaat ontworpen, hetwelk door zijne Majesteit werd goedgekeurd, en nog ten huidigen dage bestaat. De leden van den raad en deszelfs beambten kwamen terug; de stad Gend zond wagens, vaartuigen en gewapende manschap naar Douai, om hen, hunne familien, huisraad en pakkaadjc over te brengen en te geleiden.

Den 9. maart 1585 kwamen alle de leden te Gend, en den 18. openden zij den raad, en vingcn op nieuw hunne zittingen aan. Zij, die uit kracht eener aanstelling van den aartshertog Matthias, den titel van raadsheer hadden aangenomen, en de amptsbediening daarvan hadden uitgeoefend, alsmede die van de zoogenaamde rekenkamer, gingen uiteen; velen namen de wijk naar Zeeland, waar sommige hunner familien nog aanwezig zijn.

Wij hebben uit het voorgaande gezien op welke wijze de provincie Vlaanderen, na negentien of twintig jaren oorlogs, onder de spaansche monarchij wederkeerde. De talloze omwentelingen en lotwisselingen gedurende dien tijd liepen enkel uit op den terugkeer onder die heerschappij. De grenssteden van Vlaanderen

kwamen het eerst tot de verzoening, de overige volgden, er waren belegeringen, berenningen, en misfchien even zoo vele bijzondere vredehandelingen, als er steden en ringen te nemen waren. Dit alles geschiedde bij gedeeltes, en Vlaanderen was stuk voor stuk veroverd, toen de hoofdstad, die in deze laatste jaren meer van binnen dan van buiten geleden had, door eene wanhoopige verdediging, de kans wilde doen keeren.

Het was omtrent even zoo gelegen met Brabant. De prins van Parma bediende zich van de zelfde middelen om hetzelfde bij gedeelten te winnen, en het gelukte hem. Zijn groot doelwit was de stad Antwerpen, en uit het kamp van Bevere nam hij vroegtijdig, voor de overgave van Gend, zijne maatregelen op Antwerpen. Reeds met het jaar 1584 begon hij zijne bedoelingen, en ving aan de gemeenschap te belemmeren. Tot dat einde kwam het te pas zich meester te maken van den mond van de Schelde. Hiertoe werden Lillo en Liefkenshoek aangetast, en ingenomen; sterkten en verschanfingen werden daar aangelegd, steeds met oogmerk om de fcheepvaart te ftremmen.

's Vorften bedoeling was door te vele blijken kennelijk, dan dat men niet zoude hebben ge-

weten wien het gelden moest. Hij deelde zijn voornemen aan zijne hoofdofficieren mede, van welken de meesten de onderneming te gewaagd oordeelden; men stelde hem voor dat hij, hoezeer meester van het veld, drie afzonderlijke legers zoude noodig hebben, één aan elke zijde der rivier, en een derde aan den kant van Braband, om de levensmiddelen af te snijden, alvorens de belegering te kunnen beginnen.

Terwijl de spanjaarden haren toebereidselen maakten, werden de vijanden wakker. De keur der troepen begaf zich naar Antwerpen; mond- en kriegsbehoeften werden in overvloed daar heen gezonden. Filips van Marnix, heer van St. Aldegonde, dezelfde die het rooneel der landsberoerten mede geopend had, bij wien het eerste compromis was geteekend, kortom die vertrouwde boezemvriend van wijlen den prins van Oranje, nam het bevel en de verdediging op zich.

In Zeeland werden vloten, in Holland krijgsbenden, in gereedheid gebragt; alle die zich nog aan het bondgenootschap hielden, stelde zich voor deze verdediging in de weer. De vreemde mogendheden stelden daarin een levendig belang. Deze onderneming werd van zoo veel aanbelang geoordeeld, dat men het lot der Nederlanden daarvan afhankelijk achtte.

De herfst van dit jaar ging voorbij in ontzaggelijke toebereidselen van wederzijde, en het was eigenlijk eerst in 1585 dat de groote bewegingen plaats hadden, ook geschiedden die toen met kracht en spoed.

De prins van Parma had zich niet van zijn voornemen laten afbrengen; de zwarigheden en de raad van zijne veldheeren deed hem even weinig wankelen, als de gevaren welke hij dagelijks zag toenemen. Steeds in zijn ontwerp volhardende, bevestigde hij zich in zijn kamp van Bevere, van waar hij alle zijne schikkingen bestuurde.

Er was nog eene andere beweegreden, die hem verdroot, over welke hij niet durfden klagen, en waarvan de gevolgen zeer nadeelig konden zijn. Spanje, het zij hetzelfde opgaarde voor andere groote ontwerpen die in de volgende jaren aan den dag kwamen, of om redenen die den prins betroffen, en over welke wij nader zullen handelen, zond geene geldmiddelen meer over.

De troepen moesten daardoor gebrek aan betaling lijden; zij hadden voorheen alles bedorven door hunne oproeren en ongehoorzaamheid. De prins kende de vroegere uitspattingen der Spanjaarden. Hij was blijde eene gelegenheid te hebben om hen bezig te houden, met

hun het uitzigt te geven op eene verovering, gelijk die van Antwerpen en van geheel Brabant, en hij verzuimde geenen tijd om daarmede eenen aanvang te maken.

Terwijl men zich voor Antwerpen nederfloeg, sterkten en verschaningen nam, en nieuwe oprigte, bedreigde het korps in Brabant de groote steden, en vermeesterde de kleine. Het bemagtigde Willebroeck en Vilvoorde. Deze provincie was vrij onvoorzien van manschap en krijgsvoorraad; men had voor Antwerpen groote zorg gedragen ten kosten van alle andere plaatsen.

Het nemen van die twee plaatsen was zeer hinderlijk voor de stad Brussel, zoodat deze kort daarna tot hongersnood gedreven werd; een transport, dat daarheen bestemd was, werd onderschept en het geleide geslagen. Dit voorval deed den tweespalt onder de inwoners toemen; men gevoelde zoodanig het gebrek, dat Temple, die het bevel over de bezetting had, en de overheid, beide afzonderlijk, eenen afgevaardigden naar het kamp van Bevere zonden, waar de verzoening onder een eervol verdrag, den 10. maart 1585, plaats had.

Brussel overgegeven zijnde, ging het eenige maanden daarna even zoo met Mechelen en an-

dere Brabandsche steden. Nijmegen zelf werd om dien tijd aangetast, en genomen.

De belegering van Antwerpen ging ondertusschen haren gang, waarbij dagelijks kleine gevechten voorvielen. Pater Strada geeft daarvan een dagverhaal in zijne geschiedenis, hetwelk zeer nauwkeurig schijnt omtrent al wat er merkwaardigs bij die vermaarde belegering voorviel. Hij geeft eene beschrijving van de gewapende brug, welke men voor de stad sloeg.

Deze verbazende brug was over de Schelde, ter zijde van Antwerpen, en twee duizend vier honderd voeten lang, van Kalloo naar Lillo, of dicht bij die plaatsen, met eene sterkte of verschanst hoofd aan elke einde. In de rivier, naar Antwerpen en naar de zee toe, waren uitwendige drijvende werken, voorzien van met ijzer beflagen balken en palen; het geheel was drijvende op vaartuigen, aan elkander geketend, verschanst, en door ankers bevestigd, die vrijheid lieten van hoogte en laagte naar gelang van vloed of ebbe.

Men had lang en met ongeloofelijke kosten aan die brug gearbeid, die eene uitvinding was van den prins van Parma, met de hulp en bestiering van de vestingbouwkundigen Barrocci, Plato en Louis Cambien, Vlamingers; men had er

aan gewanhoopt als aan eene onuitvoerlijke zaak; maar de uitvoering gelukte buiten verwachting, en, met kracht van arbeid en geld, was de brug tegen het einde van Februarij 1585 in volkomen gereedheid.

Tot dusverre hadden de Zeeuwen, niettegenstaande alle hindernissen, de rivier op en neder gevaren; maar deze brug, ingerigt en versterkt gelijk zij was, floot volstrekt de zee en den mond van de haven van Antwerpen.

De vijanden bepaalden alle hunne vlijt om dezelve te verwoesten; zij werd dag en nacht aangetast te water door schepen en branders zoo wel als te land. Er bevond zich een zekere Frederik Gennibelli, een Mantuaan, die in Italië ingenieur geweest was, volgens Strada; doch, volgens van Meteren, sedert lang te Antwerpen woonde, aldaar gehuwd, en zeer wel bekend was; hij was een schrander werkman, goed natuurkundige, en een vuurwerker van den eersten rang.

Deze man bood zijne diensten aan, en liet vier groote hooggeboeide platboomde vaartuigen, met verscheidene verdiepingen van binnen opmetfelen en met buskruid van zijn eigen samenstel vullen: zij werden allen overdekt door eenen overgrootten last van stee-

nen, zerken, aan elkander geketende balken en ijzerwerk, het platte verdek was mede van metselwerk, en daarboven brande een groot helder vuur, hetwelk de geheele oppervlakte bedekte. Deze vier groote branders, vergezeld van tien of twaalf kleinere, maar brandende gelijk de andere, naderden de brug; de spanjaarden liepen te wapen op hunne posten, en bezetteden de geheele brug; zij stelden zich in postuur om deze vloot van branders terug te drijven, zonder daarover groote verbaasdheid te hebben, als die dagelijks ziende. Op zekeren afstand, stuurden de geleiders de vier groote branders in den stroom, de overige voor en achter, en verwijderden zich daarop in sloepen.

De prins van Parma had zich, op het eerste gerucht, met vele hoofdofficieren, naar eene houten schans begeven, aan den ingang der brug; zij zagen die brandende vloot aankomen, van welke verscheidene vaartuigen afdwaalden. Drie van de vier groote dreven naar de kant der rivier of aan de oever; maar het vierde dreef, vergezeld van eenige der kleinere, regtstreeks op de brug aan; een vaandrig, die eenige kunde had van den vestingbouw, wierp zich op de knieën voor den prins van Parma, om hem te smeken zich te verwijderen, niet

afplatende hem te verzekeren dat er gevaar bij was; eindelijk ging de prins heen met de generaals del Vasto en Gajetani.

Zij waren ter naauwernood van de brug af, en naar het fort St. Margaretha gaande, toen het vaartuig, tegen die van de brug aanstootende, berste; men had hetzelfde het *helsche werktuig* genoemd, en de uitwerking was zoodanig. Nooit heeft eenig werktuig eene verwoesting aangeregt, die op zulke wijze alle verbeelding en alle denkbeelden te boven gaat. De slag was verschrikkelijk; men meende dat de wereld verging; al wat een half uur in het rond was werd omvergeworpen; men gevoelde het schudden van den grond op negen duizend treden afstand; niemand kon overeind blijven, allen vielen ter aarde; de prins en zijne beide generaals, mede op den grond geworpen, werden gekwetst door de steenen en balken, die door de lucht regenden. De prins, in zwijm gevallen, werd door een stuk hout tuschen het hoofd en de schouders getroffen; hij stond echter spoedig weder op. De houten schans, uit welke zij gekomen waren, werd opgenomen; de markiezen van Richebourg, anderen zeggen Roubais, en Billi, werden gedood, en hunne ligchamen, met die van alle de andere gesneuvelden, op eenen grooten afstand van

daar gevonden. De stroom, of, te dier plaats, beter gezegd de golf, openden zijnen afgrond, en wierp zijne wateren ter wederzijde met zulk geweld, dat de verschanfingen en dijken in een oogenblik overstroomd werden; het water vloog er verre boven heen. Een der helfche werktuigen, naar den kant van Vlaanderen, rigtte ook daar eene groote verwoesting aan; de anderen gingen zonder uitberfingen te grond. Men kan begrijpen hoe, indien alle vier te gelijk of achtereenvolgende, gelijk zij daartoe bestemd waren, tegen de brug gewerkt hadden, deze, en al wat er rondom was, vernield had moeten worden, en de aarde van gedaante zoude veranderd zijn.

Deze vreesfelijke slag gebeurde tegen den avond; de nacht werd in schrik doorgebracht; dan, alzoo er in dien nacht, noch den volgenden dag, generlei aanval van den kant van Zeeland, noch uitval uit de belegerde stad gebeurde, schepten de prins van Parma en de zijnen wederom moed, en begonnen de brug weder te herstellen; velen der vaartuigen waren verbrijzeld, verbrand, of te grond gegaan; er was eene opening van eenige roeden. Men herstelde die voor het eerst zoo goed men konde, en vervolgens met grooten arbeid, genoeg om den doortogt te beletten.

Men had te Antwerpen en in Zeeland de uitwerking van het helsche brandschip, te laat vernomen om er voordeel van te hebben; Genibelli ging voort met andere werktuigen te vervaardigen, doch zijn arbeid werd voor eenen tijd opgeschort, uit hoofde van een ander ontwerp, hetwelk bestond om Antwerpen door onderwaterzettingen te redden, gelijk bij het beleg van Leijden geschied was; tot dat einde moest men zich meester maken van den dijk van Cauwenstein, en dien doorsteken. Het plan daartoe werd met overleg der belegerden beraamd, en den 26 mei deden de zeeuwen eenen aanval op den dijk, en vatteden daar in zoo verre voet, dat zij denzelven ten deele doorbraken; doch er kwam verwarring in de seinen, zij werden niet ter behoorlijker tijd ondersteund, en de spanjaarden kregen de overhand; er was dien dag een scherp gevecht, hetwelk aan meer dan tweeduizend man het leven kostte, en eindelijk werden de zeeuwen van den dijk teruggedreven, de spanjaarden hielden er zich, en herstelden wat er aan vernield was.

Ik spreek niet van andere gevechten, van afleidingen, en van zoo vele uitvindingen en gevaartens, die zeer kostbaar en veelal nutteloos waren; daartoe zoude men het geheele dagverhaal van de belegering moeten afschrijven; het

zal genoeg zijn te zeggen, dat men, van wederzijde, niets verzuimde, zoo om de stad te vermeesteren, als om haar te verdedigen.

Ondertusfchen werd de burgerij, nog in de laatste fchemering van hare welvaart, den oorlog moede; zij was in partijen verdeeld; het Calvynnismus had er eenen tijd lang, even als te Gend, de overhand gehad; het volk was niet minder onbeschaamd, noch minder muiziek; de levensmiddelen verminderden, en werden van dag tot dag duurder. Bij sommige volksbewegingen werd luide om den vrede geroepen.

Reeds in de maand julij hadden St. Aldegonde en andere afgevaardigden begonnen daartoe voorstellen te doen; zij deden nog andere reizen tot dat einde; dit duurde tot in de volgende maand, wanneer de stad, den 17. augustus 1585, overgegeven werd. Het verdrag werd nog in het kamp van Bevere gesloten, en de prins deed, den 27. der zelfde maand, zijne luisterrijke intrede binnen Antwerpen.

De heer van St. Aldegonde had zijne vrienden en eene eigene verantwoording noodig, om zich in Holland te verontschuldigen, waar men meende dat hij de stad langer had kunnen houden; en hij verloor daardoor veel van zijnen grooten invloed.

De overgave van Antwerpen, na de belege-

ring, die zoo veel geruchts gemaakt had in Europa, en waarop aller oogen gevestigd waren geweest, werd ten onderwerp der algemeene gesprekken, zelfs bij de vreemdste natiën.

Koning Filips, die de belangrijkheid daarvan kende, week bij deze gelegenheid af van de ijskoude bedaardheid, voor welke hij bekend was. Hij ontving den koerier zeer laat in den nacht, en ging zelf naar het vertrek van zijne geliefkoosde dochter, (de infante Isabella,) om haar aantekondigen dat Antwerpen overgegaan was.

De langdurigheid dier belegering, bij welke voor en in de stad zoo vele vrijwilligers en nieuwsgierigen waren tegenwoordig geweest, de onderscheidene omstandigheden en wapenbedrijven, doen haar voorkomen als een tweede beleg van Troje. Men heeft er zoo veel over gesproken en geschreven! Het ontbrak slechts aan Homerus en Virgilius om haar door meer dan ééne iliade en aeneïde te vereeuwigen.

---

1 2

DERDE HOOFDSTUK.

Verval van het bondgenootschap; de provinciën worden, de een na de andere, aan den prins van Parma onderworpen. De Unie van Utrecht, houdt zich staande; de dood van den prins van Oranje schokt haar, en brengt haar in gevaar. Onverhoopte hulp: Spanje tast Engeland aan, en beschermt de Ligue in Frankrijk. De voorspoed van 's prinsen wapenen houdt daardoor op, en de Vereenigde Provinciën scheppen adem.

Het is genoegzaam uit het in de vorige hoofdstukken gezegde blijkbaar, hoe grootelijks de zaken sedert vijf of zes jaren veranderd waren. Bij den dood van Don Jan en de komst van diens opvolger, had Spanje, van de zeventien provinciën, enkel Luxemburg en een gedeelte van Namen, en weinig hoop om de overige met geweld te hernemen. De inwendige onlusten en verdeeldheden; bragten meer dan al de geduchte magt van die monarchij toe, om dezelve na verloop van weinige jaren, ten onder te brengen.

Bij het ontstaan der beroerten en bij de eerste ondernemingen, waagde men alles blindelings, zonder inachtneming of onderscheiding van godsdienst of bijzonder belang, voor het

algemeene welzijn en de vrijheid. Maar toen men die met de spits van den degen verworven had, en, door duizend bijkomende omstandigheden, bijkans alle de provinciën het juk afgeschud hadden, kon men zich onderling niet verstaan, om de vruchten van dien arbeid te genieten.

De onstuimige godsdienstijver, de bijzondere belangen, de eerezucht van enkelen, baarden verwarring, heiligschennis, dwingelandij, en in het algemeen regeringloosheid; en, gelijk het spreekwoord zegt, een regeringlooze staat wordt weldra de prooi van deszelfs vijanden. Dit werd naar de letter bewaarheid, in vele der provinciën.

De prins van Oranje had van die noodlottige gistingen maar al te veel ondervinding, en voor-spelde de heillooze gevolgen daarvan. Eindelijk wanhopende om het Verbond, bij deszelfs verval, in zijn geheel te behouden, trachtte hij een gedeelte daarvan te redden door eene bijzondere unie, welke die van Utrecht van het jaar 1579 was.

Deze unie was eenvoudiger, opregter, belanglooser, zonder verdeeldheid over het gewijde of ongewijde; bijzondere personen waren niet in de gelegenheid om hare huishouding, in de war te brengen. De bewoners van die gewesten hadden den eersten aanval op den

gemeenen vijand gedaan, en waren eenstemmiger in hunne gevoelens, vaster bepaald in hun besluit om gewapend te blijven en hunne vrijheid te handhaven. De prins van Oranje, die de gezindheid, en de kracht der volken en der provinciën kende, had deze tot het middenpunt der unie gemaakt, waaraan de andere slechts zijdelings hingen.

Ook waren deze zeven provinciën aan hem sterker verknocht, en werden zij onmiddellijk door zijn beleid en van zijnentwege bestuurd.

Toen hij in hun midden zoo onwaardiglijk door eenen schandelijken moord sneefde, was de ontsteltenis zeer groot, zij werd niet verborgen noch ontveinsd, Geheel Europa weergalmde van hunne wraak en van hunne klagten. De aanspraken van hunne afgezanten aan de vreemde hoven, de besluiten en redevoeringen te hunnent, de gedenkpenningen, te dezer gelegenheid geslagen, alles deed verslagenheid en besluiteloosheid blijken; een van die gedenkpenningen drukte zeer wel hunnen ongewissen toestand uit; een schip zonder mast of zeil of roer, was daarop afgebeeld, in eenen storm op eene onstuimige zee, met de spreuk: *Incertum quo fata ferent*. Men betreurde er den prins, en de rouw was opregt. Men verhardde zich in den tegenspoed en de wederwaardigheden; de

oorlog werd voortgezet uit wanhoop en uit wraak; alle aanbod van vrede werd verworpen.

Niettegenstaande de oogenschijnlijke onevenredigheid, die zich dadelijk voordeed in den oorlog van Spanje tegen die kleine landstreek, hetgeen slechts als een stuk van het bondgenootschap was, en van den eenen dag tot den anderen door deszelfs vrienden en naburen verlaten werd, namen de zeven provinciën, die het nieuwe nog vormelooze gemeenebest uitmaakten, eene vrij goede houding aan.

In de volgende jaren, bleek het dat deze nieuwe inrigting meerdere vastheid had dan men zoude geloofd hebben. De beweegraderen en hulpmiddelen, ontwikkelden zich allengs tot de handhaving van dezen staat en deszelfs vergrooting; van toen af konde men de uitspraak doen: het noodlot verklaart zich. Scherpzienden konden vermoeden, welk eenmaal het einde zonde zijn van de beroerten en van dien langdurigen en fellen oorlog, die deze schoone provinciën bijkans vernield had. Het was, het land in aanmerking genomen, kennelijk dat het grootste gedeelte, bij het bedaren van den storm, op de oude spil zoude draaijen, en tot de gehoorzaamheid aan de spaansche heerschappij zoude terugkeeren. Het schijnt alsof

men van toen af gisfen en in de toekomst lezen kon, dat de grenzen bepaald waren, en de Voorzienigheid de verdeeling bevolen had.

Daartoe behoorden echter nog vele bloedvergietingen, vele omwentelingen, onvoorziene gebeurtenissen, vreemde bijkomende oorzaken, en twintig jaren oorlogs, eer dit bepaalde tot wezenlijkheid kwam.

Om het tijdstip van deze oplossing niet vooruitteloopen; zal het noodig zijn te onderzoeken welke de beweegraderen waren, en welke weinig bekende of weinig opgemerkte hulpmiddelen destijds die groote onderneming konden aanmoedigen, en voedsel geven aan de hoop.

De republiek was, zoo als ik gezegd heb, in hare kindschheid; zij bestond uit zeven provinciën, waarvan drie, of ten hoogste vier, (als aan de zee gelegen,) alle de lasten droegen.

Bij den aanvang en gedurende de beroerten, week de handel, bij deszelfs verval, naar Holland, en bij de eerste en tweede verwoesting van Antwerpen, waren honderdduizend uitgewekenen daar hunne nijverheid en schatten gaan brengen.

Deze lieden gewenden zich aan de werkzaamheid en matigheid der oorspronkelijke be-

woners, leefden en streefden en verrijkten zich, en het land, waar alle levensbenoodigdheden, de vischvangst en boerderij uitgenomen, ontbraken.

Kan men gelooven, dat er, reeds van de jaren 1586 en 1587 af, die de neteligste van hunne oprigting zijn, meer dan achthonderd geladene schepen, des jaars, in en uit hunne havens liepen, ofschoon er onder die havens slechts een of twee middelmatige bruikbare waren.

In dien tijd onderhielden zij honderd lineschepen voor het gemak en de verzekering van den handel en van de vischerij. Zij onderhielden nog eene landmagt van 24,000 man, wel betaald, met den artillerie-trein, en al wat er toe noodig was, uit hunne eigene krachten, zonder iemands hulp.

Het volk vermenigvuldigde in groot aantal; de geest van wijlen den prins van Oranje heerschte er nog steeds. De onverzoenelijke haat tegen de spanjaarden, de zucht voor vrijheid en onafhankelijkheid bezielde eenstemmig dit talrijke en arbeidzame volk. Zij, die met schrander brein, aan het roer der zaken waren, zagen wel in, dat, wilden zij van de goede gezindheid der menigte gebruik maken, de staatkunde vereischte, dat zij den standaard der vrijheid opstaken om den handel van de geheele

wereld aantrekken, en dit plan gelukte ongevoelig van tijd tot tijd.

Werkelijk vervoegden zich ook de Hanzeeſteden, Italië en andere handeldrijvende natiën, verontwaardigd over de wreedheid der ſpanjaarden, en over de verliezen, te Antwerpen en elders geleden, tot Amſterdam. Ik ſpreek hier ſlechts van den ontluikenden handel, die reeds een voorwerp was van zoo veel belang in de jaren 1580 en daaraanvolgende, ten tijde van de grootſte overwinningen van den prins van Parma.

Er zal hierna, op meer dan eene plaats, gelegenheid zijn om de toeneming daarvan te beſchouwen, wanneer het noodig werd om de ſteden te vergrooten tot gerijf der kooplieden, en toen de Hollanders zich meester maakten van de ſpaanſche en portugeſche koloniën, eene monarchij ſtichteden in Indiën, en de magazijnhouders en makelaars werden van de vier werelddeelen.

Genoeg zij het, te hebben aangetoond, dat, van dien tijd af, deze handel voor hen een rijk hulpmiddel was, en hen in ſtaat ſtelden eenen zoo zwaren oorlog te voeren.

Toen, in 1585, Antwerpen aan de ſpanjaarden werd overgegeven, achtte men dit verlies onherſtelbaar, zoo ten aanzien der Vereenigde

Provinciën als voor alle de andere. Maar, door eene onverwachte tuschenkomst, veranderde het weinig tijd daarna, tot een groot voordeel, voor de eerstgemelden.

De pensionaris De Wit erkent het ronduit in zijne gedenkschriften, en zegt dat, na de inneming van Antwerpen, de koning van Spanje onvoorzigtiglijk naliet de Schelde weder voor hen te openen, de te groote magt der stad wissende snuiken; en kort daarna verwaarloosde die monarch ten eenemaal de zorg ter verzekering der zeeën, om zich alleen tot den oorlog te lande te bepalen, hetgeen den laatsten stoot gaf aan hetgeen nog in Vlaanderen van koophandel, visfcherij en fcheepvaart overgebleven was. Hij voegt er bij, dat de visfcherij geheel aan Holland verviel, maar dat een derde gedeelte der manufacturen zich in Engeland vestigde. Het is zeker dat, na de verovering van Antwerpen, in de twee jaren, gedurende welke het verdrag vrijheid gaf om te vertrekken, vele kooplieden, den ondergang van den handel voorziende, die stad verlieten. Het ging even zoo te Brusfel, Gend, Brugge en Ijperen, en eenige duizenden menschen weken naar Holland, en bragten daar hunne schatten, hunne handelsbetrekkingen, en hunne wetenschappen. Terwijl alzoo de verzoende provincien zich ver-

zwakten , trokken de vereenigde Provinciën daarvan voordeel tot versterking van de Zenuw en grondsteun van hunnen nieuwen staat.

Eene tweede beweegreden voor de Hollanders om hen aan te moedigen tot standvastige weigering van alle de voorstellen van Spanje , was de bescherming der buitenlandsche mogendheden , op welke zij weldegelijk konden rekenen. Frankrijk kon hun slechts blijken van genegenheid en goede woorden geven , maar Engeland ondersteunde hen wezenlijk en met kracht.

Deze bijstand had in het vervolg bijkans van kwade gevolgen kunnen zijn voor hunne belangen , en dit was eene andere zwaarigheid , om te overwinnen dan zij kwamen dezelve gelukkig te boven.

Wij hebben gezegd , dat de koningin Elizabeth , hij het afzenden van eenen onderstand aan krijgsvolk , het bevel daarover had opgedragen aan den graaf van Leijcester , die haar tevens in het bestuur over de Provinciën zoude vertegenwoordigen. Wij hebben hierboven met losse trekken zijne geboorte , aanzien en inborst geschetst. Deze man , die , als zich met te vele zaken bemoeijende , zeer gehaat was bij de Engelschen , was , om zoo te zeggen , de verklaarde gunsteling der koningin ; hij had daarenboven nog de verwaandheid van voor haren minnaar te willen

doorgaan, en naar hare hand te staan, offchoon hij twee vrouwen had, daar de kwaadsprekenheid gewaagt van eene eerste nog levende gade toen hij de tweede huwde. Het was de winderigste faletjonker van zijnen tijd, verzonken in weelde en verwijfdheid. Hij ftak de zee over met eenen prachtigen floet, terwijl de prins van Parma, Sluis in Vlaanderen belegerde; hij deed eene poging om die ftad te ontzetten, en kon daarin niet flagen; hij weet de fchuld daarover aan de Hollanders, en daaruit ontftond reeds bij zijne aankômst een misnoegen, hetwelk feldert toenam. Terwijl hierboven in het voorbijgaan gezegd is, dat hij zijne trotschheid en zijne reukwateren naar de Nederlanden medenam, zullen wij hier ter opheldering er nog bijvoegen, dat hij aan dat foort van goed zoo zeer gewend was, dat hij er niet buiten kon, noch in het veld, noch op de vloot. Deze vertroeteling, ftak zoodanig af, bij de ronde gulheid en ruwe zeden van deze lieden, dat zijn gedrag hem belagchelijk en verachtelijk bij hen moest maken.

In de zaken van ftaat, was er alle dagen iets te vereffenen hetzij aangaande het gezag, de rang of de voorregten. De graaf van Leijcester gedroeg zich als onderkoning, en ging menigmaalen zijne aanftelling te buiten, die op den ouden voet gefchoeid was met betrekking tot het

krijgswezen, het burgerlijk bestuur en de geldmiddelen. Hij ontmoette sterke tegenspraak van den kant van sommigen der staatsleden, die krachts genoeg in zich gevoelden om als republikeinen tot hem te spreken; dit verbitterde slechts den twist; de hollanders deden daarover hevige klagten aan het hof van Londen, en hij beklagde zich wederkerig over hunne ondankbaarheid. Ook had hij, even als Don Jan en de hertog van Alençon, den inval om zich van de vestingen meester te willen maken. Om dit te voorkomen, veranderde men de wachten en de bezorging der poorten, en er werd een geheim bevel gegeven, om aan meer dan een bepaald getal van zijn gevolg het binnenkomen te weigeren, en hij ondervond die weigering in sommige steden.

Er was een aanslag gemaakt om Leyden aan hem over te leveren; de ontwerpers werden ontdekt, hun proces opgemaakt, en zij ter dood veroordeeld; dit alles echter met meer ijver dan behoedzaamheid, want men had nog grootelijks de bescherming van Elizabeth noodig, en de graaf had daar grooten invloed.

Te dier tijd liep er een gerucht, dat Leicester aan den prins van Parma had doen voorstellen, zich te zamen te vereenigen, om, onder hen beide, ten koste van Spanje en van de nieuwe republiek, de provincien der Neder-

landen te verdeelen, en met elkander eene verbintenis aan te gaan, om die deeling met alle de ter hunner beider beschikking staande magt, te handhaven. Er is nooit waarheid of waarschijnlijkheid van deze verspreide aantijging gebleken; maar, hoe valsch zij ook ware, benadeelde zij den prins van Parma in Spanje.

De koningin van Engeland, eindelijk de klagten moede, deed onderzoek, en zag een weinig spade in, dat hare keuze van den graaf van Leijcester niet gelukkig was geweest, en dat die graaf voor dat bewind niet voegde. Zij handelde zeer wijsfelijk, zonder zich verder uitelaten riep zij den graaf van Leijcester terug, ging voort met de Hollanders, even als voorheen, krachtadig te ondersteunen, zonder iemand in zijne plaats te zenden, of zich voortaan met hunne burgerlijke regering te bemoeijen. Het was eerst na zijne terugkomst in Engeland, dat lord Leijcester zijnen afstand deed, die door het ministerie aan de algemeene staten gezonden werd. Zijne vijanden hadden van zijne afwezigheid gebruik gemaakt; hij werd door de koningin koel ontvangen; zijne aanmatigen en trotschheid vulden de maat der ontevredenheid; hij schreef brieven, opgeblazen van verwaandheid en vol van beleedigingen.

aan de staten der vereenigde Provinciën. Hij nam ten besluite zijn afscheid met nederlegging van alle zijne waardigheden, en om zich naar zijne landgoederen omstreeks Killingnort te be-
geven, in eene der meest van het hof afgele-
gene Provinciën. Hij stierf op weg, alvorens
hij daar aankwam, den 14. september 1588; de
één zegt aan de koorts, de ander zegt aan vergif.

De republiek kalmer geworden na dezen storm,
wendde het oog op prins Maurits, die graaf
Maurits van Nassau genoemd werd, omdat zijn
ouder broeder, prins van Oranje, nog steeds
in Spanje gevangen zat. Hij was thans twin-
tig jaren oud, en beloofde de gelukkigste
hoedanigheden; hij werd in het bezit gesteld
van de waardigheden van zijnen vader, van
welke hij tot nog toe slechts de tijtels ge-
voerd had. Deze prins, bragt inderdaad, in
eenen meer gevorderden ouderdom, de repu-
blik tot het toppunt van roem, en in den
rang der mogendheden van Europa. Dit was
weder een onverwacht geluk tot bevestiging
van hare instelling bij den eersten aanvang,
dat deze vorst die moed en dat beleid bezat,
van welke er gelegenheid zal zijn in het ver-
volg breeder te gewagen.

Met de middelen, welke wij hier hebben
opgeteld, en die tot voedsel strekten van de

hoop en standvastigheid der hollanders in het grondvesten van hunnen republiek, liep nog eene, blootelijk toevallige, omstandigheid samen: namelijk dat de vijand allengs in zijne vervolging tegen hen verflaauwde.

De koning van Spanje liet destijds ontwerpen doorblinken, over welke lang gedacht was, en die alle zijne krachten aan geld en menschen vereischten. De spaansche ministers verzuimden, uit nijd of verkeerde achterdocht, den prins van Parma in zijne ondernemingen te ondersteunen. En dit stremde deze niet alleen binnen kort, maar hield den prins zelve te midden van zijne zegepraal op, om hem te verbijsteren en tot andere einden te doen werkzaam zijn.

In het jaar 1586, verloor Alexander Farnèse den hertog Oktavis, zijnen vader, en, weinige maanden daarna, de hertogin Margaretha van Oostenrijk, zijne moeder. Hij werd hertog van Parma en Plaisance, en was op het toppunt van glorie na de vermeestering van Antwerpen en de onderwerping van negen of tien Provinciën.

Sedert lang benijdde men hem aan het spaansche hof; deze trap van hoogheid en zijne overwinningen stookten den naarijver aan, en hij ondervond daardoor bittere verdrietelijkheden.

Deze vorst was zijnen voorspoed in de Nederlanden meer verschuldigd aan zijne zachmoedigheid, goedheid en minzame handelingen, dan aan zijne wapenen; hij had de harten der volken gewonnen, en bezat hunne hoogachting; ook hebben wij gezien dat hij, terwijl hij aanvallenderwijze, of door belegeringen de steden nam, menschelijk handelde met de inwoners, en hun redelijke verdragen toestond, in hunne behoeften voorzag, en altoos aan hen zijn woord hield.

Dit loffelijk gedrag deed hem wonderen doen; maar het was tevens in de volkomenste tegenstrijdigheid met datgene, hetwelk de spanjaarden in dit land gehouden hadden, waar het geheugen van hunne verraderijen en wreedheden onuitwischbaar was, en van het eene geslacht tot het andere overging.

Van zijne eerste overwinningen af, en toen hij van de tijdsomstandigheden wilde partij trekken, en zich ruime baan maken om de overhand te verkrijgen, had de prins van Parma versterking van troepen en geld moeten hebben, en sedert niet minder, toen het er op aankwam, zijnen voorspoed, die hem zoo ruimschoots medeliiep, doortezetten.

De geschiedenis van den tweeden punischen oorlog verhaalt ons den verbazenden voorspoed van

Hannibal in Italië, die over de romeinen in vier achtereenvolgende veldslagen de zege behaalde. Na de overwinningen bij Tesino, Trebia, Trasymene en Cannes, zond hij het berigt en de zegeteekenen daarvan naar Carthago, alwaar Hanno, zijn bestendige tegenstrever in den senaat, zijne bedrijven begon te hekelen en zijne brieven verklaarde: *Ik heb de romeinen verslagen met verlies van zoo veel doden en zoo veel gevangenen; zendt mij troepen en recruten: ik heb zoo veel steden genomen, schoone provinciën onderworpen, en grooten buit gemaakt; zendt mij geld;* waarop Hanno uitriep: *Zoude hij anders doen indien hij overwonnen ware geweest?*

De prins van Parma moest schier dezelfde denkwijze in den spaanschen raad ondervinden; men voerde daar dezelfde taal, en onthield hem de geldovermakingen, gelijk gezegd is, terwijl hij bezig was met het beleg van Antwerpen.

De achting, welke hij zich in de Nederlanden verworven had, en het vertrouwen hetwelk de meesten der verzoenden in hem stelden, bragten wenschen te weeg; en misschien voorstellen, even onbescheiden als die aan Don Jan gedaan waren, dat hij voor zich zelve mogt veroveren; dat de provincien der Neder-

landen wel zijne staten in Italie waardig waren, welk verlies hij, ten ergsten getrouwen, er bij zoude wagen. Daarvan was ten minste spraak bij het gemeen, en men was in Spanje daarvan onderrigt. Het gewaande of wezenlijke ontwerp van den hertog van Leycester, waarvan reeds gesproken is, eenige snoeverij der hollanders, of van sommigen hunner, van eene verbindtenis welke hunne republiek gaarne ten innigste zoude sluiten met den prins van Parma, indien hij heer ware in plaats van landvoogd; dergelijke onberadene uitstrooifels gaven zijnen benijders en vijanden stof om zijne handelwijze en alle zijne gedragingen in verdenking te brengen. Men zegt nogtans dat de koning zich daardoor niet liet misleiden, en hem steeds gerechtigheid liet wedervaren, zelfs een paar jaren naderhand, toen deze geruchten, door de kwaadwilligheid zijner vijanden, met meerder ophefs verspreid werden; tijdens de vernieling van de groote spaansche vloot, en het mislukken der onderneming op Engeland, van welke gebeurtenissen wij thans hebben te gewagen.

Koning Filips II. zag dat twintig en meer jaren krijgs in de Nederlanden hem niet gebaat hadden, om de oproerige provincien onder zijne heerschappij terugtebrengen, uitgenomen de

jongste veroveringen van den prins van Parma, van welken sommige veel bloed en geld gekost hadden; dan dat die zelve veroveringen niet al te zeer verzekerd waren, terwijl een groot derde der provincien zich tot eene republiek vormde, en zich naar alle waarschijnlijkheid, als zoodanig, met kracht zoude staande houden.

Offchoon deze oorlog hem het verlies van zijne beste troepen gekost, de schatten van Indie verzwolgen, en Spanje uitgeput had, geloofde hij echter nog niet genoeg gedaan te hebben, en meende zijn oogmerk beter te zullen bereiken, met alle de magt zijner monarchij op eenmaal ten toon te spreiden, om het overschot der zamengezworenen, en tevens alle degenen, die het oproer aanstookten, te verpletten.

Engeland had zich, van den beginne af aan, onderscheiden, met den opstand der vlamingen, bestendiger en krachtdadiger dan de andere naburige mogendheden, te ondersteunen. De koning van Spanje was daarover ten uiterste gebelgd; hij had daarenboven eenen persoonlijken wrok tegen de koningin Elisabeth. Zij hadden elkander in Engeland gekend ten tijde van de koningin Maria; Filips beweerde haar dienst bewezen te hebben bij de vervolging, welke

hare zuster haar aandeel, en hij had haar naderhand ten huwelijk gevraagd.

Paus Sictus V., in het belang van de katholieke godsdienst, spoorde hem aan om wraak te nemen over den nieuwen afval van Engeland, dien Elifabeth omhelsd had. Deze redenen waren meer dan genoegzaam om den katholieken koning te doen besluiten om Engeland te verderven. Daarbij kwam eene groote staatkundige reden, bij welke hij van verre eene groote omwenteling in Frankrijk in het oog had, en die ook inderdaad spoedig daarna plaats greep. Hij ondersteunde sedert lang, en met groote kosten, den oorlog der Ligue, en de vruchten, welke hij daarvan verwachtte, zouden gemakkelijker te plukken zijn, indien Engeland en Holland buiten verwering gesteld wierden.

De koning ontwierp en beraamde het plan voor beide ondernemingen te gelijker tijd; maar die op Frankrijk hing nog af van zekere toevallige gebeurtenissen, welker plaatsgrijping moest voorafgaan eer hij beginnen kon, en de leiding daarvan was eene geheel andere zaak. Wat die op Engeland betreft, zegt pater Strada, dat de koning het voornemen daartoe reeds in het jaar 1583 opvatte, vijf jaren eer zij openlijk bekend werd.

Besloten hebbende om tot deze ondernemingen alles aantewenden, beval hij de toebereidselen daartoe onder verschillende voorwendsels, met zoo vele omzigtigheid en heimelijkheid als mogelijk was, daarbij in acht te nemen. Gansche boschen werden omgehouden tot het bouwen van schepen; alle de havens wemelden van volk, en de wapening werd in Spanje en Portugal met kracht voortgezet. De hertog van Parma kreeg bevel in de Nederlanden even zoo te doen, en met dezelfde geheimhouding. Hij was bestemd om het opperbevel te voeren over dezen krijgstoet, en de geheele groote vloot moest zich vereenigen met die, welke hij deed uitrusten, en niet dan gemeenschappelijk met hem en onder zijne bevelen te werk gaan.

Spanje en Engeland waren in openbaren oorlog, en derzelver onderdanen kaapten in de zeeën en op de kusten. Francis Drake, een engelschman, zeer bedreven in de zeevaart, en vermaard door zijne reis om den aardbol, deed eenen aanval op de koloniën, de Kanarische en Philippijnsche eilanden, St. Domingo en andere bezittingen der spanjaarden in die wateren, waarbij hij groote verwoestingen aanregtte en hen aanmerkelijke schade toebragt. In het volgend jaar teisterde hij Spanje zelf met zijne vloot,

deed de kusten en alle havens aan, op onderscheidene plaatsen landende, brand stichtende en plunderende. Deze tweede togt diende slechts om de uitrusting der vloot, van welke reeds veel gesproken werd, van nabij te bespieden en gadeteflaan. Hij zag werkelijk dat men er overal zonder verpozing aan arbeidde.

Gelijk de koning het bevolen had, was er geene haven of reede, die geene schepen op hare werven had. Men bouwde of kalfaterde er galjoenen, karakken, galjassen en andere vaartuigen, naar den vorm der Indievaarders, dat is van de eerste grootte, en met overvloed van werklieden en ongelofelijke kosten.

Terwijl deze uitrusting in Spanje aan den gang was, wapende zich de hertog van Parma, van zijnen kant, ingevolge de hem gegevene bevelen, krachtdadiglijk in Vlaanderen. Hij verzamelde eene menigte schepen, deed er nieuwe bouwen, en preste of wierf de zeelieden. Deze vlaamsche *armade*, bestaande uit vaartuigen, naar landsgebruik gebouwd, en met bevaren matrozen bemand, was bestemd om de landingen, en den eersten inval te doen op de reeden, voorgebergten, en kusten van Engeland, en den mond der Theems, met derzelver rotsen, kromten, hoeken en bogten. Dit alles kenden de vlamingers veel beter dan de

spanjaarden; hunne ondervindingen en hunne vaartuigen waren oneindig beter voor de uitvoering berekend.

Deze buitengemeene wapening in Spanje en de Nederlanden kon intuschen niet lang een geheim blijven; de arbeid daartoe was te groot en te bedenkelijk. Geheel Europa was daarover ernstiglijk bekommerd.

Om het ware oogmerk te bemantelen, en de nieuwsgierigen te misleiden, droeg men zorg om in Spanje en overal elders bekend te maken, dat de koning den nederlandschen oorlog met éénen slag wilde uitmaken en ten einde brengen, en aldus het overschot der muitelingen, dat nog onder den naam der Vereenigde Provinciën het hoofd opstak, tot hunnen pligt brengen.

Om de kaart nog beter bedekt te houden, kwam men tevens tot nieuwe voorstellen van vrede en verzoening; de keizer deed wederom openingen daartoe. Steven Bathori, koning van Polen, die, wegens handelszaken, in eenige betrekking stond met de hollanders, had zich reeds vooraf beijverd om hun tot dat einde vermaningen te doen.

De zaak werd verder getrokken: twee kooplieden, den een te Antwerpen, de andere een genuees, zijn handelsvriend te Londen, bragten

plotseling middelen tot eene schikking tusfchen Engeland en Spanje te berde; men fprak niet dan van traktaten van vrede en van koophandel. De koning aan den eenen, en de koningin aan den anderen kant, betoonden vele geneigtheid daartoe. Frederik II., koning van Dene-marken, bood zijne goede diensten aan, en was den bemiddeelaar; maar hij ftapte daarvan fpoedig af, nadat hij zich overtuigd had, dat het aan wederzijde flechts eene vermomming was.

Niettemin ging men met de onderhandeling voort; de hertog van Parma benoemden gevelmagtigden uit naam des konings; Engeland benoemde er ook; men fchreef onmiddellijk aan elkander.

Lord Darby en drie of vier anderen begaven zich naar Ostende. De eerfte zamenkomsten werden onder tenten gehouden, welke de hertog van Parma in de duinen, tusfchen Ostende en Nieuwpoort had doen opflaan; de engelfchen werden daar prachtig onthaald. Men fprak veel van vrede en wapenfchorfing, en men bepaalde, tot de plaats voor het congres, de kleine ftad Bourbourg, bij Gravelines en Calais, waarheen de onderhandelingen verlegd werden.

Pater Strada geeft, volgens zijne gewoonte,

een omslagtig verhaal van hetgeen daar behandeld werd, en levert ons uittreksels uit brieven, welke hij getrokken heeft uit de archieven van Parma, met breedvoerige redeneringen, van hetgeen daarover te Londen en elders gezegd werd. Hij schijnt vastelijk overtuigd, dat de koningin Elifabeth, vervaard geworden door de dreigende toerusting des konings, en door hare onderdanen belemmerd, alsmede om andere redenen welke die schrijver onderstelt, slechts wenschte den storm van zich aftewenden. Ik wil gelooven dat de Engelschen den vrede boven den oorlog zouden verkozen hebben, indien zij daarbij hunne rekening hadden gevonden, maar zij lieten zich niet bedotten, en waren niet onkundig van hetgeen er omging.

Het vervolg heeft doen zien wat daarvan het geheim was; beide moesten zoeken tijd te winnen. Spanje, om deszelfs toerusting te voltoojen, Engeland, om het jaargetijde te doen verloopen, den aanval tot een volgend jaar te ontgaan, en alzoo meerder ruimte te hebben om zich in tegenweer te stellen.

Ten bewijze van de weinige opregtheid, die bij deze onderhandeling heerschte, kan men opmerken dat, terzelfder tijd toen de schijn van vredegezindheid het meest uitblonk, de koning van Spanje nacht en dag aan de uitrusting zij-

ner vloot deed arbeiden, en de troepen uit Italië en andere oorden op mars waren om zich op dezelve in te schepen; dat de zendelingen, bescpieters en soldelingen, die eene omwenteling in Engeland, Schotland en Ierland moesten be-rokkenen, destijds de Britsche eilanden in grooter getal dan immer overstroonden.

Wat de koningin betreft deze had vastelijk besloten de vereenigde provinciën niet te verlaten; zij benam den Spanjaarden, die zich daaromtrent te ligtvaardig geveleid hadden, en den Hollanders, die mischien evenzeer daarover in vrees waren geweest, hunne dwaling, en in die zelfden tijd zette haar admiraal Drake zijne plunderingen en verwoestingen aan de Spaansche kusten voort.

Na drie of vier maanden vruchteloze tijdspilling, werd eindelijk het congres van Bourbourg even plotseling afgebroken als de onderhandeling begonnen was, de partijen scheidden van elkander meer verbitterd dan ooit.

Ziedaar het merkwaardigste van hetgeen in de jaren 1586 en 1587 voorviel. Ik heb niet gesproken van het innemen van Zutphen en van eenige andere plaatsen; die steden werden in het eene jaar genomen en in het andere hernomen, en de oorlog te lande was in zeker opzigt geschorde of verflauwd; aller oog en

oplettendheid was gerigt op hetgeen ter zee zoude gebeuren.

De hertog van Parma zelf hield zich geheel daarmede bezig; en maakte zoo veel spoed als hem mogelijk was; met dit al was hij naar den zin der Spanjaarden niet tijdig genoeg gereed. Het verzuim van de Schelde niet geopend te hebben na de inneming van Antwerpen, hetwelk hierboven vermeld is, en door de pensionaris de Wit aan Spanje als eene grove fout wordt aangerekend, waardoor de handel der Spaansche Nederlanden verloren ging, was bij deze gelegenheid van gevolgen, die de gegrondheid dier beschuldiging deden zien. Een goed aantal damloopers, schuiten en andere kleine vaartuigen, welke men in het land geprest had, waren voor Antwerpen en in de Neder-Schelde verzameld, toen het nu tijd was die in zee te zenden tot vervoering van den voorraad of tot andere einden, werd men het beletfel gewaar dat de mond der Schelde gesloten was; de forten Lillo, Liefkenshoek, Calloo, en andere verder heen, welke men in het bezit der Zeeuwen gelaten had, verhinderden volstrekt het uitloopen in zee. Men moest met de geheele uitrusting de rivier opvaren, en vervolgens langs de bijrivieren, kanalen en wateren, die met de Schelde gemeenschap hadden, waarvan sommige nog

verbreed en gediept moesten worden; men moest nieuwe aanleggen om van de eene tot de andere gemeenschap te krijgen, en die menigte vaartuigen midden door het land naar eenen anderen uitgang brengen. Alzoo de tijd riep, was men genoodzaakt daartoe veel werklieden te gebruiken, en dit veroorzaakte onnoemelijke kosten. Het is zonderling, dat deze omstandigheid, die niet onder de onvoorziene te rangschikken is, eerst bij de ondervinding moest voor den geest komen, en dat men zoo laat op middelen daartegen bedacht was; wij zullen hierna gewagen van een ander beletfel, dat weldra onoverkomelijk werd. Het voorjaar van 1588 was naauwelijks aangevangen, toen alles in Spanje in beweging kwam; in alle havens liepen schepen van stapel, of zij werden opgetuigd, en te land voerde men van alle kanten krijs- en mondbehoefte aan. Met de laatste toebereidselen werd de uiterste spoed gemaakt en daartoe zeerveel werkvolk gebruikt.

Filips II. nam deze onderneming ter harte, en elkeen deed zijn best om hem te believen. Bij den eersten aanvang der uitrusting had hij het bevel over deze geduchte zeemagt opgedragen aan Don Alvarez de Bazan, marquis de St. Cruz, dien hij tot zijnen generaal van den oceaan benoemd had. Deze stierf terwijl men

aan het begin van het werk was, en men wil dat zijn dood veroorzaakt werd door een hard woord, hetwelk de koning hem zeide, omdat deze arbeid, van zoo veel omslag, niet spoedig genoeg naar zijnen zin voortging.

Na het overlijden van den marquis de St. Cruz, werd don Alphonso Perez de Guzman, hertog van Medina Sidonia, tot generaal der vloot benoemd. Men erkende dat hij noch de kundigheden noch de bekwaamheden van zijnen voorganger, hetzij in den krijgs- of zeedienst, bezat; maar hij was een man van den eersten rang, en zeer rijk; als zoodanig schikte hij zich dan ook tot dezen togt, alsware het een gezantschap, met eenen allerprachtigsten stoet.

Wat het getal der schepen aangaat, stemmen de schrijvers niet overeen; er is, met vergroo-ting, en bij wijze van uitroep gezegd, dat de vloot uit duizend zeilen bestond.

Nadien derzelver bestemming, sedert het afbreken der onderhandelingen met Engeland, niet meer ontveinsd werd, maakten de Spanjaarden daarvan eene snoeverij, en gaven zij lijsten uit van de afdeelingen, die in elke haven uitgerust werden, zoodanig dat deze, bijcengesteld, een geheel uitmaakten, hetwelk wel aan alle mogendheden schrik mogt inboezemen. Men aarfelde in Spanje niet, om, bij voorbaat, deze

vloot de *onoverwinnelijke* te noemen. Een oud sterrelezer had voorzien dat het jaar 1588 het schrikjaar der wereld zoude zijn; men leidde daaruit af dat de onoverwinnelijke vloot de wereld zoude veroveren.

Naar de redelijkste berekening, was de vloot honderdachtendertig linieschepen, of liever meerder dan linieschepen, want om derzelve buitengewone grootte lieten zij zich niet vergelijken met de gewone oorlogschepen, aan welke men die benaming geeft. Er waren zestig galjoenen, gedrochtelijk om hunne onmatige grootte; het waren drijvende kasteelen en vestingen; zij waren van eene buitengewone dikte om het doorschieten te wederstaan; na de gevechten vonden men in het hout een aantal ingeschotene kanonkogels, die niet hadden kunnen doordringen.

De groote admiraalsgaljoen, op welke zich de bevelhebber der vloot, de hertog van Medina Sidonia, bevond, was eenen soort van stad, met eenen toorn, bij wijze van kasteel, in het midden. De hertog, zijn talrijk gevolg, en eene bezetting van twaalfhonderd man waren daarop ingescheept.

De galjasen, in alle hunne afmetingen een derde grooter dan de grootste galeijen, voerden driehonderd roeijers; met deze roeischeden hadden de Venetianen wonderen gedaan bij den

slag van Lepante, en men had eenige derzelve van hen gekocht, en die, bij het bouwen, ten voorbeeld genomen. Men ziet die soort van galjassen in het tuighuis te Venetie; deze, zoowel als de galeijen, werden veelvuldig gebruikt in de wateren van den archipel en in de Middellandsche Zee, maar zij waren toen nieuw en onbekend op den Oceaan: ook heeft men dit niet weder beproefd; de onderneming van 1588 heeft, door het verlies van de meesten dier vaartuigen, doen zien, dat zij niet op den Oceaan te gebruiken zijn.

Bij alle deze reuzen gevaarten, zoo wel galjoenen als galjassen, waren de masten, zwaarden, raas, enz. in kokers of windsels van touwwerk; niets was verzuiind om ze onkwetsbaar te maken, misschien meer bij bespiegeling en naar schoolsche regelen dan voor de praktijk; alle de andere schepen der vloot waren oorlogsvaartuigen van onderscheidene rang, gewone galeijen, patasfen en andere, voor welke men thans andere namen heeft, doch alle nieuw en in zeer goeden staat.

Bij het vertrek der vloot, gingen eene menigte lieden van aanzien, spanjaarden, en vreemdelingen als vrijwilligers of als aanschouwers, aan boord. Onder de eerste waren de hertog van Pastrana, zoon van den hierboven vermelden prins van Evoli

doch voor eenen zoon des konings gehouden, de prinses van Ascoli en Terranova, Vespasian Gonzago, de markies van Pennafiel, en vele andere van hoogen en minderen adel. Van de vriendelingen, waren de voornamsten de markgraaf van Borgovie, Amadeas van Savoye, en Don Jan de Medicis, bastarden van die huzen; zelfs was daarbij een jonge moorsche prins.

— Achtvienduizend man van de beste troepen waren daarop ingeschoept, met hunne generaals, officieren, kapellanen, priesters, monniken in grooten getale, en achthduizend zeefoldaten; bovendien, alles zamen genomen, met de bedienden en muskeer, rekende men dat er meer dan dertigduizend menschen op de vloot waren; er waren levensmiddelen in overvloed voor zes maanden, zestienhonderd metalen stukken geschut, behalve de ijzeren, en alle krigsbehoeften naar evenredigheid, en ten rijkte; ook paarden en muilezels.

Deze zeemagt, van alles voorzien gelijk zij was, bedreigde Engeland, de vereenigde Provinciën, en misfahlen andere staten, verspreidende schrik over Europa. Er was geen voorbeeld van eene zoo goddelijke vloot, buiten die, welke Xerxes tegen de grieken in den archipel aanvoerde. Maar, het getal en de zwaarte der schepen in

aanmerking: gesloten, had de Ooeaan nooit
 zulk een vast gedrag: zijn gedrag was
 - Op herhaald en dringend bevel, vertrok zij
 den 10. mei 1808 uit de haven van Lissabon,
 den koers nemende langs de kusten van Gallie
 naar de Corunna, alwaar een andere afdeeling,
 bestaande uit de gascche zeemagt van dat ge-
 west, haar wachtte om zich aansluiten; doch
 alvorens daar te komen, overviel haar een
 hevige storm bij het ontsien van de kaap van
 Finisterre; de portugefche galjassen leden veel
 daarbij; twee of drie gingen te grond, de an-
 dere kwamen in zeer slechten toestand terug; de
 galjoenen waren ook zeer beschadigd, en andere
 vaartuigen geheel verloren; de storm had dezelve
 verspreid, en er liep zelfs een gerucht dat de
 geheele vloot verstonen was; vele schepen
 die naar de kusten geslagen waren, kwam-
 men terug, en moesten alle het anker wer-
 pen in de haven van de Corunna, en er werd
 aldaar met veel overvolk aan derzelver herstel
 gearbeitet.

Deze storm, bij het uidoopen uit de haven,
 was een ongunstig voortteeken, en gaf den
 vijanden nog een paar maanden tijd om zich
 tot hunne verdediging gereed te maken;
 Bij de eerste geruchten van deze wapening
 en toen er nog geene zekerheid was, gedur-

rende de onderhandelingen te Bourbonnig, wat reeds de koningin niet achteloos geweest, en had zij eenige maatregelen in Engeland genomen; maar tegen het einde van mei had de koning van Frankrijk haar in het geheim de zekere narigt gegeven dat deze geheele geduchte onderneming tegen haar en hare koninkrijken gerigt was.

Zij wist dat hare schepen overstroemd waren door verraders, spionnen en dergelijke vreemdelingen; onder den naam van kooplieden, zij wist dat paas Sixtus vijf bliksemende bullen tegen haar had uitgevaardigd, in welke hij haar eene bastaard, eene kettersche noemde, en haar van hare rijken vervallen verklaarde; dat deze bullen op de vloot waren; dat de spanjaarden met de uitvoering belast waren, en zich daarvan met hunnen gewonen ijver in het stuk van godsdienst zouden kwijten.

Eenige opschudding van binnen vreezende, verzekende zij zich van de ontevredenheid, door sommigen hunner naar afgelegene provinciën te zenden, of onder borgtocht te stellen, gelijk in Engeland gebruikelijk is. Hare landmagt werd voltallig gemaakt en aanmerkelijk vergroot; er waren vliegende legers aan de kusten waar die het meest bloot gesteld waren; het groote armeekorps werd geposteed te Green-

wich en aan den mond der Theems. De koningin hield eene wapenschenking over die heit, niet ver van Londen, met groote staat- sie, en als amazone gekleed.

Wat de zeemagt betreft, er werden ruim hon- derd schepen van allerlei rang bijeengebragt, allen goede zeilers en in goeden staat. Een eskader onder den admiraal Seymour kruiste voor de rivier. Het gros der vloot verzamelde zich in de haven van Plymouth, onder het bevel van de admirals Howard en Drake, en, naar het voorbeeld, hetwelk men in Spanje ge- zien had, gingen vele lords en jonge edellieden vrijwillig aan boord.

Op de begeerte der koningin, deden de hel- landers de uiterste pogingen, en bewezen ver- volgens de uitstekendste diensten. Zij bragten tot negentig schepen van allerlei soort bij el- kander, waaronder koopvaardij-schepen, tot den oorlog uitgerust. Eene vloot van vijfendertig uitgelezen schepen, onder het bevel van Justinus van Nassau, bastaard van wijlen den prins van Oranje, begon voor Duinkerken te kruisen.

In dezer voege verbeidden de engelschen de spaansche vloot, wel bereid om zich te ver- dedigen en haar werk te geven.

De koning van Spanje had, alvorens die groote onderneming aantevangen, maatregelen

genomen om haar onfeilbaar te maken. Hij had met Frankrijk onderhandeld om dat rijk in zijne belangen te krijgen, of althans hetzelfde alle ongerustheid te benemen.

Hij had even zoo gehandeld met Jakob VI., koning van Schotland en diens raad, en was daarin, met eenig geld en beloften geslaagd; maar de koningin kende den schotschen koning en zijn ministerie te wel om zich des veel te bekreunen; de meesten van deze lieden hadden niets gedaan dan met hare voorkennis, en zij wist dat de koning weethouden werd door de hoop om te eeniger tijd haar opvolger te zijn.

Schotland was destijds in eenen beklagelijken toestand, en geenzins geschikt om iemand, wie het ware, bij te staan. Twintig en meer jaren van schrikkelijke beroerten hadden dit rijk geteisterd met vergruizing van de godsdienst en den staat. De ongelukkige koningin Maria was uitgeroepen, en begon hare regering in de wieg, bij den dood van Jakob V. haren vader, op den achten dag na hare geboorte; er kwam regentschap op regentschap, het één na het andere, en alle even heilloos voor het rijk. De regering van Maria zelf, hare drie huwelijken, hare huisfelijke geschillen, de eersucht van den graaf Murray, haar bastaardbroeder, die op zijne beurt regent was en,

om het regentschap bestendig te maken, de koningin door hare eigene onderdanen deed aanranden en opsluiten; de woede der calvinisten eindelijk, en hunne goddeloosheden, de burgeroorlogen, vergif, moord en verraad, bragten dit jammerlijk rijk in den rampspoedigsten toestand. De koningin Maria, uit de gevangenis ontsnapt, nam de wijk naar Engeland, alwaar de nationale haat en nijd, nieuwe beroerten tot hare bevrijding, verkeerde inzichten van staatsbelangen en verradetlijke bekuipingen, gedurende achttien jaren, haar droevig leven van gevangenis tot gevangenis deden voort slepen, tot dat zij het verloor op eene wijze, die ons doet sidderen. Zij werd den 18. februarij 1587, in het kasteel van Fotheringhey, onthoofd. Deze gebeurtenis, hoe men ze ook wende, is eene onuitwischbare vlek op de, anders zoo roemrijke, regering van Elizabeth. De geschiedenis van Schotland in dit tijdsge-
wricht is merkwaardig en treffende, vele schrijvers hebben dezelve behandeld, doch elk op zijne wijze. Het billijkst en onpartijdigst over dit onderwerp zijn, naar mijn inzien, de gedenkschriften van Jakob Melvill. Hij was een schot, de zoon van lord Keith, was in de zaken met Fraankrijk en Engeland en tot verscheidene gezantschappen vooreen gebruikt ge-

weest; . . . secretaris van staat en eersten minister gedurende al den tijd van die geweldige en menigvuldige omkeeringen; bejaard zijnde, onttrok hij zich aan den dienst, en schreef zijne gedenkschriften voor zijne kinderen. Zijn stijl is een weinig dwister, vooral voor den vreemden lezer, maar doordringend en niettemin gematigd.

Nadien de geschiedenis van Schotland, hoe merkwaardig die ook zij, slechts weinig of geen belang heeft voor de vereenigde Provinciën, heb ik daarvan slechts een kort overzicht gegeven om den toestand te schetsen, in welchen zich koning Jakob VI bevond. Deze vorst was tot koning uitgeroepen slechts een jaar oud zijnde, bij gelegenheid van den opstand tegen zijne moeder; welke men vervolgde en in gevangenis bragt.

Onder afwisselende voogdij, werd hij beheerscht en omsingeld door afhangelingen van Engeland, het laat zich begrijpen welk nut de koning van Spanje van eene verbintenis met hem kon trekken; een paar jaren te voren had nog de koningin, zijne moeder, eene partij in Schotland, maar na haren dood was dezelve te niet gegaan. De koning zelf, hoe gebelgd hij mogt wezen, en hoe geneigd ook tot wraakneming over den dood van zijne moeder, waartoe de Spanjaarden hem poogden aan te sporen, moest dezen gevoelens om menigvuldige bedenkingen

verfmoren, terwijl hij de opvolging op den troon van Elisabeth in het oog had. Al wat Spanje daar aan dien kurt zocht, was, met alle daartoe besteedde kosten, zonder eenige vrucht; de Engelschen, gelijk ik gezegd heb, bekreunden zich des luttel, en wierpen het spoedig omver.

Om terug te keeren tot de groote onderneming; de Spaansche vloot, zoo zwaar geteisterd door den laatsten storm, was aan het kalfteren in de haven van Corunna; het gerucht liep zelfs dat de krijgstogt tot het volgend jaar uitgesteld was. Doch de koning verdubbelde zijne bevelen met zoo veel ernst, dat zij den 21. julij 1588 weder in zee stak. Zij rigtte haren koers naar Engeland, en kwam met volle zeilen in het kanaal.

De Engelsche vloot werd bijkans verrascht in de haven van Plijmouth, waar zij stil was blijven liggen, geen acht staande op het algemeen gerucht, en niet vermoedende den vijand zoo spoedig te zien. De admiraal Howard ontving de eerste berigten van de fransche kusten; het was van het grootst belang voor hem de ruimte te kiezen; met eenen ongemeenen arbeid was hij, des anderen daags, bij het aanbreken van den dag, in staat om met zes schepen, ter herkenning uit te loopen. Hij ontmoette wel-

dan de vloot van Spanje; de zee was daar mede beudekt, zij stevende regtstreeks op Plijmouth.

In het gezicht van het eiland Wight, maakte de Spanjaarden halt, om de bevelen des konings te openen en eenen grooten krijgsraad te houden. De koninklijke bevelen liidden dat zij in de engte moest voortgaan tot tuschen Calais en Duinkerken, en zich daar verdedigender wijze houden tot de vereeniging met de vlaamsche vloot van den hertog van Parma. Vele hoofdofficieren, zeelieden van ondervinding, rieden te vergeefs om de Engelschen in Plijmouth zelve aan te tasten, aldaar hunne vloot te verbranden of te verstrooijen, en eene landing te doen om de stad te nemen. Zij oordeelden, dat, indien beide oogmerken mislukten, de schrik althans de gansche magt van Engeland naar dien kant zoude lokken, en de hertog van Parma dus de handen ruim zoude hebben om elders eene landing te doen; zij toonden de schoone gelegenheid aan, en beklagden zich over de bepaalde en beperkte last des konings, die niets overliet aan het beleid van zoo vele kundige mannen en aan de omstandigheden, terwijl de oorlog ter zee altoos van duizenderlei veranderingen van wind of andere toevalligheden afhing; welke het niet mogelijk was te voorzien.

Dit gevoel was verftandig, en had zoo veel waarfchijnlijkheid, dat allen, de Spanjaarden zelven, erkenden dat de fout handtaftelijk was; doch de hertog van Sidonia was onverzettelijk en hield zich ftiptelijk aan de bevelen des konings; de groote meerderheid ftemde met hem in, en de vloot hervatte haren togt naar de bepaalde hoogte. Zij was halvemanswijze gefchaard, en zeilde in die orde, zoo dicht bijeen als mogelijk was, naar Duinkerken. De Engelfchen hadden zich gehaast om uit de haven van Plymouth te kómen, en hielden zich op de reede bereid tot den flag. Zij wisten niet wat te denken van de Spanjaarden, die in hun gezigt voor bij trokken om verder het kanaal in te zeilen.

De fpaanfche vloot ging voorbij, en fchaarde zich nog digter in een toen zij bij Duinkerken nadefde, en de ankers uitwierp. De hertog van Medina Sidonia gaf zijn feinen, en had, toen hij tegen over het eiland wight gekomen was, over land berigt gezonden om den hertog van Parma te waarfchuwen. Hij zond hem nog verder berigt op berigt, opdat hij in zee zoude ftcken, maar die vorst bevond zich in de verdrietigfte verlegenheid.

Hier boven is gezegd met welke moeite en groote kosten hij genoodzaakt was geweest de

pluiboonde en andere dergelijke vaartuigen, die in het land bijeengezameld waren, op te zenden, bij gebrek dat de Schelde niet open was; gelukkig waren zij klein of middelmatig; echter had men de kleine rivieren als de Lijs, de Moore, Yperle en derzelver zamenvloeiingen moeten verbreedden; op die wijze waren zij met groote zwarigheden aan hunne bestemming gekomen, en te Sluis, Nieuwpoort en andere plaatsen bereid om zich op zee te vereenigen. De eigenlijke vloot, bestaande uit omtrent dertig oorlogschepen, was te Duinkerken, en wachte op de aankomst der andere vaartuigen, die van verschillende kanten moesten uitkomen. De hollanders maakten toen, met overleg der Engelschen, eene beweging, die bewondering verdient.

Justinus van Nassau stelde zich, met zijn eskader van vijf-en-dertig schepen, voor Duinkerken, en deze, te zamen met de ten oorlog uitgeruste koopvaarders en al wat er van hollandsche schepen in zee was, ten getale van negentig, floten zoo wel de havens, reeden en de kleinste uitgangen naar de zee, dat het eene keten van berenning was van Lillo af, langs den bogt der kusten van Vlaanderen en van Zeeland, daartegen over, tot boven Duinkerken. Geen sloep kon uit eenige haven loopen,

zonder gevaar van in den grond gefchooten te worden. De hertog van Parma had reeds den graaf van Marsveld tot het bewind bij zijn afwezen benoemd, voornemens zijnde aan boord te gaan om het bevel over de onderneming teer hee op zich te nemen; hij begaf zich werkelijk over Brugge naar Duinkerken, en vond daar zijn fchip in volkomené gereedheid, maar met alle de andere, in de haven opgefloten en belegerd. De ketch der vijanden werd van dag tot dag fterker, en geen fcheepje kon uitloopen. De groote vloot lag intusfchen ten anker in het midden van het kanaal, de zee inge tusfchen Douvres en Calais, zonder de kust verder te durven naderen, noch naar de zijde van Engeland, noch naar die van Vlaanderen, uit hoofde van de vele klippen, ondiepten en zandbanken, de groote fchepen waren daartoe niet gefchikt; terwijl in het land zelve alles zich in onruste nis en beweging bevond, en men zelfs niet ten eenemaal gereed was. De Spaanfche vloot bleef hardnekkiglijk op hare plaats, wachtende naar de vereeniging met de vlaanfche, en naar den voorraad, welke deze bevel had naar aan te voeren.

De galjoenen en galjafen, niet anders dan verdedigender wijze kunnende werken, waren

zoo veel, bijkans onbeteugelijke, reuzengevaren
 in deze zee, die niet van de stilste is. De
 Spanjaarden hadden gelegenheid om hun
 plan van vernediging, volbreedde, te doen, althans,
 van den 300 julij, tot den 22 augustus, meer of
 geen dag of nacht, zoodat zij niet doonder Eng-
 schen aangetast werden. De jacht was op de
 Deen, meer op de zeemansvaart, tyden
 lichtere, meer handelbare en beter zeilende schel-
 pen, en stelden zich altoos, door hunne be-
 roefheid en snelheid van beweging, in het voor-
 deel van den wind, zonder toe te ontoren, te kom-
 men, zij stietende met de spaansche vloot met hun
 geschut, maar zij vollen lagen op haast af-
 schoten, en de engelsche vloot was overtuigd
 dat het engelsch eskader op de moede van Rijk-
 stouch, hetwelk de vijandelijke zeemagt in. Bist
 had zich voorbij zeilen, begon daar te vermak-
 ken en van alle kanten lastig te vallen, zoodat
 een vaartnig zich een weinig van de vloot ver-
 wijderde, werd het omsingeld en met kanon-
 schoten doorgeschoten. De galjassen kon-
 den door de roijers beter bestuurd
 worden; maar de engelsche schoten op de-
 zelve met kettingkogels, die sliemen en som-
 werk vernielden. Het schieten was zoo geducht en aanhoudend,

dat het over alle de kusten en eilanden tot diep in Frankrijk heen bulderde; en toen de hertog van Parma langs de duinen van Brugge naar Duinkerken trok, en te Duinkerken zelve, behoefde hij niet te vragen of de vloeten haags waren, nogtans kon hij aan zijne last niet voldoen, noch te hulp komen.

Toen zag men duidelijk wat het groote plan van den koning van spanje geweest was, de hertog van Parma moest de voorlooper zijn in de rivier van Londen, aldaar landingen doen onder bedekking en bescherming van de vreeselijke spaansche vloot, tot Londen doordringen om zich meester te maken van die ontzaggenlijke groote en vermogende stad, die zoo sterk bevolkt, en de hoofdstad, het middelpunt en de schatkamer van Engeland is, doch geene middelen ter verdediging heeft.

De hertog van Medina Sidonia, die zijne voorschriften en bevelen had, bevond zich bij deze misrekening in de grootste verlegenheid. Niet alleen kon de hertog van Parma niet uitloopen om zich met hem te vereenigen, maar de onderneming stond te mislukken alvorens zij aangevangen was; de voorraad verminderde; er was geene haven of reede voor de schepen, die herstel noodig hadden, en dagelijks aan hevige aanvallen blootgesteld waren.

Reeds voor dat de Admiraal ter plaatse gekomen was, waar hij de ankers uitwierp, had hij drie of vier van de grootste schepen verloren.

Den 31. juli had er reeds een zeegevecht plaats, eene galjas, die zeer door het kanon geleden had, kon niet volgen, en werd twee of drie dagen daarna genomen. Het groote galjoen van het departement van Seville stond onder het bevel van Don Pedro Valdez, niet, gelijk men gezegd heeft, dengenen, die in 1574 Leiden belegerd had, maar diens nabestaande; dit galjoen verloor zijne masten, en moest zich des anderen daags aan den admiraal Drake overgeven. Denzelfden dag, op den eersten augustus, kwam er brand in het schip van den vice-admiraal d'Ocquende; ook dit schip, half verbrand, viel den engelschen in handen.

Den tweeden, derden, vierden, en zesden augustus, hadden er dergelijke gevechten plaats, lord Seymour, onderrigt dat de vijanden, zoo wel op de groote vloot, als op die van den hertog van Parma, zoo veel te doen hadden dat van hen niets te vreezen was, verliet de Theems met zijn eskader van twintig schepen, en kwam den admiraal Howard en de insluiting van Duinkerken versterken.

Den 7. augustus, zonden de engelschen bran-

ders tegen de spaansche vloot; die Frederik Genebelli, de groote vestingbouwkundige, van wien bij het beleg van Antwerpen gesproken is, bevond zich in dienst van de koningin van Engeland. Agt fregatten of andere schepen, die het meest geleden hadden, werden met brandstoffen gevuld, en, ten twee ure des nachts, geheel in brand, met den wind en het tij, op de vloot afgezonden. De spanjaarden, die de zoogenaamde helsche werktuigen van Genebelli voor Antwerpen gezien hadden, meenden dat het dergelijke waren, en dit verspreide zulk een schrik en ontsteltenis over de gansche vloot, dat de meeste schepen, onder het geroep van *Antwerpsche vuren! Antwerpsche vuren!* hunne kabels kapten, en de ruimte kozen om de branders te ontgaan.

Nog had, den 8., voor Gravelines een gevecht plaats. De verwarring, veroorzaakt door den schrik voor de branders, gepaard met de stroomen en de winden, had de vloot, die niet meer op hare ankerslag, verstrooid; eene der grootste galjassen raakte bij Calais op strand; de manschap redde zich, en de engelschen plunderde dezelve uit.

Het gevecht was zeer levendig geweest; twee of drie vaartuigen, met kogels doorschoten, zonken gedurende den nacht. Van twee maste-

looze groote portugefche galjoenen, werd het ééne door de hollanders genomen, het andere verlaten; de manfchap vluchtte over de duinen naar Blankenberg en Ostende. Bij die onderscheidene aanvallen, had het gefchut alles verrigt, zonder dat er geënterd werd; geen fchip bijna, of het was befchadigd. De engelfchen hadden mede veel geleden van het fpaanfche gefchut, maar hun verlies was niet te vergelijken met dat des vijands, geen officier noch vaartuig van rang werd bij hen vermist.

De fpaanfche vloot was, steeds al vechtende, reeds Duinkerken voorbijgezeild, zoo zelfs dat wanneer de hertog van Parma hadde kunnen uitloopen, het te laat ware geweest. Hij dacht dat de fpanjaarden terug zoude komen, en deed aan ankers en andere gereedschappen arbeiden, om hen bij hunne wederkomst daarvan te voorzien.

Maar het was bij hen niet dan vlugten; de engelfchen vervolgden hen tot den 12. augustus, toen zij, zelf noodig hebbende zich te herstellen, zich in hunne havens wierpen.

De hertog van Sidonia hield, in dezen ramp, eenen raad, in welken befloten werd naar Spanje terugtekeeren door de noordsche zeeën, alzo de engelfchen hun in den rug, en meester van het kanaal waren.

De aldus ontredderde vloot nam een zeenwſch

vaartuig, waarvan de matrozen geligt werden om tot loodsen te dienen; nu waagde zij zich op die uitgebreide zeeën, om die grooten togt om de drie britsche eilanden te doen.

Nadien zij geene plaats had, waar zij kon inloopen, ondervonden verscheidene schepen, groote en kleine, de gevolgen van die geweldige bestoking, zinkende het een na het ander; twee of drie, die van den koers afgedwaald waren, gingen aan de kusten van Noorwegen te grond; de overige zeilden door de arkadische eilanden zonder in Schotland te durven aan wal gaan; zoo waren aldaar de zaken veranderd, hetgeen den spanjaarden niet onbekend was, ondanks de vroegere overeenkomst, van welke reeds gesproken is.

Fairhil en de Orkades voorbij zijnde, gaf de hertog van Medina Sidonia, de groot-generaal van den oceaen, (men gaf hem den titel van admiraal niet, mischien omdat het admiraalschap van Castilie erfelijk was in het huis Henrique;) bevel, aan de meestgeteisterde schepen, die gebrek aan water of andere benoodigheden hadden, langs den kortsten weg, de havens van Biscaje te zoeken; hij zelf, met twintig of vijfentwintig van de beste en bestvoorzienne schepen, nam zulk eene hoogte, dat zij zich meer dan tachtig mijlen van de kust verwijderde, van

waar hij ook met verlies in Spanje terugkwam.

Degenen die naar de zee van Schotland afgezonden geweest waren, leden veel bij hunne terugkomst. Sommige vergingen op de Iersche kusten, andere te Rochelle, te Havre de Grace en op de kusten van Frankrijk; eindelijk kwam al het overschot van de ontzaggelijke vloot, in de maand september 1588, bij stukken en brokken terug in de havens van Spanje, in eenen jammerlijken toestand, gelijk men het zich lichtelijk verbeelden kan.

Men heeft hierboven de wapening van deze groote onderneming in alle hare grootheid gezien, thans zien wij haar vernield. Deze *armada* had vijf jaren arbeids, duizenden manschappen, en schatten, meer dan men zich verbeelden kan, gekost. Men had haar bij voorkeur de *onoverwinlijke* genoemd, en zij was in minder dan veertien dagen onherstelbaar verflagen.

Bij haar uitloopen uit de havens van Spanje bestond zij uit honderd acht en dertig schepen van allerlei rang en soort, zelfs buitengemeene, gelijk er omtrent honderd van eene onmatige sterkte en grootte bij waren.

Daarvan kwamen niet meer dan drie of vier en vijftig terug, zoodat het verlies meer dan tachtig schepen bedroeg; het grootste gedeelte der galjassen was verloren; van de vier over-

groote galjoenen bleef slechts één behouden. Meer dan de helft der ingescheepte troepen en zeemannschappen was er bij ingesmolt; en, gelijk de vloot van alles rijkelyk voorzien was, zoo was zij het ook van geld; twee van de groote schepen, welke de Engelschen namen, hadden elk 55,000 dukaten aan boord.

Men heeft berekend, dat, zonder te spreken van den scheepsbouw en de onnoemelyke kosten der bevolking en uitrusting, toen alles gereed was, de vloot, van haar in zee loopen af, alleen aan onderhoud, den koning 30,000 dukaten per dag gekost had.

Het verlies van de vloot begon zichtbaar te worden; het was nodig hetzelfde den koning Philips II. aantekondigen, die bij deze gelegenheid een nieuw bewijs gaf van zijne zoo geroemde standvastige bedaardheid. De ministers en hovelingen waren zeer verlegen; degeen, die belast was met het aankondigen van deze onaangename narigt, zeide den koning dat er kwade tijdingen waren van de vloot. De koning wilde de bijzonderheden daarvan weten, hoorde die bedaardelyk aan, en zeide dat hij den Heere dankte dat hij hem de krachten gegeven had om eene nieuwe vloot te bouwen wanneer het noodig zoude zijn. Anderen hebben geschreven dat hij koel ten antwoord gaf, dat het onvoor-

zien toeval was, nadien hij zijne vloot niet tegen de winden en stormen had uitgebonden.

Bij de terugkomst van deze vloot, ontrodderd en vernield gelijk zij was, in onderscheidene havens, hoorde men niet dan geklammer. De hertog van Medina Sidonia begaf zich naar een zijner landgoederen, zonder aan het hof te verschijnen, en uitte zijn verdriet niet in het openbaar; maar de hertog van Pastrana en zoo vele andere edelen, woedende van spijt, bedwongen zich in hunne klagten en verwijtingen niet, hunne gesprekken kwamen onder het volk, hetwelk de zaak op zijne wijze vergrootte. Kortom, alle de schuld en de schande werd op den hertog van Parma, en zijn slecht beleid geworpen. Zijne vijanden en benijders werden wakker. Men schilderde hem als door de vlammingers omgekocht en met Engeland in verstandhouding, om de onoverwinnelijke vloot te doen vergaan, welker verlies om de vroegere grootspraak, voor de geheele natie, des te grievender was. Men meende daarin, na zoo vele andere, een nieuw huwelijksplan te vinden, van de koningin Elisabeth met den hertog, die weduwe naar was van eene prinses van jonger tak van Portugal, waarbij zijn zoon Rainacio door Engeland ondersteund zoude worden, in de aanspraak welke hij op dat koninkrijk kon maken.

In de Nederlanden verspreide men, dat de hertog van Parma zeer wijsfelijk gehandeld had, als wel onderrigt van de kwaadwillige oogmerken van Spanje tegen zijnen persoon, en dat hij slechts hunne lagen voorgekomen was; dat zijne ongenade in Spanje bepaald was geweest voor het uitloopen der vloot; dat men hem, slechts om hem te bedriegen, met het opperbevelhebberschap en alle die eer bekleed had, en dat, zoodra hij zich met de vloot vereenigd hadde en in hunne banden ware, de hertog van Pastrana, die daartoe de bevelen in den zaak had, zich tot algemeen bevelhebber zoude verklaren.

Dit waren de gesprekken, welke men hield, en welke iedereen op zijne wijze uitbreidde; zij verspreidden zich, met de daarvan afgeleide gevolgtrekkingen, over geheel Europa. De hertog ontving te dien aanzien goede waarschuwingen uit Italie.

Deze griesden hem zeer, en hij zond den president Richardot naar Spanje om zich daarover te beklagen. Deze vernam nog vele van die kwade geruchten op den weg; doch de koning scheen te vrede, hetgeen hem meer rechtvaardigde dan al het overige.

Deze monarch, welke verdenkingen hij ook mogt hebben, waagde niets met dezelve te ont-

verbintzen; hij was voornemens met zijn aan-
slag op Frankrijk openlijk optetreden, en
den hertog van Parma daarmee zoo geheel
bezig te houden, dat deze noch de middelen
noch de gedachte kon hebben om zich-zelfen
te verheffen.

„Ik heb niets gezegd van den oorlog in de
Nederlanden. Deze kwijnde, sedert zij door
de laatste groote gebeurtenis afgebroken was.
Er werd hier en daar eene plaats genomen in
Overijsel en aan den Neder-Rhijn; doch dit
was van weinige beduidenis; het voordeel was
aan beide zijden gelijk.

Voor den vrede was er minder schijn dan
ooft. De engelschen en hollanders, trotsch op
het verslaan der spaansche vloot; rekende dit als
eene groote overwinning, en met reden. De
koningin van Engeland had te Londen eenen
zegevierenden optocht te paard gehouden. De
hollanders, na wel gestreden te hebben, maak-
ten vorderingen in hunnen koophandel, nog
meer dan te voren door de engelschen be-
schermd, zij dachten aan geen vrede. De
oorlog bleef voortduren in afwachting van an-
dere gebeurtenissen.

De Ligue in Frankrijk door den p[ri]nc en den koning van Spanje
 ondersteund. Burgeroorlog en schrikkelijke beroerten in de
 Staten van Blois, en dood van de heeren de Guise, Buitenspoorig-
 heden der eedgenoten. De koning Hendrik III. vermoord. De
 stam der Valois gaat te niet. Koning Filips II. doet zijn uiterste
 pogingen om de kroon aan zijne oudste dochter te verschaffen,
 en verlaat den oorlog in de Nederlanden. De hertog van Parma
 wordt daar te midden van zijnen voorpoed opgehouden en geleid
 naar Frankrijk, waar hij sterft te Arras bij zijne terug-
 komst van eene zijner reizen.

VIERDE HOOFDSTUK.

De Ligue in Frankrijk door den p[ri]nc en den koning van Spanje
 ondersteund. Burgeroorlog en schrikkelijke beroerten in de
 Staten van Blois, en dood van de heeren de Guise, Buitenspoorig-
 heden der eedgenoten. De koning Hendrik III. vermoord. De
 stam der Valois gaat te niet. Koning Filips II. doet zijn uiterste
 pogingen om de kroon aan zijne oudste dochter te verschaffen,
 en verlaat den oorlog in de Nederlanden. De hertog van Parma
 wordt daar te midden van zijnen voorpoed opgehouden en geleid
 naar Frankrijk, waar hij sterft te Arras bij zijne terug-
 komst van eene zijner reizen.

De inhoud van dit capittel wijst ons aan het
 onderwerp vreemde zaak aan; ik gevoel dat zij
 ons verre kan heen voeren, maar ik acht het
 noodig de voornaamste gebeurtenissen daarvan te
 behandelen, omdat dezelve in een naauw ver-
 band staan met de zaken der Nederlanden, en
 daarop eenen grooten invloed hadden.

De groote krijgstogt op Engeland, van welke
 gesproken is, en de Ligue, van welke nu
 staat gesproken te worden, maakten eene aflei-
 ding, aan welke de vereenigde Provinciën hun
 behoud te danken hadden.

Door de eene zoo wel als de andere werd
 Spanje van deszelfs wezenlijke krachten be-

roofd, en deze bijkomende zaken gaven de nieuwe republiek niet alleen den tijd om adem te scheppen, maar ook ruime middelen om zich te bevestigen, hetgeen zij, niettegenstaande den voorspoed van haren koophandel, in dien tijd, om zoo spreken, in hare teedere kindschheid, nog grootelijks noodig had.

Om zoo veel mogelijk het verhaal van dit aanstekend euvel in Frankrijk te bekorten, zullen wij zeggen dat de ramp der zestiende eeuw er dezelfde verwoestingen en gruwelen veroorzaakte als in de Nederlanden, en van welke men in bijkans geheel Europa de gevolgen gevoelde.

Francois I., die de geleerden beminde, had er uit Duitschland doen overkomen, welke hij grootelijks begunstigde; ongelukkig waren de meesten hunner besmet met de nieuwe meeningen en de ketterijen van den tijd, welke zij in Frankrijk verspreidden.

Hendrik II., die hem opvolgde, zag de onvoegzaamheid daarvan in, en wilde middelen daartegen aanwenden, maar het onkruid had reeds wortelen geschoten. Men gelieve zich te herinneren hetgeen in dit werk gezegd is nopens het traktaat van Kamerijk van 1559, dat de kardinalen van Lotharingen en Guoville overeengekomen waren om, elk in zijn district, de katholieken godsdienst met al hun vermogen

te handhaven. Granville begon met de uitvoering van zijn ontwerp bij den aanvang der Nederlandsche betrouwen. De kardinaal van Lotharingen was, om andere omstandigheden, genoodzaakt het zijne uitstellen, en tot ander tijd te verschuiven. Hij vertroude echter niet om den koning Hendrik II., dezelfde gevoelens in te boezemen, en deze volgde zijnen raad.

Die vers begon tegen de nieuwigheidszoekers gestrengheid te betoonen, en hen te vuur en te zwaard te vervolgen; doch hij overleed in den bloei van zijne jaren, in 1559, ten gevolge van een krijgspel, in hetwelk hij te midden der vernakelijkheden aan het oog gekwetst werd. Deze dappere koning werd zeer betreurd; men stelde onder zijne beeltenis:

Quem Mars non rapuit, Martis imago rapit.

Na zijnen dood kwam het rijk achtereenvolgens onder drie regentschappen. Catharina de Mediceis, zijne weduwe, voerde die alle drie. Haar verstand en haar karakter hebben haar door alle eeuwen berucht gemaakt; alle schrijvers hebben van haar gesproken, doch niemand ten haaren voordeele. De franschen vooral hebben hare gedachtenis met eenen overvloed van bijtende schempeschriften in rijm en onrijm aangerand.

Om ten haren aanzien in gene breedvoerige beschrijvingen te treden, noch aftefchrijven wat zoo vele fchrijvers gezegd en herhaald hebben, en ik mij vergenoegen niet uit M. de Thou de fottige loffpraak en karakterschets te ontleenen, welke hij in weinige woorden geeft: *Foemina nostri animi et superbi luxus! Cybele triginta annos in regni gratia, ex constanti publicae utilitatem capio, ut omnem civitatem ad se contraheret.* De beschrijving daarvan komt mij schilderachtig voor.

Bij haar eerste regentschap voor den jongen koning Francois II., zag deze vorstin met een afkeerig oog de buitenmatige magt van het huis van Lotharingen. Francois II. was gehuwd met de erfvorstin van Schotland, bij het leven van zijnen vader Hendrik II., en werd de koning dauphin genoemd, en de koningin dauphine, deze was de ongelukkige Maria, van welke reeds gesproken is, de dochter van Jakob V., koning van Schotland, en van Maria van Lotharingen, hertogin douairière van Longuevilles, zuster van den kardinaal en van den hertog de Guise. Op die wijze waren deze heeren, door de koningin, ooms van den regerenden koning. Eigentlijk gezegd was er geen regentschap onder deze regering, nadien er gene minderjarigheid was. Maar de koning was slechts zestien jaren oud,

en van een zoo zwak en teeder gestel, dat hij wel wilde dat zijne moeder het regentschap uitoefende. De lotharingsche vorsten ontnamen hem alle gezag, en beheerschten den koning hunnen neef, en het gansche rijk.

Het calvijschap had reeds groote vorderingen gemaakt, en de hugenoten hadden een partij in Frankrijk; de koning van Navarre, de prins van Condé en velen der voornaamste grooten voegden zich bij dezelve uit staatsbelang, om het huis van Lotharingen regentewerken; indien dit de hervormde partij omhelsd hadde, zegt zeker schrijver, zouden alle de anderen katholijk geweest zijn; er waren er zelfs, gelijk de connestabel de Montmorenci, de maarischalk de St. André, en dergelijke hooge officieren, die het leerstelsel van Calvijn vervoeiden, maar de partij begunstigten uit naarijver en eerezucht.

De koningin moeder ondersteunde dezelve met kracht, doch heimelijk, om dezelfde redenen, die ten haren opzigte nog sterker waren. De hugenoten maakten misbruik van deze bescherming, en hadden de stoutheid de zamenzweering van Amboise te ondernemen, die ten doel had den koning, de koninginnen en het geheele hof opteligen, en de Lotharingers ontbrengen.

Dit zwarte verraad scheen reeds voorlang ge-

smeed te zijn, doch niemand kwam er voor uit; de lotharingfche vorsten kregen er de lucht van, en waren in de voorbaat om hetzelfde te verijdelen.

De gemeene hugenoten werden op vele plaatsen oproerig, maakten fchrikkelijke verwoestingen, verbranden en plunderden fteden en dorpen, even als de beeldstormers in Vlaanderen onder godslastering en heiligfchennis; daarover werd fcherpe wederwraak genomen; de prins van Condé werd aangeklaagd, gevat, en ter dood veroordeeld; de onverwachte dood des konings redde hem.

De koning, dien de franschen *den kleinen koning Francois* noemden, overleed den 5. december 1560, gedurende de zamenkomst der toen opgeroepene ftaten van Orleans, in den ouderdom van eene maand minder dan zeventien jaren, aan de gevolgen van eenē verzwearing in het oor, die, gelijk het gemeen zeide, door zijnen geneesheer, eenen hugenoot, met eene fonde, vergiftigd was geworden.

Deze dood bragt eene groote verandering in de tijdsomftandigheden te wege, de hugenoten bragten alles in rep en roer, en werden meer en meer onhandelbaar. De invloed van het huis van Lotharingen verminderde van dag tot dag. De jonge koningin weduwe werd eenigen tijd

daarna naar Schotland terug gezonden, alwaar zij alle die wederwaardigheden ondervond, van welke in het voorgaande hoofdstuk een woord gezegd is, doch die niet tot ons onderwerp behooren.

Karel IX. was de opvolger van zijnen broeder, en de koningin-moeder begon een tweede regentschap. Zij nam ook andere maatregelen, maakte zich meester van de gezindheid des jongen konings, en ontwierp een stelsel van kuiperijen, om daarvan terugtekomen wanneer zij het goedvond.

Zij was zeer misnoegd op de hugenootsche partij, die haar bij de zamenzweering van Amboise had willen opligten, hare bescherming misbruikt, het geheele koninkrijk in vlam gezet, en onberaden en te openlijk hier en daar de wapenen opgevat had; men had haar genoodzaakt tot vernederende inschikkelijkheden, en haar edikten afgedwongen tot stijving van hunne goddeloosheden en vermetelheid; zij onttrok hun het vertrouwen, hetwelk zij hun geschonken had, en verzoende zich met het huis van Lotharingen en de katholieke opperhoofden. Men wilde toen die edikten weder intrekken, doch dit veroorzaakte slechts nieuwe gevechten en beroerten; honderden kleine bijkomende omstandigheden verbitterden de gemoederen, en bragten eindelijk den noodlottigen St. Bartholomeusdag te wege.

Onder het ſchoonſchijnend voorwendsel van eenen beſliſſenden en eeuwigdurenden vrede, kwam men over de punten daartoe overeen, en de band van verzoening was het huwelijk van den koning van Navarre, naderhand Hendrik IV., met Margaretha van Valois, eene zuster van de drie laaſte koningen van dien tak. Al wat in het rijk van aanzien was, van beide partijen, werd tot de bruiloft genoodigt.

De admiraal de Coligni, een in alle overige opzigten zoo zeer eerwaardig man, was het hoofd van de hervormde partij, offchoon de prinſen van den bloede daarvan de naam hadden. De admiraal kwam met de keur der edelen van de partij naar Parijs, het huwelijk werd er met groote plegtigheden gevierd. Johanna d'Albret, koningin van Navarre, die was met eenen grooten ſtoet daarheen gekomen om de bruiloft van haren zoon bijtewonen, ſtierf plotseling, weinige dagen daarna. Men heeft gezegd dat zij vergiftigd was geworden door middel van met welriekend vocht beſproeide handschoenen; hare geneesheeren, echter, die, even als zij zelve, goede hugenoten waren, verklaarden, bij de opening, geene ſpoor van vergif gevonden te hebben.

De vreugdebedrijven en feesten voor deze vrede en voor het huwelijk duurden nog voort,

tot in den nacht van den 23. op den 24. Augustus, van St. Bartholomeusdag, in het jaar 1572., toen het treurtooneel plaats had, hetwelk de natie en de menschheid deed sidderen. De gruwelijke aanslag werd bewerkstelligt, die sedert lang in het geheim aan het hof beraamd was, en het vermoorden en uitroeijen van de Hugenooten in het geheele rijk ten oogmerk had. De admiraal de Colligni was gehuisvest in het hotel van Betizij, en velen van zijn gevolg daar omstreeks.

Te middernacht moest de alarmklok van St. Germain l'Auxerrois het teeken geven, het uur werd vervroegt, omdat men den koning wisselende zag, en hevig geschokt door de gedachten aan het bloedbad. Op het oogenblik van het sein, begonnen de uitvoerders van de moorddadige slagting hun werk, de voornaamste grooten aan het hoofd. De admiraal was een der eerste slagtoffers, en werd met degenen en hellebaarden doorstoken, en zijn lijk uit het venster geworpen.

Teligni, zijn schoonzoon, de marquis de Lavardin, de graven de la Rochefoucault, de Montamare, en eene menigte andere edellieden, ten getallen van zevenhonderd, werden op dezelfde wijze, in koelen bloede, vermoord, in de naburige straten, tot voor de poort van

het Louvre, en in het Louvre zelf. Het opgerulde volk liep de huizen open, en verhoorde er de Hugenooten, of sleepte hen tot dat einde op de van bloed stroomende straten. In dezen gruwelijken nacht werden menige katholieke bij vergissing of uit wraak mede vermoord; meer dan zesduizend personen werden omgebracht, zonder onderscheid van kenne of jaren.

Mijn oogmerk is niet, mij ophouden bij de gruwelijke omstandigheden, betreffenden den koning, het hof, en alle deze koelbloedige heulen. De heeren de Thou, vader en zoon, hebben ten gordijn voor deze gruwelen geschoven, en, om de omstandigheden voor het publiek te verbergen, de verzen van Statius aangevoerd:

*Excidas illa dies auro, nec postera credant
Sacula. Nos certe taceamus, et obruta multis
Nocte, legi propriis patiamur crimina gentis.*

Omtrent eene eeuw daarna, echter, heeft Gabriel Naudé, opzigter van de boekerij van den kardinaal Mazarin, ondernomen deze gruweldaad te regtvaardigen: hij erkent dat de St. Bartholomeusnacht in zijnen tijd door de katholijken zoo wel als door de protestanten gewraakt werd, doch hij wil dezelve, in zijne staatkundige bedenkingen over de groote aan-

slagen van staat, als zoodanig redden, en tracht de noodzakelijkheid daarvan te bewijzen. Het is dezelfde schrijver, die ook het boek geschreven heeft, hetwelk den titel voert van *verdediging der van tooverij verdachte groote mannen*. De heer Naudé zoude wel een weinig tooverij noodig gehad hebben om in zijne verdediging van den St. Bartholomeusnacht te slagen.

Het was niet te Parijs alleen, dat deze slagting plaats had. Op uitdrukkelijk bevel, geschiede hetzelfde te Rouaan, Lijon, Bourges, Bourdeaux, Tours, Toulonse, Angers, Poitiers, Meaux, en in eenige andere steden; men rekent dat er dertigduizend menschen in het koningrijk omgebracht werden. In Provence, Dauphiné, Bourgogne, Auvergne, en te Baijonne vonden de landvoogden middel om dit geweld niet te plegen. De bisschop van Lizioux verzette zich er tegen. Hij antwoordde, dat hij, herder zijnde, zijne afgedwaalde schapen in den stal wilde terugleiden, maar niet gedogen dat men ze vermoorden. Men zegt hetzelfde van den bisschop van Grenoble.

Gedurende den moord te Parijs, had men den koning van Navarre en den prins van Condé gevat, en noodzaakte men hen, zich te bekeeren. Koning Karel IX. zelf, wilde den prins van Condé met den degen doorsteken.

Hoe men ook dit gruwelstuk bemaatelde met den schijn van godsdienstbelang, van de noodzakelijkheid om eene ontdekte zamenzwering te straffen, het werd buitenlands verfoeid. De calvijnsche, leden daarbij waarlijk een groot verlies, maar het verschildte veel dat zij zonden vernietigd of uitgeroeid zijn geweest, de overgeblevenen werden daardoor nog meer verhard en verhit, en alle vertrouwen was verloren.

Karel IX. verviel na dien tijd in eene doodelijke kwijning, en teerde zichtbaarlijk uit. Men schreef dit toe aan zijne gewetensknagingen en berouw over eene daad, welke men barbaars en onmenschelijk noemde. Alle franschen schrijvers, nogtans, verschoonen hem tamelijk wel; zij geven hem eenen goeden inborst, doch verdorven en boosaardig gemaakt door zijne moeder. De heer de Voltaire heeft in zijne Henriade gezegd:

*Par sa mère élevé, nourri dans ses maximes,
Il n'étoit point comme elle, endurci dans les crimes.*

Dit is de algemeene stem van dien tijd; men betigt hem scherpelijk, maar men beklagt zijne verdoolde jeugd; tegen de koningiane moeder, daarentegen is alles eene stroom van de bitterste verwijting en beschuldiging. De he-

kelschriften overstroonden geheel Europa, men kan ze bij douzijnen optellen.

De koning overleed den 30. mei 1574, in den ouderdom van drie en twintig jaren en elf maanden. Bij zijne kwijning was een bloedig, zweeten gekomen, het bloed stroomde hem door alle poren uit. Hij had in 1570 de aartsbetrogin Elisabeth, eene dochter van Maximiliaan II., gehuwd. Filips II. begeerde haar naderhand voor zijne vierde gemalin, doch zij weigerde hem standvastiglijk.

Deze deugdzame koningin had die schrikkelijke voorbeelden in Frankrijk gezien; zij was het geweest, die, bij de woedende gramschap des konings tegen den prins van Condé, toen deze tot zijne bekeering gedwongen werd, verhinderde, dat hij hem zijnen degen door het lijf had gejaagd. Zij had slechts eene prinses van haar huwelijk gehad, die in de wieg gestorven was, zij week naar haar geboorteland, en begaf zich in een nonnenklooster te Weenen, alwaar zij in 1592, overleed.

Koning Karel IX. zonder kinderen overleden zijnde, ging de kroon over op den derden broeder; deze vorst regeerde sedert een jaar in Polen, en Karharina de Medicis, koninginne.

moeder, aanvaardde haar derde regentschap gedurende zijne afwezigheid.

Hendrik III. had als hertog van Anjou eene groote vermaardheid in Frankrijk gehad; hij werd geacht als een verstandig en zeer dapper vorst, die wel het beleid der regering verstond. Hij had als opperbevelhebber legers aangevoerd, en de veldslagen van Jarnac, van Montcontour en andere, tegen de protestanten, gewonnen.

Deze vermaardheden, en de sluwheid van eenen ambassadeur, met eenig geld, ter regter tijd besteed, verschaften hem de verkiezing der Polen; hij werd daar tot koning gekozen, en te Cracau, in 1574, plegtig gekroond.

Men weet niet of de verandering van klimaat eene verandering in zijnen geest en handelingen te weeg gebragt hebbe. Bij zijne terugkomst in Frankrijk, gedroeg hij zich geheel anders dan te voren. Hij begon met eenen zonderlingen en zeer onvoegzamen streek bij het verlaten van zijn koninkrijk Polen. Hij ontving in den late avond den koerier, die hem de tijding bragt van het overlijden van den koning, zijnen broeder. In denzelfden nacht maakte hij zijne schikkingen in het geheim, en des anderen daags vertrok hij op gelijke wijze, met vijf of zes

van zijne hovelingen, zonder iemand iets te zeggen, of eenig afscheid te nemen. Hij had paarden tot voorspan doen bestellen, en sneldes alzoop te post naar Weenen, even als iemand die uit eene gevangenis vliegt.

Hij had zich niet over de polen te beklagen, zij beklagden zich niet over hem, hadde hij hen van zijne staatsbelangen kennis gegeven, zoo hadde hij een voordeele van zijnen broeder, den hertog van Alençon, bij eenen andere verkiezing, kunnen werken; maar nu verlies hij zijn rijk, op eene zoo onkundige wijze, dat de polen er over gebelgd waren, en dat de hertog van Alençon, die anders genegen genoeg was, om een avontuur te bestaan, gelijk in de Nederlanden bleek, zich niet durfde aanbieden.

De overhaasting des konings met deze reis, duurde echter niet, in dezelfde mate voort; hij hield zich eenige dagen te Weenen op, van daar begaf hij zich naar Venetie, waar hij nog eenige tijd verspilde, met het tuighuis te bezoeken, geschut te zien gieten, feesten bij te wonen, *della guerra di pugnè*, en andere vermaken, op welke de senaat gemeenlijk de vreemde vorsten bij hun verblijf te Venetie, onthaalt.

Door Avignon reizende, vond de koning smaak in eenen optogt van witte boetelingen, hij toefde ook nog in deze stad, liet zich in-

schrijven in hunne broederschap, en naar een afschrift der statuten mede; om eene zoodanige te Parijs opterigten.

Eindelijk kwam hij te Parijs en aan zijn hof; waar hij al aanstonds eene onrustigheid van geest deed blijken.

Na het felle St. Bartholomeusbloedbad, lieten de protestanten zich stil; men had vrede met hen gemaakt; men liet hen in rust; en zij genoten eenige beveiliging en voordeelen; onder de bescherming der laatste edikten. De koning had, bij zijnen doortocht door Weenen, den keizer Maximiliaan II. om raad gevraagd oopens de godsdienstige zaken in Frankrijk.

De keizer, een zachtmoedig en vredelievend vorst, had hem sterk aangeraden zijn rijk in rust te houden, de nog bloedende wonden niet openterijten, en de zaken tot het punt, waarnaar hij verlangde, te brengen door den tijd, door een goed voorbeeld, en zachte middelen. Eenige venetiaansche raadsheeren, insgelijks door hem geraadpleegd, hadden in denzelfden geest geantwoord. Niettemin was de koning zoodra niet aangekomen, of er verschenen, na eenige mondgesprekken met de koninginne moeder, nieuwe maatregelen om de protestantsche partij te vernederen. De koning ging enkel met zijnen ijver te raden, en lette, bij dit opzet, weinig

op de krachten en den toestand van zijn rijk. Hij was een der voornaamste bewerkers en deelnemers van de St. Bartholomeusnacht geweest, hij hadde wel op hetzelfde spoor willen voortgaan, en de hugenooten in geheel Frankrijk willen verdelgen. Daarom werd besloten hen met geweld te keer te brengen, en het laatste edikte te herroepen. (1571)

Maar, zoodra men hier mede een aanvang wilde maken, was het al te spoedig te bespeuren dat niet allen in de St. Bartholomeusnacht omgekomen waren. De protestanten kwamen van het eene einde des rijks tot het andere in opstand, zij werden ondersteund door de vreemde mogendheden, en vertoonde eene zoo groote magt, dat het kon. na een paar mislukte ondernemingen, duidelijk inzag, dat het, indien deze oorlog voortduurde, de kortste lijn zoude trekken. (1572)

De koninginmoeder had dit spel meermaalen gespeeld. Zij berokkende de twist tuschen de partijen, en bragt hen tegen elkander in het harnas, alsdan nam zij de rol van medelaarster op zich, en bedisfelde eene verzoening; maar, gelijk het gemakkelijker is tweespalt te verwekken en die te doen uitbarsten, dan die naar welgevalen te stillen, hadden vele van die kleine oorlogen en kleine vredehandelingen wei-

nig aan hare bedoeling beantwoord, en het hof had er menigmaal het maakloon van betaald.

Zoo was het ook bij deze gelegenheid, zij wendde alle hare fluwheid aan, om de beroerten te stillen, en het gelukte haar, doch op zoo nadelige voorwaarden, dat de hugenooten er grootelijks bij wonnen; zij schreven bijkans de antieken voor.

Onder anderen had de prins van Condé voor zich Benon en het gouvernement van Picardie bedongen.

Jacques de Humières, marquis d'Encs, een heer van den eersten rang, en zeer vermogend, had dit gouvernement in bezit, nevens dat van Broije en Montdidier; hij was een ijverig-katholiek, bezat groote goederen in die provincien, en was daar geëerbiedigd, en bijna aangebeden. Hij, en de talrijke adel van die streken even zeer geërgerd door de zwakheid van het hof als door de stoutheid der protestanten, besloten vastelijk zich daar te handhaven en zich niet tot hunne slagtoffers te laten maken.

Dit besluit, en andere gelijktijdige schikkingen tot hetzelfde einde, deden in het jaar 1576 de Ligue ontstaan.

Het ontwerp van een zoodanig verbond was niet nieuw; en sedert lang bepeinst.

De kardinaal van Lotharingen had onder de maatregelen welke hij met den kardinaal Grattville beraamde, daartoe een zeer uitgewerkt plan ontwerpen. Het oogmerk was, met goedkeuring van den paus, een bondgenootschap aantegaan tot het handhaven van de katholieke godsdienst ~~aanvallender~~, en verdedigender wijze, tegen elk eenen ~~sond~~ onderscheid, die haar mogt willen aantasten; en dit bondgenootschap te bevestigen door eenen eed van getrouwheid aan een tot dat einde te verkiezen opperhoofd. Dit was inderdaad een tweede koningschap in Frankrijk invoeren.

De kardinaal zag alle dagen de afschrikkelikheden, welke men voor de protestanten had; dat de koningin-moeder heb met beide partij en hield, hen verhefte of vernederde, naar de belangen van het hof, waarvan zij de schijal hield. Dit gedrag had zich reeds voorgedaan bij haar eerste regentschap onder de regering van François II; vervolgens onder Karel IX.; om zich daartegen te verzetten, werd de *Ligue* ontworpen, maar de kardinaal kon die niet tot stand brengen, hij bestemde tot derzelver opperhoofd François van Lotharingen hertog van Guise, zijnen broeder,

een groot man, en zeer geacht in Frankrijk; doch deze werd, bij de belegering van Orleans, in het jaar 1563, terwijl hij zich naar zijn kwartier begaf, met een pistoolschot gedood door zekeren Poltrox, een hugenootisch edelman. Dit bragt het plan des kardinaals in de war. Hendrik, hertog van Guise, zijn neef, was te jong, en de kardinaal zelf overleed in 1574 door vergif, zoo als men toen zeide.

De maatregelen waren genomen, en de jonge hertog van Guise, van alles genoegzaam onderigt, hervatte het plan.

Deze vorst was Hendrik van Lotharingen, hertog van Guise, destijds in den bloei zijns leeftijds, tuschen de dertig en veertig jaren. Alle schrijvers, zijne vijanden zelve, gewagen op eene gunstige wijze van hem, hij was de schoonste man van zijne eeuw, van eene heldhaftige gestalte en een aanzienlijk voorkomen. Hij had zich bij verscheidene gelegenheden in den oorlog onderscheiden, en zijne eersten krijgstogt, zestien jaren oud zijnde, in Hongarije gedaan. Een pistoolschot, bij gelegenheid van een gevecht bij Chateau-Thierres, in hetwelk hij de hugenooten versloeg, had hem een eervol teeken op den wang nagelaten, hetwelk zijne schoonheid en goed voorko-

men te meer deed uitblinken, en waarom hij *le Balafra* bijgenaamd werd.

Met deze gaven der natuur paarde hij eene schoone ziel, een koninklijk hart, en eenen verhevenen goest. De herzog van Gulle was minzaam, welwillend, milddadig, voorkomend in de benoodigdheden van behoeftigen, en zijne weldaden verspreidende daar maar behoefte was. De doorluchtige naam, dien hij voerde, de roem van zijn huis, de vermaardheid van zijnen vader en zijnen oom, zijne eigene dapperheid, en de goede zaak welke hij voorstond, maakten hem tot een uitmuntend vorst, schitterende van grootmoedigheid en heldhaftigheid. De franschen, inzonderheid de Parijzenaars, waren door hem bekoord; zij baden hem aan.

De volken beschouwden hem als den mededinger van den koning, en maakte vrijelijk eene in het oog loopende vergelijking tusschen hen.

De koning Hendrik III. had de verknogtheid zijner onderdanen verloren, men verloor ook weldra het onzag en den eerbied. Verachting volgde daarop bij alle de rangen in den staat. Die vorst was slechts een schaduw meer, in vergelijking van hetgeen hij geweest was. Onbestendig en veranderlijk, ondernam hij groote ondernemingen en oorlogen; welke

hij eenen dag, daarna staakte, het zij uit beschroomd-, het zij uit achteleoosheid.

Steds onrustig en besluiteloos, ging hij van het eene tot het andere uiterste over. Ik geloof dat er, bij den haat welken men hem toedroeg, eenige overdrijving plaats had; maar in het algemeen scherst hem de geschiedenis van dien tijd als eenen prins, die tot de laagste en gemeenste neigingen te verleiden was, van welke hij dan weder beurtelings tot vroomheid en overdrevene boetedoeningen oversloeg. Hij was de insteller van de meeste dier broederschappen van boetelingen, van scherpe kapucijnen, bij welke hij zelf blootvoets, en even als de anderen vermomed, in de optogten van bedevaaraan medetrok. Zijne vijanden maakten dit alles voor kinderachtigheid, dweeperij en schijnheiligheid uit; maar de gehele natie klaagde ernstig over zijne buitensporige geldverspillingen in dien tijd van rampspoed.

De koning gaf zich zelve en zijn rijk ten prooi aan jonge gunstelingen, welke men zijne *mignons* noemde, en die, naar zijn voorbeeld, onnoemelijke sommen verspilden. Hij nam er dagelijks nieuwe aan; maar vijf hunner zijn te vermaard geweest, om niet met een paar woorden van hen te gewagen. De eerste was de beroemde hertog van Joyeuse, een man van

de aanzienlijkste geboorte, en wiens rijkdom minder benijd werd omdat hij tevens een zeer verdienstelijk man was. De koning wilde hem volstrekt tot zijns gelijken verheffen; hij begon met hem tot zijnen schoonbroeder te maken, door hem de prinses van Lotharingen Mercoeur de zuster der koningin, ten huwelijk te geven. De bruiloft werd met zoo veel pracht en kosten gevierd, dat de geestelijken op den kansel verklaarden, dat het geheele rijk er om zuchtte. Deze hertog van Joyeuse sneuvelde met de bloem van den franschen adel, in den veldslag van Coutras, in welken hij het bevel voerde over een schoon krijsheer, tegen den koning van Navarre, die aldaar in het jaar 1587 de overwinning behaalde.

De tweede gunsteling was *Jean Louis de Nogaret et de la Valette*, niet minder in Frankrijk vermaard onder den naam van hertog van Epemon. Tot de hoogste eerambten gekomen, verwierf hij groote schatten, hij beleefde vier koningen, en stierf eerst onder Lodewijk XIII. in 1642, acht en tachtig jaren oud zijnde. Zijn langdurig leven, met zoo veel afwisselende voor- en tegenspoed vergezeld, is beschreven door den heer Gerard, zijnen geheimschrijver, en in folio en ander formaat gedrukt. Het is een zeer merkwaar-

dige en voor de geschiedenis van Frankrijk nuttige bijdrage, nadien er bijkans in dien gangfchen tijd geene gebeurtenis van aanbelang plaats had, bij welke de hertog niet tegenwoordig of deelgenoot was.

De drie andere gunstelingen hetten Quelus, Muagiron en St. Megrin, kinderen van goede huize, jong en vlug; zij ftierven alle drie in 1578; beide eerstgenocmden sneuvelden elk in een tweegevecht, en St. Megrin werd om eenen minnehandel vermoord; hij was slechts achttien jaren oud. Quelus ftierf in de armen des konings. De monarch deed prachtige lijkfeesten voor hen houden, en een biftchop van Nevers fprak de lijkrede uit. In de kerk van St. Paulus werden prachtige gedenkteeken en voor hen opgericht, met hunne portretten en andere verfierungen in marmet. De heer de St. Foix verhaalt dit in zijn *Essais historiques sur Paris*, en geeft de grafchriften in het latijn en fransch. Daarin heerscht een geest van heidendom, die in eene kerk zeer onwelvege-lijk is, want er wordt niet in gefproken dan van Venus, de min, en de fchikgodinnen. St. Foix erkent dat hij de grafchriften getrokken heeft uit een gefchrift van het jaar 1587, want n het jaar daarna, toen te Parijs de rijing gekomen was van den dood van de heeren de

Guise, storte het woedende volk in de kerk van St. Paulus, om die grafsteden te verbrijzelen en te vernielen, uitschreeuwende, dat het geen en snoodaards, gestorven onder godverloochening, en lievelingen van eenen tiran, toekwam, zulke prachtige gedenkteekenen in de kerk te hebben.

De weinige aanmerkingen doen zien welk de geest was van de regering van Hendrik III.

Deze vorst bezoedelde zich meer en meer in lage verwijfdheid, hij liet de rijkszorgen over aan al wie zich er mede wilde bemoeijen, en wilde bijna van gcene staatszaken meer hooren. Men heeft van hem gezegd, dat hij op den rand eens afgronds insliep. De koningin had daar niet tegen, en liet hem zijne vermakelijkheden opvolgen; zij vond daarin de gelegenheid en de middelen, om hare eerezucht te voldoen, hakende naar het bewind, doch was menigmaal in geschil met de gunstelingen.

Dezen loop der zaken in aanmerking nemende, zal men ligtelijk bevroeden, dat de tijd daar was, om het ontwerp der Ligue, hetwelk voor lange jaren beraamd en toen tot rijpheid gekomen was, in werking te brengen. Dit geschiedde ook.

De overeenkomst tot dit verbond, de Ligue geheeten, werd te Peronne bepaald en getee-
III. O

kend; de geheele adel van Picardye nam er deel aan. Het was ingesteld in den naam van God, en behelsde twaalf artikelen, van welke drie of vier zeker de majesteit en het koninklijke gezag beleedigden. Men beperkte daarin de magt des konings in zekere punten, tot hetgeen befloten zoude worden door de algemeene staten des koninkrijks, men verklaarde den oorlog aan elk, die zich daartegen zoude verzetten, zonder onderscheid van personen.

De lezer zal zich het vermaarde compromis herinneren, te Breda, in 1566 gesloten, het was hiermede hetzelfde geval. Dit werd met meer geheimhouding en behoedzaamheid tegen eenen magtigen koning opgesteld; dat van Peronne, meer openlijk en met meerder ondersteuning tegen eenen zwakken koning.

Even als met het compromis geschied was, werden er afschriften van gezonden naar de uiterste gewesten van het rijk. De hertog de la Tremouille, een der vermaardste grooten van Frankrijk, was toen zeer in onmin met de Huguenoten; hij trad niet alleen tot de Ligue toe; maar overreedde daartoe ook den adel van Poitou, van het land van Aunis en van Touraine. Anderen haalden gansche provinciën daartoe over, om dezelfde redenen, of uit misnoegdheid.

Te Parijs was men aanvankelijk een weinig meer achterhoudend en omzigtig; doch drie of vier pastoors bemoeiden er zich mede, en maakten groote vorderingen; zij vergaderden menigmaal in de kamer van den pastoor van St. Benoit aan de Sorbonne, die daarom de wieg van de Ligue genoemd werd. Een oproerig en hevig geschrift werd door Frankrijk verspreid; men had het ook te Rome en te Madrid; niemand erkende zich als opsteller daarvan, en niettemin had het gif zijne werking. Het was eene verhandeling om te betoogen, dat de kroon van Frankrijk slechts Charlemagne en zijn geslacht betrof, en zich niet uitstreckte tot dat van Hugo Capet, die daarvan slechts de onregtmatische bezitter was; dat het bij de goede katholieken eene goddelijke inboezeming was den vrede te verfoeijen, die den ketters geschonken was, en de Lotharingsche vorsten, die de ware nakomelingschap van Charlemagne waren, in hunne regten te herstellen; dit geschrift, gesprekken, kerkelijke redevoeringen over dit onderwerp hadden in korten tijd geheel Parijs verdorven, waar eene vereeniging van de onderdanen plaats had; eerst werden tien, vervolgens zestien, personen gekozen, die den grooten raad der vereeniging uitmaakte. Deze vereeniging floot zich vervolgens aan de

bijzondere vereenigingen van Picardije en andere provinciën; dit alles te zamen maakte de Ligue uit, die van dag tot dag toenam en geducht werd, terwijl de zestien van Parijs aan het hoofd der geheele zamenzwering waren.

Deze zestien waren genomen uit de zestien kwartieren van Parijs. Het was nog in denzelfden geest van volksregering als de achttien van Gend, van welke reeds gesproken is. Die van Gend hadden Vlaanderen overheerscht, maar de zestien van Parijs betoonden zulk eene mate van vermetelheid, dat zij den troon omverwierpen en daarover wilden beschikken.

De Ligue was ingesteld in afwachting van een opperhoofd, aan hetwelk uitsluitenderwijze gehoorzaamheid moest bewezen worden; dit opperhoofd was aan niemand onbekend, doch nog niet verklaard. Koning Hendrik III. verklaarde zich tot hoofd der Ligue, als van een verbond tot handhaving van den katholijken godsdienst, zonder in acht te nemen, dat hij, door het onderteekenen van het verdrag en het aanmoedigen van anderen, om daarin deel te nemen, hetzelfde in al zijne punten goedkeurde, terwijl hij ter zelfder tijd van sommige derzelve moest afwijken, of afstand doen van zijne koninklijke regten. Zij, die hem geraden hadden deze zonderlinge verklaring te doen, had-

den dit met een goed oogmerk gedaan; maar dezelve stichtte meer kwaad dan men voorzag. De hertog van Epernon onderhandelde te dien tijd, op bevel des konings, met den koning van Navarre, over eenige te makene schikking; de driftigsten der Ligue, die er op uit waren, om den *Bearnier*, gelijk zij hem noemden, van de troonopvolging uit te sluiten, schreeuwden van ketterij, en mengden Hendrik III. in den aanslag tegen den godsdienst, als bevoorraar van de ketterij en zelf een ketter zijnde. Dit werd voor genoegzaam gehouden, om hem niet meer tot opperhoofd te begeeren, en een' ander te verkiezen.

De hertog van Guise vond niet goed zich alsnog te verklaren, en bezorgde hem een ander personaadje, den kardinaal de Bourbon; hij was aartsbischop van Rouaan en abt van St. Denis, een broeder van Antonie, en oom van Hendrik, den koning van Navarre. Hij was zeventig jaren oud, en verbeeldde zich nog eens de opvolger te kunnen worden van koning Hendrik III., die slechts dertig jaren telde. Ondertuschen stelden zich de Ligueurs aan het hoofd van de heilige katholieke Ligue tegen zijnen ketterischen neef. De goede grijsaard was een weinig suffende, maar bij deze verheffing geraakte zijn hoofd ten

eenemaal op hol; hij verliet zijn geestelijk gewaad, kleeedde zich als een ridder, gordde de wapenen aan, en wilde zich bij het leger ver-
toonen. Hij overleed in het jaar 1590, en gedurende eenige maanden, welke hij den koning van Frankrijk overleefde, vleide men hem met den naam van koning. Liefhebbers bewaren, zoo men beweert, gouden kroonen, die geslagen zouden zijn geworden met zijne beeld-
tenis, onder den naam van Karel X. Het is deze zelfde kardinaal, wiens afbeeldsel nog te zien is te St. Denis. in eene zonderlinge en vrij koddige houding. De koningen hebben hunne gedenkteekenen in onderscheidene kappen, in welke de grafstenen zijn van Lodewijk VII., François I. en anderen, in het ruim der kerk. In het koor is niet anders dan de uitgang van het *chrypte*, of den grafkelder der Bourbons, maar ter linkerzijde boven het traliewerk, hetwelk het koor omringt, is, op eene *console*, het beeld van den kardinaal op de knieën, met den rug tegen eene steenen zuil, naar de natuur geschilderd. Hij is in zijn groot pluviaal en met zijne andere roode versierfelen; zijn hoed van dezelfde kleur, gedeeltelijk in de zuil ingaande, dekt hem op zulken afstand, dat dezelve wel eenen voet of anderhalven voet boven zijn hoofd is.

Voor de verschijning van dit spookfel, toen de koning zich aan het hoofd van de Ligue gesteld had, hadden de Ligueurs en de zestien van Parijs, die het meest tot oproer gezind waren, den koning ondanks hem zelve, in eenen langdurigen en bloedigen oorlog gewikkeld tegen den koning van Navarre, den prins van Condé en de protestanten. Deze oorlog heeft eenige jaren geduurd, en was voor Frankrijk niet voorspoedig. De veldslagen van Coutras en van Ivry, de gevechten van Senlis, Arques en andere, werden alle gewonnen door den *Bearnier*; een aantal belegeringen en krijgstogten, verheeringen en barbaarsche wreedheden verwoestten het rijk. Het behoort niet tot het bestek van dit werk, in al de bijzonderheden te treden van dezen noodlottigen burgeroorlog. Ik heb getracht den oorsprong en den voortgang aan te toonen van die geduchte Ligue, die zoo vele gruwelen en rampen veroorzaakte.

Ik zal overgaan tot de laatste en treurigste gebeurtenissen. Er waren er drie, alle even gruwelijk, in vijftien maanden tijds, van de jaren 1588 en 1589, die Frankrijk aan den rand des afgronds bragten.

Alvorens daartoe over te gaan, is het voor de geschiedenis der Nederlandsche Beroerten noodig op te merken, welke afleiding aldaar doo-

de Fransche beroerten veroorzaakt werd. Bij het ontstaan der Ligue, nam de koning van Spanje, ziende dat zij krachten kreeg, zijne maatregelen, en hij besloot haar met alle kracht te ondersteunen en bij te staan, als dienstig tot de groote ontwerpen, welke hij op de zamenzwering van Frankrijk bouwde. Mendoça, zijn ambassadeur te Parijs, had bevel daartoe openingen te doen aan den hertog van Guise, aan die van de Ligue en aan de Parijsche opperhoofden. De eerste bijstand bestond slechts in geld, en in geheime kuiperijen; doch in het vervolg moest men er openlijk vooruitkomen, troepen zenden, die onderhouden, de Nederlanden ontblooten, die verlaten, en derzelve verovering opofferen. Het oogmerk der Spanjaarden kwam aan den dag in het jaar 1585, toen de Vlaamsche bezending den koning met aandrang de souvereiniteit der Nederlanden aanbood. De ambassadeur van Spanje deed alle pogingen om de Vlamingers tegen te werken, doch te vergeefs; en, ziende dat de koning en de koninginmoeder aan deze aanbiedingen het oor leenden, bragt hij, door middel van geld en kuiperijen, de Ligue tot het openen van eenen openbaren oorlog. De Ligueurs maakten zich te gelijker tijd meester van vele steden en onderscheidene provinciën. Toul en Verdun, de

vestingen van Picardye, Orleans, Chalons en Mezières, Dijon in Bretagne en eenige andere plaatsen werden gewapenderhand bezet. Dit was het eerste groote bedrijf der Ligue, hetwelk den koning en het hof in eene zoo groote verlegenheid bragt, dat de onderhandeling met de Vlamingers afgebroken werd, en dat de monarch, met tranen in de oogen van de afgevaardigden afscheid nemende, hun zijne verlegenheid en zijn onvermogen bekende.

Dezelfde kuiperijen, met kracht van geld ondersteund, hadden soortgelijke uitwerkselen op de zestien van Parijs, op die oproerige predikers, en op de omkoopbare zielen van het lage gepeupel en van hen, welke men de omventers der Ligue noemde. Van daar die oneerbiedigheden, die onbeschaamde gesprekken om den koning te onttroonen, hem in een klooster op te sluiten, gelijk gedaan was geworden met de *rois fainéans* van de eerste koningsgeslachten; kortom al de woelzieke gedragingen der Parijzenaars.

De hertog van Guise was toevallig te Soissons; door rijke afhangelingen van dit ontwerp onderrigt, wilde hij zijn gezag tegen dat des konings in Parijs beproeven, en dit bedrijf door zijne tegenwoordigheid alleen beletten. Dit gaf aanleiding tot eene van die gebeurtenissen, van

welke ik gesproken heb, namelijk den dag der *barricades*; een noodlottige dag, die het koningrijk in alle vier hoeken in beweging bragt.

De koning, van de voorgenomene komst des hertogs kennis dragende, zond hem te Soissons den president de Billièvre, met uitdrukkelijk verbod, om te Parijs te komen. De hertog beweerde, dat dit verbod alleenlijk zag op het gewapenderhand inkomen, en nam, ten einde geene herhaalde aanzegging te bekomen, omwegen, om zich naar de hoofdstad te begeven.

Eindelijk, den 9. Mei 1588, kwam hij, omstreeks den middag te Parijs, op een schoon paard gezeten, zonder ander gevolg dan een achttal personen. Men was in de stad zoo wel onderrigt van zijne komst, dat twee honderd duizend zielen in de straten, aan de vensters en op de daken hem wachtende waren. Naauwelijks was hij door de poort St. Denis, of dit verzamelde volk hief eenen kreet aan, waarvan de lucht weergalmde; het vergezelde hem, steeds schreeuwende: *leve, leve Guise, leve de steunpilaar der kerk!* Men wierp hem bloemen en reukwerk, toe; men verdrong elkander om hem te naderen en zijn paard te kussen, met duizend andere buitensporigheden. Het was de schoonste dag van zijn leven, en hij nam rijkelijk genot van zijn zegepraal, stapvoets voor-

bijgaande, met den hoed in de hand, onder deze ontelbare menigte iedereen groetende, hetwelk deze met de herhaling van haar geschreeuw beantwoordde.

Hij begaf zich regtstreeks van het hotel der koninginne - moeder, die, gewaarschuwd door het getier van het vooruitlopende volk, hem afwachtte. Zij ging in een rijtuig, en de hertog vergezelde haar te voet tot aan de Louvre, steeds omringd door eenen ontelbaren volkshoop. De koningin trad in 's konings vertrek, en vond dezen in hevige gramschap, en nog besluiteloos over het leven of den dood des hertogs; want vele lieden rieden hem denzelfden door zijne lijfwacht te doen afmaken. Inmiddels stapte de hertog van Guise den grooten trap op, en ging door de zaal in de voorvertrekken, bijna geheel alleen midden door de lijfwachten en eene dubbele rei officieren en hovelingen, van welke de meesten hem met een kwaad oog aanzagen. Eene prinses fluisterde hem in het voorbijgaan in het oor, dat hij op zijne hoede moest zijn; het was reeds te laat. De hertog trad steeds voort zonder van gelaat te veranderen, en kwam, van tijd tot tijd, hetzij opzettelijk, hetzij door eene onwillekeurige beweging, de hand aan den degen slaande, tot aan het kabinet des konings, in hetwelk hij binnentrad.

De koning verscheen daar aanstonds met de koninginne-moeder en den president Bellièvre. De hertog van Guise maakte voor den koning eene zeer diepe buiging, en zeide hem in weinige woorden, dat hij hem zijn hoofd kwam brengen, om zich te verdedigen, tegen den laster van zijne vijanden, over welke hij geregtigheid eischte. De koning, daarover zeer ontutst, wees op Bellièvre, en vraagde of deze hem geen verbod gebragt had. Daarover ontstond, over de dubbelzinnigheid van 's konings bevelen, eenig geschil; de koninginne-moeder brak dit gesprek af, en begon een ander. Eindelijk zeide de koning, dat hij het middagmaal ging houden, en dat zij elkander in den namiddag, om over zaken te spreken, in den tuin der koningin zouden aantreffen; waarop hij zich aan tafel begaf. De hertog ging door de gansche rei vertrekken weder met dezelfde grootmoedige houding uit, met welke hij ingekomen was, en vond bij het uitgaan hetzelfde geluid en hetzelfde geschreeuw, hetwelk hem tot aan het hotel van Guise volgde.

Te zijnent teruggekeerd, bepeinsde hij ernstiglijk het gevaar, in hetwelk hij zich bevonden had, en besloot zich daaraan niet meer bloot te stellen. Hij ging naar den tuin der koningin, doch met een groot gevolg; overi-

gens was geheel Parijs aan de vensters en op de muren, om deze bijeenkomst te beschouwen, die vrij lang duurde en stil afliep. Het kwam tot eenige opheldering, maar de koning werd van tijd tot tijd driftig, bezigde bedreigingen, en begeerde gehoorzaamheid.

Den 12. Mei, bij het krieken van den dag, kwamen de Fransche en Zwitsersche lijfwachten, die buiten de stad ingelegerd waren, met eenige andere troepen binnen, te zamen een korps van omtrent zes duizend man uitmakende. De koning reed toen te paard hen te ontmoet, en deed hen de straat St. Honoré binnentrekken. Vervolgens plaatsten hen de maarschalcken d'Aumons en de Biron, met slaande trom in de straten, op de bruggen, en in de omstreek der kwartieren, welke zij wilden bezetten.

De koning had twee dagen te voren eene nauwkeurige opsporing bevolen, van alle zich te Parijs bevindende vreemdelingen. Het was met oogmerk om al die Ligueurs, die van Picardye en van andere provinciën, als bij wijze van afspraak, of mischien wel op bevel, of althans wel met voorkennis van den hertog van Guise, binnengekomen waren, te doen vertrekken. Men wilde tot dat einde de herbergen en burgerhuizen doorzoeken. Maar he

volk, daardoor ontsteld, meende dat men onder dit voorwendfel eenigen van hunne voornaamste burgers of beschermers wilde opligten of ombrengen, men vergrootte het tot eenen aanslag van moord, en om de stad te doen uitplunderen, een tegenstuk tot den St. Bartholomeusnacht, door de Hugenenoten ontworpen; er werden zoo vele andere geruchten verspreid, dat de ontsteltenis algemeen werd. Bij den eersten aantogt der troepen floot men de winkels en de kerken. Op het hooren van de Zwitsersche tromslagers en pijpers, hadden de burgers de wapenen opgevat; de huiszoeking vond hier en daar tegenstand, en er werden schoten gedaan. De alarmklok werd eerst op eene plaats, en vervolgens door geheel Parijs geluid.

De graaf van Brisfac beval de straatsteenen op te nemen, de kettingen te spannen, en in de straten verschanfingen (barricades) opwerpen. Dit geschiedde van dertig tot dertig schreden, met wijnvaten, huisraad, mest, aarde en al wat bij de hand gevonden werd, zoo vaardiglijk dat, voor den middag, bijkans de geheele stad verschanst was; deze barricades werden tot op vijftig schreden afstands van de Louvre voortgezet. De lijfwachten werden binnen deze verschanfingen opgesloten, en de Zwitsers door het werpen van steenen zeer mishandeld;

een honderdtal van hen werd gedood of gekwetst; zij baden om hun leven. De graaf van Brisfac deed hen ontwapenen, en zond hen naar eene verzekerde plaats. Deze graaf was Charles de Cossé, graaf en naderhand hertog van Brisfac. Hij onderscheidde zich dien dag boven alle anderen, en had daartoe eene bijzondere en persoonlijke reden. Hij had aanspraak gehad op het admiraalschap van Frankrijk, hetwelk de gunstelingen behaald hadden, en de koning had van hem gezegd, dat hij noch ter zee noch te land deugde. Terwijl hij de Zwitsers wegzond, zeide hij tot de officieren: *Ik heb mijn element gevonden; indien ik noch ter zee noch te land deuge, zal de koning weten, mijneheeren, dat ik althans op de straten van Parijs iets waard ben.*

Gedurende dit vreesfelijk rumoer, ging de hertog van Guise met groote schreden en bijna alleen in zijn hotel op en neer; terwijl Brisfac, Bois-Dauphin en zijne andere officieren bezig waren met de burgers aan te voeren, en hunne aanvallen te besturen. Er kwamen alle oogenblikken boodschappen, om wegens de koninginne-moeder en den koning zelve aan den hertog, om deze wanorde te doen ophouden. Hij antwoordde droogjes, dat men groot ongelijk gehad had, om het volk te verbitteren. Eindelijk

berigt ontvangen hebbende, dat men de Louvre ging belegeren en op de Fransche gardes met vuurroeren en steenen aanviel, ging hij met een stokje in de hand, uit zijn hotel, en van verschanfing tot verschanfing, deed hij alle vijandelikheden ophouden; Parijzenaars legden op zijn bevel de wapenen neder, en openden de verschanfingen. Hij sprak op eene verpligende wijze met de officieren der Fransche lijfwachten, en, de Zwitsers hebbende doen terugkomen, zond hij den koning deszelfs ontwapende lijfwacht weder.

De koninginne-moeder meende intusfchen van hare bekwaamheden als onderhandelaarster eenig gebruik te kunnen maken, om eenige schikking te bewerken; doch de hertog van Guise bleek daartoe te trotsch op zijnen behaalden voorspoed. Hij eischte verzekeringen voor den godsdienst, voor hem zelve, en voor al zijne aangelingen, en wilde de Protestantfche Bourbons van de troonopvolging doen uitsluiten. Dit punt gaf vele verdenking, nadien de koning de laatste der Valois en zonder kinderen was. 's Hertogs onhandelbaarheid deed de koninklijke onderhandelaarster zelve er van afzien, en over de gevolgen zware gedachten opvatten. Overigens werd de koning in zijne verlegenheid van oogenblik tot oogenblik door booze

tijdingen verontrust. Gedurende de barricades had het volk geroepen, dat men *broeder Hendrik van Valois* in zijne Louvre moest vatten. Men dreigde zijn paleis te omsingelen; kortom, hij ontving zoo vele schrikverwekkende berigten, dat hij tot eenen uitersten stap besloot. Des anderen daags, den 13. Mei, ging hij naar zijne gewoonte in de Tuilerien wandelen, trok zijne laarzen in de stallen aan, en vertrok te paard, met een twintigtal van zijne hofbeambten en edellieden, slecht genoeg bereden, in galop, door de nieuwe poort tot op de hoogen van Chaillot, waar hij het oog op Parijs wendde, en zwoer niet dan door eene bres daar te zullen wederkeren.

Ziedaar, zoo beknoptelijk als de geschiedenis het gedooft, het verhaal van den dag der barricades, en de heillooze scheuring, die nog grooter rampen na zich sleepte.

De uit Parijs gevlugte koning had zich naar Chartres begeven, waar hij zijn hof hield en waar zijne lijfwachten, ministers en de overigen zijner hovelingen, in de volgende dagen zich bij hem voegden, reizende zoo goed en kwaad zij konden.

Het eerste heelmiddel tegen deze zware rampen, was dat de koning de algemeene staten des koninkrijks naar Blois, tegen de volgende

maand September, bijeenriep. Hij verleide het parlement van Parijs naar Tours. Hij vaardigde verscheidene andere edicten uit, door welke zijne verontwaardiging tegen de Parijzenaars en tegen de Ligue te kennen gegeven werden; maar deze had zoo zeer de overhand, door geheel Frankrijk, en het koninklijk gezag was door het gerucht van den dag der Barricades zoo zeer vernederd, dat hij in de meeste zijner ondernemingen en bevelschriften slecht gehoorzaamd werd.

De algemeene staten vergaderden nogtans te Blois op de gewone wijze. Men hoopte wel eene flauwe schemering van vertrouwen, op redding door middel van eene zoo achtenswaardige vergadering, doch de ondervinding leerde dat de Ligneurs er de meerderheid en de kracht van uitmaakten. Ik zal mij niet ophouden, bij hetgeen aan de zijde des konings of aan die van zijne vijanden voorviel, in het korte tijdverloop tuschen de Parijsche Barricades, tot de staten van Blois; er waren slechts weinige maanden tuschenbeiden, en al wat er gebeurde droeg den stempel van onverzoenlijken haat; de bijeenkomst der staten zelve, in verdeeldheid uitgaan, vergrootte de ramp, en veroorzaakte eene tweede gebeurtenis, niet minder noodlottig dan de eerste tot het verderf van Frankrijk.

Deze bijeenkomst werd met groote plegtigheid tegen het einde van het jaar 1588 geopend. De koning, de koninginne-moeder, de kardinalen, de prelaten, de hooge adel en de afgevaardigden van al de provincien en van de voornaamste steden van het koninkrijk, bevonden zich te Blois. De hertog van Guise begaf zich insgelijks daar heen, met een groot gevolg, en nam zijnen intrek in het kasteel. De onderwerpen, die ter vergadering voorgesteld werden bragten breedsprakige redevoeringen voort, en raadplegingen, even langdurig als vruchteloos. De partij der Ligue bleek oogenschijnlijk in allen de overhand te hebben; de gedragingen des konings werden met veel vrijpostigheid beoordeeld en berispt. De monarch was omringd door lieden, die de tweespalt aanblijzen, en hem tot gramstorige en geweldige maatregelen aanspoorden. Al de gunstelingen waren te allen tijde vijanden van den hertog van Guise geweest, en hij beantwoordde hen slechts met diepe verachting. Kortom, de zwakke en voor de geweldigste drift vatbare koning was zich zelven niet meer meester; hij verbeeldde zich; den ongunstigen loop der zaken en de kuiperijen ziende, dat men zijne persoon of zijne vrijheid zoude aanranden, en besloot zich van den hertog van Guise te ontdoen. Er

bleef nu slechts over, te bepalen of hij door geregte lijke middelen, dan wel door middelen van geweld, zoude ter dood gebragt worden, en de laatste wijze, hoe hatelijk en afschuwelijk ook, kreeg de voorkeur. Hij sprak daarover met den dapperen Crillon, kolonel der Fransche lijfwachten, eenen man van beproefde heldhaftigheid en braafheid, en geen vriend der Guisen. Doch deze eerlijke man antwoordde hem, dat hij inderdaad een vijand was van den hertog van Guise, en bood aan een tweegevecht met hem aan te gaan, op welke wijze het ook hem voorgeschreven mogt worden, doch weigerde ronduit hem verradelijk en ter sluip te vermoorden.

Men vervoegde zich tot Lagnac, kapitein der vijfenveertigers, eene bijzondere lijfwacht des konings, voor het grootste gedeelte uit Gasconjers bestaande, en deze beloofde eenigen hunder daartoe te leveren.

Voor zoo ver de plaatsbeschrijving van een oord dienen kan tot opheldering van eene aldaar voorgevallene historische daadzaak, zal ik hier, in eene korte schets, bijvoegen dat het tafereel van Blois zeer merkwaardig is door vele aldaar voorgevallene gebeurtenissen. De kardinaal Bentivoglio zegt in zijne brieven, dat hij hetzelfde met bijzondere nieuwsgierigheid beschouwd heeft, uit

hoofde van deszelfs merkwaardigheid in de geschiedenis van Frankrijk; zijne woorden van het kasteel zijn deze: *che pare riserbato a gli accidenti i piu tragici della Francia.* De stad Blois ligt op den regteroever van de Loire, halvemaansgewijze, in eene bekoorlijke, betoo-verende, ligging; een hooge en breede heuvel rijst daarop, en verschaft het ruimste gezigt over de omstreek. Op den voorgrond, naar Orleans heen, in de domkerk van St. Solenne, het bischoppelijk paleis, eenige goede huizen, en afhellende ruinen. Het kasteel beslaat al het overige van den heuvel. Dit kasteel is groot en ruim; de toegang uit de stad is langs eenen trap en opgangen van aarde tuschen de wal-len en de bastions, het overschot van de oude vestingwerken, die aan den voet des heuvels waren. Men ontmoet bij het opgaan eene groo-te vlakte, alwaar ter linkerzijde eene parochie-kerk van St. Sauveur is, die ook het kasteel genoemd wordt. Aan het einde der vlakte is een lang en prachtig gebouw van baksteen, om-ringd met versierselen en afzettigen van hard-steen, met eene zeer groote versierde poort in het midden, en daar boven eene nis, mede zeer ruim, waarin het ridderlijke standbeeld, in hoog verheven werk, van Koning Lodewijk XII., die in het kasteel van Blois in het jaar

1463 geboren was, dit groote gebouw had doen stichten, en in hetzelfde den 1. Januarij 1515 overleed.

Verder heen is nog een zeer ruim plein; ter voorzijde een nieuwerwetsch gebouw van eene schoone bouworde, hetwelk Gaston van Frankrijk, hertog van Orleans, broeder van Lodewijk XII., dien men gewoonlijk Monsieur, noemt, in minder dan drie jaren deed oprigten, toen hij te Blois, hetwelk zijn erfgoed was, zijn verblijf genomen had. Hij stierf daar in 1560; de gevel is van eenen grootschen smaak, doch de vleugels zijn niet voltooid.

Ter linkerzijde van dit groote plein ziet men een blok gebouwen, die laag, duister en onregelmatic zijn, en het gewone verblijf waren van de oude graven van Blois; daarbij is eene onvoleinde woning, die vervolgens gediend heeft voor de bedienden in de stallingen.

Daar tegenover en bij den ingang ter rechterzijde is het groote gebouw van François I.; het is hooger dan de overige, van eene Gothische bouworde, overladen met sieraden, cijfers, beeldraadsels en salamanders, welke hij ten zinnebeeld voerde. Het voorste gedeelte bestaat uit eene zuilenrei van gaanderijen, uit welke men gelijkgronds in eene zeer groote, langwerpige zaal treedt. De schoorsteen is ter rechter-

zijde en van eene grootte, die een goed gedeelte der breedte inneemt. Ter zijde, in eenen hoek van de zaal, nabij den schoorsteen is een geheel opene wenteltrap, welke men aanwijst als een meesterstuk van kunst naar den smaak van die eeuw. Boven zijn vier achtereenvolgende vertrekken, een portaal, eene wachtkamer, en eene voorzaal, alle zeer ruim; het vierde is eene middelmatige kamer, somber en slecht verlicht; men ziet er een oud houten beschoot en vergulde lambrizing; het werd het oude kabinet genoemd. Dit kabinet geleide tot een oud portaal, en vervolgens eene kleine rond verwelfde kamer, in eenen ouden insgelijks ronden toren, die den hoek van het gebouw uitmaakt; ter zijde van den toren is een kleine armzalige gang, onder het dak, die aan het einde naar eenen geheimen trap schijnt te geleiden. De drie laatste plaatsen zijn zeer donker; vooral de gang, die volstrekt geen licht heeft. Ziedaar, waar het treurtooneel gebeurde, hetwelk het onderwerp zal zijn van dit verhaal.

Zeven voorvechters van de lijfwacht der vijfenveertigers, hadden zich voor eene geringe som tot het vermoorden van den hertog van Guise laten omkoopen; deze snoode aanslag, nogtans, die reeds sedert eenige dagen beraamd was, lekte uit. De hertog werd daarvan ver-

wittigd; hij vond zelfs eens bij zijnen middagmaaltijd een ter waarschuwing geschreven briefje onder zijn tafelbord; hij las het, eischte eene pen, schreef onder hetzelfde: *men zal niet durven*, en wierp het briefje onder den disch. Deze grootmoedigheid en verachting, waren weinig berekend naar het slag van lieden, met welke hij te doen had.

Vrijdag, den 23. December, twee dagen voor Kersmis, werd tot dit snoode bedrijf bepaald. De koning gaf des avonds te voren te kennen, dat hij den raad zeer vroeg wilde houden, om zich vervolgens naar Notre Dame de Clairi te begeven; derhalve begaven zich de leden van den raad en de hovelingen in den vroegen ochtend naar het kasteel.

De hertog van Guise stond eenen tijd lang in de zaal der afgevaardigden met den rug tegen het vuur, toen men hem kwam zeggen, dat de koning hem ontbood. Hij ging langs den openen trap naar boven, met den hoed in de hand, iedereen der aanwezenden groetende. De moordenaars waren gedeeltelijk aan het einde der voorzaal onder de anderen geplaatst, en drie of vier hunner in het oude kabinet. Toen hij aan hetzelfde gekomen was, ligtte een hunner den boom op, bij manier van eerbewijzing; ter zelfder tijd ontving hij drie of vier dolksteken in

den nek en in de keel; zij stieten hem in het kabinet, alwaar de anderen hem met degens en dolken ontvingen, zonder hem echter op den grond te krijgen; hij verweerde zich zoo wel, dat hij, ofschoon zijnen degen slechts ten halve kunnende uittrekken, hen allen zeven of acht malen de kamer rond joeg. Zij wierpen hem eindelijk strikken om de beenen, en maakten hem, alzoo ter aarde geworpen, met dolken, degens en hellebaarden af, aan het voeteneinde van eene bedstede, die zich destijds daar bevond. Hij overleed met eenen diepen zucht, zonder een woord te uiten.

Ik zal in het voorbijgaan zeggen, dat, niet alleen te Blois, maar ook te Amboise en te Montiles-lès-Tours; de oude koninklijke huizen, welke het hof in die oude tijden bewoonde, thans alle zonder huisraad, overigens in vrij goeden staat zijn; de huisbewaarders vertoonen die gaarne aan vreemdelingen, en verhalen hun door hebbelijkheid de bijzonderheden derzelve; die te Blois bemoeide zich om ons groote vlakken van het vergoten bloed aan te wijzen, die, zeide hij, nooit van den vloer hadden kunnen afgewasfchen worden. Hij vertoonde eene der deuren *en chambranle*, in welke, zoo hij verhaalde, de koning destijds, gedurende het bedrijf, achter de bedstede gestaan had. De ge,

schiedenis van Frankrijk zegt nergens, dat de koning bij dit schandtooneel zoude tegenwoordig geweest zijn.

De moord in het kabinet was, bij 's hertogs dood, met groot geruisch gepaard; de kardinaal, zijn broeder en de aartsbisshop van Lyon, die in de raadskamer waren, snelden het eerste toe, doch zij werden oogenblikkelijk aangehouden en beiden opgesloten in de gewelfde kamer van den ronden toren, van welken hierboven gewaagd is.

Men vatte ter zelfder tijd in het kasteel den kardinaal van Bourbon, Anne d'Est, hertogin van Nemours, en moeder der Guisen, de hertogen van Nemours, van Elboeuf, den prins van Joinville, Brislac, Bois-Dauphin, Pericard, geheimschrijver van den overledenen hertog, en in de stad eenige afgevaardigden van Parijs. De kolonel Ornano vertrok te post naar Lyon, om daar den hertog van Mayenne, eenen anderen broeder der Guisen, gevangen te nemen, of te dooden; doch bij den dood des oudsten broeders, werd er een briefje uit een venster geworpen, hetwelk alleen deze woorden behelsde: *De heer de Guise is dood.* Dit briefje, door eene getrouwe hand opgenomen, werd oogenblikkelijk behoorlijk omschreven, naar Lyon gezonden; de koerier was d'Ornano twee of

drie uren vooruit, en den hertog van Mayenne had den tijd om naar Boutgogne, waar hij gouverneur was, te vlugten.

Onmiddellijk na den dood des hertogs van Guise en het vatten van deze personen, ging koning Hendrik III. in triumf de tijding daarvan brengen aan de koninginne-moeder, die toen in hetzelfde kasteel ziek lag aan de ziekte waaraan zij veertien dagen daarna overleed. Zij vraagde hem koel of hij wel al de gevolgen van zulk eenen geruchtmakenden stap overlegd had, verweet hem het verraderlijke daarvan, en voorspelde hem de overmaat van rampen, die er het gevolg van zouden zijn. Hij verliet haar hierop dadelijk, ten antwoord gevende, dat hij in alles voorzien had.

De kardinaal van Guise en de aartsbischop van Lyon, in dien toren opgesloten, bragten er den volgenden dag en nacht door; zij biechteden aan elkander en troosteden zich wederkeerig, terwijl zij alle oogenblikken den dood verwachtten. De kardinaal had, in zijne wanhoop over den dood zijns broeders, alles gezegd, wat eene redelijke drift kan ingeven; hij herhaalde van tijd tot tijd zijne uitvaringen, den koning zijne trouweloosheid en duizend gruwelen verwijtende, waarmede hij den volgenden dag aanhield. De koning, in hevige

gramschap ontstoken, en de wraak vreezende van dit laaghartige mensch, zwoer mede zijnen dood, doch konde daaraan geene uitvoering geven, omdat diegenen van de vijfenveertigers, die den eersten moord hadden begaan, ronduit weigerden de hand aan dezen vorst te slaan, die kardinaal en aartsbischof van Rheims was. Er moesten vier ellendige soldaten van de garden toe opgezocht worden, die, om vierhonderd kroonen, welke men hun beloofde, eenen verfoeilijken moord ondernamen.

De kardinaal werd geroepen, en nadat hij den aartsbischof een laatst vaarwel gezegd had, werd hij in dien duisteren gang ter zijde van den toren, welken ik beschreven heb, gevoerd. Hij ontwaarde daar, bij den flauwen schijn van een valsch daglicht, zijne beulen, die op hem wachtten; zonder een eenig woord te spreken, bedekte hij zijn hoofd met zijnen *camail*, en plaatste zich tegen den muur, aan welken zijne moordenaars hem in koelen bloede, zoo te zeggen, aanspijkerden, hem met hunne degens en hellebaarden doorborende, tot hij dood voor hunne voeten viel.

Ziedaar het beklagelijke einde van de beide broeders Guise, prinsen van hooge geboorte, en de twee grootste mannen van Frankrijk. Hun leven, hun dood, hun ver-

smadend stilzwijgen, hunne fiere en onverfaagde houding tot op het laatste oogenblik, hebben op hen beiden de schoone verzen van Lucanus uit zijne Pharsalia doen toepassen, waar hij van den dood van den grooten Pompejus in gelijke omstandigheden spreekt,

*Ut vidit cominus enses
Involvit vultus. Atque indignatus apertum
Fortunae praestare caput, tunc lumina presst,
Continuitque animam, ne quas effundere voces
Posset, et aeternam fleu corrumpere formam,
Seque probat moriens.*

De koninginne-moeder, Catharina de Medicis, die zoo groote rollen gespeeld had, bezat niet meer denzelfden invloed op den koning haren zoon, noch op de zaken van den staat in het algemeen. Zij had meer geneigdheid voor de Ligue dan voor de Hugenoten. Reeds hoog bejaard zijnde, door berouw en verdriet geknaagd, verhaastte de laatste staatsgruwel, bijna onder hare oogen en zonder haar weten voorgevallen, haren dood; zij overleed aan eene valsche pleuris en koorts, in hetzelfde kasteel van Blois, den 5. Januarij 1589, in den ouderdom van 69 jaren.

Haar dood gebeurde te ontijdig voor koning Hendrik III. Hare kundigheid en langdurige ondervinding in het behandelen van staatszaken,

met hare gewone fluwheid, hadden dien monarch van eenige verkeerde stappen kunnen wederhouden, die hem in het verderf sleepten.

Hij erkende weldra zijne verbijstering, en den afgrond, welken hij met zoo weinige omzigtigheid voor zich geopend had. De dood van de heeren de Guise deed hem zijnen goeden naam bij de buitenlanders verliezen. De Ligue zette allen op, om wraak daarover te nemen, en geheel Frankrijk sloeg aan het muiten. Het hof van Rome, dat hem tot nog toe tegen de Huguenoten bijgestaan had, verliet hem niet alleen, maar vond zich, om de eer van den H. stoel en naar deszelfs grondbeginselen, verplicht om hem te vervolgen. De gruwelijke omstandigheden van eenen moord, gelijk die van den kardinaal de Guise, priester, aartsbischop, primate en eersten geestelijken pair van het koninkrijk, de oplichting en werkelijke gevangenhouding van den kardinaal de Bourbon, van den aartsbischop van Lyon en van anderen van minderen rang, konden te Rome niet bewimpeld worden, en paus Sixtus V. was geen opperpriester om de regten noch de vorderingen van den H. stoel te verwaarloozen; ook zag men vermaanschriften, breves en bullen in het licht komen, in welke de daadzaken zonder bewinpeling voorgesteld werden; wat het

ergste was, de fransche geestelijkheid werd van den koning te eenemaal vervreemd.

Parijs was het middelpunt en als de troon der Ligue; toen men vernam wat te Blois gebeurd was, was de ontroering vreesfelijk, de hertog van Guise was de afgod der Parijzenaars geweest. Het volk gaf zich over aan woede en wanhoop; het liet de wapens en naamcijfers des konings verbrijzelen; deszelfs beeldtenissen werden op de openbare straat verscheurd en verbrand. De kersmisdagen gaven gelegenheid om de gal op de biechtstoelen en op de kansels te verspreiden.

Al deze voor de Ligue gezinde pastoors betraden den kansel, en het evangelie van den dag diende slechts als eene aanleiding tot stroomen van smaadreden en uitvaringen tegen Hendrik de Valois, dien men niet anders meer durfde noemen. Een hunner was zoo stout, dat hij, te midden van zijne leerrede, een opstel van eenen eed ontwierp, en al zijne toehoorders de hand deed opheffen om te zweren, dat zij den dood van de prinsen van Guise zouden wreken.

De hertog d'Aumale, Karel van Lotharingen en Claude, ridder van Maltha, zijn broeder, neven van de heeren van Guise, hadden hunne belangen met de uiterste drift omhelsd;

zij stelden zich aan het hoofd der Ligue te Parijs. De eerste was stadvoogd van die groote stad. Hij had het bevel over de bataille opgedragen aan Busfy-le-Clerc, procureur in het parlement, den meest ondernemenden en onversaagdsten van al de leden der Ligue, die met een dertigtal gewapende manschappen in de groote kamer van het parlement verscheen, en leverde daar een verzoekschrift in, houdende dat het aan het hof mogt behagen zich te vereenigen met den prévôts, de schepenen en de goede burgers van Parijs voor den godsdienst der stad; te verklaren, dat de Franschen ontbonden waren van den eed van getrouwheid en gehoorzaamheid jegens den koning, en dat, overeenkomstig met het besluit der Sorbonne, deszelfs naam niet meer in de arresten zoude gesteld worden.

Terwijl men bezig was over dit zonderlinge verzoekschrift te raadplegen, werd Busfy ongeduldig, en dreigde den eersten president en de geheele doorluchtige vergadering met de Bastille; hij haalde eene lijst uit den zak en wilde eenigen hunner medevoeren, maar al de leden hielden zich bijeen; hij bragt hen daarop allen, twee aan twee, met zijne manschappen, midden door het volk, naar die gevangenis. Hij ontloeg andere gevangenen, en

en voerde in de Bastille Achilles de Harlay, eersten president, de presidenten de Blancmenil, Potier en de Thou, benevens meer dan twintig raadsheeren, terwijl hij de anderen vrij liet. Deze aanslag geschiedde den 16. Januarij 1589.

In de voorgaande week was er een voorval gebeurd, hetwelk nog meer verontwaardiging en ergernis veroorzaakte. De prevot der kooplieden, de schepenen en de overheden van Parijs, hadden aan de heeren van de Sorbonne een geschrift ingeleverd, om hun over twee gewetensvragen raad te vragen, namelijk: of de Franschen werkelijk ontslagen waren van hunnen eed van getrouwheid en gehoorzaamheid jegens den koning, en of zij zich mogten vereenigen en wapenen voor de verdediging van den godsdienst tegen den koning en zijne aanhangers. De faculteit der Sorbonne, ten getalle van zeventig godgeleerden, die de zwakheid hadden de vragen met ja te beantwoorden, gaf haar besluit den 7. Januarij 1586. Dit weinig stichtelijke besluit gaf aanleiding tot een ergernis rumoer in geheel Europa. De protestanten maakten er veel gerucht van; het verhitte het volk van Parijs, en werd aangehaald in het zoo even genoemde verzoekschrift aan het parlement, in de leerredenen op de biechtstoelen, en bij den heiligen dienst.

Er hadden in alle kerken lijkredenen en prachtige lijkplegtigheden plaats gehad voor de heeren de Guise; het besluit der Sorbonne zette daaraan veel klem bij. Kort daarna kwam de hertog van Mayenne te Parijs; hij hield daar eenen koninklijken intogt, en werd door de Parijzenaars met duizenderlei buitensporigheden, als een beschermgod ontvangen. Deze prins was Karel van Lotharingen, hertog van Mayenne, een jonger broeder van Hendrik, hertog van Guise; de derde broeder was de kardinaal Lodewijk van Guise. Men heeft zijnen lof in weinige woorden vermeld; hij bezat al de schoone hoedanigheden van zijnen broeder, op de werkzaamheid na, maar dit gebrek werd rijkelijk vergoed doordien hij hen grootelijks in bekwaamheid en voorzigtigheid overtrof. Wij zullen gelegenheid hebben om hierna van hem te spreken. Al deze Lotharingsche vorsten, zoowel van de uitgestorvene, als van de nog bestaande, en sedert onder verschillende namen vermenigvuldigde, takken, hadden tot gemeenschappelijken stamvader, Claude, broeder van Antoine, hertog van Lotharingen, die de groote goederen, welke dat huis in Frankrijk bezat, ten deel kreeg, en zich daar kwam vestigen onder de regeringen van Lodewijk XII. en François I.

Wij hebben gezegd, dat de hertog van Mayenne uit Lyon vertrok, eenige uren voor de komst van Alfonse d'Ornano, die hem daar moest vatten of dooden. Ter regter ure van den moord van Blois onderrigt, begaf hij zich naar zijn gouvernement van Bourgogne; en deze provincie, in welke hij aangebeden werd, kwam aanstonds in opstand en verklaarde zich voor de Ligue.

Koning Hendrik III., die, na het gebeurde te Blois, met de algemeene ontsteltenis, welke dit bij zijne vijanden moest verwekken; zijn voordeel had kunnen doen, om hen te verpletten; zich van de vestingen te verzekeren; en den burgeroorlog te voorkomen of te stremmen, verspilde den tijd te Blois en in de omstreken; met het doen opstellen van manifesten tot verdediging van den moord van Blois; en met onderhandelingen, om het hof van Rome te bevredigen, terwijl de hertog van Mayenne; aan het hoofd der Ligue, den dood van zijne broeders wreckte. Hij vond het geheele koningrijk; om zoo te zeggen; gereed om zijne wraak te ondersteunen.

De koning had, in dezen poel van rampen en wederwaardigheden; nauwelijks keuze van redmiddel; er was slechts één voorhanden, en

zelfs dit was met zeer vele gevaren en zwaarigheden vergezeld.

De koning van Navarre had van de onlusten, door de Ligue veroorzaakt, van den dag der barricades te Parijs, en van de verlegenheden van den tijd, gebruik gemaakt, om den oorlog, dien hij in Frankrijk voerde, met voordeel voort te zetten. Hij was in Poitou gevallen, tot aan Berry en op de Loire; het krijgsheer, over hetwelk hij het bevel voerde, was zeer wel zamengesteld en werd door vreemden onderstand onderhouden. Deze vorst bood den koning van Frankrijk de hand, en stelde hem voor, om met hem den vrede of eene wapenscherping aan te gaan, en hem met al zijne magt tegen zijne vijanden te dienen; en Hendrik III., getroffen door deze edele en grootmoedige handelwijze, wierp zich in zijne armen. De overeenkomst tusfchen de beide koningen werd heimelijk gesloten te Tours, den 3. April 1589. De nuntius Morosini was tot vele voorstellen van vrede en minnelijke fchikking met den hertog van Mayenne werkzaam geweest, en deed, dit geheim ontdekt hebbende, eene nieuwe poging, doch te vergeefs; de hertog was te zeer vooringenomen met zijne wraak. De heimelijke verbindtenis werd weldra openbaar; de beide koningen hadden, den 30. April

daaraanvolgende , eene zamenkomst in het park van Montils-lès-Tours.

Bij de mondgesprekken , welke zij té zamen hadden , drong de koning van Navarre er sterk op aan , dat het gcene zaak was zich bezig te houden met het doen of aanhooren van voorstellen , dat men het monster der Ligue den kop moest verpletten , en regtstreeks op Parijs trekken ; dat hij zich sterk maakte de Parijzenaars te bedwingen. Werkelijk liet de koning troepen aanrukken , welke hij in andere plaatsen had ; de koning van Frankrijk insgelijks wat van de zijne nog overig was. De hertog van Mayenne was te veld getrokken , doch kwam weldra terug om zich in de stad te werpen. Het koninklijke leger had Baugenci , Poissi , en andere steden op deszelfs doortogt genomen , en naderde Parijs langs verschillende wegen. De hertog van Aumale had een leger naar den kant van Chantille. De koning van Navarre tastte het aan , en versloeg het ten eenemaal , hetwelk men den slag van Senlis noemde ; het overschoor vlugtte naar Parijs. De beide koningen deden alle posten op de wegen en aan de Seine , boven en beneden de stad bezetten ; koning Hendrik III. nam zijn hoofdkwartier te St. Cloud.

De toegangen aldus van alle kanten gesloten zijnde , ondervond deze groote stad , hoezeer

zij ook naderhand verder uitgebreid zij, weldra de moeilijkheid daarvan. Al de hoofden der Ligue waren in dezelve opgesloten, en moedigden de inwoners aan; de zestien van Parijs, de oproerige predikers, de zendelingen van Rome en van Spanje, elk speelde er zijne rol; eene doldriftige woede maakte zich meester van de gemocderen; men deed niets dan vervloekingen tegen de afgevallene tirannen; het gewijde en ongewijde werd zoodanig ondereen gemengd, dat men tot tooverkunsten oversloeg. Zoowel Fransche als vreemde geschiedschrijvers stemmen daarin overeen, dat de broeders de Guise, onder de verwenschingen tegen koning Hendrik III., op de altaren voorgesteld werden als heiligen en martelaars; men deed onophoudelijk voor hunne beelden misfen ter verdelging van den tiran en van de tirannij; men vervaardigde wassen beeldjes van Hendrik de Valois, welke zij met naalden doorstaken om hem den dood te berokkenen, met de verfoeilijkste duivelbanningen en vervloekingen.

Deze soort van tooverij is zeer oud, en om daarbij voor een oogenblik stil te staan, zoo vindt men in het heidendom de geschiedenis van den volkstribuun Ateius, die, om den togt van Crasus tegen de Parthen, welken hij niet konde beletten, te vervloeken, voor de poort

der stad, uit welke Crasus uittrok, eenen brandenden vuurpot liet brengen, in welchen hij kruiden wierp onder het uitspreken van zijne vloekwoorden, om hem aan de helsche goden te wijden. Men vindt daarvan andere voorbeelden bij de Grieken en Romeinen. En wat de belagchelijke goddeloosheid betreft om beelden te doorsteken, zoospreekt Ovidius daarvan uitdrukkelijk:

*Simulacraque caeras fingis
Et miserum tennes, in jecur urget, acus.*

Zoodanige federt vele eeuwen bekende tooverkunsten, zijn gelijk aan die dwaalsterren, die na zekere omwentelingen van tijd tot tijd aan den hemel verdwijnen en weder verschijnen. Men kan ze niet volstrekt onder de volksdwalingen rangschikken; het volk komt daartoe het laatst; het zijn veeleer lieden, aanzienlijk door hunnen rang of waardigheid, die zich daarmede het eerst inlaten en er het meest op verzot zijn; zij waren toen in Frankrijk in de mode. De koningin Catharina de Medicis had dezen zwijmelgeest in zwang gebragt; zij bestudeerde het onderwerp, en was uitnemend gehecht aan sterrewigchelarijen en waarzeggerijen; zij bewoonde te Parijs het hotel van Soisons, in hetwelk zij in eenen hoek van het binnenplein eene kolom deed oprigten van de Dorische

orde en honderd voeten hoog, binnen welke een wenteltrap was aangebragt, in navolging van dien van Trajanus en Antoninus te Rome, met eene hemelsfeer en een aantal kringen daarboven. Het is nog maar weinige jaren geleden, dat deze kolom nog in het hotel te zien was; doch men heeft mij gezegd, dat zij omvergeworpen is, bij de groote veranderingen, welke men sedert aan het hotel van Soissons gemaakt heeft.

De koningin gaf aan dit verblijf de voorkeur boven de Tuileriën, welke zij had doen bouwen; zij deed daar hare waarnemingen, en sloot zich op, om les te nemen van zekeren Florentijn, Como Ruggeri genaamd, een groot kwakzalver, die voor eenen toovenaar doorging, menigmaal in kwade zaken betrokken was, en eenige jaren na haar gestorven is als schurk en godverzaker, gelijk hij in zijnen leeftijd geweest was.

Ik weet, dat er in die eeuw vele onwetendheid en bijgeloovigheid op dit stuk heerschte, van welke men teruggekomen is; doch het gebeurt nog van tijd tot tijd, dat men staaltjes ziet van dit zwak. Men verhaalt dienaangaande, dat op zekeren tijd een Italiaan, die zeer bedreven was in dit vak, bij den kardinaal Mazarin zijnde, door dien minister, als bij wijze van jokkernij, over onderscheidene kunsten daarvan

gevraagd werd, waarop hij, om scherts met scherts te beantwoorden, hem zeide, dat hij ook het doorsteken van beeldtenissen verstond, en men wil, dat de kardinaal daarvoor zoo ernstiglijk bevreesd was, dat hij dezen man, door geschenken en aanbevelingen naar elders, overhaalde om het rijk te verlaten.

Keeren wij, na deze uitweiding, tot de belegering van Parijs terug; deze werd met kracht voortgezet; er werd op onderscheidene plaatsen bres geschoten. De voorsteden werden bestormd, en de Parijzenaars deden menigvuldige uitvallen, altoos onder het bevel van den ridder d' Aumale, broeder des hertogs; deze was de held der Ligue. Men begon echter de schaarschheid te gevoelen; de zestien oefende er hunne dwingelandij met veel wreedheid uit. De hoofden der Ligue verspreidden geruchten van onderstand, op welken geene hoop was. De predikers en monniken beguichelde het volk, om het in toom te houden, door het voorbeeld van honderd wonderdadige reddingen. De geschiedenis van Judith werd bij elke gelegenheid aangehaald; de sterkste ijvernaars beloofden bovennatuurlijke en goddelijke hulp, en wierpen zich als profeten op. Al deze woedende redevoeringen, die groote gcestdrift

en beloften, troffen den zwakken geest van eenen jongen dominicaner monnik.

Het is bij de geschiedschrijvers aangenomen, dat het een vijfentwintigjarige kloosterling was, genaamd Jacques Clément, geboortig van Sorbonne, een dorp nabij Sens, die even te voren tot priester gewijd was, een kleine geest, bijgeloovig, zwak, en zich verbeeldende gezigten te hebben, en de martelaarskroon te verdienen, met Parijs door den dood des tirans te verlossen. Verleid door de algemeene krenten, door de aansporing van andere monniken en door beloften van den hemel te zullen winnen, vertrok hij uit Parijs den laatsten Julij, en begaf zich naar St. Cloud. De koning had daar nog steeds zijn verblijf, gehuisvest in het huis, hetwelk Girolamo Gondi had laten bouwen. De monnik had een bijzonder gehoor van den koning gevraagd, ten einde aan hem brieven te overhandigen van den president de Harlay en anderen; men weet nog niet of dezelve echt of valsch waren, want de koning had goede dienaren te Parijs, en ontving dikwijls berigten van hen. Men gaf nogtans nauwkeurig acht op de lieden, die hem bezochten. Zoo werd hij nog dien zelfden avond ten nauwste ondervraagd en uitgevorscht door la

Guesle, procureur-generaal, die daar bij de hand was. Dezen kwam hij als eenen onnozelen bloed en idioot voor. Des anderen daags, den 1. Augustus, werd hij in het vertrek des konings binnengeleid; de hovelingen en lijfwachten verwijderden zich op diens bevel, er bleef in het vertrek niemand dan dezelfde la Guesle, en de eerste edelman, de heer de Bellegarde, beiden op eenen tamelijken afstand.

De koningsmoorder knielde neder, terwijl hij zijne brieven den koning aanbood; terwijl deze dezelve met oplettendheid doorlas, trok de verrader uit zijne mouw een groot mes, hetwelk hij den monarch met kracht in den onderbuik friet, en vervolgens in de wond liet. De koning gaf eenen gil, trok het mes er zelf uit, en trof daarmee den moordenaar boven het ééne oor. Op dit rumoer, schoten Bellegarde, la Guesle, de edellieden en de lijfwachten toe, die, niettegenstaande men hen toeriep den moordenaar niet te dooden, hem met hunne zwaarden en hellebaarden afmaakte en zijn lijk uit het venster wierpen.

De koning werd op een bed gebragt, en deszelfs wonde onderzocht; men vleide zich, dat het mes tusfchen de ingewanden zoude doorgestaan zijn zonder die te kwetsen, en dat de wond niet doodelijk ware; doch tegen den

avond kreeg die eene groenachtige kleur, en het koud vuur werd zichtbaar. Het bleek toen dat zij, die den verfoeilijken koningsmoorder zoo wel onderrigt hadden, hunne zaken niet ten halve hadden gedaan, en dat het mēs vergiftigd was geweest; de dood kwam met rasche schreden aan.

De koning gaf blijken van eene voorbeeldlooze grootheid van ziel; hij deed ook eene geloofsbelijdenis, eenen allerchristelijksten koning waardig. Op de schrikmare, was de koning van Navarre spoorlags uit zijn kamp van Meudon toegesnel, en hij bevond zich, badende in tranen, aan het voeteneinde van 's konings bed. De koning verklaarde hem tot zijnen opvolger, en raadde hem in den schoot der kerk weder te keeren, om in vrede te leven en te regeren, naar het voorbeeld der allerchristelijkste koningen, zijne voorzaten. Hij ging daarop voort met zijne innige godsdienstaandacht, en overleed omstreeks vier ure des morgens van den 2. Augustus 1589.

Dit was het noodlottige tijdstip van den dood van Hendrik III., koning van Frankrijk en van Polen, en het uiteinde van den laatsten der Valois. Hij was omtrent acht en dertig jaren oud, en de derde der broeders, die de kroon van Frankrijk hadden gedragen, alle drie bijna even ongelukkig, alle

drie vroeg gestorven, en alle drie gehuwd zonder nakomelingen na te laten.

Ik beken, dat de Ligue en hare geschiedenis mij van het te behandelen onderwerp verre hebben afgetrokken, maar ik heb gemeend, dat het hoofdzakelijke gedeelte van hetzelfde daardoor beter opgehelderd zoude worden, te meer naardien de burgeroorlog der Nederlanden door den wederslag, in naauwe betrekking stond tot dien van Frankrijk.

Het schijnt inderdaad, dat de vreesfelijke be-roerten der Nederlanden naar Frankrijk overgingen, gelijk een onweder, dat, de eene landstreek verwoest hebbende, die verlaat om eene andere te gaan verheeren.

Spanje had zich eenen verderfelijken twintigjarigen oorlog op den hals gehaald, om provinciën te herwinnen, welke het door eigene schuld verloren had; en, toen het meer dan immer hoop konde hebben, om daarin te slaagen, zag het af van het uitzigt daartoe, om een ander doel te bejagen.

Reeds bij het ontstaan der Ligue, deed zich de daardoor veroorzaakte afleiding in de Nederlanden gevoelen. Veel van het voor den oorlog in Vlaanderen bestemde geld ging naar Frankrijk over. Naardien deze onderstand niet genoegzaam was, werden er heimelijk troepen

heen. gezonden. Maar de beloften namen toe naar mate de strijd heeter werd; men zond generaals en troepen in grooter aantal af. Eindelijk trok de landvoogd zelf met bijna zijn geheele krijgshoofden daarheen.

Het is zeker, dat het zenden van dit heer naar Frankrijk de magt in de Nederlanden verzwakte; men liet die aan hun noodlot over. De Hollanders, den oorlog moede, en geheel en al bezig met hunnen koophandel, die van dag tot dag toenam, vergenoegden zich met aan hunne grenzen de behoorlijke ronding te geven, zich te versterken, en verdedigenderwijze te werk te gaan. Engeland, uit tegenstrijdige beweegreden, in den Franschen oorlog tegen de protestanten gewikkeld, ondersteunde hen niet meer met dezelfde kracht.

Dit alles was oorzaak, dat er gedurende eenige jaren van wederzijde bedrijveloosheid in de Nederlanden plaats had; en de schrijvers zeggen eenpariglijk, dat er in dien tijd niets van belang voorviel.

Sedert 1589 was de groote oplettendheid van Spanje op deszelfs ontwerpen in Frankrijk gericht. Men herkende Spaansche en Vlaamsche troepen onder de Ligueurs. In den veldslag van Ivry, was daarbij een geheel korps, aan het hoofd van hetwelk, de graaf van Egmond, die

, over hetzelfde het bevel voerde, in 1590 gedood werd.

De hertog van Parma, wien men, door dezen vreemden oorlog en die afzending van manschappen, de overwinning uit de hand gerukt had, kreeg bevel om zelf met zijne geheele krijgsmagt ter hulp van Parijs op te rukken, hetwelk door Hendrik IV. belegerd en uitgehongerd werd. Hij deed daarheen eenen tweeden togt in het volgende jaar, om Rouaan te ontzetten. Hij bereikte zijn oogmerk, om het beleg te doen opbreken, bij beide steden, volkomen. Hem werd bevel gegeven tot eenen derden hulptogt in 1592; wel inziende, welk het staatkundig oogmerk was van Spanje, namelijk om hem, uithoofde van den opgevatten achterdocht, bij elke voorkomende gelegenheid, werk te verschaffen en bloot te stellen en daarenboven belast met andere onaangename bezigheden, die hem in verschil bragten met den raad der geldmiddelen, de rekenkamer en de staten des lands, veroorzaakte dit hem zoo veel verdriets dat hij door de waterzucht werd aangetast. Eenigen tijd, zonder zijne gezondheid te herstellen, te Spa doorgebracht hebbende met het maken van de noodige schikkingen en voorbereidselen tot den nieuwen onderstand, welken hij naar Frankrijk moest voeren, be-

gaf zich die vorst naar Arras, alwaar, terwijl hij gehuisvest zijnde in de abtdij van St. Vaast, zijne kwaal in weinige dagen zoo zeer toenam, dat hij den 3. December 1592, slechts 45 jaren oud zijnde, overleed.

Zijn lof is door alle schrijvers vermeld. Men vindt dien hier in de bijzonderheden van zijne handelingen, en in het weinige, dat van hem in dit werk gezegd is. Hij was, na de hertogin zijne moeder, de eenige landvoogd, die in staat geweest was, om de Nederlanden voor de Spaansche monarchie te herwinnen, gelijk bij de ondervinding gebleken is.

De Spaansche achterdochtigheid berokkende hem benijders en vijanden, en was oorzaak, dat zijne diensten weinig geacht en slecht beloond werden. Met Donna Maria van Portugal, eene dochter van Odoard, hertog van Guimaraens, en zoon van koning Emmanuël, was hij vader van Don Rainuce Farnèse, zijnen opvolger, van Odoard, kardinaal, en van Margaretha, de gemalin van Vincent Gonzaga, hertog van Mantua.

ZEVENDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

De graaf van Mansfeld gouverneur-generaal *per interim*. De graaf van Fuentes, uit Spanje gekomen, deelt met hem het bewind. Zij bestellen eenen nieuwen onderstand voor Frankrijk. Vervolg van den oorlog der Ligue. Gedrag van den hertog van Mayenne. Beschrijving der staten-generaal te Parijs, om over de kroon te beschikken. Groote en laatste pogingen van den koning van Spanje ten voordeele van de infante, zijne dochter. Koning Hendrik IV. krijgt de overhand; hij bekeert zich, en verkrijgt de kwijtschelding van de bisschoppen van Frankrijk. Hij bemagtigt Parijs. De prinsen verzoenen zich met den koning. De Ligue gaat geheel te niet.

De hertog van Parma had, toen hij voorzag, dat zijne ziekte doodelijk zoude zijn, den graaf van Mansfeld *per interim*, en behoudens de goedkeuring van Z. M., tot zijnen opvolger in het bewind benoemd, na daarover den raad van staten en de anderen van het ministerie geraadpleegd te hebben, en met inachtneming van al de gebruikelijke vereischten.

De aldus benoemde landvoogd was Peter Ernest, graaf van Mansfeld, heer van Eldrun-

ghen; ridder van het Vlies en gouverneur van Luxemburg. Hij was een zoon van graaf Ernest en van Dorothea, gravin van Polen. Hij was reeds gevorderd in jaren, en wel bekend door zijne langdurige en getrouwe diensten, hebbende in de Nederlanden gediend onder keizer Karel V., en vervolgens onafgebroken in de beroerten, en in den langdurigen burgeroorlog, die daarvan het gevolg was. Hij was zijne benoeming verschuldigd aan zijne oudheid van dienst, aan zijnen rang, en aan zijne persoonlijke verdiensten, en iedereen juichte dezelve toe.

Maar in de laatste levensdagen van den hertog van Parma, kwam de graaf van Fuentes te Brusfel, en men twijfelde niet of hij was van volmagt voorzien, om den hertog in de landvoogdij op te volgen. Ook deze was een groot staats- en krijgsman, wiens verdiensten in de geschiedenis vermaard zijn. Hij heette don Pedro Henriquez de Gusman y Toledo, nageboren zoon van don Diego, graaf van Alvade Aliste, en, door zijne echtgenoot, donna Joanna d'Azevedo, graaf van Fuentes.

Welke aanstelling hij ook moge medegebragt hebben, hij maakte geen gebruik daarvan; maar stond edelmoedig den voorrang af aan den graaf van Mansfeld, slechts aanbiedende hem met

zijne wapenen en met zijnen raad te dienen. Hij schreef in denzelfden geest naar Spanje, en werkelijk volgde de koninklijke bevestiging van den graaf van Mansfeld kort daarna.

De goede verstandhouding aldus tusfchen deze beide generaals gevestigd zijnde, konde men de gelukkigfte gevolgen daarvan voor het welzijn des lands hopen; en men begon er zelfs de goede uitwerkselen van te gevoelen. Dan, niet-tegenftaande hunne bekwaamheid en eensgezindheid, waren zij genoodzaakt zich van hunne magt te ontblooten om de Ligue in Frankrijk te ondersteunen. De overleden hertog van Parma had zijne toebereidselen voor dezen togt gemaakt, en zoude, ware hij in leven gebleven, voor de derde maal in persoon hulp aan dat rijk hebben toegebracht.

De bevelen des konings waren dringend en ftellig op dit ftuk, en, de tijdsomftandigheden in acht nemende, had hij voorgenomen de uiterfte pogingen aan te wenden voor den grooten ftats-aanflag, dien hij in het oog had.

Deze nieuwe verfterking was op de grenzen bijeengebragt, en de jonge Mansfeld voerde ze naar Frankrijk aan. Deze krijgsheren, die van jaar tot jaar daarheen gezonden werden, waren niet alleen uit de beste troepen zamengefteld, maar kostten eene onnoemelijke fomme gelds,

omdat men zorg droeg van ze wel uit te rusten en wel te betalen, en hen onder de krijgsmacht te houden, ten einde het volk, dat men op zijne zijde wilde krijgen, niet schuw te maken.

Toen de beroerten in Frankrijk tot het beslissende tijdpunt en tot die rijpheid gekomen waren, welke de koning van Spanje zich in zijn plan had voorgesteld, verzuimde men niets om daarvan de vruchten te plukken. Dit hulp-leger werd aan de grenzen van Champagne, Normandije en Picardije gereed gehouden, om overal het hoofd te bieden, terwijl de andere beweegraderen te Parijs in werking waren bij de staten en de hoofden der Ligue.

Deze vermogende afleiding hield nog eenigen tijd den oorlog in de Nederlanden kwijnende, en om zoo te zeggen bedrijveloos. Niet, dat er niet van tijd tot tijd van de eene of de andere zijde eenige onderneming geschiedde; doch dit besliste niets, en hielp niet om den oorlog tot eenen uitgang te brengen. Wij zullen de gebeurtenissen in weinige woorden kunnen optellen, en ter zelfder tijd datgene vervolgen, wat van belang is voor den grooten krijgstogt in Frankrijk, die naar zijn einde liep, en op welken aller oogen gericht waren.

Tot dat einde moeten wij teruggaan tot den

droevigen dood van koning Hendrik III., en tot de omwenteling, die daarop volgde in alle standen van het koninkrijk, en waarin de buitenlandsche mogendheden zoo veel belang stelden.

De koning had, op zijn sterfbed, den koning van Navarre plegtiglijk en wettiglijk tot zijnen opvolger verklaard; maar, in den bestaanden staat van zaken, scheen die verklaring, hoe billijk ook, niet genoegzaam om hem te doen erkennen. De prinsen, de grooten des rijks, de officieren van de kroon, die zich aan het hof en bij de koninklijke armee bevonden, kwamen meermalen bij den hertog van Piney-Luxemburg te zamen om daarover te beraadslagen. De gevoelens waren verdeeld; sommigen, doch weinigen in getal, stemden, om hem eenvoudiglijk en blootelijk zonder eenige bepaling te erkennen. Anderen bragten in het midden, dat het beletfel van zijn geloof hem onbekwaam maakte, om de kroon van den allerchristelijksten koning te dragen, en beriepen zich op hun geweten, dat hun niet toeliet hem te erkennen; dit getal was nog geringer. De meerderheid van stemmen was, om hem voorloopig te erkennen, en onder voorwaarde, dat de koning zich verbond, om zich door de Fransche bisschoppen en godgeleerden binnen zes maanden te doen onderwijzen; dat hij ver-

volgens zijne verklaring zoude doen, en dat elkeen de vrijheid zoude hebben, om hem niet als koning van Frankrijk aan te nemen, indien hij zich voor een ander geloof dan het regtzinnige roomsch-katholijke verklaarde. Zoo was ook het besluit, die van een ander gevoelen waren, traden daartoe bij, en het werd geteekend door allen, uitgezonderd door den hertog van Epemon en den markies van Vitrij; deze laatste wierp zich in Parijs en omhelsde kort daarna gewetenshalve, de partij der Ligue.

Wat den hertog van Epemon betreft, die eene zoo groote rol gespeeld had onder de voormalige regering, zoo was men verwonderd hem, onder de tegenwoordige, eene zoo zonderlinge houding te zien aannemen. Hij was der Hugenootsche partij niet genegen, en had hun vele blijken van afkeer gegeven; hij was even weinig voor de Ligueurs gezind, en het was nog geen jaar geleden, dat een hoop van hunne partij zoo verre was gegaan, van hem, levend of dood, in zijn kasteel te Angoulême te willen vatten, alwaar hij, ofschoon verrast en verraden, zich met eenige weinige bedienden gedurende twee dagen verdedigd, en den aanval zijner vijanden teruggeslagen had. Naardien hij, tijdens hij in gunst stond, een aanmerkelijk vermogen verkregen had, en gehuwd was

met de erfgename van het huis van Foix-Candale, die hem groote goederen had aangebragt; terwijl hij daarenboven, behalve voorname hofbedieningen, de schoonste landvoogdijen van het rijk bezat, schijnt het, dat hij, met zich van Parijs te verwijderen, nog voor de belegering van Parijs en de verbindtenis der beide koningen te Tours, slechts beoogd hebbe zijn vermogen in veiligheid te stellen. Hij had in zijne landvoogdijen eene koninklijke hofhouding. Zijne gewone residentie was Angoulême, de hoofdstad van l'Angoumois, waarvan hij landvoogd was; gelijk mede van la Guyenne, van la Saintonge, en andere naburige provinciën. Men ziet nog in de steden de overblijffelen van zijne pracht, voornamelijk zijn schoon huis van Cadillac, aan de Garonne, eenige uren van Bourdeaux. Hij was te St. Cloud toen de koning gekwetst werd, en sprak hem kort voor zijnen dood. Men schreef zijn gedrag toe aan gedachten van onafhanke-lijkheid, welke hij in staat was te handhaven in het midden van zijne landvoogdijen, waar hij meester was. Men voegt daarbij, dat hij bij de groote behoeften, vreesde welligt, uit aanmerking van de door hem zoo lang genotene weldaden der kroon, tot aanmerkelijke voorschotten gedwongen te worden. Hoe het

zij, hij nam zijn afscheid van Hendrik IV., alleenlijk onder voorwendsel van den godsdienst, en begaf zich naar Angoulême met twee of drie duizend man, welke hij den overledenen koning had toegevoegd. Dit kwade voorbeeld werd door anderen gevolgd, die huisfelijke bezigheden voorwendden, om zich te verwijderen, en deze afval, gevoegd bij de algemeene ontsteltenis in het leger, noodzaakte den koning, om het beleg van Parijs op te breken.

De spoedige bevrijding van deze stad, welke men als wonderdadig voordroeg, deed de Parijsenaars tot duizenderlei buitensporigheden en de uiterste uitspattingen overslaan; de dweepzieke predikers werden als profeten beschouwd; zij beklommen den kansel, om den broeder Jacques Ciément, den zaligen martelaar, te verheerlijken; men verkocht zijne afbeelding en zijne gedrukte levensbeschrijving. Men zag niets dan dankoffers, vreugdevuren en aanhoudende toomeloosheden in de straten van Parijs. Al dagen trokken de parochien van die groote stad in optocht naar de Jacobijnen. Onder al deze godsdienstoefeningen en vreugdebedrijven, uitte zich de ijver van het onbescheiden gemeen steeds in vervloekingen van den overledenen en van den levenden koning.

Het volk werd hardnekkiger dan ooit voor de Ligue gezind; er waren er, onder de zestien van Parijs, die zich verbeeldden weldra eenen koning van Frankrijk te willen maken.

Wat de openbare aandacht, in de vreesfelijke verwarring der beroerten, die Frankrijk teisterden, het meest tot zich trok, was het gedrag van den hertog van Mayenne. Hij was het groote beweegrad, hetwelk alles in beweging bragt, en degene, die de grootste rol had te spelen. Deze vorst, hebben wij gezegd, bezat al de goede hoedanigheden van zijne beide broeders; maar hij was voorzigtiger en minder eerezuchtig.

Hij onderzocht met koele beradenheid den wanhopigen staat des rijks, en beraamde en ontwierp, geheel alleen, en zonder aan iemand daarvan opening te geven, het plan, naar hetwelk zijn geheel volgend gedrag ingerigt was.

Er waren gelegenheden geweest, in welke hij, indien hij naar de kroon gestaan had, door den algemeenen volksroep, tot koning zoude verklaard zijn. Meer dan eenmaal werd hem de kroon door vermogende partijen aangeboden, wel in staat om hem daarbij te handhaven; indien niet reeds de zoo overgroote meerderheid der natie daartoe genoegzaam geweest ware. Bij zijne komst te Parijs, na den dood

van zijne broeders, was hij tot algemeenen stedenhouder van den staat en van de kroon van Frankrijk uitgeroepen, een nieuwe en onvoegzame titel, maar met zoo veel gezag verbonden, dat daaraan niets dan de naam van koning ontbrak.

Om tijd te winnen en zich te ontdoen van den lastigen aandrang van hen, die hem het koningschap wilden opdragen, deed hij een besluit van den raad der Unie gelden, hetwelk den ouden kardinaal van Bourbon tot koning verklaarde. Wij hebben reeds van hem gewaagd; hij was oud, afgeleefd, en bijna suffende, en, wat het opmerkelijkste was, destijds gevangen te Fontenai-le-Comte in Poitou; want bij de gebeurtenissen te Blóis en den moord der Guisen, was hij opgeligt en sedert naar deze plaats gevoerd, waar hij werkelijk in hechtenis zat toen men hem uitriep, geld op zijnen naam muntte, en hem in de gevangenis vermaakte met hem den titel van koning te geven.

Deze schijnkoning, die Karel X. moest heeten, wordt in de geschiedenis niet onder de koningen geteld. De hertog van Mayenne bleef inmiddels, tot dat de koning uit de gevangenis zoude verlost zijn, zijn algemeen stedehouderschap uitoefenen, hetgeen inderdaad het

koningschap was. Zoo maakte de algemeene stedehouder, in den naam van dezen schijnkoning, eene menigte veranderingen, die enkel dienden om den raad der unie, en de partij der zestien, hem lastig geworden, te verzwakken.

De meesten waren door de Spanjaarden gewonnen, en bragten van tijd tot tijd eenigen maatregelen op het tapijt, die tot hun voordeel moest strekken, offchoon het ware doel nog verborgen bleef. Een van deze voorstellen was, het koninkrijk, in deszelfs rampvollen toestand onder de bescherming te stellen van den katholijken koning; degene, die het woord voerde in de vergadering, maakte veel ophef van de magt des konings van Spanje, den eenigen monarch in Europa; die hen konde beschermen; hij roemde vervolgens zijne groote belangeloosheid, daar hij voor zoo veel hulpbetoon en kosten niet verlangde dan den waren godsdienst in Frankrijk te verzekeren; hij wilde, dat men zijnen ijver voor een zoo heilzaam doel erkende, en de godsdienst zoude beveiligd zijn.

De hertog van Mayenne, die al het gevaarlijke en listige van dit voorstel inzag, ontweek hetzelfde met vele geslepenheid; want hij had groote redenen om Spanje te ontzien. Toen

men tot de beraadslaging over dit onderwerp gekomen was, zeide hij tot de vergadering, dat, wanneer het de veiligheid van den godsdienst gold, en het zaak was naar bescherming te zullen zien, om haar te beschermen, in aanmerking moest komen, dat de heilige unie en de eerste oorkonde van de verbindtenis der Ligue op het gezag van den Heiligen stoel berustten; dat het een hoon zoude zijn voor den paus, eenige andere bescherming in te roepen dan de zijne. Dit gevoelen werd zeer wel opgenomen en gevolgd; de Spanjaarden zelve vonden het billijk.

De hertog vond nog een middel om zijn regentschap te bevestigen, door den raad der unie in getal te verminderen, en aan denzelven zoo veel als aan de zestien van Parijs, het groote aandeel, hetwelk zij aan de regering hadden, te ontnemen. Hij bediende zich van den naam des gevangenen schijnkoning, om te verklaren, dat de troon niet open stond, en dat, terwijl er een erkende koning was, de stedehouder van den staat en van de kroon ook des konings stedehouder was, en geenen zoo voltalligen raad behoefde. Dit voorwendfel slaagde niet zeer wel; de goede grijsaard, wiens naam men gebruikte, stierf in zijne gevangenis van Fontenai-le-Comte,

den 9. Mei 1590 ; doch er werden andere redenen aangevoerd , om het regentschap te verlengen , en de partijen ongemerkt te doen vervallen. De bijeenroeping der staten -generaal , welke iedereen met drift begeerde , werd nog een paar jaren door den regent slepende gehouden. Hij kon dezelve eindelijk niet langer tegenhouden , en beschreef deze vergadering , die over de kroon beschikken moest , tegen den 10. Februarij 1593.

Dit was het voorname tijdstip , op hetwelk al de aanslagen en kuiperijen uitliepen , die sedert zeer lang aan den gang waren. De presidenten werden wakker ; Spanje moest op het spel zetten al wat het kon , en alle krachten te werk stellen om deszelfs oogmerk te bereiken ; hetgeen wij wel van naderbij mogen beschouwen.

De koning van Spanje , dien het verdroot zoo veel te vergeefs te hebben aangewend om twintig jaren lang te worstelen met eene handvol oproerige onderdanen , had sedert eenige jaren niet dan groote aanslagen in het oog. De onderneming van Engeland behoorde daartoe ; zij zag op niets minder dan op het omverwerpen van den troon , en het vermeesteren van dat koninkrijk , hetwelk voor het overige den weg zoude

gebaand hebben tot de uitvoering der andere groote ontwerpen.

Het tijdsgewricht, de toestand van het koninklijke huis, en de droevige omstandigheden, waarin zich het Fransche rijk bevond, gaven aan Spanje ruime stof om eenen overdachten aanslag te maken op die groote monarchie. De schoone nakomelingschap van Hendrik II, liep ten einde. Van vier zonen waren er drie dood, en de vierde, de regerende, was de laatste der Valois, zonder dat er van éénen hunner eenige verdere nakomelingschap was. Van de drie dochters, had de koning van Spanje de oudste ten huwelijk gehad, Elizabeth, zijne derde gemalin, die, in 1568 overleden, hem twee infanten had nagelaten, Isabella en Catharina. Eene tweede dochter van Hendrik II, was Claude, de gemalin van Karel, hertog van Lotharingen, in 1575 overleden, van welke kinderen van beiderlei geslacht waren overgebleven. De derde was Margaretha, welke men de hertogin van Valois noemde, de gemalin van koning Hendrik IV.

Naar dit tafereel van geslachtekening, schijnt het, naar de gemeene regelen van gewone opvolging, dat de kroon bij de naaste erfenis te beurt moet vallen aan de nog levende Margaretha, of wel aan de infante Isabella, bij ver-

tegenwoordiging. Zoo stond het bij den dood van Hendrik III, koning van Frankrijk.

De groote hinderpaal tegen de verderingen van koning Filips II. nopens zijne dochter Isabella, was die eeuwigdurende, onveranderlijke en heilige instelling, welke de Franschen onder den naam bezitten van de Salische wet, die de vrouwen uitsluit. De geheele natie is veroingenomen door het gevoelen van den vermaarden Regtsgeleerde Balde, die de regtsgeleerdheid onderwees te Prouse, zijne geboorteplaats, en te Padua, omstreeks het jaar 1378.

De woorden, welke men aanhaalt, zijn de volgende: *Si in Francia moreretur tota domus regia, et exstaret unus de sanguine antiquo, puta de domo Borbonia, et non esset alius proximior, esto quod esset millesimo gradu, tamen jure sanguinis, et perpetuae consuetudinis succederet in regno Francorum.*

Hendrik, koning van Frankrijk en Navarra, was in dit bijzonder geval, als de zoon van Antoine van Bourbon, koning van Navarra; men moet inderdaad door negen of tien geslachten opklimmen, om den gemeenen stam voor de andere in Frankrijk geregeerd hebbende takken te vinden: maar hij was onbetwistbaar erkend als eersten Prins van den bloede. Hendrik III. had hem daarvoor erkend; de Li-

gue zelf, in den perfoon van den kardinaal, zijnen oom; van dien kant alzoo kon er geene tegenspraak zijn. Men wierp hem tegen, dat hij een wederafvallige en in den ban gedane ketter was, en als zoodanig onbevoegd tot de kroon, zoowel als zijne gemalin Margaretha, die insgelijks eene ketterfche was.

Door deze opgeworpene tegenspraak werd het regt van de infante Isabelle oogenschijnlijk, doch men moest de wereld daarvan overtuigen.

Eenigen tijd voor dat de eisch geopperd werd, zag men geschriften, verhandelingen en betoogen in het licht komen over deze Salische wet, in welke zij als niet bestaande, hersenschimmig en belagchelijk uit het veld geslagen werd. Fraaije vernuften spitsten, zich om haar te doen voorkomen als vreemd aan den landaard en haar rijk; dit geschiedde zelfs eenen geruimen tijd na de bijeenkomst der staten te Parijs, en hun eerbied werd rijkelijk beloond. Deze geschriften, door Frankrijk verspreid wordende, wisten wel hier en daar indruk te maken. Men had niet alleen de natie van dit vooroordeel te geneen, maar ook op eene zachte wijze de Spaansche monarchie aangenaam te maken, en de oude afkeerigheid der beide natien te overwinnen. Omtrent dit alles werd niets verzuimd. De Ligue was, van hare geboorte af aan,

met groote kosten onder de hand en heimelijk door den koning van Spanje beschermd geworden, daarna openlijk, en eindelijk aanvallenderwijze en in verklaarden oorlog, ondersteund door geduchte legers. Spanje had reeds dien last sedert eenige jaren gedragen, en deszelfs wil vervolgd, zonder zich door iets te laten weerhouden, maar bij deze laatste gelegenheid, en bij het toenaderen ter ontknooping, had men alles aangevat, wat maar te grijpen was. Het goud werd met volle handen omgedeeeld, aan wien er maar van begeerde. De onderhandeling werd gevoerd door vier onderscheidene Spaansche gezanten, met verschillende aanstelling, en een aantal heimelijke zendelingen.

Don Bernardin de Mendoça was er sedert langen tijd gewone Ambassadeur en had reeds veel uitgerigt. De hertog van Feria kwam er met grooten stoet als buitengewoon afgezant bij de Staten - Generaal van Frankrijk, te Parijs vergaderd.

Don Diego d'Ibarra en Jean Baptiste de Tassis, waren nopens hetzelfde onderwerp afgevaardigd. Deze laatste heeft daarvan een goed verslag gegeven in zijne commentairen; een Latijnsch werk; *de Tumultibus Belgicis*.

Deze vier ministers arbeidden gezamenlijk en

afzonderlijk tot hetzelfde doel en met dezelfde middelen.

De ministers, van den Paus (er waren er twee of drie van zijnentwege) ondersteunden de Spaansche onderhandeling met al hun vermogen. Het zal ook dienstig zijn te vermelden, hoe het hof van Rome, onder het opperpriesterschap van vier of vijf Pausen van dien tijd, zich ten aanzien der Fransche beroerten gedroeg.

De Ligue had de handhaving van den katholieken Godsdienst ten grondslag; zij was gesloten onder het gezag van den heiligen vader, den Paus; de bijzondere vereenigingen tot die van Picardye, waren van denzelfden aard als die der Parijsche Ligue. De Paus gaf zijne goedkeuring aan dezelve, en moedigde haar aan in dier voege, dat zij den naam aannamen van *de Heilige Ligue, de Heilige Unie*. Toen koning Hendrik III. met de Ligueurs in oneenigheid geraakte, en na den dag der *barricades*, ontzag men nog dien koning, en hield middelen van schikking open; zelfs na de gebeurtenis van Blois wilde nog de Nuntius in het midden treden; maar bij den schandelijken moord van den kardinaal de Guise, de gevangenzetting van den kardinaal de Bourbon, en van eenige bischoppen, vond zich een Paus als Sixtus V.

zeer grievend beleedigd. Hij bezigde de bliksems van het Vaticaan tegen Hendrik III. door vermaanbrieven, bedreigingen en den kerkban. Dit werd tegen de beide koningen herhaald na hunne overeenkomst te Tours. Hendrik III. zocht eenen tijd lang zijne handelingen te verontschuldigen en den Paus te bevredigen; maar de koning van Navarre, die reeds in 1585 van dien kelk geproefd had, mat met dezelfde maat; hij verzette er zich tegen, als tegen een misbruik van magt, verklaarde alles nietig te zijn, voegde er zijne tegenverklaring bij, en deed zijne stukken aan de poorten van het Vaticaan aanplakken. Het was bij deze gelegenheid, dat het geschrift in het licht kwam; dat in dien tijd zoo groot gerucht maakte, en den titel had van *Brutum Fulmen*; het was eené wederlegging van de bulle van Sixtus, in zeer sterke bewoordingen, opgesteld door François Hotman, eenen schrijver van naam. Het bedrijf van Hendrik IV., van zijn protest aan de poorten van het Vaticaan te doen aanslaan, had paus Sixtus verbaasd; hij bewonderde hem, en zeide; even als hij zich bij eene dergelijke gelegenheid omtrent de koningin van Engeland verklaard had, dat hij een koning was, die verdiende te regeren. Hij deed nauwkeurig onderzoek naar de zaken van Frankrijk, en ver-

nemende, dat Spanje daarin eene groote rol speelde, welke natie hij nooit genegen was geweest, begon hij meer gunstig over koning Hendrik IV. te denken. Sixtus V. overleed juist omtrent dezen tijd, den 17. Augustus 1590.

Urbanus VII., zijn opvolger, leefde slechts twaalf dagen als paus. Nicolaas Sfondrati, Gregorius XIV. genoemd, volgde dezen op. Hij was uit het Milanefche, en van Cremona geboortig, zoo ſterk verknocht aan Spanje en aan de Ligue, dat hij te hunner ondersteuning een korps troepen naar Frankrijk zond. Het was een leger van twaalf à vijftien duizend man, onder het bevel van zijn neef Ercole Sfondrati, hertog van Montemarciano.

Dit leger bragt geld in Frankrijk aan, en diende om eene houding te kumen aannemen, terwijl te gelijker tijd de hertog van Parma, Parijs en Rouaan te hulp kwam, maar het had, even zeer als deszelfs bevelhebber, ook zijne landsgebruiken medebragt, die den Franschen ſtof gaven tot ſpotternij en berisping. Gregorius XIV. regeerde slechts een jaar, en Innocentius IX., na hem, nog korter; diens regering duurde slechts twee maanden. Hypolitus Aldobrandini, eindelijk, onder den naam van Clemens VIII., volgde het ſpoor zijner voorgangers ten gunste

der Ligue. Het was deze opperpriester, die eenige jaren daarna, den vrede in Frankrijk herstelde, en aan Hendrik IV. zijne volkomene kwijtschelding verleende. De kardinalen Morosini en Cajetani waren in Frankrijk legaten geweest. Innocentius IX. benoemde in den korten tijd zijner regering, daartoe Séga, gewoonlijk de kardinaal van Piacenza geheeten, omdat hij bisschop was van die stad; deze onderscheidde zich zeer in het begunstigen der eischen van Spanje.

Deze eischen waren niet meer zoo geheim; de koning van Spanje had zich, eenigen tijd voor de bijeenkomst der staten-generaal, daarover verklaard. Terwijl de Ligue hare agenten in Spanje had, gedurende deze Frankrijk met nieuwe kuiperijen overstroomden, werd Pierre Jeannin, president bij het parlement van Bourgogne, naderhand zoo beroemd door zijne behandeling der staatszaken, en wegens zijne bekwaamheid, den kardinaal van Mayenne bekend, door dien vorst afgevaardigd, om ondersteuning te verzoeken ten voordeele van den door de aanstaande statenvergadering te verkiezen' koning. Hij werd in Spanje wel ontvangen, doch op zekeren dag kwam Don Jan Idiaquez hem, als secretaris van staat, van 's konings wege zeggen, dat zijne majesteit besloten had, de In

fante Isabella, zijne dochter, uit te huwen aan den aartshertog Ernest, en haar de Nederlanden ten bruidschat te geven; dat zij eene nicht was van de drie laatste koningen, en kleindochter van Hendrik II., wiens onbetwistbaar regt haar tot den troon riep, als nader in den bloede zijnde dan de Bourbons; dat de katholieke godsdienst door die keuze zoude verzekerd zijn, en dat in dit geval, Frankrijk rekenen konde op de geheele magt van de Spaansche monarchie en van het huis van Oostenrijk, tot handhaving der te doene verkiezing.

De vermoedens van den hertog van Mayenne waren bevestigd en verwezenlijkt, en de lastbrieven der agenten van Spanje werden voortaan overeenkomstig dit plan ingerigt.

Bij de opening der statenvergadering, welke men niet langer verschuiven konde, deed de hertog, als algemeene stedehouder van den staat en van de kroon, eene breedvoerige verklaring bekend maken, in welke hij, na de wapening der Ligue verdedigd, en de behoeften van den godsdienst en van het rijk ten toon gespreid te hebben, al de prinsen, prelaten, ambtenaren, heeren, steden en gemeenten uitnoodigde, om tot de verkiezing van eenen koning zamen te werken, zonder ander inzicht dan voor de glorie Gods en het algemeene wel-

zijn. Deze verklaring was overigens in eenen zeer onpartijdigen en bescheiden' geest gesteld.

De legaat gaf eene nadere, meer stellige, verklaring uit; hij vermaande hen eenen koning te kiezen, die in naam en inderdaad katholijk was, en magtig genoeg, om den godsdienst en den staat te handhaven.

Eindelijk werd, op den bepaalden dag, de zitting der staten des rijks geopend, na eenen optogt naar Notre-Dame, en eene lange kansel-redevoering van Doctor Genebrard, een groot man, doch ijverig voorstander der Ligue. De vergadering werd volkomen in de gewone orde gehouden, behalve eenen grooten troonhemel van goudlaken, onder welken de heer stedehouder zich ten voeten uit vertoonde, hetgeen zonder voorbeeld was. De orde der geestelijkheid was talrijk opgekomen, maar de adel schaarscher; om de ledige plaats aan te vullen, had de hertog van Mayenne, op zijn eigen gezag, en tegen alle gebruik, eene benoeming gedaan, hetgeen alleen den koning toekwam. Hij had eenen admiraal benoemd, de Markies de Villars en vier maarschalken van Frankrijk, de heeren de la Châtre, de Bois-Dauphin, Savigni de Rosne en de St. Paul. Het was bij deze gelegenheid, dat een hoveling den hertog van Mayenne dit gezegde toevoeg-

voegde: *Zijt op uwe hoede; met uwe benoeming, hebt gij bastaarden gemaakt, die zich te eeniger dage ten koste van u zullen wettig verklaren.* Het vervolg heeft de voorspelling bewaarheid.

De derde stand was zeer gemengd, de zestien van Parijs, de groote Ligueurs van de provinciën en anderen, die daartoe besteld waren, hadden zich bij de afgevaardigden gevoegd, om niet in het geheel te kort te schieten.

De hertog van Mayenne opende de vergadering met eene schoone redevoering. De kardinaal Pellevé, aartsbischop van Rheims, sprak voor de geestelijkheid; de baron de Senecey voor den adel, en de heer de Laurens, advocaat-generaal bij het parlement van Provence, voor den derden stand. Het is hier de plaats om te gewagen van het hekeldicht *Ménippée*, hetwelk te dezer tijd in het licht kwam, en de voornaamste gebeurtenissen behandelde; het was niet het werk van eenen, maar van velen. Voor den voornaamsten schrijver van hetzelfde, wordt zekere Leroi gehouden, een kanonik en almoezenier van den jongen kardinaal de Bourbon, den maker van het *Catholicon d'Espagne*, een geestig hekeldicht. Die vinding werd door andere fraaije vernuften nagevolgd. Elk maakte zijn opstel, en men voegde die onderschei-

deze stukken tot eenen bundel bijeen, die herhaalde malen gedrukt werd, en nog steeds bij de liefhebbers gezocht is. De laatste druk is van 1714, met de plaatsbenoeming van Regensburg; het werk bestaat drie deelen in 12°, met den sleutel, de aantekeningen en ophelderingen; het heeft den titel van *Satyre Ménippée de la vertu du Catholicon d'Espagne, et de la tenue des états de Paris*. Er zijn andere stukken, hetzelfde onderwerp betreffende, bijgevoegd. De titel is ontleend van Menippus, een oud bijtend hekeldichter, die de ernstigste zaken koddig behandelde. De toepassing van dien naam was gelukkig gekozen, en het werk beantwoordde volkomen aan zijnen titel. Het moet ten tijde van deszelfs eerste uitgave allertreffendst geweest zijn; maar veel daarvan is na het verloop van twee eeuwen voor ons verloren. De beschrijving van de staten van Parijs, van hunne vergaderzaal, den heraut, die de namen uitroept, en elk naar zijnen rang zijne plaats aanwijst, de gestochten en ander huisraad, de onderscheidene redevoeringen, juist passende op de hoedanigheid der als sprekers ingevoerd, zijn alle zeer vernuftig gevonden. Men zegt, dat de heeren Leroi, Rapin, Gillot, Chrétien en Pithou, geleerden van dien tijd, elk voor zijn deel, er aan gearbeid hebben. De Span-

jaarden worden daarin bijtend fcherp aangetast, de hoofden der Ligue even zoo. Men doet, bij voorbeeld, den kardinaal de Pellevé eene redevoering uitspreken, doorspekt met een oud Latijn, zoodat men ze niet zonder lagchen lezen kan, volkomen naar den geest des kardinaals. Hij was een begunstigde van het huis van Guise, een ijverige Ligueur, maar dom, en door iedereen voor zeer onwetend gehouden. Al het overige van het werk is in denzelfden smaak. Ik heb een weinig over den inhoud van hetzelfde uitgeweid, omdat het boek in dien tijd veel geruchts heeft gemaakt, en nog naderhand in de geschiedenis en de anekdoten dL igue.

De vergadering der staten zette hare zittingen voort in den hoogen raad van de Louvre, enging zoo langzaam te werk, dat er niets van voortkwam. De hertog van Mayenne bespeurde, dat een goed gedeelte van de geestelijkheid en van den derden stand door Spanje geworven was. Gelukkig was de magt van de zestien en van de overblijffelen van den raad der Unie reeds te voren een weinig gedaald. Men zou hen tot eenige overhaaste verkiezing hebben kunnen dwingen, die niet te herstellen zoude geweest zijn, en het was zijn oogmerk niet daarmede zoo veel spoed te maken. De Spaansche par.

tij, daarentegen, dreef hare bemoeijingen en kuiperijen tot het uiterste. De andere pretendenten zaten ook niet stil. Men telde daartoe het geheele huis van Lotharingen.

De regerende hertog van Lotharingen had, naar het Spaansche systema, hetzelfde regt, de oudheid daarvan afgezonderd. Hij was een kleinzoon van Frankrijk, door Claude de Valois, zijne moeder, de dochter van Hendrik II. Deze adel was niet nieuw. De koningin Catharina de Medicis, die de koningen van Spanje en van Navarre, hare schoonzonen, beide even zeer haatte, was haren kleinzoon van Lotharingen genegen, en zoude hem begunstigd hebben, zij had tot dat einde bij den koning Hendrik III. en bij de Guises pogingen gedaan. De prins de Joinville, zoon van den hertog van Guise, bij den moord van zijnen vader en van zijnen oom, te Blois in hechtenis genomen, en naar Tours overgevoerd. Hij was, nu een jaar geleden, uit zijne gevangenis ontvlugt, en bevond zich te Parijs, voerde den naam van Guise, en had eene groote partij, alleen om dien naam, en de vrienden zijns vaders. De hertog van Savoye deed zich insgelijks als mededinger op, en de hertog van Némurs, als van het huis van Savoye zijnde.

Maar de partij van Spanje had grootelijks de

overhand boven al de anderen; de ministers van dien troon arbeidden dag en nacht om de beslissing te bespoedigen; zij hadden hunne voorschriften om allengsche voorstellen daartoe te doen. Het eerste was eenvoudig de Infante Isabella tot koningin van Frankrijk voor te stellen; het tweede strekte om, indien de Franschen, aan eene vrouwelijke regering ongewoon, geenen smaak vonden in het plan om eene vrouw op hunnen troon te plaatsen, in de tweede plaats, het huwelijk aan te bieden van de Infante met den aartshertog Ernest, die gezamenlijk en elk voor zich tot koning en koningin van Frankrijk te verklaren; ten derde, indien de natie mogt weigeren twee vreemden te gelijker tijd aan te nemen, zoo moesten de ministers, na alle middelen te hebben uitgeput om in het eene of andere der beide vroegere voorstellen te slagen, een derde en laatste voorstel doen, namelijk, om de Infante van Spanje ten huwelijk te geven aan eenen Franschen prins, het huis van Lotharingen daaronder begrepen, ter keuze van den koning van Spanje, omdat het dezen toekwam, zijnen schoonzoon te verkiezen, waarop de staten dit paar, elk voor zich, tot koning en koningin zouden uitroepen.

De beide eerste voorstellen hadden inderdaad al de bemoeijingen en al de geslepenheid der

vier Spaansche ministers gekost. Zij hadden ter sluip onderhandeld; zij waren in het openbaar werkzaam geweest; zij waren plegtiglijk en met groote eer ten gehoor ontvangen in de vergadering der staten, zonder in iets te vorderen; zij zagen de afkeerigheid der natie, en begrepen, dat de zwaarigheden onoverkomelijk waren. Na al dezen arbeid en tijdverlies, besloten zij eindelijk om het laatste voorstel te wagen, als het *ultimatum* van hunne begeerten.

Dit was den Franschen aangenaam, en vond zoo veel ingang, dat het spoedig zoude doorgegaan zijn, indien de hertog van Mayenne geen beletsel had in den weg geworpen. Hij meende, dat de Spaansche ministers slechts eene algemeene volmagt hadden, en zeide hun, dat men afwachten moest welken prins de koning, hun meester, tot zijnen schoonzoon zoude verkiezen.

Naardien zij daartoe bijzondere volmagt hadden, of wel de koninklijke handteekening op nader in te vullen oorkonden hun toevertrouwd was, vond zich de hertog zeer verrast, toen zij hem, in tegenwoordigheid van den legaat en van de voornaamste leden der staten, den in behoorlijken vorm gestelden last vertoonden om den hertog van Guise te benoemen; hij was daarvan onthutst, doch ontveinsde zijn verdriet.

Men heeft tot nog toe uit het gedrag van den hertog Mayenne gezien, dat hij zich niet ghaast had om in Frankrijk, met voorbijgaan van hem zelve, eenen koning te doen kiezen. Hij was even weinig haastig geweest om zich zelve *de facto* tot koning op te werpen, gelijk hij had kunnen doen.

Hij wist zeer sluwelijk Spanje te ontzien uit hoofde van den vermogenden onderstand, welchen de Ligue daarvan getrokken had, en nog dagelijks trok; maar toen de meening van dat rijk zoo duidelijk verklaard was, beminde hij zijnen neef niet zoo zeer, dat hij hem tot zijnen meester had willen maken. De hertogin, zijne gemalin, Henrietta van Savoye van Tende, had eene diepe verachting voor den hertog van Guise, en toen zij het laatste voorstel van de ambassadeurs vernam, zeide zij ronduit, dat het beter ware met den koning van Navarre eene schikking te maken, dan zich aan dien kleinen jongen te onderwerpen. Hij was nog jong, en telde mischien slechts twintig jaren. De sedert lang door den hertog gekoesterde vermoedens, dus verwezenlijkt zijnde, deed mevrouw van Mayenne, zijne gemalin, door hare gesprekken, andere, tot nog toe zoo wel bedekt gehoudene, ontwerpen aan den dag komen. De hertog gemaal, die zich, in weerwil van zijne

verbaasdheid, niet zoo sterk over de verklaring van Spanje uitliet, doch vreesde, dat de vergadering tot dezelve zoude overhellen, had tegenwoordigheid van geest genoeg, om over acht dagen uitstel te vragen, ten einde zijne eigene belangen daarbij te overwegen; dit werd billijk geacht. Naardien hij in de staten de meerderheid op zijne hand had, wanneer het niet te doen was om eene onstuimige overijling, werden de zaken, gedurende deze acht dagen, door zijnen invloed beslist; en het besluit luidde, dat het vermetel en gevaarlijk zoude zijn, in spijt van den koning van Navarre, die gewapend en zegervierend aantrok, deze verkiezing te doen en bekend te maken, tot dat men angstig genoeg ware om hem te wederstaan, en de te doene verkiezing met kracht te handhaven; dat het ook voegzaam was, dezelve uit te stellen tot dat de groote ondersteuning, welke de koning van Spanje laatstelijk toegezegd had, werkelijk aangekomen ware. Zoodanig was het besluit der staten-generaal; men had zelfs den hertog van Guise tot dit gevoelen overgehaald. Zijne nieuwe aanhangelingen en gunstbejagers oordelden zijne verkiezing, offchoon voor eenen korten tijd uitgesteld en verzekerd, dat sommigen hunner, te zijnent, hem den titel van koning ge-

geven, en hem, wanneer zij van hem spraken, zijne majesteit noemden.

Wij naderen tot de omverwerping van al deze groote ontwerpen. De krachtige bemoeijingen van den koning van Spanje en van het hof van Rome waren tot hunne uiterste hoogte gekomen; het was nog slechts om een woord te doen, en de Fransche monarchie veranderde van heer. Een mededinger, een misverstand, een dralen, een ik weet niet wat, verijdelde al deze maatregelen, redde de kroon voor de Bourbons, en verstrooide de Ligue.

De hertog van Rohan zegt in zijne gedenkschriften en in eene van zijne verhandelingen over de Ligue, dat Frankrijk aan Spanje was overgeleverd, en dat er een mirakel noodig was om het daarvan te bevrijden. Indien de koning van Spanje, vervolgt hij, zich vergenoegd had met het koninkrijk te splitsen, een gedeelte daarvan, zoo als hem best gelegen was, voor zich te behouden, en te deelen met de vorsten, die op de andere provinciën aanspraak maakten, gelijk de hertog van Savoye op la Bresche en le Dauphiné, de hertog van Mercoeur op Bretagne, dan zoude hij naderhand de nieuwe bezitters den eenen na den anderen hebben kunnen aandoen; maar hij wilde alles hebben, en bekwam niets. Men heeft den hertog van Mayenne om zijne

gematigdheid en zijn gedrag geroemd, hij konde zich van de kroon meester maken, maar hij voorzag, dat zij gedurende langen tijd op zijn hoofd niet vast zoude staan; hij beminde zijn vaderland genoeg, en te veel om hetzelfde aan eeuwige onlusten prijs te geven. Indien hij, bij de laatste aanbiedingen van Spanje, nog in het huwelijk had kunnen treden, weet men niet, wat er van zoude gekomen zijn; maar gehuwd zijnde, kon hij geen koning zijn, en wilde niet, dat een ander het door dit middel wierd; hij wilde even weinig Spanje daarin laten ankeren, en het koningrijk aan deszelfs heerschappij onderwerpen. Hij bediende zich dus van allerlei omwegen, inschikkelijkheden en behoedzaamheden om de monarchie voor den wettigen erfgenaam te bewaren. Ziedaar wat te dezen aanzien tot zijnen lof te zeggen is; ik weet niet, of niemand heeft geweten, of in den langen samenhang van deze geweldige omwenteling, zijne bedoclingen bestendig dezelfde geweest zijn. De eindelijke uitslag heeft hem geregtvaardigd.

Terwijl de algemeene vergadering in ledigheid op de nagels zat te bijten, en bijna tot de aankomst van het hulpkorps van Spanje zonder zittingen gebleven was, handelden de aanhangers van Hendrik IV. met de leden; daartoe

was een goed voorwendfel. Deze koning en zijne aanhangers vreesden, dat bij de sterke gisting, in welke zich de staten te Parijs bevonden, eenige onstuimige drift hen er toe brengen mogt, om eenen koning te benoemen, die aanstonds door den paus, den koning van Spanje, andere souvereynen, de Ligue, en al de katholijken, en dat zoodanige overwijlde stap onherstelbaar mogt zijn, of althans eenen oorlog zonder einde zoude ten gevolge hebben.

De katholijken van de partij des konings, zonden eenen trompetter met eene in den vorm eener oorkonde gestelde verklaring, door welke zij aan die van Parijs te kennen gaven, dat zij, naardien de hertog van Mayenne, de staten-geneeraal had beschreven om de middelen te vinden tot het verzekeren van den godsdienst en van den staat, volkomen bereid waren, om van hunnentwege afgevaardigden te zenden, om op eene nabij Parijs gelegene plaats, met de zijnen samen te komen, om zulk een groot doel te bereiken. In de vergadering te Parijs werd het voorstel tot eene zamenkomst van de katholijken van beide partijen gedaan; de legaat verzettede zich daartegen met de Spanjaarden en de zestien. Eenige aan de Ligue verkleefde godgeleerden, verklaarden, na de zaak onderzocht te hebben, dat zoodanige zamenkomst scheur-

makend en kettersch was. De hertog van Mayenne, die anders dacht, en de gelegenheden waarnam, door welke hij de zaken slepende konde houden, deed het besluit nemen om in dezelfde toe te stemmen, en het vlek Surennes werd tot de plaats der bijeenkomst gekozen.

De afgevaardigden van de beide partijen kwamen daar te zamen. Renaud de Beaune, aartsbisshop van Bourges, was aan het hoofd der koningsgezinden, en Pi  re d'Espinac, aartsbisshop van Lyon, kwam voor de Ligue; het waren twee groote en bekwame prelaten, die bij deze gelegenheid hunne gaven ten toon spreiden; de andere afgevaardigden van wederzijde deden hetzelfde. Na zeven of acht bijeenkomsten te Surennes, twee te la Roquette, een huis van den kanselier van Chiverni, buiten de poort St. Antoine en te la Villette, tusfchen Parijs en St. Denis, was men tot geen besluit gekomen, en het congres fcheen van gering gevolg te zullen zijn. Doch men begrijpt, dat lieden van zulke bekwaamheden niet voor de zaak, die het onderwerp van hunnen last uitmaakte, zoodanig uitsluitenderwijze handelden, dat er geene andere zaken hoegenaamd bij hen ter sprake zouden gekomen zijn. Hunne eigenlijke onderhandeling betrof alieen het openlijk bekende onderwerp, maar de te ne-

mene maatregelen en uit den weg te ruime betfelen konden ſtof geven tot geheime mondgeſprekken, in welke bijzondere belangen geregeld worden.

De aartsbiſſchop van Bourges werd door de belangredenen van de tegenpartij overtuigd, dat het den koning onmogelijk zoude zijn in het vreedzaam bezit te treden van zijn koningrijk, zonder eene opregte en duidelyk verklaarde bekeering, maar dat hij, zoo hij hiertoe overging, zich konde vleijen de Ligue en al, wat haar onderſteunde te zien te niet gaan. Toen eenig voorſtel van dien aard in eene der laaſte zamenkomsten gedaan werd, had de aartsbiſſchop om tijd gevraagd om zijne laſtgevers daarvan te verwittigen en hunne bevelen te bekomen. Hij wist er meer van, en de inhoud der bevelen, welke hij zich den ſchijn gaf van te willen inwachten, was hem bekend, maar, dezelve ontvangen hebbende, zeide hij den afgevaardigden, dat God de gebeden van Frankrijk voor de zoo zeer gewenſchte bekeering des konings verhoord had, dat hij hun thans daarvan de verzekering kon geven, alzo de koning, beſloten hebbende om zijne ketterij af te zweren, de prelaten en godgeleerden had beſchreven, om hem het onderwijs te geven, dat zijne afzwering moeſt voorafgaan.

De afgevaardigden der Ligue, verrast door eene zoo stellige verklaring, vraagden op hunne beurt, tijd om hunnen lastgevers berigt te geven. Dit veroorzaakte eene groote beweging in de vergadering der Staten-Generaal; men zag nu wel de proef op de som, dat de schrikkelijke onlusten, die het rijk sinds zoo lang teisterden, meestal geenen anderen grond hadden dan inzichten van eerezucht en eigenbelang. De nu voorgestelde verandering stond eene menigte herschenschimmen, welke de Ligue had doen geboren worden, te vrijdelen, en de Ligue zelve te vernietigen. Nieuwe kuiperijen werden aangevangen om deze neigingen tot vrede tegen te gaan. De kardinaal-legaat verklaarde bij voorbaat alles nietig en van onwaarde, wat ten opzichte van deze bekeering zoude geschieden, met verbod aan de geestelijken van, onder straffe van kerkban en berooving van hunne kerkelijke voordeelen, tot deze handeling de hand te bieden. De leden der staten deden eenen nieuwen eed in handen van den legaat, om geenen koning te erkennen zonder 's Pausen toestemming. De hertog van Mayenne, die zijn regentschap wenschte te erlangen, ging naar gewoonte langzaam te werk, en achtte die laatste verklaring niet gewigtig genoeg om dezelve te verhinderen. Ondertusfchen bragt de bekeering des

konings en de schijn van eene geheele bevrediging, eene menigte der afgevaardigden aan het wankelen. Elkeen was bedacht om zijnen afzonderlijken vrede op goede voorwaarden te maken.

In de provinciën, vorderde het vredegeregtten nog meer oogenschijnlijk. De volken en vele grooten, de verwarringen der Ligue en dien langen en wreeden burgeroorlog moede, en daarvan meer dan verzadigd, zochten slechts naar eenig voegzaam voorwendfel om zich daaraan te onttrekken. De bekeering des konings was er een, hetwelk geene tegenspraak leed. Men had hem nooit zijn regt tot de kroon betwist. De falische wet, bij de Franschen zoo heilig als het Evangelie, was de rigtsnoer voor hen, die dezelve kenden, en voor die dezelve niet kenden. De eenige beweegreden, die op eene zoo groote menigte had gewerkt, was het voorwendfel van den godsdienst, hetwelk ophield bij zijne vereeniging met de kerk.

De groote vermaardheid van dien vorst en de roem zijner wapenen, hadden ook gediend om de zaak voor te bereiden. Het is zeker, dat Hendrik IV. een groot koning was; geboren en opgevoed in al de bitterheid des tegenspoeds, had hij menige gelegenheid gehad om zijne deugd en grooten geest te oefenen, en was daardoor mededoogend, buigzaam en, indien het geoor-

loofd is die uitdrukking ten aanzien van eenen koning te bezigen, een eerlijk man geworden. Hij had sedert de achting, ja de liefde zijner volken gewonnen, en vond zich door de vreemde natien van dag tot dag meer en meer hooggeschat. Zijne dapperheid was gebleken in den krijg; hij had altoos zijne legers in persoon aangevoerd, en gezegevierd in de veldslagen van Coutras, Senlis, Ivri, Arques, en in dien van Fontaine-Française, die in 1595 voorviel. Ik heb van de beide laatste nog geen gewag gemaakt; de slag van Fontaine-Française in Bourgogne, alwaar de connetabel Velasco, met eene laatste versterking uit het Melanesche was aangekomen, door den koning geslagen werd, gaf de Ligue den doodsteek. Het vroegere gevecht van Arques en de inneming van eenige steden hadden slechts gediend, om den koning meester van het veld te maken; en hem de middelen te geven, om op Parijs te naderen, en de toegangen tot die groote stad allengs geheel te stremmen.

De koning kwam van Maute te St. Denis op den 22. Julij 1593; reeds des anderen daags sloot men hem op, van zes uren des ochtends tot één uur nadenmiddag.

De aartsbischop van Bourges, zeven of acht bischoppen, onder welke de heer du Perran, benoemd tot het bisdom van Evreux,

verscheidene godgeleerden, drie pastoors van Parijs, en pater Beranger, een geleerd domini-
caan, bevonden zich bij den koning; hij ont-
ving voor het laatste, onderwijs in zaken van
geloof, en de opheldering zijner twijfelingen.
Hij verklaarde zich nopens zijn voornemen om
katholijk te worden, en men stelde eene ge-
loofsbelijdenis op, welke hij onderteevende. Er
was nog eene bijeenkomst van bischoppen en
godgeleerden noodig om te beslissen of men,
in Frankrijk, den koning kwijtschelding van kerk-
ban kon geven, in een geval, hetwelk den paus
en den H. Stoel bijzonderlijk was voorbehou-
den. De zaak werd bevestigenderwijze beslist,
op grond, dat er kanonisten drie uitzonderingen
toelaten, namelijk, wanneer de kanonieke ver-
hinderings is om zich tot Rome te vervoegen,
gelijk hier het oogenschijnlijke gevaar van het
leven te verliezen in zoo vele gevechten, aan
welke hij dagelijks blootgesteld was; de waar-
digheid der in den ban gedane personen, die
om het belang van hunne staten niet naar Rome
kunnen reizen; het *periculum in mora*, gelijk
hier het verlies van de vereeniging van eenen
grooten koning met een groot koninkrijk, wel-
ke bevrediging geen ander uitstel kon lijden. Men
besloot tot de kwijtschelding *ad cautelam*, dat
is onder voorwaarde van, door een plegtig ge-

zantschap naar Rome, 's pausen goedkeuring en zijnen zegen te verzoeken.

De plegtigheid der kwijtschelding geschiedde te St. Denis, op Zondag den 25. Julij 1593. De Zwitfersche en Fransche gardes, de Schotsche, die van de *prevoté*, de opperste geregtshoven, de ambtenaren van de kroon, de prinzen en de prelaten trokken vooruit. De straten waren met tapijten behangen en versierd, even als voor het grootste feest; de koning geheel in het wit gekleed, voorafgegaan door twaalf blazende trompetters, en gevolgd door zes honderd edellieden, even als al de overigen van den optogt prachtiglijk uitgedoscht, aldus begaf zich de stoet naar de kerk van St. Denis. Bij den ingang van den voorhof der kerk, vond de koning den aartshertog van Bourges in priesterlijke feestgewaad op eene foort van troon, met zijne kerkdienaren. Deze vraagde hem, ingevolge het daartoe bepaalde voorschrift, *wie hij was, en wat hij verlangde*. De koning antwoordde: *Ik ben de koning, die verlangt in den schoot der Roomsche-Katholieke en Apostolische kerk te worden ontvangen*. Hij knielde neder, overhandigde zijne onderteekende geloofsbelijdenis, herhaalde den hoofdzakelijken inhoud daarvan en deed den eed; waarop hij van den aartsbischop kwijtschelding verkreeg van

al de hem toekomende kerkstraffen. Vervolgens werd hij in de kerk geleid, en herhaalde zijne eeden op het Evangelie. De bisfchop van Nantes deed de groote mis, en daarna werd het *Te Deum* gezongen, met trompetgeschal en onder het bulderen van het geschut.

De nabijheid van Parijs, en de ongewoonheid van zulk een schouwspel hadden eene menigte aanschouwers daarheen gelokt. Niettegenstaande het verbod van den legaat en van de stedelijke regering, was er bijna geheel Parijs heen geloopt. Telkens, wanneer het *Domine saluum fac regem*, in de kerk, door de muziek werd aangeheven, werd de kreet van *leve de koning*, herhaald door de ontelbare menigte, die de straten opvulde tot aan de poorten van Parijs. Kortom, deze handeling werd met zoo algemeene vreugde gevierd, maakte eenen zoo sterken indruk op het gansche rijk, en had zoo vele gevolgen, dat, gelijk Maimbourg zegt, deze dag voor den laatsten dag der Ligue te houden is.

Inderdaad was zij zeer gekortwiekt, en geraakte oogenblikkelijk in verval. De grooten maakten, de eene voor, de andere na, hunne bijzondere overeenkomsten tot verzoening. De markies de Vitry, die, gewetenshalve, den koning aanstonds na den dood van Hendrik III. verlaten had, kwam ook het eerst terug en gaf

Meaux, waar hij het bewind had, aan den koning over. De heeren de la Châtre, de Boisdaphin, de admiraal de Villars volgden spoedig met de steden Orleans, Bourges en andere.

Even zoo ging het met de provinciën, Provence was de eerste, en de Lyonnois de daarop volgende; eindelijk begon zich alles te schikken tot de overgave van Parijs, waarna al het overige ras zoude volgen.

Het plegtige feest te St. Denis was door het openen van onderhandelingen tot dat einde gevolgd geworden. Het parlement, de prévôt der kooplieden, eenigen van de meest geziene schepenen, de aanzienlijken en welgestelde burgers waren daartoe geneigd. De graaf van Brisfac, stadvoogd van Parijs, ziende, dat hij op niet meer dan de laatste overblijfselen van de zestien, en eenige weinige predikers en lieden van het laagste gepeupel, rekenen konde, haastte zich om zijn verdrag te maken. Zoo werd de overgave van deze groote hoofdstad bepaald, zonder dat men zich veel bekreunde om de tot drie of vier duizend man ingesmoltene Spaansche bezetting.

Den 22. Maart 1594, in den vroegen ochtend, was de infanterie ingekomen door de nieuwe poort en door die van St. Denis; een ander korps werd in het arsenaal ontvangen.

De koning kwam van Montmartre met zijne kavallerie, en vertoonde zich naar den kant der Tuileriën; zijn voetvolk had zich meester gemaakt van de wallen, de twee kleine kasteelen, het paleis en de toegangen tot de bruggen; reeds werd er: *leve de koning!* geroepen, en gedrukte briefjes van algemeene vergiffenis gestrooid. Eene enkele wacht van vijf en twintig man bood wederstand, en werd in de Seine geworpen, waarop alles stil was, en de koning, vergezeld van zijnen geheelen adel, als in zegepraal de nieuwe poort introk. De hertog van Brisfâc (kort daarna tot dien titel verheven), bood hem de sleutels aan, en werd in hetzelfde oogenblik door den koning tot marschalk van Frankrijk benoemd.

De monarch begaf zich regstreeks naar Notre Dame, waar hij de mis hoorde en het *Te Deum*, onder het luiden van al de klokken der stad, en algemeen gejuich. Hij nam het middagmaal in de Louvre, en ontving in den namiddag de onderwerping van alle kollegiën.

Terwijl er meer vrees was geweest voor opschudding bij zijne intrede, dan er plaats had, droeg de koning zorg om den legaat, kardinaal van Piacenza, alle veiligheid te verschaffen, gelijk mede den kardinaal de Pellevé en de Spaansche gezanten; hij vergunde de Spaansche

bezetting vrijelijk uit te trekken en zich naar de Nederlanden te begeven, offchoon er te dezen aanzien geen verdrag was gemaakt. Die troepen trokken af op denzelfden dag van 's konings intrede, en die vorst steeg, na zijne gehoorverleeningen, te paard om hen door de poort van St. Denijs te zien uitmarcheren. De hertog van Feria, don Diego d'Ibarra, en don Jean Baptiste van Taxis, waren onder de troepen; zij werden den koning voorgesteld, die hen zeer wel ontving, en hun zijne groeten opdroeg voor den koning, hunnen meester. Hij wenschte hun eene goede reis, en voegde er op zijnen luchtigen en gemeenzamen toon bij: *maar komt niet weder.*

Ziedaar de overgave van Parijs, alwaar denzelfden dag en den volgenden alles op zulken vreedzamen voet hersteld was, als ware er niets te doen geweest. De Ligue ging eerlang volkomen te niet, de hertog van Guise trof zijnen zoen op voordeelige voorwaarden. Andere Lotharingsche vorsten, als die van Elboeuf en van Chalim verzoenden zich insgelijks. Men was sterk aan het onderhandelen voor den hertog van Mayenne, hetgeen langer aanhield, maar na den slag van Fontaine-Française, die den laatsten stoot gaf aan de Ligue, werd de overeenkomst in 1595 gesloten; doch geheim

gehouden tot het begin van 1596, wanneer de koning een edikt te zijnen voordeele uitvaardigde. De hertog, te Monceaux gekomen zijnde om zijne pligtplegingen te doen, wandelde de koning eenen tijd lang met hem in de schoone lanen van dit kasteel, zoodat de hertog, na dus heen en weder geloopt te hebben, zeer zwaarlijvig zijnde, niet meer voort kon, en dit den koning beleed, die hem antwoordde: *en ik, mijn neef, zweer u dat dit al het kwaad is, dat ik u zal doen voor hetgeen gij mij door de Ligue hebt toegebracht.*

De hertogen van Mercoeur en van Joyeuse, die nog steeds de smeulende asche der Ligue omroerden, de eerste in Bretagne en de andere in Languedoc, kwamen nog later, en de hertog Mercoeur-Vaudemont was de laatste om tot de verzoening toe te treden, in het jaar 1598.

Wanneer men de groote veranderingen in aanmerking neemt, welke wij hier verhaald hebben, is het niet gemakkelijk te begrijpen, hoe eene stad gelijk Parijs, het middel- en brandpunt van de Ligue, die het rijk aan alle hoeken in vlam gezet had, twee belegeringen hardnekkig had doorgestaan, en bij al de uitersten van hongersnood, besmetting en alle el-

lenden; hoe eene zoo ontzagchelijk groote, zoo sterk bevolkte, zoo magtige, en over het algemeen in den opstand zoo stijfhoofdige stad, zonder slag of stoot, en bijna op eene onmerkbare wijze, den koning in handen viel.

De zaak is niet minder verbazend, wanneer men de Ligue zelve en haren val beschouwt. Deze geduchte zamenzwering, die de grondwettige instellingen omverwierp, bragt den troon aan het wankelen en verschaft denzelfden aan haren grootsten vijand; deze heillooze tweespalt, die het gewijde en ongewijde gelijkelijk aantastte, zoo vele heiligschennissen voortbragt, den moord van koningen en van de grootste personaadjen, bloedbaden, verwoestingen en verheeringen, kortom alle bedenkelijke gruwelen berokkende, zoo veel bloed en zoo vele schatten spilde, smolt bijna ongevoeliglijk allengs weg, en keerde tot niet terug. Thans nog ziet men, in de binnenste provinciën van Frankrijk, bouwvallen en overblijffelen, droevige gedenkteekenen van den krijg der Ligue, onopgebouwd gebleven in het verloop van anderhalve eeuw, sedert welke de Ligue en de door haar veroorzaakte krijg niet meer bestaan, en alleen in de geschiedenis bekend zijn.

T W E E D E H O O F D S T U K .

De aartshertog Ernest, algemeene landvoogd der Nederlanden. Hendrik IV. koning van Frankrijk en van Navarre, verklaart den oorlog aan den koning van Spanje. Alliantie van Frankrijk met de Hollanders. De oorlog wordt in de Nederlanden hervat. Dood van den aartshertog Ernest. De graaf van Fuentes, gouverneur *per interim*, voert den oorlog met voordeel, belegert en neemt Kamerijk, waarover een particulier zich het bezit had aangematigd, onder bescherming van Frankrijk. Geschiedenis van deze aanmatiging en derzelver eindelijk gevolg.

De Nederlandsche beroerten, afgebroken door de Fransche, terwijl deze het hevigste woedden, waren een weinig verflauwd. Dit naburige koningrijk had, in de geweldige gisting en verhitting, het zwaarste van den oorlog aan zich getrokken, en door deze afleiding had men in de Nederlanden eene soort van rust genoten. Ik heb getracht den oorsprong, de vorderingen en het einde van dezen Franschen burgeroorlog aan te toonen; ik heb die in hare voornaamste gebeurtenissen zoo beknopt als mogelijk behandeld, om den grooten invloed van die beroerten en derzelver verband met de onze. Dit verhaal heeft mij veel afgeleid van het onderwerp, voor hetwelk dit werk bestemd is; ik vlei mij nogtans, dat hetzelfde daarin niet onvoegzaam is, en dat het tusschenstuk niet mishagen zal.

Om tot de Nederlanden terug te keeren, zoo was de aartshertog Ernest daar gouverneur-gene-
raal sedert den dood van den hertog van Parma;
doch hij nam daarvan geen bezit voor het jaar
1594, in welk jaar hij den 17. Januarij te Luxem-
burg aankwam, en aldaar, gelijk vervolgens te
Brusfel en te Antwerpen zijne intrede hield.

Dit was de tweede prins van de zes, welke
keizer Maximiliaan II. had nagelaten, en een
jonger broeder van Rodolf II.

De aartshertog Ernest was, met zijne jongere
broeders Albert en Wenceslaus, aan het hof van
Spanje opgevoed, waar koning Filips II. hen,
met koninklijke grootmoedigheid, even als zijne
eigene kinderen onderhield. Hij bestemde zijne
oudste dochter, met de Nederlanden ten bruid-
schat, voor Ernest, en toen de tijdsomstandig-
heden, benevens de door de Ligue behaalde voor-
deelen, de vorderingen van de infante tot rijp-
heid hadden gebragt, deed hij de uiterste pogin-
gen om haar op den troon van Frankrijk te
plaatsen. Het was even voor deze groote ge-
beurtenis, met welke men zich in Spanje vleide,
dat de aartshertog zich naar de Nederlanden be-
gaf, waarschijnlijk omdat het raadzaam geoor-
deeld werd, dat, bij het beslissend tijdsgewricht
van eene aanstaande verkiezing, die prins bij
de hand zoude zijn.

Hij werd in al de Nederlanden met waarlijk koninklijke pracht en groote vreugde ontvangen; de volken meenden hem spoedig tot koning van Frankrijk verheven te zien; ten minste vleiden zij zich, dat hij in staat zoude wezen, om door zijne magt, of door eenen voordeeligen vrede, de beroerten der Nederlanden te doen eindigen.

Zijne eigene neiging deed hem van ganscher harte het laatste middel verliezen; hij liet niets onbeproefd om daarin te slagen.

De vereenigde provinciën hadden zich bevestigd in de vier of vijf laatste jaren, wanneer Spanje, eeniglijk opletten op den grooten krijgstogt en deszelfs uitgestrekte ontwerpen in Frankrijk, den oorlog in de Nederlanden verwaarloosde. De graaf Maurits, naderhand prins van Oranje, van dag tot dag grooter veldheer en meer en meer ondernemend wordende, zoude wel gewenscht hebben een wezenlijker voordeel te trekken van de bedrijveloosheid der vijanden en van eene zoo gunstige afleiding; maar hij hing af van lieden, die naar geene vermeerdering van magt door middel van de wapenen haakten. Het voordeel van eene rijke winst door den koophandel, die hen zoo gunstig toelachte en met eenen voorspoed boven alle verwachting gezegend was, deed hun vermeerdering aan nij-

verheid de voorkeur geven boven al, wat de oorlog hun mogt kunnen aanbrengen. De geest der natie stemde zich daartoe ten eenemaal; en ieder zette zijnen zin op zeevaart en koophandel, en van beide zijde werd slechts verdedigenderwijze te werk gegaan.

Het voordeel was nogtans aan den kant der Hollanders. Zij hadden, op verschillende tijden, nu de eene stad, na de andere genomen. Deventer, Zutphen, Grol, Breda, Nijmegen, Geertruidenberg, Steenwijk, Hulst waren sedert 1590 bemagtigd, en verschaften hun eene ronding en eene barrière tegen allen aanval. Prins Maurits had andere ondernemingen door krijgslisten beproefd, die niet gelukt waren; het was den Spanjaarden even zoo gegaan; het was slechts eene wederzijdsche teistering; men betwistte elkander den bodem zonder gevechten, zonder dat er spraak van was. Maar, gelijk gezegd is, de nieuwe republiek verzekerde hare begrenzungen, terwijl zij zich in het hart des lands door den handel verrijkte.

De aartshertog begreep wel, dat hij nauwelijks in staat zoude zijn om de overhand te herkrijgen, terwijl Spanje zich uitmergelde door deszelfs ontwerpen op Frankrijk. Hij rigtte zijn geheele oogmerk op het beginnen eener vredes-handeling met de Hollanders, om hen geneigd

te maken tot het eindigen van eenen oorlog, die hem zoo zeer tot last was; hij deed verscheidene voorstellen daartoe, en liet, zoo de Hollandfche schrijvers te gelooven zijn, het bepalen der voorwaarden aan hen over.

De waarheid is, dat hij, den 6. Mei 1594, eenen breedvoerigen brief fchreef, gerigt aan de doorluchtige, edele, achtbare, voorzigtige, zijne zeer waarde, de staten van Gelderland, Holland, Zeeland, Vriesland, Utrecht, Overijsfel en anderen in 's Gravenhage vergaderd. De inhoud van den brief was eene vlijende vermaning en uitnoodiging om de langdurige rampen van dezen wreeden en beklagelijken oorlog te eindigen, en zelve eerlijke en billijke voorwaarden voor te stellen; de prins doet daarin sterke betuigingen van zijne opregtheid, en beroept zich verder, in den vorm van geloofsbrieven, op de verdere ontwikkeling, welke de regtsgeleerden Otto Hertius en Hieronimus Coomans. Deze beide heeren waren sedert eenigen tijd in Holland om tot de handeling den weg te banen. Ongelukkig; kwam dit niet te regter tijd. Omstreeks de maanden Maart en April te voren, waren er aanslagen op het leven van den prins Maurits ontdekt, en had men kondfchap bekomen van andere dergelijke lagen tegen het leven van prins Hendrik, zijnen broeder,

van den penfionaris Oldenbarneveld, van den kanfelier Leoninus, van den heer de St. Aldegonde; een priester van Namen, als foldaat vermoemd, was te Breda op enkel vermoeden gevat, en had het misdrijf bekend en anderen aangegeven. Nog was een wezenlijke foldaat te Bergen op Zoom gevat, en te zelfder tijd was er in Engeland een ander zwart verraad ontdekt, door eenen Portugeefchen geneesheer tegen het leven van koningin Elizabeth.

Deze booze tijdingen maakten groot gerucht, en hadden veel wantrouwen veroorzaakt en de Hollandsche natie zeer geërgerd. Hertius en Coomans, de afgevaardigden van den aartshertog, verkregen nogtans hun gehoor bij de Staten-Generaal van den 16. Mei, hielden welſprekende redevoeringen, en gaven eene wijdloopige memorie in het licht.

De memorie behelsde met breeder uiteenzetting dezelfde noodigingen en betoogredenen als de brief van zijne hoogheid. Ten flotte, loochenen zij plegtiglijk de lastering van dien gevat-ten priester, die eene verklaring had durven geven tegen den graaf de Barlaimont, en in deze aantijging zijne bekendheid met zijne hoogheid ingevoegd had; en zij ſtellen voor, dat de misdadiger onder geleide met paſpoort naar Antwerpen zoude gezonden worden, of wel, dat

zijne hoogheid den graaf zelven naar Breda zoude zenden, ten einde tegen elkander gehoord te worden. Doch het was niet noodig aan deze verantwoording, even min als met eene andere nopens eenen gevangene in een geval van gelijken aard, verdere gevolgen te geven. Men achtte in het algemeen den prins, en degenen, welke hij aanstelde, boven zoodanige verdenkingen verheven, en men beschouwde deze beschuldigingen als niet ongewone ijdele uitvlugten der misdadigers te hunner verschooning.

De staten gaven, na vele vergaderingen over dit onderwerp, hun antwoord op den brief van zijne hoogheid, den 27. van dezelfde maand Mei 1594. Deze brief is in zeer eerbiedige en jegens zijne hoogheid zeer beleefde bewoordingen vervat, maar zoo lang en wijdloopig, dat zij tevens voor een verdedigfschrift en manifest kan dienen.

Al de grieven tegen den koning van Spanje, van den aanvang der beroerten tot op de dagteekening van den brief, worden daarin opgeteld. Al de inbreuken, de verraderijen, de trouweloosheden der Spanjaarden zijn daarin beschreven, hunne wreedheden, hunne ongeregtigheden, de verheering der provinciën, het ombrengen van de eerste grooten des lands, de moord van den prins van Oranje, en hetgeen

nog te zelfder tijd in Frankrijk tegen de koningin van Engeland en in de Vereenigde Provinciën gesmeed werd. Zij zeggen ten slotte, dat hun eed en plicht niet toelieten in eene onderhandeling te treden met een' zoo gevaarlijken vijand, wiens kwade trouw hen zoo zeer bekend was; dat zij niet inzagen, welke vruchten er konden komen van de te opene onderhandelingen, hoedanig ook de volmagt van zijne hoogheid mogt zijn, en niettegenstaande de sterkste verzekeringen, welke dezelve mogt geven, die altijd zouden afhangen van Spanje, welke, met eenen anderen landvoogd te benoemen, dezelve altijd naar welgevallen zoude verijdelen; eindelijk, dat zij, besloten hebbende hunne vrijheid te handhaven, alles hoopen van den Goddelijken zegen, welken zij aan de anderen provinciën toewenschten.

Zij hadden meer dan eens in bijzondere gesprekken verklaard, wel te willen handelen met de katholieke provinciën, doch geenszins met Spanje, noch door deszelfs tuschenkomst.

Den aartshertog Ernest was deze weigering zeer grievend. Die vorst was, niettegenstaande zijne groote verdiensten, die hem de vereering en de liefde der volken verschaften, van eene sombere en stilzwijgende geaardheid; de deftigheid van het hof van Spanje, aan hetwelk hij

opgevoed was, had hem daarin versterkt; zijne ernstigheid had iets van zwartgalligheid.

Verscheidene verdrietelijkheden troffen hem te zelfder tijd. Het Spaansche ministerie had hem de schitterendste beloften gedaan ten aanzien van zijn huwelijk en de kroon van Frankrijk; maar op het laatste offerde het hem aan den hertog van Guise op. Het weinige geld, dat hem bij zijn vertrek naar de Nederlanden was medegegeven, was naauwelijks genoeg geweest, om de achterstallige soldij van de zich aldaar bevindende troepen te betalen. Hij ontving geen antwoord op de dringende brieven, welke hij over dit onderwerp naar Spanje schreef. Hij zag al de groote ontwerpen over deze Fransche kroon, welker inleiding en voortzetting zoo vele schatten gekost hadden, tot niet geraken. De Spaansche bezetting, die van Parijs vertrokken en in Henegouwen aangekomen was, sloeg bij gebrek van betaling aan het muiten en liep de provincie af. Tot overmaat van tegenspoed, had koning Hendrik IV. den oorlog verklaard, zoodat er thans twee vijanden te weerstaan en twee krijgsheren te bestrijden waren. Zoo veel opeenstapeling van verdriet en tegenspoed, bij eene zwakke lichaamsgesteldheid, die naar de waterzucht overhelde, verkortte 's prinses leven. Hij stierf

nogtans niet aan de genoemde kwaal, maar een geweldig neusbloeden rukte hem in weinige uren weg. Hij overleed te Brusfel, in den nacht van den 20. tot den 21. Februarij 1595, in den ouderdom van twee en veertig jaren, zonder gehuwd geweest te zijn.

De graaf van Fuentes, die reeds te voren met de behoorlijke aanstelling daartoe voorzien was, nam aanstonds het bewind in handen, *ad interim*, tot de aankomst van den aarts-hertog Albert, dien de koning benoemd had, om na den dood van zijnen broeder Ernest, de Nederlanden als landvoogd te beheeren.

De graaf, een staats- en krijgsman tevens, had reeds zijn plan gemaakt om den hem van twee kanten bedreigenden storm af te wenden; hij behield zijne volkomene bedaardheid; hij wist, dat al het gewigt van den oorlog, die in Frankrijk ophield, op de Nederlanden zoude vallen, maar hij wist ook, dat het van de zijde der Franschen een oorlog van vertooning en praalzucht was, dat de koning, nog niet geheel bekomen van eenen pas geeindigden zoo verderfelijken burgeroorlog, niet in staat was tot eene zoo groote onderneming, althans niet om dezelve langer vol te houden. De koning wilde de eer van zijne kroon wreken, en den adel des koningsrijks bezig houden, wiens on-

rustigheid hij welligt vreesde. Aldus berekende de graaf, dat het slechts te doen zoude zijn, om de eerste Fransche onstuimigheid terug te drijven, en hen vervolgens met behulp van den tijd en de verdere gebeurtenissen te verslaan.

Tot de volvoering van dit oogmerk had hij twee legers noodig; hij had op eenen vasten en dringenden toon naar Spanje geschreven, dat men hem versterking mogt zenden; hij stilde den opstand van het krijgsvolk, dat zich bij deszelfs terugkomst uit Frankrijk in Artois en Henegouwen verstrooid had, en bragt toen heren op de been, niet sterk in getal, maar wel zamengesteld; hij bezorgde den trein en de noodige krigsbehoeften, en regelde bij voorbaat het onderhoud en de verzorging, in afwachting van het openen van den veldtogt.

Koning Hendrik IV., had zich, na zijne kwijtschelding te St. Denis, den 27. Februarij 1594, eene maand voor zijne intrede te Parijs, laten zalven. Men heeft hierboven gezien hoe die hoofdstad zich aan hem onderwierp, vele opperhoofden der Ligue, de eene na den anderen, hunne bijzondere verdragen sloten, en eindelijk de Ligue zelf te niet ging.

De koning van Spanje had van al zijne bemoeijingen, van zoo vele gespeilde millioenen gelds, en eenen zoo kostbaren veeljarigen oorlog, niets

verworven dan de ergernis en het verdriet van zich in zijn ontwerp te leur getteld te zien. Hem waren slechts een dertigtal overgebleven van de heethoofdigste mannen der Ligue, van die doldriftigste predikers en van de zestien van Parijs, die in hunnen tegenspoed geene betere uitkomst ziende, de Spanjaarden bij hun vertrek naar Vlaanderen gevolgd waren, en, thans van hem jaarwedden trekkende, te zijnen laste waren.

Er bleef nog een zwak hulpmiddel over, namelijk de kwijtschelding van Hendrik IV. bij het hof van Rome tegen te werken en te verschuiven.

De Spaansche partij was destijds de bovendrijvende aan dat hof, en deed haar best om de aanzoeken van den koning van Frankrijk te verijdelten. Die monarch had, aanstonds na zijne verzoening met de kerk, en het besluit der prelaten te St. Denis, den hertog van Gonzaga-Nevers aan paus Clemens VIII. afgezonden, om zijne kwijtschelding naar stijl te verzoeken. De kardinaals de Joyeuse en de Gondi waren tot hetzelfde einde werkzaam, doch hunne onderhandeling ontmoette in den beginne onoverkomelijke zwarigheden. Het is in de brieven van den kardinaal d'Ossat, opgehelderd door Amelot de la Housfaye, dat men de hjn-

dernisfen , geschillen en vitterijen zien moet , daartegen opgeworpen door de aanhangelingen van Spanje , die de zaak als van het hoogste gewigt behandelden. Arnaud d' Osfat , een man van weinig aanzienlijke geboorte , was te dier tijd slechts geheimschrijver van den kardinaal de Joyense , en agent van de koningin Louise , weduwe van Hendrik III. ; hij werkte in deze onderhandeling , bekwam er weldra de geheele leiding van en slaagde in dezelve. Hij werd naderhand bischop van Rennes , vervolgens van Bayeux , aartsbischop van Auch en kardinaal , door zijne verdiensten alleen , en zonder om eenige van die waardigheden verzocht te hebben. Hendrik IV. en de heer de Villeroy , secretaris van staat , namen de zorg op zich om de groote diensten , welke hij aan de kroon bewezen had , te beloonen. Hij stierf te Rome in het jaar 1604 ; zijne brieven zijn in vijf deelen uitgegeven. Het zijn staatsstukken van groot belang voor de kennis van al de reedere zaken , welke hij in zijnen tijd bij het hof van Rome en andere hoven behandelde. Amelot de la Housfaye heeft ophelderingen daarbij gevoegd , en zij worden thans nog door de kenners geacht en gezocht.

De heer d' Osfat , die de zaak van 's konings kwijtschelding te behandelen had , vond dezelve

met zoo vele zwaarigheden vergezeld, dat hij zelf den koning aanried niet te overhaast daarop aan te dringen, maar zich liever vooraf in Frankrijk op eenen vasten voet te stellen. In eenen van zijne brieven schreef hij den koning: *Sire, het hof van Rome is een weerwijzer; w'n veldslagen en maak veroveringen, en uwe zaken zullen hier wel gaan.* Inderdaad, toen men het aanzoek zag verflauwen, werd de onderhandeling, uit vreeze, dat men op het denkbeeld mogt komen van dezelve te kunnen ontberen, weldra weder aangeknoopt, en de heer Davi du Perron, (naderhand insgelijks kardinaal,) uit Frankrijk overgekomen zijnde, ontving deze, met d'Osfat, in de hoedanigheid van gelastigden des konings, de plegtige kwijtschelding van paus Clemens VIII. den 17. September 1595, naar den bij de kerk voorgescreven vorm, en uit de tot dat einde onderling beraamde plegtigheden.

Hendrik IV. had zijne erkenning als allerchristelijksten koning van Frankrijk en Navarre, door het hof van Rome niet afgewacht, om zich te wreken op Spanje, hetwelk, gedurende de Ligue, alle katholieke vorsten zoodanigerwijze had vooringenomen en beschroomd gemaakt, dat niemand hunner hem durfden er-

kennen. In Italië, zegt de hertog van Rohan in zijne gedenkschriften, ondersteunde de groot-hertog van Toscane hem met groote sommen gelds, doch heimelijk, en met groote behoedzaamheid, om de Spanjaarden niet te beleedigen. De republiek van Venetie was de eenige van die mogendheden, die, onmiddellijk na den dood van Hendrik III., Hendrik IV., zonder aarzelen en zonder te bekommeren om hetgene men er te Rome en te Madrid van zoude denken, tot koning van Frankrijk erkende.

Koning Hendrik IV. ten grievendste beleedigd, raadpleegde slechts met zijne gebelgdheid, en weinig met zijne krachten voor eenen zoo gewigtigen strijd. Ter naauwernood in zijn koninkrijk gevestigd, hetwelk hij in eenen elendigen staat vond, dat rust noodig had, en waar de asche nog smeulde, herinnerde hij zijne verbindtenissen met Engeland en Holland, en verklaarde in zeer sterke bewoordingen, den oorlog aan den katholieken koning, bij edikt van de maand Januarij 1595. De aartshertog Ernest leefde nog, in zijnen naam en in dien van den koning, werd daarop in gelijke uitdrukking geantwoord, en de koning Hendrik daarin slechts prins van Bearn genoemd.

Deze bedreigingen werden van vijandelijkheden achtervolgd, en de veldtocht weldra ge-

opend; de legers van wederzijde trokken te velde. De graaf van Fuentes veranderde niets in zijn plan, en Montdragon, voerde het van zijnen kant, stiptelijk uit. Om niet weder daarop terug te komen, zal ik in weinige woorden zeggen, dat de Hollanders eene schoone armee op de been hadden gebragt, in allen opzichte sterker dan die der vijanden, met prins Maurits aan het hoofd. Montdragon stelde enkel krijgslisten, en oude en nieuwe praktijken daar tegen over. Hij volgde in allen opzichte het gedrag, hetwelk de hertog van Alba in den eersten veldtocht tegen prins Willem van Oranje, toen deze in het jaar 1568 de Maas over trok; hij verpligtte den vijand tot moeilijke en nuttelooze marschen en tegenmarschen, sneed hun de rivieren en den toevoer af; betwistte hun de toegangen en voordeelige kampementen; kortom hij haspelde zoo wel ter snee over den hem zoo wel bekenden bodem, en wist hun op zoo vele plaatsen het hoofd te bieden, dat hij al hunne pogingen verijdelde, in dier voege, dat hunne geteisterde en weggesmolten armee geenen duim breed gronds meer gewonnen had. De graaf van Fuentes bestuurde zijne operatiën op eene andere wijze, doch daarom niet minder overeenkomstig zijn voorgenomen plan. De oorlog was levendiger aan dien kant.

De Franschen, onder het bevel van den graaf van St. Paul, van den maarschalk de Bouillon, en den admiraal de Villars in Picardije ingeslukt, sloegen onverhoeds het beleg voor la Fere. De graaf de Fuentes kon dezen stoot niet afweren, maar hij belegerde le Catelet, van waar hij met eene afdeeling Ham wilde gaan ontzetten, hetwelk de Franschen na de inneming van la Fere hadden aangetast. Hij kwam daar te laat, dewijl de Franschen het reeds stormenderhand hadden vermeesterd, hetgeen van hunne zijde met groote wreedheden, plundering en moord was vergezeld geweest. Fuentes keerde naar le Catelet terug, hetwelk hij nam. Van daar ging hij Dourlens bevechten, en nadat hij daarover het beleg geslagen had, wilden de Fransche generaals, die elkan-der beneden en oneensgezind waren, het belegeringskorps verdrijven. Maar de graaf de Fuentes had het geluk om het met groot verlies te verslaan, naar Dourlens terug te keeren, dit stormenderhand te nemen, en tevens op de bezetting en de arme inwoners de wreedheden van de vermeestering van Ham te wreken.

Op deze wijze was het, dat Fuentes meester van het veld bleef en gelegenheid had om het groote plan, lang door hem beraamd en voor hetwelk hij zijne maatregelen in het geheim had

genomen. Hij begon de belegering van Kamerijk.

Kamerijk en de omliggende landstreek (le Cambrésis) maken afzonderlijk eene goede kleine provincie uit, bij de zeventien overige, of de achttiende, zoo men haar daar onder wil begripen.

De bisschoppen waren daar van oudsher soeverein geweest, maar de ligging van dit aan de groote mogendheden aangrenzend landje, heeft het menigmaal in derzelver geschillen mede ingewikkeld, onder voorwendsel van bescherming en *avouerie*. Die vermogende naburen bemoeiden zich ook dikmaals met de verkiezingen, om hunne afhangelingen daar te plaatsen. Het staatje beroept zich, sedert eeuwen, op de bescherming van het Roomsche rijk; keizer Maximiliaan I. verhief den bisschop tot hertog van Kamerijk, prins van het H. Rijk, graaf van Cambrésis; titels, welke hij thans nog voert. Keizer Karel V. vermeerderde zijne voorregten; maar bragt hem zoo zeer onder zijne gehoorzaamheid, dat hij van Kamerijk eene vesting maakte tegen Frankrijk, de stad ongemeen versterkte, en er een kasteel bouwde. Onder Filips II. werd het bisdom tot een aartsbisdom, en een van de drie bij de oprigting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden.

In de beroerten, die kort daarna opkwamen, en gedurende de lange reeks van die vreeselijke onlusten, had Cambrésis een groot aandeel in den algemeenen rampspoed.

De bondgenooten waren er meester van, en hadden er den heer d'Inchi tot stadhouder; toen de Waalsche steden en provinciën hunnen zoentreffen met den hertog van Parma, en zich in 1579 weder aan den koning onderwierpen, hield Kamerijk zich vastelijk aan het verbond, en de stadhouder droeg zorg, dat daarin geene verandering kwam. Weldra trok de koningin van Navarre, bij hare reize naar Spa en bij hare terugkomst van daar, door de stad. Wij hebben hierboven gezegd, dat zij in het land ten voordeele van den hertog van Alençon, haren broeder, werkzaam was. De heer d'Inchi, de stadhouder van Kamerijk, werd het eerst gewonnen. Toen ook vervolgens de hertog van Parma de stad wilde belegeren, verdedigde d'Inchi haar zeer goed, en de hertog van Alençon, wien aan het behoud derzelve meer gelegen lag dan men in het algemeen geloofde, rukte met sterke marschen aan, en kwam in tijds om het beleg te doen opbreken. Het was zijn proefstuk bij zijnen intogt in de Nederlanden. Die vorst hield er eenen tijd lang zijn verblijf, en toen hij, na de *camisade* van Antwerpen, genoodzaakt was

die provinciën te verlaten, en naar Frankrijk terug te keeren, bleef hij nog eenigen tijd te Kamerijk, eer hij te Chateau-Thierry stierf.

Het was onder de regering van den hertog van Alençon, dat Jean de Montlac, heer van Balagni, een zoon van Blaise de Montlac, marschalk van Frankrijk, tot opvolger van den heer d'Inchi benoemd werd. Balagni was een goed veldheer, maar eerezuchtig en gierig; hij was niet lang te Kamerijk zonder bedacht te zijn om in den omtrek troepen te legeren. Het was een van die kleine tirannen, gelijk er vele waren, die hun oogmerk niet bereikten, en hun fortuin wilden maken door de verwarringen van den tijd en de algemeene rampen. Na den dood van den hertog van Alençon, kende hij geenen meester meer, maakte zich onafhankelijk, en van stadhouder souverain. Hij had den aartsbischof verjaagd, en versterkte zich in Kamerijk, waar hij ten koste van de geheele omstreek eene sterke bezetting onderhield; zijne troepen haalden, zonder onderscheid van vriend of vijand, zware brandschattingen op en pleegden hunne rooverijen in Artois, Henegouwen en Picardije. Zijne vrouw was van het huis van Busli d'Amboise; men beschrijft haar als een monster, en als haren gemaal verre te boven gaande in ongerechtigheid, heetschzucht, gierigheid en wreedheid.

J. Charpentier geeft, in zijne geschiedenis van Kamerijk en Cambrésis, eene afschuwelijke beschrijving, met zijne gewone wijdloopigheid en vergrooting; hij noemt acht of tien vrouwen, de verfocijelijkste van welke de geschiedenis der oudheid gewaagt, en laat die ter keuze over, om de vrouw van Balagni, in al hare hoedanigheden, daarmede te vergelijken. Dit hatelijke paar, dat ten koste van elkeen schatten bijeenschraapte, had reeds den staat van Kamerijk eenige jaren lang onder de algemeene verontwaardiging en verfoejing overheerscht, toen, bij het verval van de Ligue, mevrouw de Belagni, ziende dat Hendrik IV. over zijne vijanden de zege behaalde, aan dien monarch te Dieppe hare opwachting ging maken; aldaar werd een verdrag gesloten; bepalende, dat Balagni tot maarschalk van Frankrijk zoude benoemd worden, en dat hij en de zijnen Kamerijk en le Cambrésis in volle souvereiniteit zouden bezitten onder de bescherming van Frankrijk, en onder voorwaarde alleen van het regt van handkus. Ten gevolge van dit verdrag matigden zich Balagni en zijne vrouw den titel aan van hertogen en prinzen van Kamerijk, en voerden daarvan de wapenen.

Zoodanigerwijze was het met den staat van Kamerijk in dezen veldtocht gesteld; vertreden

onder de verdrukking van deze kleine dwingelanden, waren er, gelijk ligt te begrijpen is, onder zoo vele misnoegden, cenigen die naar eene verandering van heerschappij verlangden. De graaf de Fuentes wist dit, en had er zijne verstandhouding. Hij had daarenboven voor hunne hebzucht eenen strik gespannen. Het land van Kamerijk was vruchtbaar in koren, en daarmede werd een sterke handel gedreven. Balagni en zijne vrouw namen deel daaraan, gelijk aan alle andere zaken; zij vulden hunne magazijnen ten koste van den gemeenen man, en maakten zich meester van het graan, om het te verkoopen. In de tegenwoordigheid der beide legers, rees deszelfs prijs merkelyk; kooplieden en leveranciers, daartoe sints lang besteld, zelfs voor de vijandelijkheden der beide partijen, hadden de granen van het magazijn met groote kosten opgekocht, en de verkoopers zagen geen gevaar in zich daarvan te ontdoen, hopende op den volgenden oogst. Eene andere verblindheid was, dat zij groote afdeelingen der bezetting op buit lieten uitgaan. Deze lieden, gewoon om van roof te leven, en zich weinig bekommerende op wien zij dien pleegden, vonden door de nabijheid der beide legers gelegenheid tot strooperijen, en deden niets dan den omtrek afloopen. Het gevolg was, dat, de

•

Spaansche generaal, toen hij, na de inneming van Dourlens, onverhoeds Kamerijk aantastte, daar niet meer dan zeven honderd man, en zeer weinige levensmiddelen vond. Het hoofdkorps der Spaansche armee rukte er op aan, en begon eene regelmatige belegering. Balagni, door dezen aanval ontsteld, riep Frankrijk om hulp aan, en werkelijk kwam er versterking van eenige honderden manschappen, en verdedigde zich de bezetting vrij wel, toen de aangeknoopte verstandhouding hare werking begon te doen; de burgers gingen een verdrag aan met de Spanjaarden, en lieten hen binnentrekken; de Franschen weken in het kasteel, hetwelk bij eenen woedenden aanval door verscheidene batterijen beschoten werd. Het werd den 4. October 1595 bij verdrag overgegeven, en Balagni trok met zijne bezetting uit; maar zijne vrouw, als eene tweede Cleopatra, het verlies van hare souvereiniteit niet willende overleven, sloot zich in eene kamer op, in welke zij zich ter dood hongerde; anderen zeggen, dat zij zich eene ader opende, welke zij niet wilde laten verbinden. Zij stierf twee dagen voor de overgave van het kasteel.

DERDE HOOFDSTUK.

De kardinaal aartshertog Albert, tot algemeene landvoogd benoemd, komt in de Nederlanden. Hij zet den oorlog met roem voort, en doet schitterende veldtogten... Hij sluit den vrede van Ver-
vins. Zijn huwelijk met de Infante Isabella, die hem de Ne-
derlanden ten bruidschat aanbragt. Dood van den koning van
Spanje, Filips II. Aankomst van den aartshertog en de aartsher-
togin uit Spanje, en derzelver inhuldiging in de provinciën.

Drie van de aartshertogen, zonen van den aartshertog Maximiliaan II. en van Maria van Spanje, zuster van koning Filips II., deed deze koning naar Spanje komen, waar hij voor hun onderhoud zorgde. Ernest was de tweede, Albert de vijfde, en Wenceslaus, de jongste, overleed vroegtijdig in Spanje, reeds voorzien van het 'groot' proostschap van den Maltheferorde in Castilië. De andere drie prin-
sen waren Rudolf II., Mathias I., keizer, en Maximiliaan, door eene verdeeldheid en dub-
bele verkiezing, tot koning van Polen verko-
zen. De koning, die de neef, oom en schoon-
broeder van deze vorsten was, spaarde niets
om aan de drie, die in Spanje opgevoed wa-
ren, eene schitterende verzorging te verschaffen.

Hij bestemde hen achtereenvolgens alle drie tot het huwelijk met zijne dochter. Indien hij zijn

oogmerk bereikt had, zou Ernest den troon van Spanje beklommen hebben.

Albert, van wien wij hier spreken, was voor de kerk bestemd. Paus Gregorius XIII. gaf hem, in zijnen achttienjarigen ouderdom, den kardinaalshoed met de benoeming van het H. Kruis van Jerusaleem, en hij werd met alle kerkelijke voordeelen begiftigd; doch de koning vergunde niet, dat hij de wijding nam, omdat hij, naar den keer, dien de zaken zouden nemen, voor hem eene andere bestemming in het oog had. In het jaar 1578, na de aanwinst van het koningrijk Portugal, werd hij tot onderkoning van hetzelfde benoemd. Don Antonio, prior van Crato, die op dat rijk aanspraak maakte, had eene partij onder de Portugezen opgeruimd. De kardinaal Albert voerde den oorlog tegen hen, en verdedigde Lisiabon met veel dapperheid.

De koning van Spanje was zeer tevreden over dezen gedanen dienst, die zijne achting voor Albert verdubbelden, welke ook naderhand steeds bleef toenemen.

In 1594 schonk hij hem het coadjutorfchap van het aartsbisdom van Toledo, het primaatschap van Spanje, met toelagging van twintig duizend dukaten op de daarvan komende voordeelen. De kardinaal don Gaspar de Quiroga,

die daarvan aartsbisfchop was, overleed in het volgende jaar. De twintig duizend dukaten, die den coadpetor waren aangewezen geweest, vervielen bij opvolging of werkelijk bezit van het aartsbisdom ter beschikking des konings. De kardinaal d'Ostiat spreekt in zijne brieven van deze voorbehouding, en van de handeling over het coadpetorschap te Rome: niet, zegt hij, om den aartshertog daarvan te berooven, maar als eene lokspijs, die aan sommige kardinalen voor oogen te stellen was. Albert, kardinaal en aartsbisfchop van Toledo, werd echter desniettemin tot priester gewijd; men begreep toen, dat het huwelijk van dien vorst met de Infante, over hetwelk lang gesproken was, voortgang zoude hebben.

Inderdaad, daar de koning zijne levensdagen zag ten einde loopen, zonder hoop om de verlorene provinciën in de Nederlanden, na de opoffering van zoo veel bloed en schatten, te herwinnen, besloot hij die ten bruidfchat te geven aan zijne dochter Isabella, en haar uit te huwen, in de hoop, dat dit vorstelijke paar welligt te eeniger dage met zachtheid de afgedwaalde volken en de verloren landen zouden terug brengen. Doch het werd raadzaam geoordeeld, voorloopig Albert, in hoedanigheid van landvoogd, naar Vlaanderen te zenden, om

zich aldaar bekend te maken en den weg te banen tot dezen bevreemdenden afstand, tot welken de toetreding der provinciën en derzelver samenwerking zeer noodig scheen. Men voegt er eene derde reden bij, namelijk de noodzakelijkheid om den aartshertog te verwijderen om den kroonprins van Spanje de achterdocht te benemen, welke hem deszelfs groote invloed bij den koning had kunnen inboezemen, want, sedert de in Portugal bewezene diensten, had Albert niet alleen toegang in den raad en in het ministerie, maar bezat het geheele vertrouwen des konings, die, op zijnen ouden dag, wel zeer tegen zijne vroegere gewoonte, zich ten eenemaal op hem verliet, zoodat hij metterdaad de eerste minister van Spanje was. De naijver werd daardoor wakker gemaakt, en op de welwillendheid van den kroonprins was niet minder dan op het overige te letten.

De aartshertog begaf zich ter zee naar Genua; om zich te meer bemind te maken in het land, hetwelk hij zou regeren, in afwachting van daar als fouverein erkend te worden; bragt hij in zijn reisgezelschap met zich Filips Willem, prins van Oranje, dien oudsten zoon van den *zwijger*, dien men bij de eerste vervolgingen van den hertog van Alva aan de Hooge-

school te Leuven opgeligt had (*). Hij was sedert acht en twintig jaren in Spanje gevangen geweest, en, om hem voor zijn vertrek tot vriend te krijgen, had het Spaansche hof hem al zijne verbeurd verklaarde Nederlandsche en Burgondische goederen wedergegeven. De aartshertog had in eene andere behoefte voorzien, en zijn gezag in het ministerie had hem de middelen daartoe verschaft. Hij voerde omtrent de waarde van twee millioenen dukaten in slaven bij zich voor den oorlog, welken hij zich voornam met kracht voort te zetten.

Gedurende zijn verblijf te Genua, viel er iets voor, dat hem daar lang deed vertoeven, en waarin hij eene groote geslepenheid betoonde, en aan Spanje groote diensten zoude bewezen hebben, indien de zaak hem gelukt ware.

Er waren onlusten in provence en oproerige bewegingen te Marseille ontstaan. De jonge hertog van Guise had, bij het verlaten van de Ligue, en zijn verdrag de landvoogdij over provence bedongen. De oude hertog van Epernon, die gelukkige en trotsche hoveling, van welken reeds gesproken is, had hetzelfde in bezit, en vatte de wapenen op om zich daarin te handhaven. Er stond een zeer ernstige burgeroor-

---

(*) Zie de verantwoording van Willem.

log te wachten. Eenigen van de voornaamste overheidspersonen van Marseille, aanhangelingen van d'Epernon, verzochten hulp van Spanje, en keerden zich tot dat einde tot den aartshertog, die toen te Genua zijnde, zich in de nabuurschap bevond; zij boden zelfs aan, Marseille aan hem over te leveren. Die vorst verwaarloosde zulk eene gelegenheid niet, stelde zijne reis uit, en verschaftte de gevraagde ondersteuning, die zich bijkans door verrassing van de stad had meester gemaakt. De hertog van Guise bemagtigde dezelve weldra, en verzekerde zich van de stad op eene wijze, die alle vrees moest wegnemen; maar de onlusten in provence duurden nog lang voort.

Degene, die manschappen aanvoerde te zijner versterking en die stad voor hem behield, was de brave Crillon, die oude kolonel der gardes, die zijne meesters zoo wel gediend had, dezelfde die aanbood, te Blois, met denouden hertog van Guise een tweegevecht te houden, doch ronduit weigerde hem, ofschoon zijn vijand zijnde, verraderlijk te dooden, kortom, die man, wiens vermaarde dapperheid hem den *dapperen*, bij uitnemendheid deed noemen, bleef, nadat hij de stad beveiligd had, daar nog met den hertog van Guise en een aantal zijner officieren. De hertog, jong en vrolijk, wilde met

Crillon eene grap hebben, die hem gelegenheid gaf om hem beter te leeren kennen. Gezamenlijk met eenige andere jonge spotvogels gelijk hij, had hij een bevel gegeven tot een zeer hevig loos alarm in den nacht; alles was in rumoer, toen de hertog aan Crillon's bedstede kwam om hem te zeggen, dat de Spanjaarden zich door verrassing van eene poort hadden meester gemaakt, en hem met schrikgebaar toeriep, dat zij de stad inrukten. Crillon of Crillon, want zijn naam wordt op beiderlei wijze geschreven, springt uit zijn bed, gordt zijne wapenen in allerijl aan, en roept om zijne paarden; maar in het afgaan van den trap, en op het punt zijnde van ten huize uit te gaan, konden de hertog en zijne medgezellen zich niet meer van lagchen onthouden. Crillon grijpt hierop den hertog van Guise bij den arm, en trekt zijnen dolk: *Jongeling*, zegt hij tot hem, met zware vloeken, naar zijne kwade gewoonte, *zet nooit den moed van een braaf man op de proef; indien gij mij had zien aarzelen, zoude ik u met dezen dolk dood voor mijne voeten leggen.* Deze ruwe les onthutste den hertog en zijne hovelingen. Het loos alarm hield aanstonds op.

Na het mislukken van de onderneming op Marseille, vervolgde de aartshertog, na eenige bevelen gegeven te hebben betrekkelijk de be-

wegingen in provence, zijne reis, den weg nemende over Savoye, la Fanche-Comté en het Luxemburgsche. Hij deed zijne intrede te Brussel den 11. Februarij 1596.

Zijne Hoogheid bewonderde en prees zeer de uitmuntende krijgskunde van den graaf de Fuentes in den laatsten veldtocht; hij had, met eene zwakkere magt in vergelijking met die der vijanden, aan den eenen kant den prins Maurits in ontzag gehouden, en zijn leger grootendeels doen omkomen; aan den anderen kant had hij in een gevecht van aanbelang gezegepraald. Le Catelet, Dourlens, en eindelijk Kamerijk en deszelfs kasteel genomen, en daardoor het omliggende land van eene ondragelijke tirannij verlost.

De aartshertog besloot in den volgenden veldtocht, den oorlog naar hetzelfde plan krachtig voort te zetten; hij verzamelde tot dat einde twee legers, die dezelfde bestemming hadden, doch sterker en beter voorzien waren, dan die van het vorige jaar. De graaf de Fuentes vertrok naar Milaan, tot gouverneur-generaal aldaar benoemd zijnde; hij bewees daar nog gedurende negen jaren, uitstekende diensten aan Spanje en overleed in Spanje in 1610.

De veldtocht van 1596 werd vroeg geopend; de Franschen begonnen, met de onstuimigheid, aan die natie eigen, met de belegering van la

Fère. Hier omtrent is een weinig duisterheid in de jaarboekschrijvers, die van de belegering van la Fère in 1595 gewagen, en het jaar daar op volgende nog wederom met eene belegering van la Fère doen beginnen. Het schijnt, dat deze kleine stad door den hertog de Bouillon overrompeld geweest is; bij den aanvang van den oorlog in Picardye, en dat dezelve hernomen werd door de Spanjaarden in 1595, die dezelve zeer versterkt hadden; wederom aangetast in 1596, hield zij het zoo wel uit, dat er vele maanden verliepen voor de overgave. De aartshertog trok naar dien kant heen, den schijn aannemende van de belegering te willen verontrusten; maar eensklaps en onverwachts wierp hij zich op Calais, deed op die stad eenen aanval door de *risbanne*, de vestingwerken der haven, en met zoo veel hevigheid, dat zij zich na eene belegering van negen dagen overgaf; de bezetting trok in het kasteel.

Intusschen had deze onderneming bij de bondgenooten bekommering verwekt; eene Engelsche vloot en eene Hollandsche staken onverwijd in zee; de graaf van Essex was op de eerste, en prins Maurits met de graven van Nassau en van Solms op de tweede; die bijstand kwam te laat, althans de vloeten verschenen voor Calais in de onzekerheid of de stad genomen

ware of niet; de vijanden hadden de forten omtrent de haven en de duinen bezet; zij hadden de voorzigtigheid gehad hunnen aanval daarmede te beginnen. De bevelhebbers der vereenigde vloot overtuigden zich, dat het mogelijk ware de plaats van den zeekant te ontzetten; de Franschen maakten veel beweging om dit van de landzijde te bewerkstelligen, doch te vergeefs. De aartshertog benaauwde het kasteel zeer; en bestookte het dermate, dat hij hetzelfde met een groot bloedbad in de tegenwoordigheid, en onder de oogen van het Fransche leger en de beide vloten stormenderhand innam.

Deze krijgstogt, die den 8. April 1596 aanving, duurde slechts veertien dagen; de stad werd den 17. genomen, en het kasteel, met het zwaard in de vuist, den 24. derzelfde maand. Zij bragt eene groote verwarring in het ontwerp der bondgenooten, verwekte verdeeldheid onder hen, en gaf vooral eene sterke jaloersheid aan de ongelijken. Inzonderheid strekte zij den aartshertog tot grooten roem, en deze, het geluk zijner wapenen vervolgende, sloeg in de volgende maand Julij het beleg voor Ardres, eene nieuwlings met groote zorgen versterkte plaats, en nam deze bij verdrag. Waarop die vorst, behoorlijk voorzien hebbende in de vei-

ligheid van zijne grenzen, op de eene of andere onderneming tegen de Hollanders peinsde. Hij liet een groot gedeelte van zijn heer optrekken, om datgene te versterken, hetwelk hij in Braband had; hij begaf er zich zelf heen, en, met overwigt kunnende te werk gaan, veinsde hij nu Breda, dan Bergen op Zoom en andere plaatsen te willen aantasten, doende den prins Maurits van de eene naar de andere rennen, om overal het hoofd te bieden. Gedurende deze bewegingen trok eene sterke afdeeling over de Schelde, om eenen inval in Vlaanderen te doen, waar hij het beleg sloeg voor Hulst, in het land van Waas. Deze stad diende tot wijkplaats voor de Hollanders, die Vlaanderen en de omliggende landen afliepen. Zij is klein, maar wel versterkt door de forten en redoutes, die dezelve omringen. Maurits was in de weer om haar bij te staan; hij wierp er volk in, en verontrustte de belegering zoo veel hij konde, doch zij gaf zich bij verdrag over in de maand Augustus 1596.

Sedert de afwezigheid van den aartshertog, roerden zich de Franschen in Artois, om eenige wederwraak te nemen. De maarschalk de Biron versloeg een Spaansch korps, onder den markies de Varambon, en nam vervolgens St. Paul; maar dit voordeel woog niet op tegen

het verlies van Calais en Ardres, en de inneming van die twee steden, met die van Hulst, maakte den veldtogt van dit jaar zeer roemrijk voor den aartshertog, en inderdaad zeer voordelig.

Onder al dit wapengerucht, bereidde men zich tot nieuwe kriegsbedrijven; niettemin werden van tijd tot tijd voorstellen van vrede opgeworpen tusfchen de aan Spanje onderworpen provinciën en die der Unie. De laatste trotsch op hunne verbindtenissen met groote buitenlandsche mogendheden en op hunnen binnenlandschen voorfpoed betoonden in dien tijd weinig inschikkelijkheid. Prins Maurits, nogtans, antwoordde in hunnen naam met het voorstel van voorloopige punten van eenen geheel anderen aard. De Hollanders hielden zich standvastiglijk aan de weigering van, middellijk of onmiddellijk, op eenigerhande wijze, te handelen met den koning of met den raad van Spanje; maar dat de Belgifche provinciën, die niet van de hunnen waren, zich in vrijheid stelden door het wegzenden van vreemde troepen; dat zij voor hun aandeel toetraden in lasten en fchulden, aangegaan door die der Unie; dat de godsdienst in elke provincie geregeld werd door derzelver staten, met de noodige verzekering en verdraagzaamheid. Tot dezen prijs, boden de staten van Holland

aan, niet alleen met de andere vrede te maken, maar zelfs ten naauwste zich met hen te vereenigen, en hen door hunne verbindtenissen en met al hunne magt te zullen handhaven.

Men ziet, dat deze voorstellen niet nieuw waren, en niet aangenaam noch aannemelijk konden zijn voor zijne Hoogheid. Het was wederom in de lucht geschoten even als te voren.

De naauwelijks uit Spanje teruggekomen prins van Oranje, op wiens invloed men scheen gerekend te hebben, om tot eene schikking te komen, was er tot nog toe zonder iets uit te rigten. De Hollanders hadden hem ronduit en openlijk hun wantrouwen doen blijken; want vernemende, dat hij met den aartshertog kardinaal op weg was, vaardigden zij den 22. September 1595 eenen langen brief aan hem af, die hem voor zijne aankomst te Luxemburg ter hand gesteld werd. Het was eene gelukwensching in zeer beleefde bewoordingen, over zijne verlossing uit eene langdurige gevangenschap, met eenige bijtende steken tegen de Spanjaarden met opzigt tot de onregtvaardigheid van die gevangenschap en den moord van zijnen vader. Voorts laten zij, bij wijze van voorzorge, invloeijen, dat welligt zijne excellentie, in het vaderland terugkeerende, in gedachten zoude nemen, om zijne vooronderlijke goederen in den omvang der Ver-

eenigde provinciën te gaan zien; dat zij hem verzochten die reis, naardien het land nog in beroerte was, tot betere tijden te willen uitstellen; althans niet over te komen, alvorens hen van zijne voornemens te hebben verwittigd, alzoo hunne bevelen ten aanzien der reispasfen om hunner veiligheidswil, in de landen onder hun gebied, zoo striptelijk werden nagekomen, dat het hun leed zoude doen, indien zijne excellentie eenige oneerbiedigheid mogt wedervaren. Het was met andere woorden gezegd, dat hij zijne overkomst kon sparen; en, om hem alle voorwendfel daartoe te benemen, werden hem, zoodra hij den voet in Brusfel gezet had, door de beheerders van den boedel van wijlen den prins, zijnen vader, tien duizend guldens mitgeteld.

De prins van Oranje gedroeg zich als een goed staatkundige, met veel kieschheid, om noch zich zelven bloot te geven, noch der partij ongerustheid te verwekken. Hij antwoordde aan de algemeene staten, met eenen even zoo beleefden brief van den 1. Februarij 1596, in welken hij, zonder in eenig betoog te treden, in zeker opzigt belooft, zich met niets te willen bemoeijen.

In het voorjaar van 1597, trokken de legers te velde; maar voor dien tijd reeds had er een

vrij gewigtig gevecht plaats gehad, tusſchen Turnhout en Herenthals, waar de graaf van Varax aangetast en geſlagen werd door de kaval-
lerie van prins Maurits. De graaf van Varax sneuvelde daarbij. Dit gevecht bij Turnhout, gebeurde den 24. Januarij, voor het openen van den veldtogt.

De Hollanders hadden dit jaar groote toebereidselen gemaakt, en prins Maurits had groote ontwerpen. Aangemoedigd door het voordeel bij Turnhout, wilde hij den Rijnſtroom vrij maken, en belegerde en nam Rijnberg en verſcheidene andere kleine ſteden van minder belang, van welke ſommige voor het einde des jaars hernomen werden.

In Picardye, beraamde Ferdinand Tello, gouverneur van Dourlens, door de Spanjaarden gemeenlijk *Hernantello* genoemd, sedert lang eenen aanſlag op Amiens, die hem gelukte door zijne troepen heimelijk, door middel van eenige beladene hooiwagens, binnen te brengen, en alzoo die hoofdstad van Picardye te bemagtigen. Deze verrassing maakte zoo veel geruchts in Frankrijk, en verdroot den koning zoo zeer, dat hij spoedig zijne gansche magt bijeenrok, om het beleg voor die ſtad te ſlaan, en, ofschoon de aartshertog tot haar ontzet optrok,

kon hij den koning niet beletten haar te her-
nemen.

Deze zijn de voornaamste gebeurtenissen, welke men, nevens eenige andere, die even weinig beflisten, in dezen veldtocht vindt, en die zelfs weldra verflaauwden door den schijn van eenen aanstaanden vrede, waarvan veel gesproken werd.

Paus Clemens VIII. hield niet op, de oorlogvoerende partijen tot vrede aan te sporen. Zijne bemiddeling, van tijd tot tijd hernieuwd, vond ligtelijk ingang in Spanje, waar men die aanhoudende, eigene en vreemde, oorlogen zeer moede was. De koning voelde zijn einde naderen; hij had nooit Europa geheel in vrede gezien; hij wenschte zijnen opvolger minder gevaren en ongerustheid, en eene vreedzame regering na te laten; in Spanje vond dus het voorstel tot eene vredehandeling bijval.

Frankrijk leende het oór daartoe om vele redenen. De oorlog uit spijt, welken de koning voorbariglijk en zeer weinig lofwaardiglijk verklaard had, kon niet misfen van hem lastig te vallen, indien dezelve langer duurde; overigens was dezelve niet voorspocdig. De in twee of drie veldtogten in Artois en Picardye geledene verliezen deden zich gevoelen. De koning, ter naauwernood vastheid hebbende op de

puinhoopen der Ligue, had, bij het eindigen der beroerten, niet verkregen dan een rijk, hetwelk even zeer tot zijn verderf gebragt, althans met zware lasten gedrukt was, en wiens redelooze staat der geldmiddelen den algemeenen rampspoed aankondigde. Zijne zegepraal was niet zoo volkomen, dat hij niet nog binnenlandfche vijanden te vreezen had. Hij had daarvan drie jaren geleden eene noodlottige ondervinding gehad, van welke ik verzuimd heb, op haren rijd, tien maanden na zijne intrede te Parijs, te gewagen. Den 27. December 1594 namelijk, keerde de koning tegen den avond in de stad terug, en ontving de pligtplegingen van het hof. Onder het aantal hovelingen was zekere Jean du Châtel geslopen, een kweekeling der Jezuiten, de zoon van een' welgezeten' koopman te Parijs, die onder den schijn van den koning, even als de anderen, te begroeten, hem met een mes eenen fellen steek in de keel wilde toebrengen. Doch terwijl de koning, den heer van Montigni ontvangende, zich te veel bukte, trof hem de moordenaar aan de lip, en wel met zulk eene kracht, dat hij eenen tand uitstiet. De booswicht werd gevat, en herkend voor eenen jongen man van stil levensgedrag, eenvoudig, onnoozel, in de verbeelding van gezigten te hebben, met gekrenkte

herfenen, door dweepzleke beguichelingen, en door de ijveraars verleid. Hij werd op eene wreede wijze ter dood gebragt, en de Jezuiten uit het koningrijk verdreven en gebannen. Dit vreeselijk geval leerde hem, dat het heillooze zaad der Ligue nog werkte, en niet ontworteld was. Hij ondervond meer blijken daarvan gedurende zijne regering, zonder te spreken van de laatste, die hem, vijftien jaren daarna, het leven kostte. Om deze en andere redenen, werd de koning den oorlog moede, en zocht hij slechts daarvan met eere af te komen, waartoe zich eene zeer gunstige gelegenheid aanbood.

Sedert den aanvang van dit jaar, begeerde de koning nieuwe ondersteuning van Engeland en van Holland, te kennen gevende, dat hij, niet in staat zijnde om eenen zoo kostbaren oorlog zonder vermogenden bijstand vol te houden, bij gebreke daarvan genoodzaakt zoude zijn om met den gemeenen vijand in eene schikking te treden. De hertog de Bouillon kwam van zijnentwege in 's Gravenhage, en sloot in de maand Maart een traktaat, door hetwelk de algemeene staten, voor het onderhoud van eenige troepen, den koning vier honderd vijftig duizend guldens des jaars beloofden.

De koningin van Engeland had veel meer

reden om zich te beklagen, en in dezen oorlog niets te winnen dan eenige afleidingen, welke zij zeer duur moest betalen; zij droeg sedert vele jaren al den last van Frankrijk, waar zij de tegenpartij der Ligue, in den ter naauwernood geëindigden burgeroorlog, ondersteund had. Zij droeg sedert nog langer tijd dien van de Vereenigde Provinciën, welker republiek zij van de wieg af aan had opgekweekt. Zij, die tot den vrede arbeidden, bezigden kuipcrijen en alle middelen om Engeland daartoe over te halen of liever te noodzaken. De keizer en eenige Duitfche vorsten bedienden zich van een opgerezen geschil tusfchen de Engelschen en de hanzefteden, hetwelk zoo hoog liep, dat den Engelschen de handel in Duitschland verboden werd.

Sigismond III., koning van Polen, bemoeide er zich ook mede met oogmerk om van zijnen kant eenen algemeenen vrede te bewerken, ten einde de Christenen tegen de Turken, die eene dreigende houding aannamen, te vereenigen. Hij zond te dier tijd eenen afgezant door geheel Europa heen, om aan alle hoven schoone en breedvoelige Latijnsche redevoeringen over dat onderwerp op te snijden.

Deze ambassadeur, gekozen uit de palatijnen en magnaten, kwam met eene Aziatische pracht en eenen grooten stoet in Duitschland, en van daar in Hol-

in het koningschap als een nieuweling was, als eerst kortelings door verkiezing tot de kroon gekomen; dat, wat den heer afgezant betrof, deze sctie boeken gelezen te hebben en een goed *theoreticus* in het openbare regt te zijn, maar dat hem nog de praktijk ontbrak om te weten, hoe dit regt bij de gekroonde hoofden onderling in gebruik was; dat, wat de verbindingsen en vriendschap met het huis van Oostenrijk betrof, deze bekend waren, doch niet als van oudsher; dat de koning zich nog wel konde herinneren, hoe sterk Oostenrijk hem zijne kroon betwist had. De koningin gaf daarop den gezant zijn afscheid, en benoemde gelastigden, om zijne voorschriften te onderzoeken, die van geen gevolg waren.

Ik weet niet of de Poolse ambassadeur zijnen rondgang aan de andere hoven afliep, noch of hij elders op bescheidener wijze te werk ging, hoewel altoos vruchteloos; men vindt daarvan geen gewag meer, en ik heb van dit geval alleen gesproken om te doen zien, dat men van alle kanten de vredeshandeling aanzette en doordreef, en dat dit jaar 1597 minder merkwaardig is door de wapenbedrijven der legers te velde, dan door de onderhandelingen van allerlei aard, die aan den gang gebragt werden.

Het Poolse gezantschap, noch dergelijke,

waren niet hetgeen de Engelschen, noch de Hollanders bekommerde. De koningin had in dit jaar eene sterke vloot in zee gezonden, onder het bevel van den graaf van Essex, om te kruisen op de Spaansche galjoenen, die met rijke lading uit Indie terugkeerden. De Engelschen misten dezelve. De vloot van Indie kwam behouden aan. Zij had, zegt men, zeven millioenen dukaten aan boord.

De koningin nam hare maatregelen; zij deed aan den koning van Frankrijk, de hierboven aangevoerde redenen, antwoorden, hoe Engeland zich te beklagen had over de lasten van den oorlog; dat hetzelfde, indien den koning den vrede wilde, niet onverzetteijk noch onhandelbaar zoude zijn, om dien met gemeen overleg te sluiten, en dat middelerwijl elk hunner, in gevolge de traktaten, de pogingen reeds voortzetten, om den oorlog op eene eervolle wijze te eindigen. Men kwam werkelijk overeen, om daarin niets afzonderlijk te doen.

Aan de Vereenigde Provinciën legde Elizabeth insgelijks hare redenen bloot, en beloofde haar even als te voren te zullen beschermen en bij te staan; maar, naardien de hemel hare ontwerpen met zoo veel voorspoed en eenen zoo rijken koophandel zegende, hetgeen hen in staat stelden, om hare magt te vermeerderen en hare

bondgenooten te ondersteunen, vraagde zij dezelve eene millioen in klinkende munt, op afrekening van de aanmerkelijke sommen, welke zij te haren dienste ter leen had voorgeschooten.

De Hollanders vonden zich daardoor in groote verlegenheid gebragt; zij hadden buitengewone kosten gemaakt, voor eenen roemrijken veldtogt, die niet beantwoordde aan het denkbeeld, hetwelk zij zich daarvan gevormd hadden; zij hadden nieuwe kostbare verbindtenissen met Frankrijk aangegaan. De koningin van Engeland deed hun in ernst eene zeer billijke vordering; zij zagen in, dat hunne vermaardheid hun schadelijk werd, en dat, bij zoo vele pogingen, de eene of andere hunner bondgenooten hun zoude ontglippen, zoo zij die niet door wezenlijke voordeelen en belang weêrhielden. Zij kozen de partij om hunne bondgenooten tevreden te stellen, en bij zoo vele kosten nog die te voegen van twee gezantschappen naar Engeland en Frankrijk, aan welke het gelukte, tijd te winnen.

Tegen het einde van dit jaar, kwam daarbij eene zaak, die, gelijk velen meenden, groote veranderingen in het geheele systhema moest te weeg brengen. Het huwelijk van de Infante Isabella, met de Nederlanden ten bruitschat, was sedert lang door koning Filips II. be-

raamd; men had den aartshertog Ernest daarop hoop gegeven, de Ligucurs daarmede jaren lang om den tuin geleid; men had daarmede in de Nederlanden voor dien tijd eene vertooning gemaakt, en, indien de handeling opregt geweest ware, zouden er tijdsgewrichten en omstandigheden geweest zijn, in welke deze schikking al de provinciën zou hebben kunnen zamenbrengen. Maar het was met dit middel gelegen, even als met vele andere, welke de Spaansche staatkunde opleverde, het kwam te laat.

De koning van Spanje, zich van dag tot dag door den ouderdom en zijne gedurige ongesteldheden zwakker en zwakker gevoelende, wilde werkstelligen, hetgeen hij beloofd had en waarvan zoo veel geruchts was gemaakt; de Infante was steeds zijn geliefkoosd kind, en misschien vreesde hij, dat na zijnen dood de zaak meerdere zwarigheden zoude ontmoeten. De verloving geschiedde op het plegtigst; doch, alvorens tot dezelve over te gaan, deed de koning, reeds den 10. September 1597, zijne rondgaande brieven uitvaardigen, gedagteekend te St. Laurentius van het Escuriaal, en gerigt aan alle raden en hoven van justitie, aan de staten en steden der provinciën, aan de geestelijkheid, en aan allen, aan welke het gebruikelijk was, om in dergelijke gevallen aanschrij-

vingen te doen. Deze koninklijke brieven waren aan den aartshertog gezonden, die er eenen van zijne hand bijvoegde, van den 5. December, die reeds werd rondgezonden. Dezelve dienden ter kennisgeving, dat de koning het oog geslagen had op den aartshertog, om hem de Infante Isabella Clara Eugenia ten huwelijk te geven, met de Nederlanden en Bourgogne, voor hen en hunne nakomelingschap, ten bruidschat. Deze brieven waren in den minzaamsten stijl geschreven, en de daarin gevraagde goedkeuring volgde van alle kanten, gelijk uit de registers blijkt. Sommigen van Brabant voegden er verzoogen bij, over den zwaren rampspoed des lands, en drongen er op aan, om daarin door eenen spoedigen vrede te voorzien.

Den 6. Mei van het volgende jaar 1598, geschiedde te Madrid de plegtigheid der verloving. De koning, uitgeput van ouderdom en zwakheid, beklom op dien dag den troon, en de kroonprins van Spanje, Filips, zijn eenige zoon, en de Infante Isabella verschenen voor hem. De eenige getuigen waren Don Gomez d'Avila, markies van Velada, gouverneur en grootmeester van den prins, Don Christoval de Moura, graaf van Castel-Rodrigo, Don Juan Idiaques, groot kommandeur van Leon, alle drie van den raad van staten, de heer Nicolaas Damant, pre-

sident van den hoogen raad van Spanje, vervolgens kanselier van Brabant, en de secretaris van staat over het Departement der Nederlanden, de la Loo.

De stukken werden opgesteld in het Fransch, hetwelk men Bourgundisch noemde; zij werden gelezen, gezworen, ondertekend en geregeld in hunne tegenwoordigheid. De voornaamste oorkonde, in den vorm van een eeuwig edikt des konings, begint met eene lange voorafpraak, in welke gewaagd wordt van de goedkeuring van den Paus, van de mededeeling aan en toestemming van keizer Rudolf II., de keizerinne-moeder, weduwe van Maximiliaan II., zuster des konings, die in Spanje haar verblijf hield; van de gedane kennisgeving aan de stenden, raden en staten der provinciën van de Nederlanden en Bourgundie, die door hunne antwoorden de vreugde, voldoening en dankbaarheid betuigd hadden, welke zij daarover gevoelden. Daarbij wordt afgebroken, om op te halen van het voordeel van de tegenwoordigheid des soevereins in het midden van zijne onderdanen, en de koning betuigt zijn groot leedwezen over de gewigtige zaken, die hem belet hadden bij hen te wonen; hij vraagt in zeker opzigt daarvoor verschooning, en werpt al den gebeurden rampspoed op deze afwezigheid, en schijnt, in al

zijne bewoordingen en redenen, zijne schenking, uithuwelijking, afstand en overdragt, grootendeels te gronden op het oogmerk om eene dergelijke ongelegenheid voor het vervolg te vermijden. Deze oorkonde is zeer uitgebreid, en bevat vervolgens de voorwaarden in twaalf of dertien artikelen. De voornaamste zijn: de handhaving van den katholieken godsdienst, aandeelbaarheid en eenheid zonder eenige splitting voor de geheele nakomelingschap; het regt van opvolging in beide kunnen; bij gebreke van kinderen, de volstrekte terugkeer tot de monarchie van Spanje, terwijl de langstlevende zonder kinderen, gedurende zijn leven, het bewind zoude behouden. Onder deze duidelijk gestelde voorwaarden, gaf de koning aan de Infante, voor haar en hare erfgenamen, de Nederlanden, het graaffschap Bourgundie, Charolois daaronder begrepen, en deed van het oogenblik af aan afstand van alle titelen, eigendommen en bezit, deze landen betreffende.

De tweede oorkonde is die van den kroonprins Filips, eenigen zoon des konings, die, in de sterkste en fierlijkste bewoordingen, zijne erkenning, toestemming, verklaring en bekrachtiging geeft, met afstand van alle daartegen te opperen tegenspraak.

Deze stukken aldus gelezen, geteckend en ge-

regeld zijnde, stond de prins van Spanje op, kuste de handen van den koning, zijnen vader, en dankte hem voor de gunst, aan zijne zuster bewezen; vervolgens naderde hij haar, en deed haar zijne gelukwensching. De Infante kuste op hare beurt de handen des konings ter dankzegging, en ging vervolgens haren broeder bedanken. Twee dagen daarna werd het huwelijkscontract geteekend, met tuschenkomst van de keizerinne-moeder en van den ambassadeur des keizers. Bij beide gelegenheden hadden er te Madrid groote feesten plaats.

Den 30. Mei zond de Infante, thans souveraine, eene breedvoerige volmagt aan den aarts-hertog. De koning en de prins verzekerden de staten, dat zij hen niet verlaten zouden, indien de oorlog van den vorigen winter mogt voortduren, en eer deze zaak in Spanje tot haar beslag kwam, deed men in de Nederlanden sterke pogingen om tot eenen bijzonderen vrede met Frankrijk te komen, en men slaagde daarin.

De pauselijke legaat was daarin zeer werkzaam; met meerder geslepenheid echter, pater Bonaventura Calatagirone, een Calabriër, generaal der Cordeliers, en vervolgens verheven tot patriarch van Konstantinopel, hij was een man van groote geestvermogens, en een zeer bekwaam onderhandelaar, van wien door de tijdgenooten

niets dan goeds gezegd wordt. Door zijne bemoeijingen en tusfchenkomst, werden de voorloopige bepalingen zoo wel geschikt en geregeld, dat men, in het voorjaar van 1590, onverwachts genoeg het congres van Vervins zag bijeenkomen. Dit is eene kleine stad in Opper-Picardye, destijds in de nabuurschap der beide legers, en weinig anders bekend dan door den vrede, die er toen gesloten werd.

De gezanten van koning Hendrik IV. aldaar, waren Pomponius de Bellièvre, de heer de Grigon en Nicolaas Brulard, heer de Silleri, zijne staatsraden. De aartshertog had insgelijks zijne gevolmagtigden derwaarts gezonden; het waren de president Richardot, Jean Baptista Taxis, en de *audiencier* Louis Verreycken. De pauselijke legaat nam daarbij, gezamenlijk met pater Calatagirone, het middelaarschap waar.

Er werd eenigen tijd geredetwist of elk zijne bondgenooten tot de onderhandeling mede zoude inleiden. Bij den koning van Frankrijk waren destijds de afgevaardigden der Hollanders, of, zoo als men ze noemde, de gezanten der staten-generaal; en men verwachtte die van Engeland, doch dit bleef zoo lang slepende, en er hadden daarbij zoo vele gemaakte vertragingen plaats, dat het den koning verveelde. Men had hem over het gedrag der Engelschen een weinig verdrietelijk gemaakt;

hij was gebelgd geweest, over het nemen van Calais, onder hun oog. Zij hadden eene vloot gereed bij den aanvang der belegering, en zij konden, met eene vaart van zes uren, zich daar tegen verzet hebben. Het was zeker, dat Calais, huns ondanks, hem zoude teruggegeven worden; doch hij vergenoegde zich te hunnen aanzien met hetgeen de welvoegelijkheid vereischte. De overdracht van het gezag des konings van Spanje op den aartshertog, had mede eenige tegenpraak ontmoet, doch hij liet eene andere oorkonde overkomen, met welke men tevreden was. Deze twee punten in orde gebragt zijnde, had het hoofdzakelijke traktaat zulk eenen spoedigen voortgang, dat de vrede den 2. Mei 1598 gesloten en geteekend werd.

De grondslagen waren dezelfde als die van het traktaat van Cateau-Cambrisis van 1559, maar dit was nadeelig voor Frankrijk geweest, en werd rijkelijk vergoed door dat van Vervins, door hetwelk Calais, Ardres, Monthullins, Dourlens, le Catelet en la Chapelle, kortom alle bemagtigde plaatsen, uitgenomen Kamerijk, werden teruggegeven, tot op Blavet in Bretagne, hetwelk de Spanjaarden gedurende den oorlog verrast hadden.

De allerchristelijkste koning gaf het graaffschap van Charolois terug, als een deel uitmakende van de schenking en den afstand van den Katho-

lijken koning aan de Infante en den aartshertog; en gevolgelyk was daardoor deze handeling door Frankrijk erkend, goedgekeurd, en gewaarborgd. De hertog van Savoye was daarin met name begrepen, en zijn geschil met den allerchristelyksten koning, over het markiesaat van Saluces ter beslissing van den Paus gelaten; de andere bondgenooten waren er niet in genoemd; alle mogendheden waren daartoe uitgenoodigd, en de vrede makende koningen konden binnen zes maanden diegenen benoemen, welke zij daaronder wilden begrepen hebben, mits deze hunne toetreding in den behoorlijken vorm verklaarden.

Zie daar het hoofdzakelijke van den te Vervins gesloten vrede. Hij veroorzaakte eene algemeene vreugde in Frankrijk. Men verblijdde zich ook grootelyks daarover in de Nederlanden, omdat men daar den vrede, tot welken prijs ook, wenschte. Doch overal elders vond men veel daarop te zeggen.

Het was ligt te bemerken, dat koning Hendrik IV., met een zoo beslist voordeel van dien lastigen oorlog kunnende afkomen, bereid zoude zijn om de vredeshandeling te bespoedigen. De aartshertog maakte er nog meerder haast mede. Hij ontving van dag tot dag berigten van den zieltogenden toestand des konings van Spanje. Het was volstrekt zijn belang, en hij was

ongeduldig, om zijn huwelijk te voltrekken, en in het bezit te treden van zijne huwelijksvoorwaarden en van die groote schenking, eer de koning mogt komen te overlijden. Ook liep het gerucht, dat, toen hij zich meester had gemaakt van de onderhandeling, zijne gevolmagtigden bevel kregen, om over de voornaamste teruggaven niet te kibbelen, vooral, zeide men, omdat de nieuwelings bemagtigde plaatsen niet begrepen waren in de betreffende schenking.

Te Rome, gelijk uit de brieven van den kardinaal d'Ossat blijkt, waren de Spanjaarden daarover even weinig als elders vergenoegd. Het blijkt, dat de Engelschen en Hollanders niet beter tevreden waren. Onder de vele gesprekken daarover, zeide men, dat de vrede van Vervins het werk was van drie Cordeliers: de nuntius van den Paus was François Gonzaga, bisschop van Mantua, voorheen generaal van de orde van St. Franciscus, Bonaventura Calatagirone, de Calabriër of Sicilier, van wien reeds gesproken is, en Fray Francisco de Sousa, een Portugees, secretaris en opvolger in het generaalschap van den tweeden, insgelijks een vermaard onderhandelaar; dus waren het niet slechts drie Cordeliers, maar drie generaals van die orde.

De aartsbisschop Albert, gerustgesteld door den thans gesloten vrede, maakte zijne schik-

kingen voor de regering *ad interim*, en voor zijne reis naar Spanje, met denzelfden haast, zonder tijd te verliezen. Hij begaf zich naar Hal, bij wijze van bedevaart, deed daar zijne aandacht, en legde er zijnen kardinaalshoed af, dien hij aan onze lieve vrouwe van de plaats offerde. Hij deed afstand van zijn aartsbisdom van Toledo, ten voordeele van don Garzia de Loyaza, onder voorbehouding van eene aanmerkelijke jaarwedde op dit rijke prelaatschap, uit kracht van eene pauselijke bul en de toestemming des konings.

Den 22. Augustus, kreeg hij eene soort van inhuldiging te Brusfel, ten gevolge der volmagt van de Infante, de nieuwe souveraine. Hij benoemde de heeren en dames tot de waardigheden van het huis en het hof van hunne hoogheden, van welke velen naar Spanje vertrokken, den weg nemende over Frankrijk, waar zij, thans in den tijd van vrede, met vele eerbewijzen en beleefdheidsbetoon, onthaald werden. De aartshertog zelf vertrok omtrent half September 1598, vergezeld van den prins van Oranje, de graven Barlaimont, Egmond en Solre, afgevaardigd van wege de provinciën, en eenen grooten stoet van de grooten des lands, die met veel pracht reisden.

Hij nam zijnen weg over Duitschland; het

plan der reis was, zich naar Praag te begeven, waar zijne hoogheid den keizer, zijnen broeder zoude begroeten; van daar naar Gratz, om er de prinses Margaretha, die voor den kroonprins van Spanje ten huwelijk bestemd was, met de aartshertogin, hare moeder, te ontmoeten, en haar beiden vervolgens over Italië naar Spanje te geleiden.

Het verhaal van deze reis, de inzegening van het dubbele huwelijk door Paus Clemens VIII., te Ferrare, de ontvangst in Spanje en de terugkomst van hunne hoogheden in de Nederlanden; vereischen een meer omstandig verslag. Ik spaar dit, om in eens af te doen, tot het volgende hoofdstuk, als de inleiding tot de instelling van een nieuw bewind, gelijk dit daarmede in de Nederlanden plaats greep.

Eene andere gebeurtenis verdient ondertuschen wel onze opmerking, als zeer belangrijk voor het behandelde onderwerp, en in de tijdsorde van het verhaal voorafgaande; deze was de dood van den katholieken koning Filips II. De aartshertog had zijne redenen om den vrede met Frankrijk te bespoedigen, en niet minder zijn vertrek en het voltrekken van zijn huwelijk, met de gevolgen, die dit voor hem moest hebben. Hetgeen hij gevreesd of voorzien had, gebeurde.

De aartshertog was niet verre in Duitschland gekomen, toen hij den dood des konings vernam.

Hij aarzelde, en deze tijding, van dag tot dag verwacht, kon hem wel niet verrasfen, doch verontrustte hem grootelijks. Hij wist, dat de nieuwe koning, opvolger van Filips II., nog jong was, dat hij eenen verklaarden gunsteling had, en dat men hem in vroeger tijd achterdocht tegen hem had willen inboezemen. Hij wist daarenboven, dat de meeste der grooten en ministers het voornemen des konings ter gunste der Infante hadden vertraagd en tegengewerkt. De graaf de Fuentes had dit, tijdens de aartshertog in Vlaanderen was gekomen, niet kunnen ontveinzen. Opgeblazen, even als alle Spanjaarden, over de grootheid van hunne monarchie, hadden zij van alle splitting derzelve eenen sterken afkeer, en werkten zij die tegen met alles, wat in hun vermogen was. Dit was mischien de reden waarom die graaf, na eenen zoo voorspoedigen veldtogt gemaakt te hebben, voor het openen van den volgenden, naar het Milanefche gezonden werd. Nog heeft men beweerd, dat keizer Rudolf II., bcrouw hebbende van niet zelf, gelijk hem daartoe het aanbod gedaan was, de Infante gehuwd te hebben, deze verheffing van zijnen broeder met geene goede oogen aanzag. Hoe het zij, al deze vrees en deze twijfe-

lingen, misschien meer in onderstellingen dan in wezenlijkheid bestaande, verdwenen weldra in rook. De koning Filips III., en zijn minister, de hertog van Lerma, gaven hunne verklaring, dat zij al de verbindtenissen van wijlen den koning, te dezen aanzien, in al derzelver uitgestrektheid, wilden handhaven. De aartshertog ontving, op den weg, daarvan de stelligste verzekeringen, en vervolgde gerustelijk zijne reis.

Filips II. overleed te St. Laurentius van het Escuriaal, op eenen Zondag te zes ure des ochtends, den 13. September 1598; hij was geboren te Valladolid, den 21. Mei 1527; gevolgelijk was hij, bij zijnen dood, een en zeventig jaren en vier maanden min acht dagen oud, waarvan hij, sedert den afstand van keizer Karel V., zijnen vader, drie en veertig geregeerd had.

Hij was vier malen gehuwd geweest, gelijk de lezer op verschillende plaatsen van dit werk, hier en daar, waar gelegenheid was om daarvan te spreken, heeft kunnen zien. Maar het is hier de plaats, om de lijst van zijne huwelijken met meerder nauwkeurigheid en geregeld op te geven.

1.) Zijne eerste gemalin was Maria, Infante van Portugal, dochter van Jan III. en van Catharina, de vierde zuster van Karel V. Hij trouwde haar te Salamanca den 15. November 1543, en

in het volgende jaar overleed zij in het kraambed, tot erfgenaam der kroonen van Spanje den ongelukkigen don Carlos nalatende, van wien en van wiens droevig einde hier boven genoegzaam gesproken is.

2.) Maria, koningin van Engeland, was de tweede, eene dochter van Hendrik VIII. en van Catharina van Arragon, jongere zuster van Juanna la Loca, erfgename van Spanje, moeder van karel V. Maria was noch jong, noch schoon, het huwelijk werd gevierd te Winchester, den 25. Julij 1554, uit kracht van den afstand, welken de keizer gedaan had, ter gunste van dit huwelijk. Een der wapenherauten riep, na de mis, de jonggetrouwden, in het Latijn, uit tot koningen van Engeland, Frankrijk, Napels, Jeruzalem en Ierland, prinsen van Spanje en hertogen van Milaan. De koningin Maria stierf aan de waterzucht, in 1558, zonder kinderen.

3.) De derde gemalin van koning Filips II. Elizabeth van Frankrijk, de dochter van koning Hendrik II. en de zeer beruchte Catharina de Medicis, het huwelijk werd bepaald door den vrede van Cateau-Cambrésis, in 1559, en daarom noemden de Spanjaarden haar Elizabeth de la Paz. Zij overleed den 3. October 1568. Wij hebben hier boven gewaagd van de omstandigheden van haren dood, en van hetgeen

de geruchten over geheel Europa daarvan vermeldden. Zij liet slechts twee prinsessen na, de Infante Isabella Clara Eugenia, geboren den 18. Augustus 1566, die reeds meermalen in dit werk is voorgekomen, en veel malen voorkomen zal, en de Infante Catharina Michella, geboren in 1567, gehuwd te Saragosfa, in 1585, met Karel Emmanuel, hertog van Savoye, die den 7. November 1597 te Turin overleed, negen kinderen nalatende. Het is uit dit huwelijk, dat de aanspraken gesproten zijn, welke men in de volgende eeuwen, in sommige trakaten over de Spaansche troonopvolging, van wege het koninklijke huis van Savoye heeft zien maken.

4.) De vierde, eindelijk, was de aartshertogin Anna, oudste dochter van keizer Maximiliaan II.; de koning van Spanje was haar neef en zijn oom door Maria van Spanje, de keizerin zijne zuster; hij huwde haar in 1570. Zij schonk hem vier zonen, don Ferdinand, don Carlos Lorenzo en don Diego, achtereenvolgend in hunne jeugd gestorven, en don Filips, zijn opvolger.

De koningin Anna stierf te Badajoz in Estramadura, den 26. October 1580, aan eene aanstekende catarrhe, die toen heerschte, en door welke de koning zoo hevig aangetast was ge-

worden, dat de geneesheeren hem hadden opgegeven.

Filips, weduwnaar voor de vierde maal, wilde nog eene schoonzuster tot zijne vijfde vrouw nemen; deze was Elizabeth, zuster van Anna, koningin weduwe van Frankrijk, die, na den dood van Karel IX., haar verblijf te Weenen was gaan nemen; doch deze deugdzame vorstin, van welke wij bij gelegenheid der Fransche beroerten een enkel woord gezegd hebben, endie om haar verstand en hare verdiensten de verering van de Fransche schrijvers en van alle tijdgenooten heeft weggedragen, weerstond met standvastigheid den aandrang van de keizerin hare moeder, die dit huwelijk voorstelde. Men wil, dat een ondernemende monnik haar, met godgeleerde twistredenen, zoo lastig viel, om haar tot dit huwelijk, hetwelk zij voor bloedschendig hield, te overreden, dat zij, na herhaalde malen daarmede gedreigd te hebben, genoodzaakt was hem met slagen ten huize uit te doen jagen. Zij begaf zich in een klooster te Weenen, waar zij het overige harer dagen in heiligheid sleet, en den 22. Januarij 1592 overleed. Men heeft gezegd, dat zij gedenkschriften geschreven heeft in den vorm van een dagverhaal, van haar huwelijk af tot op den dood van Karel IX., haren gemaal, en dat het jammer is,

dat deze arbeid in handen gevallen is van hen, die belang hadden om dezelve te verduisteren.

Koning Filips II., door deze laatste teleurstelling mischien afgeschrikt, deed geene verdere aanzoeken, zoo het schijnt. Zoo zag hij zich, bij zijn overlijden, enkel overleven door de Infante Isabella van zijn derde huwelijk, en eenen enkelen prins van het vierde, van zulk een teeder en zwak gestel, dat men hem niet toeschreef den mannelijken ouderdom te zullen bereiken. Het was deze Filips of *Filippe III.* gelijk de Spanjaarden altoos schrijven, die hem in zijne uitgebreide staten opvolgde, en wiens gezondheid van dag tot dag sterker werd.

De koning zelf was van geen sterk gestel; hij was klein en teeder van gestalte; hij leefde regelmatig, mischien wel plegtigheidshalve; want zijne geheele levenswijze, zijne vermaken zelfs, alles was met passen en winkelhaak afgemeten; hij was aan bezwijmingen onderhevig, welke men lang voor toevallen van de vallende ziekte hield. Amelot de la Housfaye, geeft daar eene andere reden voor, en zegt stellig, dat het een satyriasmus of priapismus was, hetwelk al zijne krachten uitgeputte, en hem gevolgelijk dikwijls in zwijm deed vallen. Twee jaren voor zijnen dood namen zijne kwalen en zijne zwakheid toe; eene langzame koorts ondermijnde hem.

In de maand Julij 1598 wilde hij, tegen den raad zijner gencesheeren, zich naar het Escorial begeben; hij kon geenerlei soort van rijtuig verdragen; mannen droegen hem bij afwisseling op eene draagbaar over dezen afstand van zes of zeven groote mijlen; hij was er niet lang zonder zijne kwalen te zien verergeren, en hij gevoelde zijnen dood aankomen met dezelfde kalmte, met welke hij al de gebeurtenissen zijns levens ondergaan had. Destijds werd in de wereld verspreid, dat hij stinkende zweeren aan de borst en aan het heupbeen had, die met alle moeite niet schoon te houden waren, met een woord de luisziekte. Dit vertelsel heeft zich zoodanigerwijze staande gehouden, dat het nog tegenwoordig in zwang is, en met voorbedacht schijnt verzonnen te zijn, om daarop ont-eerende vergelijkingen te gronden met eenen vloekwaardigen koning in de Heilige Schrift, of dergelijke voorbeelden. De Spaansche schrijvers van zijnen tijd, de heer kanselier de Chiverni en de andere goede Fransche schrijvers mede van de tijdgenooten, spreken niet van zoodanig een stinkend bederf, hetwelk overigens geene waarschijnlijkheid heeft bij een zoo uitgemergd ligchaam; maar zij stemmen overeen omtrent de buitengemeene zwakheid, in welke hij zich bevond, derwijze dat hij, in lakens gewikkeld,

door vier man naauwelijks in zijn bed konde verlegd worden.

Onder zoo veel lijden, had die vorst zijnen geest en zijn groot hart altoos gezond en vrij. Hij had meer met zijne eigene hand geschreven dan al de koningen van zijnen tijd te zamen; er ging bijna geen dag voorbij, zonderdat hij aan zijne aantekeningen, gedenkschriften en *agenda* schreef; van deze schriften had hij eenige, op welke hij meer prijs stelde dan op zijne schatten. Zeker leverde hem zijne groote ondervinding, gedurende eene lange regering, zoo vruchtbaar aan gebeurtenissen, voortreffelijke bouwstoffen voor de regeerkunst, welke hij voor zijnen zoon bestemde. De papieren, welke hij het meest achtte, en tot welke niemand toegang had, werden in een koffertje bewaard, van hetwelk hij den sleutel sedert zijne ziekte alleen aan don Christoval de Moura, zijnen innigen en laatsten vertrouweling, toevertrouwde. In den smartelijken toestand, in welken zich de koning bevond, deed hij deze papieren in zijne tegenwoordigheid door don Christoval uithalen; hij deed er bijvoegen en afnemen, en beval hem ten laatste den sleutel aan den prins te overhandigen. Gedurende zijne ziekte gaf hij hem onderrigtingen voor dien vorst in de pen, en gaf er hem zelfs bij monde; hij

raad daarbij, zegt men, in de geringste bijzonderheden, en betuigde berouw te hebben over de zaak van Antonio Perez. Deze zaak van welke velen gewagen, is naar mijne gedachten niet klaar. Perez was secretaris des konings geweest, niet alleen van staat, maar ook van zijnen minnehandel met de prinses van Evoli; hij had de geheimen van den staat verraden, en van de andere misbruik gemaakt; hij viel in ongenade, verliet zijnen post, en vlugtte naar Frankrijk, waar hij met weldaden overladen werd. Hij was een groot vernuft en een zeer geleerd man, doch het schijnt uit zijne schriften, dat hij even heerschzuchtig was als zijn meester. Hij overleed te Parijs in 1611; men ziet zijn graffchrift bij de Celestynen in die stad. Zijne vrouw en zeven kinderen werden te Madrid gevangen gezet, en het is zijne familie, welke Perez bedoelt, wanneer hij van *Una junta d'afligidos* spreekt. De koning zoude, uit aamerking van den bedroefden staat dier familie, zijnen zoon gelast hebben, dezelve in vrijheid te stellen, den vader terug te roepen, en hem eene ruime jaarwedde te geven, op voorwaarden, dat hij in eene bestemde plaats in Italië zoude wonen, zonder immer den voet in Spanje of in de Nederlanden te zetten. Het moet zijn, dat Antonio Perez geen vertrouwen

gelteld hebbe in deze aanbiedingen, naardien hij dertien jaren daarna te Parijs is overleden.

Vele schrijvers, die van de ziekte en den dood des konings gewagen, maken veel ophef van de lesfen en onderrigtingen van dien vorst aan zijnen zoon, en geven uittreksels daarvan. Ik twijfel zeer of de pit van de geheimen, op welke de koning zoo naauwgezet was, te hunner kennis gekomen zij. Deze voorschriften en waarschuwingen gelijken naar schoone redevoceringen, met gemak opgesteld, *pro re nata*, en tot sieraad van het regt.

Eindelijk nam de koning afscheid van zijne familie, zeide hun zijnen laatsten wil, en gaf hun zijnen zegen met eene verbazende sterkte van geest. Hij hield tot den vorst, die zijn opvolger moest worden, eene zeer treffende redevoering over den droevigen staat, tot welken de menschelijkheid hem, even als den geringsten zijner onderdanen, had doen vervallen; hij zeide iets dergelijks aan de Infante, en beval hun den godsdienst en de volken aan, die hun onderhoorig zouden zijn. Vervolgens arbeidde hij nog met het hoofd om zijne begrafenis te regelen, zijne lijkdiensten, het onderhoud van zijne familie, den rouw van zijn hof, tot de geringste kleinigheden. Hij gaf

vervolgens blijken van de innigste godsdienst-aandacht in handen van de geestelijken, die hem aan zijn sterfbed bijstonden. Eindelijk beval hij, dat zijn dood dadelijk na zijn overlijden zoude bekend gemaakt worden. Hij ontsiep, gelijk ik gezegd heb, den 13. September 1598.

De Beroerten der Nederlanden, welke dit werk ten titel en ten onderwerp hebben, ontstonden onder deze regering. De koning, wiens levenseinde wij gezien hebben, zag het besluit van dien burgeroorlog, welken zijne gestrengheid en zijne dwingelandij verwekt hadden; het was noodig het verhaal voor te bereiden door eene schets van de persoonlijke hoedanigheden en het karakter van dien monarch.

Ik heb getracht dit te doen bij den aanvang zijner regering, voor zoo verre de lezing, de nasporing en het onderzoek daarover mij heeft toegeefchen eene redelijker en ware uitkomst op te leveren tusfchen de overdrevene en buitensporige lofspraken van grootsprekers en huurlingen aan den eenen kant, en die gedrochtelijk verwarde aantijgingen van den haat en nijd van den anderen kant. Ik heb reden om mij te houden aan hetgeen ik er van gezegd heb, en vooral aan hetgeen vóór mij gezegd en door

mij herhaald is, dat hij een groot monarch was, die voor de Spanjaarden, gelijk de Spanjaarden voor hem, geboren scheen.

Eenige aanmerkingen en algemeene beschouwingen, betreffende zijne regering, zijne staatkunde, en den toestand van zijne monarchie, mogen hier hunne plaats vinden als zoo vele beweegredenen, niet alleen van hetgeen voor aller oog blijkbaar was, maar ook van de tweede en verder verwijderde oorzaken, die er toe bijdroegen.

Filips II. was zeker de magtigste der monarchen van zijnen tijd geweest. Hij was dit reeds bij zijne geboorte, als eenige zoon van Karel V.; zoo vele kroonen en staten, welke eeuwen gekost had bijeen te brengen onder eenen scepter, wachtten hem, en hij bezat die vroeger dan dezelve hem toekwamen, door den afstand zijns vaders. De rijke erfenissen van Castilië, Arragon en Bourgondië, waren, wel is waar, van zijnen vader op hem overgegaan; maar die keizer had dezelve vergroot, uitgebreid, en verdedigd door zijne oorlogen en de werkzaamheid van zijn geheele leven, en hij liet ze hem, innerlijk bevestigd, na. Van Indië, die onmetelijke landstreek, welke men de nieuwe wereld noemt, had Karel V., gelijk reeds gezegd is, slechts den voormaak gehad.

Het was ten voordeele van Filips II., dat derzelve onderwerping verzekerd werd, de landbouw gevestigd en de mijnen bearbeid, die aan deze regering schatten opleverden, welke geen koning vóór hem bezeten had.

Niettegenstaande de uitgestrektheid van deze heerschappij, blijkt het uit de geschiedenis, dat de bedoelingen van Filips nog uitgestrekter waren. Men vindt somwijlen in de gedenkschriften van dien tijd ontwerpen van eene algemeene heerschappij, de geliefkoosde hersenschim, welke men aan vele veroveraars heeft willen toeschrijven, bij welke mischien het denkbeeld zelf, noch de krachten, noch de gelegenheden in eenige vergelijking kwamen met die, welke Filips II. deed blijken.

De lezer heeft kunnen opmerken, dat die vorst, na de afschaffing van de republiek van Florence, ofschoon nog jong zijnde, geen genoegen nam in de vestiging, welke zijn vader daarvan deed ten voordeele van het huis van Medicis. Hij was koning van Napels en hertog van Milaan, door schenking van den keizer, en het speet hem, dat de staat van Florence hem niet was voorbehouden, om daarvan een punt van gemenschap voor zijne staten van Italië te maken. Dit was waarschijnlijk de reden, waarom hij zoo hardnekkig het land van

Sienna en dien zoom vasthield, die *lo stato di presidio* genoemd wordt. Even zoo, waarom hij Piacenza en het kasteel aldaar zoo lang hield, en zoo veel zwaarigheid maakte om het aan den hertog van Parma terug te geven.

Wat het Duitsche rijk betreft, zoo schijnt het buiten twijfel, dat hij daarnaar haakte; hij beklagde zich over den haast, welchen keizer Karel V. gemaakt had om Ferdinand, zijnen broeder, zoo spoedig tot Roomsch koning te doen verkiezen, en de zaak gedaan zijnde, liet hij niet na, middelen en uitwegen daartegen te zoeken. Volgens de geruchten van dien tijd, werkte hij er op, en wenschte hij, dat Karel V. met Ferdinand een gemeenschappelijk rijksbestuur had aangevangen, om zamen te regeren naar het voorbeeld van Marcus Aurelius, Lucius Verus en andere broeders, welke men in de Romeinsche wetten *divi fratres* genoemd vindt, en in dit geval zoude Filips Roomsch koning geworden zijn, om te eeniger tijd beiden op te volgen. Dit wel overlegde plan vond eenigen ingang bij Karel en Ferdinand, en moest op het tapijt gebragt worden op den rijksdag van Augsburg, in 1551; maar Maximiliaan, de zoon van Ferdinand, hetzelfde ontdekt hebbende, deed het mislukken.

Zijn in 1554 met Maria, koningin van En-

geland, gesloten huwelijk, had alleen ten oogmerk, om in dit koningrijk voet te krijgen, en het onder zijne heerschappij te brengen. Men heeft geschreven, dat deze koningin, zich zonder kinderen bevindende, op aandrang van haren gemaal, eene schenking gedaan had van haar koningrijk aan Don Carlos, des konings zoon van deszelfs eerste bed. Deze trek der geschiedenis steunt op geen genoegzaam gezag, en de zaak zoude ook groote zwarigheden ontmoet hebben; maar de koning nam andere maatregelen. Tot dat einde zocht hij Elizabeth, de zuster van Maria, die haar op den troon opgevolgd was, ten huwelijk te bekomen; zij hield zich alsof zij zich in het net liet krijgen, en beuzelde met hem eenen geruimen tijd; maar zijn oogmerk doorgrond hebbende, en zich in staat bevindende om hem niet langer te behoeven te ontzien, brak zij de onderhandeling af, en verklaarde ronduit aan den hertog van Faria, zijnen ambassadeur te Londen, dat zij er eene gewetenszaak van maakte om den echtgenoot van hare zuster te huwen; sedert dwarsboomde zij zijne oogmerken in het geheim en met openbaren oorlog, zoo lang zij leefde.

De koning van Spanje veranderde daarom niet van doelwit, en dacht tevens, terwijl hij

zich wreekte, het koningrijk gewapenderhand te overwinnen door de ontzaggelijke wapening van zijne onoverwinnelijke vloot, die hem zoo veel gelds kostte en eenen zoo slechten afloop had. Men gaf in Spanje de schuld aan de winden en den storm. De koning had zich op die wijze daarover uitgelaten; dit was genoeg, om dit in zwang te brengen, en nog heden ten dage zullen de Spanjaarden zeggen, dat hunne vloot bij die gelegenheid door den storm verstrooid was. Wij hebben er op zijne plaats genoeg van gezegd, om te doen blijken, dat zij inderdaad, bij hare terugkomst door de noordelijke en onbekende zeeën, groote verliezen leed door tegenwinden en onervarenheid; maar dat ook reeds in het kanaal de nederlaag volkomen was, en dat zij dien onbekenden weg alleen infloeg uit noodzakelijkheid en om te vlugten.

Filips was gelukkiger in de verovering van Portugal, waarop hij een regt van opvolging had; hij vermeesterde, zonder slag of stoot, in eene maand tijds, dit schoone koningrijk met hetgeen hem nog in de beide Indiën ontbrak.

Ten aanzien der Fransche monarchie, deed hij de uiterste pogingen, verspilte onnoemelijke schatten, en bediende zich van de ingewikkeldste kuiperijen om die aan zijn huis te trekken. Ik

vrees eene te groote uitweiding te hebben gemaakt en mij te ver van mijn hoofdonderwerp te hebben verwijderd door het verhaal der beroerten van dat rijk, van de heimelijke en openbare oorlogen, en de woelingen en verwoedheden der Ligue. Men ziet daarin hoe weinig er aan haperde of hij ware in dit groote ontwerp geslaagd, dat eindelijk, even als al de andere, mislukte.

Bij al deze voornamen ondernemingen van den koning van Spanje, moet men in aanmerking nemen, dat hij er den wil toe had, dat het hem niet aan magt ontbrak, en dat hij deze in het werk stelde. Voorondersteld voor een oogenblik, dat hij in zijne groote ontwerpen achtervolgens, en naar gelang zij zich voordeden, op het Rijk, op Frankrijk en op Engeland, even als op Portugal geslaagd was, en deze koninkrijken met zijne eigene monarchie en bezittingen, met de schatten van Amerika te zijner beschikking, vereenigd waren geworden, zoo zoude de algemeene wereldheerschappij voor hem geene hersenschim meer geweest zijn; de eene verovering zoude de andere hebben geholpen, de vrijheid van Europa was in een dringend gevaar, en in hetgeen daarvan overbleef, was de kracht niet om het evenwigt te herstellen.

Men moet gelooven, dat dit zijne gedachten, waren; te weinig spraakzaam om te pralen, gedoogde hij evenwel, dat men hem dezen wie-rook toezwaaide, en hij was daar niet ongevoclig voor. Eene menigte vleijers, redenaars en dichters bezongen hem het rijk der wereld, en vergenoegden zich niet het hem te beloven, gelijk zij gewoonlijk den vorsten gereedelijk doen; maar hielden staande, dat hij het bezat.

Bij zijne intrede te Lisfabon, kwam hij door eenen zegeboog, op welken een Latijnsch opschrift, hem in schoone verzen toesprak. De vier laatste regels waren de volgende:

*Dissona conveniunt, aeterno foedere in unum
Aspicis eos occiduosque globos,
Armipotens! Mundi fuerant tibi debita Regna
Nunc capis invicta, nunc regis illa manu.*

De beeldspraken, zinnebeelden en zinspelingen tot zijne eer, waren eene bestendige oefening voor de vernuften zijner eeuw, en strekten zijner regering tot sieraad. Zijne gewone zinspreuk, welke men nog op zijne wapens in de Nederlanden en in Italië ziet, is te eenemaal persoonlijk: *Nec spe, nec metu*. Dezelve schijnt van zijne eigene vinding, en is niet onbescheiden. Maar men vindt er duizend andere aan hem opgedragen; wat ziet men niet in rijm en on-

rijm over die eeuwige zon, die de staten van zijne heerschappij verlicht, zonder daarin onder te gaan. Iemand paste eene andere zinspreuk op hem toe: *Non unus sufficit orbis*, welke men hier en daar gebezigd vindt, zonder dat men in acht nam, dat dit halve vers van den hekeldichter Juvenalis eene sterke gisping was over de eerezucht van Alexander en zijnen dood te Babylon. Een breedsprakig oud wijsgeer leerde de veelheid der werelden; Alexander klaagde, dat hij nog over geene enkele meester was. Juvenalis zegt:

*Pelae juveni non unus sufficit orbis.
Æstuat infelix angusto limite mundi,
Sed cum a sigulis munitam ni traveris urbem,
Sarcophago contentus erit.*

Doch uit al die overdrevene loftuitingen en zoo vele andere, blijkt het, dat deze groote koning, op het toppunt van zijne glorie, grootelijks door de lofredenaars geveleid werd, en dat hij de vleijers niet haatte.

Zijne door zoo vele stemmen en zoo vele pennen opgevijzelde magt, hield de gansche wereld in ontzag. Men vreesde haar, en achtte haar onwankelbaar. Het is tijd om de tegenzijde van den penning te beschouwen.

De zeventien of achttien provinciën der Ne-

derlanden maakten eenen der staten uit van de groote erfenis, welke Karel V. hem naliet, na die bevestigd en volmaakt te hebben. Deze staat was misfchien niet de grootste, maar het schoonste pronkjuweel van zijne kroon. Philips II. had daar zulke gunstige gedachten niet van. Hij hield er lang genoeg zijn verblijf, om denzelven wel te kennen; hij had daarvan een ander middelpunt, of om zoo te spreken eene wapenplaats van willen maken, van waar in tijd en wijle al zijne ondernemingen op Duitschland, Frankrijk, Engeland en het Noorden zouden zijn uitgegaan.

De staatsinrigting van het land en de zeden der inwoners waren niet passende voor zulke groote plannen. De oude afkeerighcid van de beide natiën, de jaloerschheid der Spanjaarden, en de vereeuwigde wrok van beide rijken, waarvan hierboven zoo veel gesproken is, werden weder wakker. De koning, geheel en al een Spanjaard, en meer nog uit neiging dan van geboorte, koos de gevaarlijkste partij, en hield zich aan geweldige middelen. Hij wilde de volken minder welgesteld en meer dienstbaar hebben, en besloot dezelve te vernederen of te verderven.

Meer dan één schrijver heeft gezegd, dat deze vorst te vroeg regeerde. Bezwijmeld door zijne

eigene grootheid, kwam het hem niet in de gedachten, dat hij daarin wederstand kon ontmoeten, en al wat daar naar zweemde scheen hem oproerig en misdadig te zijn; het is hier geene zaak, te herhalen al wat gezegd is van den oorsprong en de oorzaken van de beroerten en van den zoo beruchten burgeroorlog; ik geloof, dat men, met het wezenlijke bij deszelfs eerste ontstaan te vereenvoudigen, twee bronnen voor deze groote overstrooming zal vinden, aan welke men al de andere kan toeschrijven.

In het midden der vergaderde staten van al de provinciën te Gend, in 1559, voor zijn vertrek naar Spanje, vroeg men hem in zijn aangezicht om de verwijdering der vreemde troepen. De belofte, door hem gedaan, van hen binnen vier maanden tot zich te trekken, niet vervuld zijnde, verbande men ze naar Zeeland, en eindelijk dreef men ze het land uit.

Dit onherrocpelijk punt, hetwelk zijne plannen vrijdelde, scheen hem zoo zeer den zweem van eene zamenzwering te hebben en fnuikende voor zijn gezag, dat hij het nooit vergat. Van daar kwam al de haat van den koning en van zijne natie, die op dit stuk sedert lang, even als hij, gezind was.

Het voornaamste punt van de andere zijde,

onder zoo vele hatelijke nieuwigheden, welke de koning ten ontijde wilde invoeren, was de Inquisitie. Godsdienst en vrijheid zijn door alle tijden heen de beweegoorzaak en het voorwendsel van al de opstanden der wereld geweest. De rampspoeden van den tijd, en de ketterijen hadden een gedeelte der natie verdorven; maar noch dit gedeelte, noch de gaaf geblevene Katholijken keurden immer zulke geweldige maatregelen goed, die tegen de gezonde rede en alle gezindheden aandruischten. Beide deze bronnen deden de oude ergernissen weder opkomen, en bragten geheel Europo in rep en roer. Niet alleen kan men daarin de aanleiding vinden van den burgeroorlog der Nederlanden met al deszelfs gruwelen, heiligschennis, wreedheden en rampspoeden, maar ook van de vreemde oorlogen, die als bijkomende toevalligheden in den algemeenen warreltijd ontstonden, waarvan de Spaansche monarchie zoo veel leeds had te verduren.

Het eerste vonkje van dit verflindende vuur, hetwelk Spanje gedurende drie vierde van eene eeuw moest verteren, was van zeer weinig aanbelang. Na den inval en de vervolging van den hertog van Alva, was alles verloren, verwoest, of in verdrukking. Wanhoop alleen verschaft bij toeval eene plaats, waar men voct

konde vatten, wij hebben gezien welke plaats die was, en welke de lieden waren, die den eersten stoot gaven, door welken de magtige heerschappij van den grootsten koning van dien tijd geschokt werd.

Eene handvol vlugtelingen, landloopers, zee-schuimers, kortom *watergeuzen*, verrasten eene vesting, gelijk den Briel, en vestigden zich in een zeer klein, ellendig en bijkans onbewoond en onbekend eiland. Zie daar het tijdstip van eene omwenteling, die in alle eeuwen bewondering zal verwekken, en bovennatuurlijk en het menschelijke verstand te bovengaande zal toeschijnen, als een werk der Voorzienigheid: *quæ infirme mundi erigit, ut fortia quæque confundat.*

De beroerten, van welke wij spreken, ontstonden in de eerste jaren van de regering van Filips II.; zijne regering was langdurig, en mischien alleen uit dien hoofde, ongelukkig en onstuimig. Hij leefde niet lang genoeg om er het einde van te zien; maar genoeg om zijne krachten te zien te niet gaan, en zijne schatten in hunne handen te zien wegsmelten. Hij stierf in de onzekerheid en in de twijfeling over de uitkomst, welke deze uitbarsting te eeniger tijd zoude hebben.

Zijn karakter is gekenmerkt in de volgorde

van de Spaansche koningen. De Spanjaarden hebben hem den bijnaam gegeven van *Felipe el prudente*. De kanselier van Chiverni zegt, dat hij den uitslag der zaken met eene verwonderlijke wijsheid voorzag. Andere tijdgenooten hebben hem op dezelfde wijze over dat stuk geprezen.

Men moet gelooven, dat hij niet voorzag, dat de rampen van zijne regering niet zouden ophouden door eenen wapenstilstand, en veertig jaren later, door eenen even zeer vernederenden vrede; dat het afnemen van zijne magt voor zijne monarchie een lang verval tot in het vierde geslacht ten gevolge zoude hebben. Kon hij voorzien, dat, in minder dan eene eeuw, zijn wankelende troon gerugsteund zoude worden, door de alliantie en de geduchte magt van eene republiek, alleenlijk bestaande uit eene gedeelte van zijne staten en uit de volken, welke hij zoo zeer veracht en geteisterd had?

Inderdaad, was het, zonder de duisterheden der toekomst te doordringen, mogelijk te voorzien of te gissen, dat na verloop van die eeuw, deze monarchie van Spanje in haar geheel, bij erfregt, bevestigd door een Testament van zijnen achterkleinzoon, laatsten telg van zijne nakomelingschap en laatsten bezitter, van zijn huis op eenen koning van Frankrijk zoude overgaan.

Wanneer men de omstandigheden van 1590 met die van 1690 vergelijkt, vindt men juist in het verloop van eene eeuw veranderingen, die onbegrijpelijk zijn, en in al de kracht des woords eene volstrekte omkeering opleverden.

In het eerste geval, trachtte Filips II. naar de Fransche kroon onverdeeld, en hij meende dezelve bij gebrek van nakomelingen van den regerenden tak te behalen; geene zorgen, noch moeite, noch kuiperijen werden gespaard; hij verspilte zijne schatten en zijne krijgsmagt om daartoe te geraken, en hij was het doel nabij toen de groote aanslag bij de ontknooping mislukte.

In het tweede geval, trachtte Lodewijk XIV., gestegen tot eenen trap van magt in zijne eeuw, gelijk aan of hooger dan dien van Filips II. inde zijne; naar de kroon van Spanje, gedurende den staat van kwijning van koning Karel II., wiens levenseinde zonder nakomelingschap te wachten was. De vrede van Rijswijk in 1697, om de mogendheden te ontwapenen, twee deelingstraktaten om dezelve in slaap te wiegen, waren het voorspel daarvan, met kuiperijen, omkoo-pingen en beloften aan alle hoven van Europa, en bij de van Spanje afhankelijke ministers en bewindslieden. In dat rijk waren de aangevoerde redenen tot verwinning van de afkee-

righeid der natiën , omtrent dezelfde als die van welke men zich , eené eeuw vroeger , in Frankrijk bij de staten van Parijs en de hoofden der Ligue bediend had. De godsdienst kwam daarin niet zoo sterk voor ; maar overigens vonden zich vele grooten en kleinen , overreed door het regt des bloeds van de kinderen van Frankrijk , de een- en ondcelbaarheid van de monarchie , hare zwakte , en de allerchristelijkste koning als alleen in staat haar staande te houden , en haar voor eene heillooze splitting te behoeden. Deze wel getroffene maatregelen slaagden volkomen , en bij het overlijden des konings den 4. November 1700 , zag men een Testament te voorschijn komen , hetwelk de geheele Spaansche monarchie opdroeg aan eenen kleinzoon van Frankrijk , die daarvan vreedzaam bezit nam , en de allerchristelijkste koning verklaarde zich bij de aanneming van dit Testament , zoo ruitcrlijk over het behoud van de volstrekte onschendbaarheid van het grondgebied , dat een zijner ministers aan een vreemd hof betuigde , dat zijne majesteit het vervreemden van eenen enkelen windmolen niet zoude gedoogen.

Had het vooruitzigt van koning Filips II. hem in de toekomst eene zoo zonderlinge bestemming van zijne monarchie kunnen voortteekenen , hij zoude ook een ander vreemd ver-

schijnsel daarbij hebben gezien: eenen prins van Oranje, achter-kleinzoon van zijnen voornaamsten vijand, dien hij in den ban gedaan, vogelvrij verklaard had, en wiens op hoogen prijs gesteld bloed voor hem, door eenen snooden moordenaar vergoten was. Hij zoude dien prins van Oranje gezien hebben, als opvolger en bezitter van den troon van Engeland, welken hij zelf bekleed had. Hij zoude die koning geheel Europa hebben zien in beweging brengen, met den keizer en met die staten-generaal, die voorheen zijne onderdanen geweest waren, het groote verbond aangaan, hetwelk door eenen veertienjarige, beslissenden, voorbeeldeloozen oorlog gevolgd werd, die Frankrijk op den rand des verderfs bragt, en hetzelfde slechts door een onverwacht geluk de geheele teruggave van Spanje deed ontgaan; eindelijk het laatste lot dier monarchie, van wier splitsing en deeling men zoo afkeerig was geweest, en welke men had willen voorkomen en verhinderen.

VIERDE HOOFDSTUK.

Vervolg van de reis van den aartshertog Albert. Zijn huwelijk en dat van den koning van Spanje te Ferrare ingezegend door Paus Clemens VIII. Verdere reis in Spanje. Terugkomst van den aartshertog Albert en de aartshertogin Isabella, en hunne aankomst in de Nederlanden. Gelukkige regering der nieuwe Souvereinen. Men werkt vruchteloos aan den vrede. Ongehoorde voorspoed, en ongemeene koophandel der Hollanders door de geheele wereld. Voortzetting van den oorlog; belegering van Ostende, slag bij Nieuwpoort en andere wapenbedrijven onder de vredes-voorstellen.

Het merkwaardige tijdstip van den dood van Filips II., koning van Spanje, leidt natuurlijk tot aanmerkingen en uitweidingen, die het verhaal afbreken; het onderwerp verdient en vereischt het. Zijne geschiedenis en die van zijne monarchie, vergeleken met de latere gebeurtenissen en met hetgeen in onze dagen is voorgevallen, doet wel zien, dat het lot van groote fortuinen even zoo is als dat der kleine, en de vergankelijkheid en wisselvalligheid van alle menschelijke grootheid. Na deze afwijking, moeten wij terugkeeren tot de reis van den aartshertog naar Spanje, welke hij over Duitschland en Italië vervolgde.

Hij begaf zich naar Gratz in Siermarken, en

vond daar Margaretha, de aartshertogin, dochter van aartshertog Karel, ten huwelijk bestemd aan den koning van Spanje, Filips III. Hij moest haar naar Beijeren vergezellen met Maria van Beijeren, aartshertoginne weduwe, hare moeder, die haar op deze reis vergezelde.

Zij kwamen in Italië, en vertoefden te Manrua, waar de hertog hen gedurende eenige dagen prachtig onthaalde, en bij hun vertrek zich *incognito* in hun gevolg begaf, om hen tot Ferrare te vergezellen.

Paus Clemens VIII. bevond zich toen met het geheele hof van Rome in die stad, ter gelegenheid van zijne bezitneming van het hertogdom en den staat van Ferrare. Deze staat was sedert het jaar 1390 in het bezit geweest van het huis van Est. De hertogen van Ferrare hadden dikwijls met de Pausen, als opperleenheeren van dat leen, verschil. Karel V. was in zijnen tijd nog zulk eene gelegenheid in het midden gekomen.

Alfonfus I. hertog van Ferrare, huwde achtervolgens met Anna, dochter van Galeazzo Sforza Visconti, en met de beruchte Lucretia Borgia, de dochter van Paus Alexander VI. Hij had tot zonen Hercules II. en dezen Alfonso II., laatsten hertog van Ferrare. Alfonso de I. had nog eene dame van Ferrare

tot bijzit gehad, genaamd Laura Eustochia, en had bij haar eenen zoon Alfonsus, die vader werd van don Cefar van Est. Men zeide, en Leander Albert, een tijdgenoot, verhaalt het stellig, dat hertog Alfonsus I., na den dood van Lucretia Borgia, in het openbaar deze Laura huwde. Alfonsus II., die in 1597 zonder kinderen overleed, had bij zijn Testament don Cefar van Est, zijnen vollen neef, tot zijnen erfgenaam verklaard. De keizer erkende zijne geboorte, en beleende hem, zonder zwaarigheid daarin te vinden, met de hertogdommen Modena, Reggio, Carpi en Corregio, die rijksleenen zijn. Het publiek had hem insgelijks erkend, maar de Paus hield staande, dat daar er geen huwelijk geweest was met donna Laura, het hertogdom Ferrare, bij gebrek van wettige erfgenamen, aan den H. Stoel vervallen was, vaardigde zijne vermaanbrieven uit, en trok te velde. Don Cefar werd in zijne eischen ondersteund door den groothertog van Toscane en andere vorsten van Italië; men verwekte eenen onvermijdelijken oorlog, maar het kwam plotseling tot eene schikking. Ferrare bleef aan den Paus, en werd tot kamergoed (gelijk men het noemt) van den H. Stoel verklaard. Het is als zoodanig in deszelfs bezit ge-

bleven, en men heeft er eene legatie van gemaakt.

De Paus bevond er zich met zijn hof om de regering van deze nieuwe bezitting te regelen, toen de koningin, hare moeder, en de aartsheerzog er aankwamen. De plegtigheden van hunne inkomst en van het dubbele huwelijk, en wat er verder gebeurde gedurende hun verblijf te Ferrare, is omftandig befchreven door den kardinaal d'Oſat, in een berigt van den heer de Villeroy, zijnde zijn honderd vijf en zestiſte brief, van den 17. November 1598. Hij zegt, dat hunne inkomst des avonds van den 13. dier maand plaats had. De kardinalen gingen in ſtaatsie en in koorgewaad tot voor de poort, en het gansche hof ging de vorftelijke reizigers te gemoet, en geleidde hen vervolgens naar de groote kerk en naar het paleis, waar de Paus hen in eene openbare confistorie ontving, zonder van zijnen zetel op te ſtaan of een woord te ſpreken, gelijk de heer d'Oſat zegt, als het van nabij gezien hebbende. De plegtigheid van het onthaal was zeer kort. De koningin van Spanje kuſte den Paus de voeten en de hand, en zij werd op twee ſchreden afſtands, ſtaande, ter linkerzijde van den opperpriester geplaatst. De aartshertogin hare moeder deed hetzelfde, en

werd ter linkerhand van hare dochter geplaatst. De aartshertog deed den voet- en handkus; doch de Paus omhelsde hem en kuste hem op beide wangen. Hij werd staande, ter rechterhand van den Paus geplaatst. Dit alles geschiedde zonder spreken; de Paus stond op, gaf aan elk zijnen zegen, en vertrok. De kardinalen naderden toen om hunne pligtplegingen te maken, en nadat de aandrang der menigte een weinig geslonken was, werden de vorstelijke personen elk naar zijne vertrekken in het pauselijke paleis geleid, waar zij gehuisvest werden. Het paleis van Ferrare, mag ik zeggen, is daartoe ruim genoeg. Het is het oude herzogelijke paleis, hetwelk eene vrij zonderlinge ligging heeft in het middelpunt der stad, zoodat de voornaamste straten alle daarop uitloopen. Dit paleis of kasteel, want het gelijkt aan eene oude vesting, is groot, ruim en zeer hoog, heeft groote vierkante torens in de gedaante van bastions, met verscheidene reijen vensters, gangen, galerijen, eene soort van wal omlaag, omgeven door eene gracht, over welke bruggen liggen. Het geheele gebouw is van baksteen. De legaat woont gewoonlijk daarin, en gebruikt er een klein gedeelte van. Het overige is zonder huisraad, doch wel onderhouden.

De heer d'Osfat zegt vervolgens, dat zij den 14. de pauselijke mis bijwoonden, en met zijne Heiligheid het middagmaal hielden; in den namiddag ontvingen zij de bezoeken. De heer d'Osfat ging daarheen als minister van Frankrijk, hij was toen slechts bischop van Rennes; het was een jaar vóór zijn kardinaalschap. Hij maakte zijne pligtpleging in het Italiaansch. De koningin en de aartshertogin, hare moeder, spraken niets dan Hoogduitsch; een tolk antwoordde hem in het Italiaansch; de aartshertog antwoordde zonder tolk, in het Spaansch.

Op Zondag den 15. November 1598, den dag van het huwelijk, hield eindelijk de Paus de hooge mis. Na de offerande, huwde hij in persoon de prinses met den koning van Spanje, vertegenwoordigd door den aartshertog, waarna de koninklijke volmagt overluid in de kerk werd voorgelezen. Vervolgens geschiedde de inzegening van het huwelijk van den aartshertog met de Infante Isabella, vertegenwoordigd door den hertog van Sesfa, na eene dergelijke voorlezing van die volmagt. Na de communie der mis, gaf de Paus dezelve aan alle vier. Gedurende den dienst, waren de koningin en hare moeder in eenen tabernakel, of daartoe bepaaldelijk gemaakt vertrek in den dom ter zijde van het Evangelie, doch zes of

zeven schreden buiten het koor ; de haar omringende dames stonden. De aartshertog had een dergelijk kabinet buiten het koor aan den kant van den Epistel ; de hertog van Sesfa, de connetabel van Castilie, de grooten en de heeren waren rondom hem. Bij de bewierooking gaf de heer de Rennes, als altaardienende bischop, het wierookvat aan de koningin van Spanje, hetgeen, zegt hij, gehouden werd voor een goed voortteeken van de duurzaamheid van den vrede tusfchen de beide kroonen ; het heilige kollegie en de ambassadeurs van den keizer en van Venetië, hadden hunne gewone plaatsen naar hunnen rang ; maar onder de geheele menigte der aanwezigen en aanschouwers was, gelijk hij aanmerkt, niet één Italiaansche prins, dan alleen de hertog van Mantua *incognito*, die hen, gelijk gezegd is, gevolgd was. Na een zoo omftandig verhaal, is het ook niet te onpas een woord te zeggen van den hertog van Sesse, die op meer dan eene plaats genoemd is. Hij was een grande van Spanje van de eerste geboorte: don Antonio Fernandez de Cordua y Cordonna, hertog van Sesfa, Soma en Baena, de beide eerste hertogdommen, gelegen in het koninkrijk Napels, in de nabijheid van den Gorigliano, hem toegekomen van Gonfalso de Cordua, bijgenaamd *de groote veldheer* ;

het andere in Spanje door Filips daartoe verheven. Deze heer werd gehouden voor den verlichtsten minister van geheel Spanje. Koning Filips II., die hooge achting voor hem had, noemde hem somtijds *el duque de Seso*, met toespeling op zijnen naam; het laatste woord beteekent in het Spaansch, bedaardheid van geest, gezond oordeel. Hij was sedert lang ambassadeur te Rome, had eenen grooten invloed aan dat hof, den sleutel der conclaves, het beleid der zaken van Spanje, niet alleen in die hoofdstad, maar in geheel Italië. Hij was het, die alles, wat de plegtigheden der beide huwelijken aanging, beraamd en geregeld had.

Laat ons nu ook een woord van den connetabel van Castilie zeggen. Deze was een andere grande van Spanje van het huis van Velasco, hertog van Frias, zeer wel te Rome bekend, maar op eenen geheel anderen voet dan de hertog van Sesfa. Hij was er eertijds zonder aanstelling geweest. Bij deze gelegenheid was hij buitengewoon afgezant; hij kwam te Ferrare eenige maanden vroeger dan de vorstelijke personaadjen. Omringd van eene oosterfche praal, was hij zoo verwaand op het aanzien van zijnen rang, dat hij geheel en al onhandelbaar werd. Hij eischte van den eenen dag tot den anderen ongebruikelijke eerbewijzen en onderscheidingen; kort-

om, hij was een van die lieden, die niet het werk voor hunne meesters doen, maar die hunne meesters werk verschaffen. Gelijk in de pauselijke gehoorzaal gemeenlijk een tabouret, of klein vierkant tafeltje geplaatst is, waarop eene schel staat, en op hetwelk de overhandigde verzoekschriften en vertoogen gelegd worden, ging hij, bij zijn eerste gehoor van den paus, na zijne aanspraak, op dat tafeltje zitten, tot dat de ceremoniemeester hem in de volle consistorie deed opstaan.

Op den dag der intrede, had de paus twee nuntiusfen, eenige uren ver, de koningin en den aartshertog te gemoet gezonden. De connetabel had hooge woorden met de nuntiusfen; hij begeerde, bij de inkomst, den voorgang voor het, ter stad uitkomende, heilige kollegie, gelijk overal elders. De aartshertog zelf, de zoon en broeder in den bloede van keizers, en bij deze gelegenheid den koning van Spanje vertegenwoordigende, maakte daar geene aanspraak op; doch de connetabel, wiens verlangen geweigerd was, bevond zich bij den togt, en reed op zijn gemak eene andere poort uit. Men verhaalt een geval te Rome, alwaar hij, op bevel van zijn hof, eenen nieuwen kardinaal moettende bezoeken, langen tijd onderhandelde eer de plegtigheden daarvan geregeld waren.

Des avonds voor het bezoek, werd de kardinaal onderrigt van de ongemeene voorbarigheid van den connetabel, die in de bijeenkomst zelve, door het verschuiven der stoelen, eenige duimen voordeels zou trachten te winnen. Hij ontbood daarop den ceremoniemeester, en deed voor het bezoek van den volgenden dag twee armstoelen gereed zetten, en die aan den vloer vastspijkeren.

De prachtige stoet van deze beide ambassadeurs, vergrootte met de andere, dien der drie hoven, die reeds bij hunne komst zeer talrijk was. Vier senaatsleden van Venetië hadden de vorsten ontvangen en vergezeld, en over het geheele grondgebied der republiek bekostigd. De hertog van Mantua had in zijne staten hetzelfde gedaan. De Paus deed het overige te zijnent. 's Pausen neef werd benoemd om hen te Milaan te geleiden, en de kardinaal Aldobrandini deed dit met groote staatsie. Bij het vertrek van Ferrare, maakten deze hoven met hunne onderhoorigen een klein leger uit; er moest voor marschrouten en inkwartiering gezorgd worden. Men heeft geschreven, dat het geheel omtrent vijf duizend personen en bijna even zoo vele paarden en muilezels bedroeg.

De laatste omstandigheden van het verblijf te

Ferrare zijn, dat de Paus, den 15. November na de huwelijken en de hooge mis, de gewijde roos aan de koningin van Spanje overhandigde. Ik weet niet hoe die destijds gemaakt was; doch ik geloof, dat het altoos op dezelfde wijze is; want in dat land verandert men niet ligt van manier. De wijding geschiedt den vierden Zondag in de vasten, *dominica laetare*. Dien ochtend zijn al de groote vertrekken geopend. De kardinalen zijn dien dag gekleed in *di rosa secca*, hetgeen eene bleeke verdorde bladkleur is; zij gaan, voorafgegaan door hunnen geheelen stoet, naar de *camera di Paramenti*, waar de Paus gekleed wordt. Dit is eene groote zaal, afgescheiden door eene leuning van verguld hout, ter hoogte van den elleboog, waarin de kardinalen binnengaan; de andere blijven in het voorste gedeelte. Ik had op dien dag, in het jaar 1725, de eer om in den stoet te zijn van den kardinaal Cinfuegos, minister van zijne keizerlijke majesteit; wij zagen den Paus kleeden, waarna het heilige kollegie hem naar eene benedenzaal geleidde, alwaar hij, onder eenen troonhemel gezeten, eenè openbare consistorie hield, en den hoed aan de nieuwe kardinalen Pipia en Marefoschi gaf. Terwijl wij ons in de *camera di Paramenti* bevonden, werd de, reeds door den Paus gewijde, roos

op eene rood fluwelen tafel met gouden borduursel ten toon gelegd; ik had, in eenen hoek aan de leuning staande, in de afdeeling der zaal, in welke wij waren, de gelegenheid om dezelve wel te beschouwen; het was een bloempot, met eenen grooten ruiker van rozen, aan welke de bloemen, stelen, doornen, *bladen*, en knopjes waren; de ruiker was een weinig geplat, en trapswijze opgaande; alles was van geslagen goud en kunstig gewerkt; het stuk scheen mij toe, in zijn geheel, de hoogte te hebben van ten hoogste anderhalven voet. Deze roos wordt, na de wijding, bewaard om aan de eene of andere koningin of prinses, en somtijds aan eenen vorst gezonden te worden.

In dit jaar 1598, werd zij bewaard voor de koningin van Spanje, en de Paus gaf haar dezelve op haren trouwdag. Des avonds was er een groot bal bij de koningin. Des anderen daags, den 16. November, gaf de kardinaal Aldobrandini eenen prachtigen maaltijd aan de koningin, aan den aartshertog, de aartshertoginne-moeder, de ambassadeurs, en al wat er groots te Ferrare was, aan verscheidene tafels. In den namiddag was er een schouwspel van de scholieren der Jezuiten. Den 18. des ochtends vertrok men, den weg wederom nemende over Mantua, waar de hertog op nieuw, gedurende

eenige dagen feesten gaf, en van waar men zich naar Milaan begaf. Na een vrij langdurig verblijf te Milaan, trok de stoet naar Genua; maar het onthaal van stad tot stad, en te Genua zelf, alsmede de feesten in geheel Lombardye hielden hen zoo lang op, dat het jaargetijde, om de reis naar Spanje te doen, geheel verliep, en men het voorjaar afwachten en naar Milaan terugkeeren moest, waar de winter met kleine speelreizen, en andere feesten en vermakelijkheden werd doorgebracht.

De aartshertog betuigde zijne ontevredenheid over al deze uitstellen, stelde voor om te land te reizen, alzoo de vrede met Frankrijk daartoe gelegenheid gaf; maar het overtrekken der met sneeuw bedekte Alpen en Pyreneeën, in het midden van den winter werd ondoenlijk gekeurd. Hij had naar Spanje geschreven om zijn verlangen te doen blijken, en wilde met een klein gevolg daarheen reizen; doch ten laatste werd de reis tot in het voorjaar uitgesteld.

Gedurende het verblijf, hetwelk men te Genua hield, was de prins van Oranje, die zich in het gevolg bevond, door afgevaardigden van het prinsdom Oranje, uitgenoodigd geworden om daarvan bezit te komen nemen; er waren onlusten ontstaan, ter zake van den godsdienst en tusfchen de hoofden der regering. De heeren de Blä-

con, vader en zoon, hadden zich bijna van het geheele bewind meester gemaakt. De heer de St. Aldegonde, die meer dan eenmaal in de geschiedenis der Nederlanden genoemd wordt, was daarnaar toe gezonden, door den overleden prins, en de beroerten waren tot eenen burgeroorlog uitgebarsten; de naburen hadden er zich in gemengd; de maarschalk de Lesdiguières, gouverneur van Dauphiné, had hen eenigermate bevredigd.

Deze kleiner staat heeft slechts vijf uren lengte en even zoo veel breedte, en is voordeelig aan de oevers van de Rhone gelegen; de bodem is er vruchtbaar, en het landje wel bevolkt. Ondanks de kleinste, bevat het, behalve Oranje, de hoofdstad, nog de kleine steden Courteson, Jonquières, Gigondas en Caderousse, en andere kleine opene plaatsen. Dit geheele landje is besloten in het graaffschap Venaisin; de stad Oranje had destijds een bisschoppelijk paleis, een parlement, een slot op eenen kleinen heuvel, dat, even als de stad, zeer wel versterkt is. Maar sedert eene eeuw heeft Frankrijk denzelfden meermalen bezet, en de vestingwerken zijn gesloopt; men ziet daarvan slechts de bouwvallen, en vóór dertig jaren was er niets te zien dan eenige merkwaardige oudheden, de overblijfselen eener beschutting van eenen *circus*,

en een gedenkstuk, dat om deszelfs hooge oudheid, en vroegere, pracht zeer beroemd is, op eenen heuvel op eenige honderd schreden van de stad, die voorheen in dezelve schijnt besloten geweest te zijn, naardien het oogenschijnlijk blijkt, dat deze stad eertijds aan alle kanten veel uitgebreider is geweest. Dit achtbaar gedenkstuk wordt door het volk *la Tour de l'Arc* genoemd; het heeft de gedaante van een vierkant kasteel; eene menigte steenen, als het ware eene muur met schietgaten uitmakende, die ten minste, in weerwil van het natuurlijk verval, sedert twintig eeuwen eene herinnering heeft overgelaten. Het is de triumfboog, welken het Romeinsche volk deed oprigten ter eere van Cajus Marius, na de nederlaag van dat ontelbare leger van Ambronnen, Cimbriërs en Teutonen aan de oevers van den Rhone. De zuidelijke en noordelijke gevels, zijn vrij wel in stand tot op een gedeelte van de groote corniche, die drie bogen heeft met beelden en half verheven werk; de zuilenrijen en zegeteekenen bestaan nog aan de vier zijden. Eene omstandige beschrijving kan hier geene plaats vinden, als te veel afwijkende van mijn onderwerp. De heer de la Pise heeft eene volledige geschiedenis geschreven van de vorsten en het vorstendom van Oranje; in een boekdeel in Folio; niet alleen geeft hij zeer

naauwkeuriglijk de beschrijving van dien triumf-boog, met zijne vier zijden, en de beelden gelijk die van den *circus*, van de renbanen, de grenszuilen en waterleidingen in plaat.

De prins van Oranje, voldeed te gereeder aan de uitmoodiging, om zich naar zijn vorstendom te begeven, omdat hij, het hof naar Florence gevolgd zijnde, niet zeer tevreden was over de wijze, waarop de groot-hertog hem ontvangen had. Hij nam dezen tijd waar, om zich van Toskane te verwijderen, trok met een klein uitgelezen gevolg over de bergen, en reisde te post naar zijne staten. Te Avignon gekomen, meende hij daar zelfs *in cognito* door te reizen, en gaf zich, aan de poort om zijnen naam gevraagd zijnde, voor *baron van Breda* op. De pauselijke legaat, die het bewind had over het graaffschap, zeide, dat de baronnij, van Breda, den prins van Oranje toebehoorde, besloot daaruit, dat hij het was, ging hem bezoeken, huisvestte hem in zijn paleis, en onthaalde hem prachtig gedurende drie of vier dagen, waardoor die van Oranje den tijd kregen om de toebereidselen tot zijne ontvangst te voltooijen.

Deze lieden, die geenen hunner souvereinen, sedert eene eeuw bij zich hadden gezien, beijverden zich om hunnen dienstijver te betoo-

nen; de prins deed zijne intrede den 11. Maart 1599. Hij werd plegtiglijk ingehuldigd; de bisfchop ontving hem aan het hoofd van zijne geestelijkheid; het parlement en de overheden deden den eed. Hij ging bij den optogt onder eenen troonhemel, en deed onderscheidene handelingen als fouverein; hij verleende eene volkomene vergiffenis voor de verledene beroerten en regelde voorloopig de zaken voor het vervolg; hij bezocht ook de andere fteden van zijnen ftaat en ontving eene aanmerkelijke fom gelds, om zich te Marfeille bij het hof te gaan vervoegen.

De koningin, de aartshertogin, hare moeder, en de aartshertog, begaven zich, na den winter in Italië doorgebracht te hebben, en hun vertrek verhaastende, weder naar Genua in het begin van Maart. Veertig galeijen waren daar bijeengekomen, om hen naar Spanje over te brengen; doch het jaargetijde, tot den overtocht gefchikt, had nauwelijks eenen aanvang genomen, en de meeste dames hadden nooit eene verbolgene zee gezien. Er werd befloten om naar Marfeille te gaan, van waar men zich, langs de kusten van Frankrijk en de gulf van Lyon, naar Spanje zou begeven. De vloot bragt hen te Toulon, en vervolgens te Marfeille.

Het was wederom feest op feest in deze

stad; de gouverneur bood, op last van zijn hof, de sleutels aan de koningin, en bewees aan de vorstelijke personen alle bedenkelijke eer.

Den 20. Maart, eindelijk, stak de vloot in zee, zij kwam, na zeven dagen zeilens, op de kust, van Valencia; den 27. Maart 1599 ging men te Vinaros aan wal.

De koning van Spanje, berigt ontvangen hebbende van den weg, welken de hooge reizigers hadden genomen, kwam met zijn geheel hof te Valencia, waar de aartshertog, zoodra hij afgeslagen was, ijlings den koning en de Infante, zijne gemalin ging begroeten; hij vertrok daarop met denzelfden spoed naar Madrid, om zijne pligtpleging af te leggen bij de keizerin weduwe, zijne moeder, en was in tijds terug om de intogten en prachtvertooningen, die vervolgens te Valencia plaats hadden, bij te wonen.

Deze feesten duurden tot het einde van de maand Mei, wanneer de koning, de koningin en haar hof naar Madrid vertrokken. De aartshertog en de Infante, zijne gemalin, begaven zich naar Barcelona bij de aartshertoginne-moeder, die naar Gratz terugkeerde, waar zij gewoon was haar verblijf te houden. Zij gingen den 8. Junij te scheep, deden den overtocht gelukkig, en kwamen den 18. te Villa-Franca, in het graaffschap Nice. Van daar kwa-

men zij, over Milaan, een gedeelte van Graauw-
bunderland en Zwitserland, te Basel, waar de
aartshertoginne-moeder afscheid nam, om zich
naar Stiermarken te begeven.

De aartshertog en de Infante Isabella ver-
volgden hunnen weg over Besançon en Franche
Comté naar Luxemburg, en kwamen te Brus-
sel den 5. September 1599.

Ik zal niet spreken van het luisterrijke onthaal,
hetwelk hun op den weg en bij hunne aan-
komst gedaan werd. Dit was overal allerprach-
tigst en opregt. De hooge achting en het
gunstig denkbeeld, welke men algemeen voor
deze nieuwe souverainen had opgevat, gingen
hen vooruit, en voorspelde eene gelukkige en
vreedzame regering. De gevolgen hebben daar-
aan volkomen beantwoord. Aan goeden wil
ontbrak het aan beider zijden niet; maar de
provinciën schepten nog naauwelijks adem na
de bezwaarnissen en de langdurige rampen van
eenen burgeroorlog, die in duurzaamheid en
treurtooneelen geene wedergade had. Men
wenschte den vrede, doch men durfde naau-
welijks daarop hopen, en ondertusfchen be-
reidde men zich tot den oorlog. Alvorens echter
in deszelfs omstandigheden te treden, heb-
ben wij, om het verband tusfchen de laatste
gebeurtenissen te bewaren, het voorgeval'ene

sedert de afwezigheid van den aartshertog te vermelden.

Deze vorst had, alvorens te vertrekken, het bewind *ad interim* opgedragen aan den kardinaal Andreas van Oostenrijk; zijnen vollen neef, en het veldheerschap aan don Francisco de Mendoza, markies van Guadaleste en van Jamaica, amirante van Arragon, een man van groote krijgskunde.

De kardinaal van Oostenrijk was een zoon van den aartshertog Ferdinand, den zoon van Ferdinand I., en een jonger broeder van keizer Maximiliaan II. Deze aartshertog Ferdinand had tot erfdeel het Tyrolsche en eenige naburige provinciën, en hield zijn verblijf te Inspruck. Hij was van al de vorsten van zijnen tijd de meest prachtlievende en meest bedrevene in alle ridderoefeningen. Hij hield een luisterrijk hof; men ziet te Inspruck en te Amras, een uur van daar, gedenkstukken van zijne pracht, behalve eene zeldzame verzameling van gedenkpenningen, merkwaardigheden van natuur en kunst, alle soorten van kleinoodien, schilderijen, en eene boekerij, benevens vele andere voorwerpen, wel waardig om door reizigers bezigtigd te worden.

Deze vorst had zijn eerste huwelijk, uit liefde, aangegaan met eene juffer, meer bedeed met schoonheid dan met geboorte, genaamd Philip-

pine Welfer, eene dochter van Antonie Welfer, eene overheidsfamilie van Augsburg; zij was eene schoone blonde, naar de afbeeldingen, welke men van haar op meer dan eene plaats in de paleizen en kasteelen van Inspruck en Amras vindt. De aartshertog huwde vervolgens de prinses Anna Catharina van Gonzaga-Mantua, zonder daarmede kinderen te telen; doch hij had er twee van het eerste bed, Andreas en Karel.

De groote onevenredigheid van dit eerste huwelijk deed hetzelfde voorkomen als een van die, welke men in Duitschland *ad morganaticam* noemt, en van welke men in andere souveraine huizen voorbeelden vindt; de beide zonen, met hun erfdeel tevreden, namen geenen aartshertogelijken of vorstelijken titel aan. Zij werden markgraven genoemd van Burgovie, hetwelk met het landgraaffschap van Nellenburg, en de grafelijkheden van Hohenberg en Feltkirchen, hun ten aandeel was gegeven: *Ditiones, quas solas, fratres, quia impari matrimonio nati, ab agnatis obtinere.* SPENERUS *ad Domum Auctriac. Lib. 1. Cap. 9.*

Andreas begaf zich in den geestelijken stand; hij werd kardinaal, bisschop van Constanz en van Brixen. Karel, markies van Burgovie, huwde met Sibilla, eene dochter van den hertog van Kleef, doch stierf zonder kinderen gehad te

hebben. Deze huwelijken *ad morganaticam* zijn weinig bekend buiten Duitschland; men wil, dat zij hunnen oorsprong hadden uit het oude leenregt, gemeenlijk gezegd *jus Longobardicum*, in hetwelk men daarvan sporen meent te vinden.

De kardinaal van Oostenrijk was persoonlijk een man van bijzondere bedrevenheid in het behandelen van zaken; hij was letterkundig, en in groote achting te Rome. Nadat de kardinaal Madruzzi, het hoofd der Spaansche partij in het jaar 1600 te Rome overleden was, werd den koning geraden den kardinaal van Oostenrijk te ontbieden en hem tot dezen, destijds zeer gewigtigen, post te benoemen. De kardinaal kwam inderdaad, doch *incognito*, om het jubeleum van het heilige jaar te verdienen. De paus, niettegenstaande het *incognito*, van zijne aankomst onderrigt, huisvestte hem in het Vaticaen, en bewees hem veel eer en vriendschap. Hij vertrok vervolgens naar Napels, van waar hij terug kwam, en den 18. November 1600 te Rome overleed. Hij werd begraven in de kerk *de l'Anima*, waar de markgraaf van Burgovie, zijn broeder, een gedenkteeken te zijner nagedachtenis deed oprigten. Hij was, bij zijnen dood, slechts drie en veertig jaren oud.

Zijne regering van één jaar, gedurende de afwezigheid des aartshertogs, leverde niets belangrijks op, behalve den veldtocht van den Neder-Rijn, waarheen de oorlog verplaatst werd. De admiraal van Arragon hernam daarin Rheinberg, en ondernam den aanval van Bommel, die hem mislukte. De groote losbandigheid, welke den troepen was toegelaten, had ten gevolge, dat zij zich verstrooiden om Westfalen en het omliggende land af te loopen, hetgeen de naburige vorsten en graven beleedigde, en tot klagten, bedreigingen en gewapenden wederstand aanleiding gaf.

Men had groote voordeelen verwacht van dezen veldtocht, die aan de opgevatte hoop niet beantwoordde; want de aartshertog had, voor zijn vertrek, het plan daartoe ontworpen, een goed heer op de been gebragt, en in alle benoodigdheden voorzien.

Die vorst had nog getracht aan de provinciën het voordeel van den vrede te verschaffen, en deed daartoe onderscheidene stappen; onder anderen, toen hij de hierboven vermelde rondgaande brieven schreef aan de raden, staten en steden onder de Spaansche heerschappij, om hun kennis te geven van zijn huwelijk met de Infante, en van den afstand der Nederlanden ten voordeele van dit huwelijk. Kort daarna schreef

hij, over hetzelfde onderwerp, aan de staten der Vereenigde Provinciën in Holland, hun insgelijks kennis gevende van het gesloten huwelijk, en hen uitmoodigende om een einde te maken aan den langdurigen oorlog en aan al de noodlottige rampen, die het vaderland verbeerden. De prins van Oranje schreef aan zijnen broeder, prins Maurits, de hertog van Aarschot, op denzelfden toon; al deze brieven werden afgezonden, doch werden niet aangenomen, of bleven onbeantwoord.

Eene zoo kwalijk geplaatste trotschheid mishaagde zelfs aan hunne bondgenooten. Men schreef dezelve voornamelijk toe aan den onverwachten en ongehoorden voorspoed van hunnen koophandel, die zich door de gansche wereld schein uit te breiden; en inderdaad waren hunne ondernemingen, bij den aanvang van deze eeuw, van zulk eenen uitgestrekten aard, en werden zij met zulk eenen gelukkigen uitslag bekrond, dat daarvan bij geene natie een voorbeeld of denkbeeld was.

Het is tijd een weinig stil te staan bij dit zonderlinge verschijnsel, en daarvan eene schets te geven, alvorens over te gaan tot de maatregelen van de regering der aartshertogen, om te beter begrip te hebben van de oorzaken der hardnekkigheid en der onoverkomelijke zwa-

righeden, die de vredeshandeling van de zijde dezer trotsche en door hunnen voorspoed bezwijmelde republiekeinen in den weg stonden.

Wat men onder handel, koop of ruiling te verstaan heeft, voor zoo verre de wederkeerige behoeften der menschen betreft, is mischien zoo oud als het menschdom zelve, maar gedurende de omwenteling van zoo vele eeuwen, hebben behoefte, gemak en weelde den aard daarvan op veelvuldige wijzen veranderd en uitgebreid. De heer Huet, bischop van Avranches, heeft eene afzonderlijke verhandeling over dit onderwerp geschreven, onder den titel van *Histoire du commerce et de la navigation des anciens*. Deze geleerde en in de letteren vermaarde kerkvoogd heeft diepzinnige nasporingen noodig gehad, om zijn werk te zuiveren van al de verdichtfelen, wonder spreukige bijvoegfelen, en hersenschimmen, en hetzelve tot een waarschijnlijk stelsel te brengen, met hetwelk iedereen genoeg kon nemen.

Hij begint zijne geschiedenis met den koophandel vóór den zondvloed; hij onderscheidt den handel te land en ter zee. Wij hebben hier alleenlijk met den laatstgenoemden en de zeevaart te doen. Hij spoort den handel der Egyptenaren na in de duistere tijden van hunne eerste koningsstammen, die van de Feniciërs en

Hebreeuwen; hij spreekt van de vloot van Salomon op de roode zee, die Ophir bezocht. Van dat land van Ophir heeft men nog geene volledige kennis; men meent, dat het de eene of andere reede geweest is van Oost-Afrika. Hij gaat vervolgens over tot den handel der Karthagers, der Grieken en der Romeinen.

Men ziet daarin den grooten rijkdom van de steden en havens van Sydon, van het oude en nieuwe Tyrus, van Alexandrië, van Karthago, Rhodes, Korinthe, Konstantinopel of Byzantium, en meer andere. De havens van Europa stonden slechts in den tweeden rang, en waren als takken van den Oosterfchen handel, inzonderheid de havens van Italië en die van de Middellandsche zee.

Echter, wanneer het voor en tegen van dien zoo zeer vermaarden en opgevijzelden handel wel onderzocht worden, wat denkbeeld is daarvan te maken in vergelijking met dien van de laatste eeuwen, en dien wij in onze dagen zien. Men was nog weinig gevorderd in de bespiegelende en werkdadige wetenschappen, noodig tot de kennis van de aarde en van de haar doorsnijdende en omringende zeeën.

Men weet welke vooroordelen en vooringenomenheden langen tijd heerschend geweest zijn

nōpens het andere wereldhalfond en de tegen-voeters. De ouden geloofden eeuwen lang, dat de oceaan onbevaarbaar was, en durfden niet door de engten zeilen. Het kompas, zoo noodzakelijk voor de zeevaart, werd eerst omtrent de dertiende eeuw ontdekt; de scheepsbouwkunst was verre van hare volkomenheid bereikt te hebben; men heeft het bewijs daarvan in de afbeeldingen van schepen, die van de oudheid tot ons zijn overgekomen. Deze schepen waren zeer hoog geboeid, kort zamengedrongen, zonder kop of staart, en werden alle door roeijers voortgedreven, in vele rijen, die met elkander in de war kwamen. Eene langdurige ondervinding heeft geleerd, hoe die logge gevaarten te besturen waren, en het nut, hetwelk te trekken was van de winden en saizoenen in de onderscheidene wereldstaten. De koophandel der ouden was eigenlijk slechts eene scheepvaart met voelen en tasten. Zij trokken van land tot land alleenlijk langs de kust, roeiende bij troepen, vlugtende in de havens bij den minsten schijn van onweder, of schipbreuk lijdende, wanneer zij daarvan overvallen werden. Deze wijze duurde langen tijd voort in de zeeën van de Levant, en nog ten tijde van den bloei des Italiaanschen handels, kort voor de ontdekking van de nieuwe wereld. De Genuezen,

de Pisanen, eer zij aan de Florentynen onderworpen waren, en inzonderheid de Venetianen met hunne galeijen en roeischepen, bevoeren slechts de kusten van den Archipel en de schalen van de Levant, om de ladingen in te nemen, welke de karavanen uit het Oosten bestendig te land aanvoerden. Aldus waren deze republieken de magazijnen voor al de koopwaren van Azië en van Europa; alle specerijen, droogwaren, kruiderijen, paarlen, valsche zelfs, kwamen door hunne handen, en zoo verspreidde zich de voorspoed door geheel Italië. De Italianen bragten in ruiling de fabriekwaren en manufacturen van Europa naar Azië. De lakens, wollen stoffen, lijnwaden enz. werden het best in de Nederlanden vervaardigd. De Italianen hadden hunne magazijnen en kantoren te Brugge, en vervolgens te Antwerpen, en kochten daar zoo veel, dat zij aan den arbeid van duizenden werklieden aldaar vertier verschaften; kortom al deze handel ging door de handen der Venetianen en andere Italianen; er was geene rechtstreeksche vaart op Oost-Indië.

Wat de volken betreft, die de kusten van den grooten oceaan bewoonden, zoo moet men gelooven, dat hun koophandel zich niet verre uitstreckte; zij zijn in die verledene eeuwen te beschouwen als in de vischvangst zeer bedreven; zij leefden

daarvan, en verschaften tevens aan hunne naaste naburen onderhoud, omtrent gelijk de Laplanders, de Somojeden en dergelijke afgelegene bewoners van het Noorden, die, met hunne houtvlotten, boomstammen en kleine vaartuigen van hun maakfel, met welke zij hunne bestendige visfcherij oefenen, zich niet verre van hunne rotsen kunnen verwijderen, of groote zee-reizen doen. Maar hierin, gelijk ook wat het voorgaande aangaat, zijn de eerste eeuwen grootelijks te onderscheiden van de laatste. De vorderingen in kennis en ervaring zijn langzaam en bijna toevallig, van tijd tot tijd, aangekomen in den loop van zoo vele eeuwen. De zeilsteen en het kompas zijn, zoo men zegt, omstreeks de dertiende eeuw uitgevonden. De dwaling, dat de oceaan niet bevaarbaar was, hield op; het gebruik der zeilen en de kunst, om zich van de winden, te bedienen werd volmaakt; de oceaan werd even als de andere, en zelfs de onbekendste, zeeën bevaren. Vermetele gelukzoekers verstouteden zich, om nieuwe wereldstreken en nieuwe menschen te zoeken; sommigen zeilden de wereld rond. Zoodanig zijn de veranderingen, welke de tijd heeft te weeg gebragt in den koophandel, die daardoor, buiten vergelijking, verheven is geworden boven dien, welken de ouden kenden.

Onder duizenderlei nieuwe voorwerpen, welke men sedert de Romeinen ontdekt heeft, zal ik slechts twee aanvoeren, die, zoo ten aanzien van den vorm, als van de stof, volstrekt geene vergelijking toelaten: de zijden stoffen, bij voorbeeld, welke men wil, dat het eerst op het eiland Cos zouden bearbeid geworden zijn. Indien de Romeinen of hunne voorgangers de zijde gekend hebben, zoo hebben zij die, hetzij uit verachting of uit vadzigheid, zoo zeer verwaarloosd, dat dezelve schaars, kostbaar en zelfs tot geenen prijs te bekomen was. Vopiscus zegt, dat keizer Aurelianus, uit hoofde van den bijster hoogen prijs, welken men eischte, niet te bewegen was, om zijner gemalinne een zijden kleed te koopen, hetwelk zij vuriglijk verlangde. Men vindt ook, dat Heliogababus, een ander keizer, om zijne verkwisting en weelde vermaard, eens in eenen tabbaard van enkele zijde verscheen, welke bewonderd werd als een uiterste van kostelijkheid.

Men houde nu in het oog van welk aanbelang deze tak van koophandel sedert langen tijd is geworden, en hoe gemeen het gebruik dier waar thans is. Het is de voornaamste handel van Perizē en Indostan. Italië heeft zoo vele zijdefabrieken als steden; nog heden ten dage bestaat eene groote menigte volks te Napels,

te Genua, te Florence, te Lucca, te Milaan, te Turyn, van den invoer of van derzelve bewerking, men kan hetzelfde zeggen van Frankrijk, Lyons, Tours, en andere steden, van Antwerpen, en meer plaatsen van mindere vermaardheid.

Een ander voorbeeld van hetgeen den ouden onbekend was, hun om vele redenen onbekend moest zijn, en nog lang onbekend moest blijven, is de haringvischerij; die onuitputtelijke goudmijn, die schat, gelijk men dezelve genoemd heeft, kon hun nimmer in de gedachten komen. Deze visch is niet van hun klimaat. Hij vult op gezette tijden, door zijn instinkt gedreven, de Britsche zeeën, die van Holland en van Oostzee; hij heeft oudtijds tot voedsel kunnen veritrekken voor de bewoners van de zoomen dier zeeën; maar die ontelbare en onbegrijpelijke overvloed, die al deszelfs verdienste en waarde uitmaakt, was voor hen overtollig en nutteloos; deze visch is geenszins geschikt om lang versch te blijven; hij sterft en bederft zoodra hij de lucht ziet; alle verzending was daarom ondoenlijk; er moest dus eenig middel gevonden worden om denzelven tot een voorwerp van handel te maken.

Willem Beukels, burger van Biervliet, eene kleine stad in de *Lagunes* van Vlaanderen, te-

gen over Zeeland, ontdekte dezen schat in het jaar 1340, hij beproefde om den visch te reinigen, denzelfven te zouten en in te kaken met zout en pekkel, en hem alle jaren lang voor bederf te bewaren. Deze vinding was van dat gevolg, dat tegenwoordig honderd duizend menschen in Engeland, in Holland en in andere landen daarvan hunne kostwinning hebben; gansche scheepsladingen daarvan worden naar de einden der wereld gezonden. Het vertier, en de daaruit spruitende voordeelen zijn tot een onderwerp van staatsbelang geworden. De zoo even genoemde zeemogendheden hebben geschillen gehad en oorlogen gevoerd, om de haringvangst en den daaruit voortspruitenden handel.

Door deze en andere uitvindingen nam de koophandel toe, en werd met meer en meer drukte gedreven. De togten en reizen ter zee, te voren slechts als het ware schoorvoetenderwijze ondernomen, werden thans met meerder moeds en meerder veiligheid gedaan. De bestemming bleef nogtans dezelfde; de Italianen hadden nog steeds het magazijn voor de kostbaarste waren, namelijk die van de Levant. In den loop van de vijftiende eeuw, namen eenige Cantabriërs, Biscayërs en Galiciërs aandeel aan den overvoer; zij kwamen ladingen innemen in Vlaanderen, en hadden daar hunne

huizen; de Engelschen mengden zich mede in het spel; de Vlamingers insgelijks, voor den handel van het Noorden, en de gemeenschap voor de overige takken. Deze waren de voorbereidselen voor het verbazende schouwspel, hetwelk door de ontdekking van Amerika stond geopend te worden.

Omstreeks het einde der vijftiende eeuw, werd de ontstane zucht om nieuwe werelddeelen te ontdekken, tot eene mode en voorwerp van mededinging. Christoffel Columbus, een Genuees, Vasco de Gama, een Portugees, Americo Vespuccio, een Florentijn en Ferdinand Magellaan, insgelijks een Portugees, maakten hunne namen onsterfelijk door deze groote ontdekkingen. Men weet, dat Columbus en Gama weinig gehoor vonden, en in hunne groote ontwerpen tegengewerkt werden; men beschouwde hen als projectmakers, inzonderheid den eerstgemelden, wiens denkbeeld, op nadenken en aardrijkskunde gegrond, een onderwerp was van latere berekening en bespiegeling. Hij verkreeg, door zijne smeekingen, van hunne katholieke majesteiten drie schepen, met welke hij, in 1492, zijne reis ondernam. Gama verkreeg, vier of vijf jaren later, van den koning van Portugal eene dergelijke uitrusting, om op onderkenning uit te gaan. Beiden hadden hunne avonturen en hunne weder-

waardigheden, stormen, gebrek aan levensmiddelen, weerspannigheid van de manschap. Eindelijk zagen zij land. De Philippijnsche eilanden, de kusten van Melinda, de Moluksche en die geheele menigte van eilanden, werden door hen ontdekt. Americus Vesputius drong door tot Terra Firma en het vasteland. Hij kwam tot aan Mexico, en maakte zulke vorderingen, dat dit vierde werelddeel, te zijner eer, Amerika genoemd werd. Magellaan, die eenen korteren of gemakkelijker weg had gevonden, liet zijnen naam aan de straat van Magellaan. Peru, Potosi, Chili, werden veel later ontdekt, omstreeks het jaar 1525 en eerder. Het bestek van dit werk vergunt mij niet, mij verder te verdiepen in het verhaal van de veroveringen der Indiën, en in omstandigheden te treden, die mij te ver van het onderwerp zouden afleiden. Dit is eene bijzondere geschiedenis, die hare schrijvers en uitleggers gehad heeft, die een aanmerkelijk tijdvak in de jaarboeken van den tijd uitmaakt, en die in honderde beschrijvingen bearbeid is. Zonder de grenzen der mijne te overschrijden, zal ik zeggen, dat die verbazende veroveringen, in weerwil van de hinderpalen der natuur, de weerspannigheid der overwonnelingen, de dwingelandij, de trouweloosheid en de wreedheid der overwinnaars, die honderd malen millioen n

menschen tegen eene handvol pas ontscheepte vreemdelingen moesten doen opstaan, in dertig of veertig jaren ten einde gebragt werden. De veroveringen waren alleen voor de kroonen van Spanje en van Portugal gemaakt; Paus Alexander VI. had van den beginne daaromtrent eene soort van deeling gemaakt, toen er nog grooter landen te veroveren bleven. Hij bestemde het oosten voor Portugal, en het westen voor Spanje, door eene bulle, welke men de *Bulla demarcationis* noemde. Ik weet niet regt of het uit eerbied voor deze bulle, of om andere redenen was, dat de beide koningen zich daaraan schenen te houden, en die van Portugal zich meester maakte van Oost-, de katholieke koning van West-Indië. Het eerste was onbezocht, en dus nieuw, maar niet ten eene-maal onbekend; de Indus, de Ganges, de geschiedenis van Alexander, Perzië, hetwelk te land daar heen leidt, gaven althans een punt ter nasporing; deze geringe kennis was wel onbepaald en onzeker, maar ten aanzien van Amerika had men nog te ondertasten of er een vast land was of niet.

De ontdekkingen geschieden omtrent te zelfder tijd; de beide mogendheden hadden vele jaren doorgebracht om de binnenlanden van hunne groote veroveringen te onderkennen, zich te

verzekeren van de steden, stellingen en door-
togten, om er zich meester van te maken,
en kennis te krijgen van de opbrengst der
landen en mijnen, alles was nieuw; het ge-
bruik, de overvoer, en de handel moest gere-
geld worden. Het was eigenlijk eerst onder
de regering van Filips II., dat de schikkingen
gemaakt werden, en de overvloed der Indiën
zich met eenen stroom over Europa verspreid-
de. De registers van Spanje getuigen van de
onnoemelijke sommen gelds, de hoopen goud en
zilver, opstapeling van kostbare waren, die van drie
werelddeelen in het vierde over gingen; want
Afrika, in deszelfs westelijke gedeelten, die de
rijkste zijn in goud, ivoor enz. even onbekend
als al het overige, was te gelijker tijd, en als
in het voorbijgaan, om naar Brazilië en Para-
guay te stevenen, ontdekt en bemagtigd.

Eene zoo groote omwenteling deed niet al-
leen den koophandel door denzelfden te verrij-
ken met voorwerpen, van welke men nooit
had hooren speken, van gedaante veranderen,
maar ook de staatsregelingen zelve de monar-
chiën en gemeenebesten. De koophandel van
Italië kwam in verval; er waren geene geheim-
gehoudene stapelplaatsen noch Oosterfche kara-
vanen meer, sedert men aan de bron ging put-
ten. De waarde van het gemunte geld vermin-

derde in den omloop, naar mate het gemeener werd; duizende dingen werden schaarscher, nieuwe vervingen de oude; dit alles nam al meer en meer toe. Welken handel hebben niet sedert dien tijd de tabak, de suiker, de boomwol, de thee, de koffij en dergelijke voortbrengfelen veroorzaakt?

Eene gebeurtenis van eenige jaren later, in dezelfde zestiende eeuw, versterkte de magt der Spaansche monarchie. Koning Filips II. kwam vreedzaam bij opvolging tot de kroon van Portugal, en verkreeg door denzelfden uitslag de bezittingen, de kantoren en den geheelen handel der Portugezen in Indië en elders.

De waardij der nieuwe ontdekkingen was erkend geworden; er was geene spraak meer van afscheiding of deeling; de beide natiën, die dezelve bij uitsluiting bezaten, en daarover zoo naijverig waren, bevonden zich onder eenen zelfden, reeds te voren zoo magtigen koning vereenigd.

Het scheen de uiterste hoogte en het vaste punt te zijn, waarin alle menschelijke grootheid uitliep, om eenen troon onwankelbaar en eenen koophandel bestendig te maken. Het was den mensch niet gegeven, te voorzien, wat de wil zoude zijn van den eenen zoo wel als van den anderen. Het was niet te beseffen, van waar de

ondergang van zulk een geducht gevaarte zoude uitgaan; de tijd ontwikkelde het. Die zelfde menschen, die zelfde handvol oproerige onderdanen op een ellendig tijdstip van die groote monarchie, die sedert veertig jaren om hunne vrijheid met dien magtigen koning kampten, onder al de gruwelen van eenen burgeroorlog, die Spanje verteerde en uitputte, zonder dat men er het einde van zag; kortom, zeven van die muitende provinciën, bijna toevallig vereenigd en tot eene republiek gevormd, ontnamen hem dien onberekenbaren koophandel, van welken wij gewaagden, en zie hier op welke wijze.

De ontdekking en de verovering der Indiën, van een gedeelte van Afrika, en de gevolgen van eenen nieuwen en uitsluitenden koophandel met China en Japan, welke de Portugezen eerst in 1542 ontdekten, waren van eene zoo uitbundige uitgebreidheid, dat de veroveraars er mede verlegen waren, en de palen er niet van kenden. De oogst was te overvloedig, het ontbrak aan werklieden. Spanje en Portugal mogten zich vrij ontfolken om menschen te leveren tot de koloniën van die groote eilanden, van die woestenijen en landruimten van het nieuwe vaderland. De beide natiën, overigens zeer nijdverig in hunne bezittingen, hadden die te handhaven tegen de Europeesche natiën,

die om dezelve heensnuffelden, en, wakkér gemaakt door het gerucht van de rijke ontdekkingen, rondom dezelve waarden om er te trachten voet te krijgen en deel te nemen aan den handel. De Spanjaarden en Portugezen deden in de Indiën hunne groote bezendingen, voor Spanje en Portugal naar de oorden, waar het vertier en de ruiling met de Europeſche natiën plaats had. De Engelschen, Franschen en Duitschers ſtroomden in menigte daarheen; in het vervolg lieten de Spanjaarden, uit gebrek aan doorzicht of uit luiheid, zich vergenoegende met aan het hoofd te zijn, allengs die vreemdelingen in hunne gemeenſchap toe; op die wijze duurde het niet lang of de voornaamſte partijen, offchoon ſteeds onder den naam van eenige Spaanſche firma en onder Spaanſche vlag, waren voor vreemde rekening.

Het is in het vervolg gebleken, dat de Spaanſche en Portugeſche natiën niet beſtand waren voor het handhaven van die groote veroveringen tegen de invallen en de ondernemingen van zoo vele benijders, die hen omringden. Dus kreeg elk zijn part en deel; de Engelschen, de Franschen, die van de Duiſche Hanze, de Dennen floegen daar achtervolgens hunne kantoren op, en bijna allen ten koſte van Spanje en Portugal. Ik heb tot nog toe niet geſproken

van de Hollanders, die, gelijk wij zien zullen, eindelijk het groote lot behaalden. De koophandel met die verre landen was om deszelfs groote uitgebreidheid, die een uitgestrekte en omflagtig beheer vereischte, den bezitters lastig geworden. Wij hebben gezien, dat er, *na de ontdekking van de mijnen van Potosi, van Peru en van Mexico*, toen de aarde als het ware haren boezem opende om hun hare onmetelijke schatten te vertoonen, gebrek was aan arbeiders om die te bewerken. Men moest toevlugtnemen tot het eenigste hulpmiddel, hetwelk de menschheid deed blozen; namelijk op de jagt te gaan in de gebergten en in de wouden, en in de woeste oorden van Afrika, om die monsters in menschelijke gedaante, die barbaren, Hottentotten en Kaffers, gelijk men ze noemt, te vangen en te rooven, om ze over te voeren naar Amerika, ze levende te begraven, en ze in de kolken en afgronden te werpen om de mijnen te bearbeiten. Deze overvoering, deze roof van negers, heeft eenen bijzonderen handel te weeg gebragt, die in sommige geschriften van onzen tijd onder de benaming van l'Asfiento vermeld wordt.

Kortom, men zoude kunnen zeggen, dat de eerste veroveraars van Indië, met al hun geluk, zich in de verlegenheid bevonden van eenen

overvloed van rijkdom. Het arbeidzame van eenen uitgebreiden koophandel vervulde hen, en werd hun lastig; zij lieten den omflag en de zorgen weldra aan hunne landgenooten over, en vergenoegden zich met een onderling bepaald voordeel, zonder iets anders te doen dan hunnen naam er toe te leenen. Van daar, dat, destijds en sedert, galjoenen en kleine en groote vlooten, in welke de Spanjaarden slechts voor een vierde aandeel hadden, de heen- en terugreis deden onder de vlag en den naam van Spanje. Hunne huizen van koophandel te Sevilla, te Cadix, zijn meerendeels omtrent op denzelfden voet ingerigt.

De Hollanders, en de zeevaarders van Zeeland, Vlaanderen, Vriesland en de eilanden, welke men onder den naam der eersten begrijpt, gelijk men soms Vlaanderen en de Viamingers zegt voor al de Nederlanden en derzelver bewoners; de Hollanders dan, hadden veel, en meer dan andere natiën, voordeel gehad van de ontdekking van Amerika, en van den hemelijken koophandel, die in Spanje gedreven werd. Die volken waren te allen tijde goede vischchers en goede zeelieden; zij verstonden den Spanischen koophandel volkomen, als onder dezelfde heerschappij, en van ouds in gemeenschap geweest zijnde; de haringvangst, hunne manufac-

ruren hadden groot vertier in dat rijk, en verschaften hun bij de ruiling aanzienlijke voordeelen. Zij waren de eersten om deel te nemen in de uitrustingen, welke men in Spanje naar de Indiën deed, toen de Spanjaarden er, tot hun eigen voordeel, vreemde deelgenooten in toelieten. De Spaansche koophandel ging dus, in weerwil van de omwenteling en de beroerten in de Nederlanden, altoos zijnen gang, terwijl de Spaansche kooplieden hunnen naam tot al het overige leenden.

De koning en de raad van Spanje waren daarvan niet onkundig; er bestonden scherpe plakkaaten tot wering der vreemden, maar dezelve werden weinig in acht genomen; men deed welstaanshalve alles wat noodig was om den schijn te bewaren bij de toelating van dezen vreemden handel, omdat de Spanjaarden zelve dien zeer noodig hadden. Het is opmerkelijk, dat in de heetste drift der beroerten, na de geweldige verklaringen tegen en voor den prins van Oranje en zijne aanhangelingen, de inhuldiging van den hertog van Alençon, en de Unie van Utrecht, de Spaansche handel daardoor nooit afbroken is geworden; de eene of andere koopman van Hamburg, van Lubeck, eenige bijkomende plegtigheid, dekte de zaak, en men vergenoegde zich daarmede in Spanje.

De Hollanders hadden groote geldsommen daarin gestoken, en bleven met dien handel aanhouden, in weerwil van den oorlog en de be-roerten. Het is zeer waarschijnlijk, dat zij op denzelfden voet zouden hebben voortgegaan tot op den vrede, zonder er om te denken van zich den koophandel zelven toe te eigenen, door vermelde togten en reizen naar het andere wereldhalfrond, met al de kosten en gevaren van dergelijke ondernemingen, en eenen bloedigen oorlog binnen's lands en in zulke afgelegene zeeën. Vermoedelijk hebben zij nooit een plan gemaakt tot iets, dat zoo zeer boven hunne krachten was.

Toen de raad van Spanje, op het einde van de regering van Filips II., ziende dat de vredesvoorstellen, die van alle kanten gedaan werden, geenen ingang vonden bij de Hollanders, hunne weigering begon toe te schrijven aan dien eenigen Spaanschen handel, die, zoo men aldaar meende, hen onderhield en hunne trotschheid voedde, meende dezelve hun den pas te moeten affnijden en hun daarvan te moeten spenen. Men deed de plakATEN ten uitvoer brengen; men vernieuwde dezelve, men deed navorschingen, men stelde verhooren aan, men vorderde borgtogten, men sloeg tot vitterijen over, kortom men ging met de niterste gestrengheid te werk; het liep tot verbeurdverklaringen van schepen en van

ladingen; matrozen werden veroordeeld en tot de galeijen verwezen. Het Spaansche ministerie had de Infante Ifabella, als souvereine der Nederlanden, een plakkaat in denzelfden geest doen uitvaardigen, hetwelk er, in Februarij 1559, onder den kardinaal Oudrè afgekondigd werd. In het algemeen, werd dit plakkaat, en de geheele handelwijze, welke men in Spanje aannam bij den aanvang der regering van Filips III. als een ten ontijde gebezigde maatregel beschouwd; in plaats van den vrede te bespoedigen, vertraagde men denzelven daardoor; zeer vele ingezetenen leden door deze vertraging, en namen maatregelen, aan welke welligt nooit gedacht was. Spanje leed daardoor te zelfder tijd; sedert vijftig jaren oorlogs, was dit rijk gewoon om voordeel te trekken van het geld, de nijverheid en den arbeid van deszelfs vijanden voor dien voordeeligen handel, door welchen hetzelfde veilige winst had, zonder iets te wagen. De verzendingen werden voortaan minder menigvuldig en minder aanzienlijk; de moed en het crediet namen af, en de koning verloor aanmerkelijk in zijne regten.

Onder de groote kooplieden, die van Antwerpen en van andere plaatsen gekomen waren met hunne goederen en hunne kapitalen, waren er sommigen vermogend genoeg om de Span-

jaarden berouw te doen hebben van hunne slechte staatkunde, en den ondergang van hunnen handel te beramen. Vijf of zes jaren te voren, had men in Zeeland een plan gemaakt, omtrent gelijk aan dat van Christoffel Columbus. Twee of drie geleerden in de wereld- en aardrijkskunde, ontwierpen een beredeneerd en op goede ramingen gegrond stelsel, hetwelk als nog, door de ondervinding, hoezeer daarvoor herhaalde proeven gedaan werden, nog niet bevestigd is. Deze heeren beweerden, dat het, uit de vorming van den aardbol, blijkbaar was, dat er naar Japan, China en Groot-Indië voor ons een noordoostelijke doortogt was in de Ijszee, langs de kusten, en van daar in den grooten stroom Oby, die hen, dwars door de woestijnen van Groot-Tartarije, naar China zoude brengen. In de vooronderstelling van dit systeem, had men niet te vreezen noch van de Spanjaarden noch van de Portugezen; de weg was veel korter; men zoude de reis doen in minder tijd, met minder kosten, en met minder gevaar van ziekte voor de manschappen.

Dit systeem was zoo wel gesteld en door eenige voorbeelden van de ouden betoogd, dat men in 1594, daarvan eene proef nam. De heeren Valk, Roeltins, trezorier en pensionaris van Zeeland, deden, met drie of vier deel-

genooten (waaronder Hugo van Linschoten, een groot bevorderaar van het plan, wiens verhaal gedrukt is) eene uitrusting van vier goede schepen, wel bemand en voorzien van bevaren matrozen. Zij hadden slechts den last dezen nieuwen koers, zoo verre als mogelijk was, te onderkennen. Zij stevenden tot op eenen grooten afstand in de noordsche zeeën, liepen door de engte van Waygat uit in de groote Witte Zee, onderkenden Nova Zembla, gaven namen aan verscheidene plaatsen, als: de Straat van Nasfau, het Staten-eiland, de eilanden van Oranje; kwamen tegen den herfst terug, en deden een behoorlijk verslag. In het volgende jaar, vertrokken drie andere schepen, met oogmerk, om hunne ontdekkingen verder voort te zetten. Zij hielden denzelfden koers als de eerste, en omzeilden de kaap Ijshoek van Nova Zembla. De schepen waren van elkander gescheiden, toen het ijs hen verraste; het ééne kwam terug; het tweede kon zich redden met door zee te gaan tot aan Ecola, in Rusfisch Lapland, waar het overwinterde; maar het derde, te ver vooruit zijnde, werd zoodanig door de ijschotsen omsingeld en gedrukt, dat het er door zamengeperst en aan stukken geslagen werd. De ongelukkige manschappen trokken hunne sloepen over het ijs op het land van

Nova Zembla. Zij deden even zoo met den voorraad en de stukken van het wrak, van welke zij, gelijk mede met het hout van eenige reeds vroeger aangespoelde boomen, eene loods bouwden, waarin zij den winter doorbragten, met zich te verweren tegen de doodelijke koude, de beeren en witte vosfen, en vervolgens, in de maand Junij, de gelegenheid waarnamen van het smelten van een gedeelte van het ijs, om met hunne sloepen driehonderd en vijftig mijlen af te leggen, midden door de ijschotsen en onder duizende gevaren. Zij kwamen daarna, met verlies van eenige manschappen, door de Witte Zee, en landden aldus te Kildun of Kola, in Russisch Lapland, waar zij, voor het eerst, sedert hun vertrek om den doortogt te zoeken, menschen zagen; twaalf hunner kwamen in Holland terug. De beschrijving van deze ongelukkige, maar zeer merkwaardige, reis is te Amsterdam in 1598 gedrukt. Het is een dagverhaal, hetwelk van eene eerste reis spreekt, welke wij ook hierboven vermeld hebben, alsmede van eene afdeling dier eerste uitrusting, die eenen anderen weg opspoorde, en eindelijk van de ramp, aan deze overgekomen. Het is geschreven door Gerrit de Veer, scheepschrijver, die mede schipbreuk leed, en in Holland terug kwam. Het

boek is in het oude Hollandsch, en in eenen natuurlijken, naïven, zeemanstijl; het is merkwaardig en schaars, offchoon men er in andere werken uittreksels van vindt.

De schrijver merkt aan, dat het eiland van Nova Zembla onbewoond en onbewoonbaar is, dat zij er op 76 graden den winter doorbragten, dat zij de zon den 4. November verloren, en dat die den 24. Januarij daaraanvolgende terug kwam.

Hij spreekt van den dood van Willem Barents, die, op de terugreize, toen de sloepen nog aan wal gevlugt waren om de ijschollen te vermijden, bij de Kaap den ijshoek van koude en vermoeidheid stierf. Deze Barents, een zeer ervaren zeeman, had over de eerste uitrusting het bevel gehad, en had het ook over deze; de schrijver zegt, dat Barents tot aan zijnen dood volhardde in de meening, dat de noordelijke doortogt naar Indië mogelijk was; en dat hij zich vleide, zoo hij in het leven bleef, eene andere maal daarin te zullen slagen. Hij berekende, dat zij te vroeg het noorden verlaten en naar het oosten omgewend hadden, dat men nader bij de pool moest aanzeilen, het land voorbij komen, en de nabijheid van hetzelfde vermijden. De schrijver, Gerrit de Veer, houdt insgelijks het ontwerp voor mogelijk, maar hij werpt eene

bedenking op, die het tegendeel schijnt aan te duiden, en zeer aannemelijk voorkomt. Die groote rivieren, gelijk de Obij en andere van Noord-Tartarije, zijn het grootste gedeelte van het jaar bevrozen. Zoodra de zon eenige kracht begint te krijgen, doet de dooi derzelver menigte van groote ijsgevaarten door de mondingen, die in de ijszee uitloopen, ontlasten. Voorondersteld, dat deze, hooger op in ruimer zee, niet in zoo groot aantal zijn mogten als op de kusten, zoude er een grooter omweg en meer tijd noodig zijn; gesteld zelfs, dat de mondingen vrij genoeg waren om in dezelve in te loopen, staat het te vreezen, dat de rivieren verder op, tusfchen de landen bevrozen zouden zijn. Want het is denkelijk, dat in die kille luchtstreken het ijs nooit geheel en overal ontdooit. Deze redenen vóór en tegen benamen den ondernemers hunnen moed niet. De aan de schipbreuk ontkomene matrozen, die zoo droevig overwinterd hadden, werden rijkelijk beloond; op hun verslag nam men nieuwe maatregelen; op nieuw werden schepen uitgerust, en proefnemingen gedaan in 1596 en 1597. Men deed er nog in de volgende eeuw, zonder dat men vernomen heeft dat het plan gelukt is.

Terwijl een gedeelte der kooplieden alles bijzette om daarin te slagen door overleggingen,

betoogen en kostbare uitrustingen, vereenigden zich anderen met oogmerk om regtstreeks op Indië te varen, aldaar eenen handel in te rigten in spijt van de Spanjaarden en Portugezen, hen daarvan gewapenderhand te ontzetten, en er des noods tegen hen oorlog te voeren.

Tien personen vingen eene kompagnieschap aan tot deze groote onderneming, onder den onbepaalden naam van *handel der verre landen*. Deze tien personen worden gehouden voor de stichters der algemeene kompagnie, en hunne namen zijn in de Hollandsche jaarboeken in dierbare herinnering.

Zij hadden vooraf goede kondschap ingewonnen. Zekere Cornelis Houtman, geboortig van Amsterdam, en sedert geruimen tijd te Lisfabon wonende, had het voor- en nadeel van dezen koophandel opgespoord, of liever bespied, en, bij het waarnemen van de zaken der Portugezen, hunne nalatigheid en de gebreken van hun gedrag leeren kennen. Hij deed dit te openlijk, en kwam in verdenking ten tijde toen men den ongeoorloofden handel der vreemdelingen begon na te sporen. Hierom werd hij in de gevangenis geworpen, en veroordeeld tot eene geldboete boven zijne krachten, waarschijnlijk om hem te houden. Zij, die destijds met het oprigten hunner kompagnie bezig waren,

werden daarvan door hem onderrigt; zij stelden hem in staat om zijne boete te betalen, en hij kwam in Holland terug. Zij bemanden vier schepen; Houtman voerde het bevel over een derzelve, en had het bestuur over den geheelen koophandel; zij liepen vrij heimelijk in zee, doch voor hunne terugkomst in 1598, twee jaren na hun vertrek, hadden zich andere genootschappen en kompagniën vereenigd; eene derzelve was die *der Brabanders* genaamd, en bestond uit Antwerpsche kooplieden, die naar de Vereenigde Provinciën uitgeweken waren; eene tweede was te Amsterdam, eene in Zeeland, en eene te Rotterdam. Deze togten geschiedden meestal in 1599; de eerste terugreis verschaftte naar hunne berekening slechts een matig voordeel, doch werd gevolgd door andere; die onnoemelijke schatten medebragten, en in het jaar 1600 liepen meer dan dertig schepen uit de havens om naar Indië te varen. De algemeene staten gaven wettige lastbrieven onder hunne bescherming uit, met volmagt om aanvallender- en verdedigenderwijze te werk te gaan tegen wie hunnen koophandel wilde belemmeren.

De eerst aangekomenen hadden reeds kennis gemaakt met de Indië, en gedroegen zich met veel voorzigtigheid en bescheidenheid onder die

wilden en hunne kleine koningen, reeds zeer gebelgd over den hoogmoed der Portugezen, welker zendelingen hen veronttrusten, en die hun schattingen en arbeid oplegden. Op die wijze kochten of verkregen zij in het minnelijke gelegenheden om zich op vasten voete stellen; sterkten, verschanfingen, kleine nederzettingen te Ternate en in de Moluksche eilanden, te Sumatra, te Ceylon en in het (zoo-genaamde) keizerrijk van Java, waar zij te Jacatra, eene sterke bouwden, die, twintig jaren daarna, de beroemde stad Batavia werd. Nadat het tot werkelijke vijandelijkheden gekomen was, maakten zij verscheidene prijzen, en onder anderen eenige rijk geladene Portugeische karakken; het geluk liep hun in al hunne ondernemingen mede, en eene menigte kompaniën en deelgenootschappen werden in Holland opgericht; men stroomde naar Indië, even als ten tijde der kruistogten naar het oosten, offchoon uit zeer verschillende beweegredenen. De algemeene staten namen de zwarigheden in aanmerking, die het gevolg konden zijn van deze bijzondere deelnemingen, die elkander dwarsboomden in hunne reize, bedoelingen, het aankopen van leeftogt, en wat verder tot de uitrusting noodig was. De belanghebbers werden tot eene bijeenkomst opgeroepen, en hun

het voorstel gedaan van eene enkele kompagnie op te rigten voor Oost-Indië, verdeeld in onderscheidene kamers, als Amsterdam, Zeeland, Delft, Rotterdam, Hoorn en Enkhuizen. Men kwam daaromtrent overeen, en de algemeene staten gaven hun een octrooi voor een en twintig jaren, aanvangende met den 20. Maart 1602, den dag der overeenkomst, met uitsluitende voorregten, en bijna onbeperkte volmagt.

Het opperbewind werd opgedragen aan eene vergadering of grooten aanblijvenden raad, bestaande uit zeventien leden, acht van Amsterdam, vier van Zeeland, twee van Rotterdam of van de Maas, twee van Noord-Holland, en een, bij beurten, van Zeeland, de Maas, of Noord-Holland. Dit was de ziel van het lichaam, of een tweede gemeenebest in het eerste. Na verloop van eenige jaren, was het niet meer eene kompagnie van kooplieden, maar eene mogendheid, ter zee en te land geducht.

De hoofdsom der kompagnie was zes millioenen zes honderd duizend guldens. De reizen werden op eene meer geregelde wijze geschikt, gelijk mede de terugreizen; de vloten werden talrijker, van veertien, zestien en meer zeilen; groote schepen voerden troepen en krigsbehoefden aan; men had weldra daar te lande eene krijgsmagt te water en te land; men ver-

grootte het grondgebied; de forten werden steden, en men bezette alle landen, die welgelegen of welgevallig waren, of dienen konden om de inboorlingen en de Portugezen te beteugelen. De laatsten, onder hunnen admiraal Mendoza, deden eenen aanval op de Hollandsche vloot voor Bantam, doch werden geslagen. Daaruit volgde een openbare oorlog, andere zee- en veldslagen. In eenige jaren tijds, deden de Hollanders regelmatige belegeringen, en namen Amboina en al de Moluksche eilanden, Colom, Cochin, en vele andere steden en sterkten, zoodat de Portugezen er ten laatste slechts twee behielden, namelijk Goa, en Diu met de omstreken, en eenen zeer beperkten handel in die streken. De Hollanders voerden ook nog oorlogen met de Javanen en de volken van die uitgestrekte landen; Jacatra werd aangetast; Batavia, naauwelijks gesticht, werd tweemaal belegerd; maar altijd wel verdedigd. De Engelschen, die hen met eene aanmerkelijke magt op de hielen gevolgd waren, zochten insgelijks twist met hen, en men zag, menigmaal in die zeeën eenen heeten oorlog tusschen die beide natiën.

De Hollandsche kompagnie weerstond al die aanvallen, duizend andere beletselen, en kwam die te boven. Men zag haar toen, eene halve eeuw na hare eerste oprigting, hare groote magt

ten toon spreiden; haar naam was geducht in het oosten. Men had te voren ophef gemaakt van de pracht der oude onder-koningen van Goa, en van hunne dwingelandij; een gouverneur-generaal te Batavia overtreft hen daarin. Hij heeft eene koninklijke hofhouding; zijne bedienden, zijne lijfwachten, zijne rijtuigen, zijne landhuizen, zijne tafel en zijn geheel huis dragen de kenmerken van grootheid en kostbaarheid; vrede en oorlog in zijne hand hebbende, beschikt hij over het lot van al die kleine souverainen. Hij beslist, als scheidsregter, over hunne geschillen. Men vindt voorbeelden, dat hij koningen ontroond, en andere op den troon gezet heeft. Het is tot hem, dat men zich van alle kanten wendt; hij verleent audientie, ontvangt de afgezanten en hunne geschenken met de uiterste praal. Men weet welke geschenken, welke gezantschappen een gouverneur-generaal van Batavia van tijd tot tijd aan de groot monarchen van Azië, tot die van China en Japan, zendt. Daarvan zijn gedrukte verhalen en beschrijvingen.

Eindelijk is zijn gezag zoo groot en zoo in aanzien, dat hij op die plegtige dagen eene vertooning maakt, grooter dan de zeventien bewindhebbers, zijne meesters, in zijn vaderland, immer maak-

ten, hetzij afzonderlijk, hetzij als gezagvoerend ligchaam.

Deze groote magt, gepaard met zoo veel luister, is nogtans zeer overeenkomstig met den Oosterfchen geest, doch zij is zonder voorbeeld in Europa; zij heeft somtijds de kompagnie in oorlogen en netelige zaken gewikkeld, wanneer er een gouverneur-generaal de fchaal niet naar behooren hield; de kompagnie heeft dikwijls, haars ondanks, deel gehad in de omwentelingen van Indostan, van het rijk van den grooten Mogol, van Perzië, van de Tartaren, en van de Arabieren. Zij maakt, voor het belang van den koophandel, verbindtenissen en verdragen met die verafgelegene koningen der woestijnen aan de eindpalen van Azië, van Tonquin, van Siam, van Pegu en van Arakan. Zij heeft andere verbindtenissen met den Samoryn der Malabaren, de Rajas en de Heidensche vorsten. Deze hebben menigmaal hulp noodig, en verzoeken dan om die van den gouverneur-generaal van Batavia. In eenige gevallen moet hij de toestemming van zijne meesters hebben; doch de afstand is zoo groot, dat dikwijls zijn besluit genomen is eer men in Holland daarover raadplegen of daarop orde stellen kan.

Er is in het tegenwoordige jaar 1763, bij P.

de Hondt, in 's Gravenhage, een boek *in Quarto* in het licht gekomen. Het heeft ten titel: *Vie des gouverneurs-généreaux, avec l'Abrégé de l'histoire des établissemens Hollandois aux Indes Orientales*, door J. P. du Bois, secretaris van ambassade van den koning van Polen.

Dit boek, hetwelk ik slechts oppervlakkig doorloopen heb, schijnt naauwkeurig en zeer merkwaardig, inzonderheid ten aanzien van het hier ter loops behandelde onderwerp. Hij geeft de lijst van deze gouverneurs ten getale van negen en twintig, hunne karakterschetsen en de geschiedenissen van de kompagnie onder elk hunner, van 1609 tot 1761.

Het weinige, dat ik er van gezegd heb, schijnt daarin bevestigd; mijn bestek laat mij geene meerdere uitbreiding toe. Hij verhaalt breedvoerig alle omstandigheden, die ik hier tot een kort begrip heb bijeengetrokken.

Deze groote vermeerdering van den koophandel vereischte groote maatregelen. Het was niet meer een werk van gewone briefwisseling, het was de inrigting van eene monarchie, welke men moest vergrooten, handhaven en verdedigen, met de wapenen in de^e vuist tegen zoo vele vijanden en benijders. Het waren niet meer scheepsgelieden voor de Overzeefche reizen,

maar vloten van oorlogschepen, welke men noodig had om de onderneming te verzekeren; daartoe werden hoofden en armen vereischt.

Het is boven alle bewondering hoe eene kompaniëschap van kooplieden, onder de bescherming van een gemeenebest, hetwelk zelf eerst in den aanvang was van zijn ontstaan, nog zonder bepaalden vorm of verband, dat nog daarom en voor zijne vrijheid kampte, hoe de Hollanders, in een woord, in hunnen eigenen boezem, en zonder vreemden te baat te nemen, zoo vele middelen tot gevestigde welvaart konden vinden; doch het schijnt dat alles zamen liep tot hunne vergrooting en tot hunnen voorspoed. Eene menigte van groote mannen, geboren uit de heffe des volks, zonder naam, zonder voorouders, *rupto robore nati*, gelijk de dichter zegt, kwamen eensklaps te voorschijn. Wat heeft men niet een aantal veldheeren en vlootvoogden, onverfaagde zeevaarders, bekwame staatsmannen, wetgevers gezien, uit niet voortgekomen, en voorheen in de laagste bedieningen gebruikt; men kan zeggen, dat er eene samenwerking geweest is van helden van allerlei aard, die, eenige door hun vernuft en hunne schranderheid, anderen door hunnen moed, dien nieuwen staat aan het einde der wereld hebben gesticht. Er waren gebre-

ken en leemten, slechte beheeringen, van welke de reizigers op meer dan eene plaats gewagen; doch dat behoort niet tot ons verhaal.

Van West-Indië zal ik alleenlijk zeggen, dat de andere natiën, de Franschen, Engelschen, en Denen, beter geslaagd zijn in daarvan brokken af te trekken; de Hollanders hebben wel hetzelfde willen doen; zij hebben zelfs langen tijd daarop gewerkt; zij hebben eene gektrooijeerde West-Indische kompagnie gehad; de deelnemers hebben er met voordeel krijg gevoerd en zich in Brazilië gevestigd; maar deze kompagnie heeft niet lang stand gehouden, Brazilië werd verlaten. Zij hebben niets behouden dan de slechtste gedeelten van Amerika, Suriname, Rio de Berbice, Curaçao, St. Eustatius, enz. van welke slechts eenige suiker en tabak komt, dat geene nieuwe vruchten waren.

Het was dus de handel op de Oost, die hunnen moed deed zwellen. Het is waar, dat die niet tot zulke hoogte van volkomenheid was, als dezelve naderhand bereikte; zeker en blijkbaar is het, dat de Kaap de Goede Hoop, Batavia en andere steden en sterkten eenige jaren later in de zeventiende eeuw aangelegd zijn, en dat zij verscheidene steden en gewigtige nederzettingen door aankoop, verdrag, of de wa-

penen verkregen hebben. Er is tijd noodig geweest om tot die laatste tijdvakken op te klimmen, in welke ik den staat en deszelfs magt heb voorgesteld, om een denkbeeld te geven van den lateren voorspoed te geven. Niettemin, om terug te keeren tot den staat van zaken bij den aanvang der nieuwe eeuw, 1600, schijnt het, dat van dien tijd af en in de volgende jaren tot 1609, de koophandel reeds vasten voet en wortel gevat had, genoeg om die republikeinen trotsch te maken en hen van den vrede te vervreemden, tot welken de reeds in 1598 en 1599 onder de hand gedane voorstellen herhaald, doch andermaal verworpen werden.

Deze voorspoed in den Indischen handel deed voor het toekomende een beletsel tegen den vrede ontstaan, van zeer moeilijken aard, dat tien jaren te voren, gemakkelijk geschikt ware geworden, toen de Hollanders nog niet voor hunne eigene rekening en regtstreeks daarheen voeren. Het was waarschijnlijk, dat, bij de eerste openingen tot vrede, Spanje of Portugal de plaatsen zouden terug vorderen, welke men hun in die landen ontnomen had, en zouden willen terug komen op hunnen uitsluitenden handel en op hunne heerschende vlag, doch de Hollanders, die reeds in hunne nieuwe heerschappij

smaak vonden, die er reeds gevestigd waren op zoodanige wijze, dat zij daarvan de gelukkigste gevolgen konden wachten, hadden wel vastelijk besloten er niet van los te laten.

De algemeene staten gaven aan de compagnie en aan al de kooplieden van hunnen staat te kennen hoe zeer zij hunne belangen beschermden. Een ontwerp van een artikel werd opgesteld voor het geval, dat het tot eene verhandeling zoude komen; dit artikel, hetwelk over dit punt het *ultimatum* zoude zijn, behalve dat Spanje deszelfs toestemming tot den koophandel op Indië zoude geven door een volledig traktaat, of wel dat er eene wapenschorfing van eenige jaren zoude plaats hebben, en dat alsdan de zaken op dien zelfden voet zouden blijven als zij thans waren in de landen voorbij den keerring van den Kreeft, en dat elk er naar verkiezing en volgens gewoonte krijg zoude voeren, en zijne belangen zoude behartigen.

Dit *ultimatum* werd werkelijk eenige jaren later te borde gebragt, en verwarde de onderhandeling, toen dezelve aangevangen werd, grootelijks. Dit was de toestand, in welken zich de Vereenigde Provinciën bevonden in de eerste jaren van de zeventiende eeuw. De oorlog duurde steeds voort. Prins Maurits werd daarin van dag tot dag meer ervaren; hij had reeds

eene groote vermaardheid bij buitenlanders; zijn leger was eene krijgskundige school, tot welke zich de jonge lieden uit Duitschland en elders vervoegden om zich in de krijgskunst te oefenen. De prins beminde dit beroep, ook had hij daarin geluk genoeg; dus was hij niet tot den vrede geneigd; het was niet door zijn toedoen, dat de oorlog niet meer aanvallenderwijze gevoerd werd. In dezen oorlog, hadden hij en prins Frederik Hendrik, beiden groote veldheeren, voor den wapenstilstand, en twintig jaren daarna, bij deszelfs verbreking, meer dan eenmaal plannen gemaakt, die bij de algemeene staten geenen ingang vonden. Beiden hadden het oog op Antwerpen, nu eens om het te verrasfen, dan om het te belegeren, wanneer zich daartoe eene gunstige gelegenheid aanbod; maar degenen, die zich aan het hoofd van het bewind bevonden, verijdelden behendig deze oogmerken; zij wisten wel, dat de haven van Antwerpen meer waardig was dan al die van Holland, en dat, indien die stad genomen werd, de gansche koophandel daarheen zoude terugkeeren, en dat zij, de Schelde op die wijze geopend zijnde, niet meer meester van dezelve zouden zijn, en eene moeilijk te bevarene stad, buiten den kring van hunne Vereenigde Provinciën zouden als verdedigers hebben. Alzoo

hebben deze vorsten, beiden, in weerwil van hunne heldhaftigheid en van hun beleid, somwijlen hindernissen ontmoet, of vonden zij zich belemmerd door staatsbelangen, van welke zij eerst naderhand kennis droegen.

Na in een kort begrip den toestand te hebben voorgedragen, in welken zich de Vereenigde Provinciën bevonden, is het niet te onpas aan den anderen kant te onderzoeken, hoe het gesteld was met de provinciën onder de gehoorzaamheid, bij de komst en onder de regering van hunne aartshertogelijke hoogheden.

Hunne hoogheden waren, gelijk hier boven gezegd is, den 5. September 1599 te Brusfel gekomen. Hunne ontvangst was luisterrijk in al de steden, die met hunne tegenwoordigheid vereerd werden, en de meeste hadden dit geluk; want, niettegenstaande den aannaderenden winter, bereisden de nieuwe souvereinen al de provinciën, onder hun bewind, en zij werden in persoon in de daartoe bestemde plaatsen ingehuldigd; zij reisden met een talrijk en prachtig gevolg, en bezochten op nieuw Leuven den 29. November, alwaar den 28. eene huldiging van Brabant plaats had; de tweede te Brusfel. Den 5. December begaven zij zich naar het kasteel van Antwerpen, van waar zij, den 8., eene luisterijke intrede in de stad hielden, en den 10. daaraanvolgende de ge-

wone eeden en bevestiging der voorregten geschiedden. Er bestaat een gedrukt dagverhaal van deze geheele reis en van de plegtigheden dezer feesten, door zekeren Jan Bocchius, secretaris van de stad Antwerpen, van het jaar 1602, met platen, van de drukkerij van Plantyn.

Den 28. Januarij 1600, kwamen hunne aartshertogelijke hoogheden over Termonde te Gend. Ik bezit eene beschrijving in handschrift van al de plegtigheden, met de namen der personen, die dezelve hebben bijgewoond; ik zie daarin, dat de geestelijken en staatsleden hun te gemoet gingen tot voorbij Lacerne, op omtrent drie uren gaans van Gend, (hunne hoogheden hen ontslagen hebbende van verdere tegemoetkoming,) en op de grenzen van Vlaanderen; op verderen afstand, bevonden zich de slotvoogd van het kasteel, don Augustinus de Herrera, de baljuwen, de overheden, de overigen van den adel; althans men vindt een dertigtal hunner genoemd, als afgevaardigden om de staatsleden te begeleiden; de uitogt geschiedde door de Antwerpsche poort, waar de Spanjaarden een spiegelgevecht hielden. Hunne hoogheden, in eene koets aangekomen, slegen daar te paard, en trokken in de stad met hunnen ganschen talrijken stoet, bij het licht van 550, daartoe in de

straten verdeelde, flambouwen, en namen hunnen intrek in het bischoppelijke paleis.

De volgende dag was bestemd tot de pligtplegingen, en den 30. Januarij geschiedde de inhuldiging met eenen optogt te paard, de aartshertogin was in eene koets gezeten, doch de aartshertog was te paard, op al de plaatsen en naar de gewone wijze, volgens het daartoe be- raamde voorschrift. Hunne hoogheden vertrokken den 3. Februarij van Gend naar Kortrijk, in weerwil van eene sterke sneeuwjagt, en snerpente koude. Van Kortrijk naar Rijsfel, naar Douai, naar Doornik, en eindelijk den 22. Februarij naar Bergen. Het onthaal en de daarbij plaats hebbende plegtigheden waren overal allerprachtigst.

De vorstelijke personaadjen zagen bij hun verblijf in de onderscheidene steden, en op hunne reize, de opregte liefde en het vertrouwen der volken. Derzelve hoogachting ging hun overal voor, en zij ondervonden de blijken daarvan bij hunne aankomst en bij hun verblijf; maar zij zagen den diepen rampspoed, waarin het land gedompeld was. Overal bouwvallen en als het ware nog rookende puinhoopen, droevige blijken van zoo langdurige en vreeselijke rampen, van welke men nog geen einde zag; elkeen begeerde den vrede en bemocide

zich om dien te helpen bewerkftelligen, doch de tijd was nog niet gekomen. Terwijl het eerst in het volgende jaar was, dat er men zich op toeleigde om de gebreken en misbruiken te verbeteren, en dat men zich met ernst bepaalde om hulpmiddelen te vinden tegen de uitputting en verwarring; de veldtogt van 1600 gebeurde ondertusfchen en was door eenige voorvallen opmerkelijk. Prins Maurits van Nasfau had reeds eenige pogingen gedaan om zijn voordeel te doen, met de afleiding, die natuurlijker wijze het gevolg was van de komst van hunne aarts-hertogelijke hoogheden. Hij was naar den Neder-Rijn getrokken, en had het fort St. André bemagtigd, de belegeringen van Wachtendonk, en eenige andere kleine plaatfen, ondernomen, waarvan sommige hem al, andere niet, gelukt waren. Al deze ondernemingen geschiedden in 1599, of in den winter van dat jaar tot het volgende, en hadden weinig gewigtigs te be- duiden; deze weinige forten en fterkten werden in de daarop volgende veldtogten hernomen.

Wat de meeste verlegenheid gaf, was een nieuwe opftand onder de Spanjaarden, ter oor- zake van eenige hun verschuldigde achterftallen. Deze' wederwaardigheid had de Hollanders op nieuw bemoedigd, en zij wicrven vreemde en nationale troepen aan en maakten groote toe-

bereidselen om daarvan in den volgenden veldtogt partij te trekken. Prins Maurits, van zijnen kant, peinsde op eene buitengemeene onderneming, welke men in het vervolg bewerkstelligd zag.

Bij den aanvang van dezen veldtogt van 1600, meende men, dat de oorlog plaats zoude hebben aan den Neder-Rijn, even als in de vorige jaren, en de gemaakte schikkingen schenen daarmede overeen te stemmen, toen, in de maand Junij, prins Maurits, die eene goede armee op de been gebragt had, met een korps Engelsche, Schotsche en Hugenootsche hulptroepen, zeer onverwacht naar Zeeland trok op transportschepen, die in het geheim in gereedheid gebragt waren. Van daar zette hij naar Vlaanderen over, en ontscheepte te Philippine, een fort, hetwelk hij voetstoots bemagtigde, waarna hij den weg naar Brugge over Eccloo en Malenam. Den 26. Junij, zoo nabij Brugge voorbijtrekkende, dat hij eenige kanonschoten uit die stad ontving, ging hij zich ijlings meester maken van Oudenburg, hetwelk hij met bezetting voorzag, trok daarop dieper de duinen in, en naderde Nieuwpoort. Ter zelfder tijd kwamen andere schepen, met levensmiddelen, geschut en pakkaadje beladen, binnen Ostende.

Dit was de geheime onderneming, met welke

gedreigd was geworden, en uit welke bleek, dat zijn oogmerk was Nieuwpoort, en vervolgens Duinkerken, te belegeren, en zich meester te maken van de geheele kust van Vlaanderen. Zijn ontwerp was groot, en werd wel aangelegd; maar indien het hof van Brusfel, en het geheele land, zich grootelijks verrast had gevonden, prins Maurits was niet minder verbaasd, toen hij zich, vier dagen daarna, door den aartshertog, met eene groote overmagt, van achteren en aan beide zijden benaauwd zag.

Het geluk wilde, dat, op het eerste berigt van dezen inval, en terwijl men van alle kanten troepen op Gend deed aanrukken, de opstand der muitende Spanjaarden zoo wel gestild werd, dat zij zich overhaast liepen vereenigen met de anderen, die te Gend verzameld werden. Hunne hoogheden hielden wapenschouw over dezelve; de Infante trok te paard door de gelederen, en deed eene aanspraak aan de soldaten, om hen aan te moedigen. De aartshertog stelde zich dadelijk aan het hoofd, en alles trok met zoo veel spoed op marsch, dat hij Oudenburg hernam, eer Maurits er van verwittigd was. Een vijandelijke officier, in eene der verschansingen, verliet dezelve, en liep met zijne kleine troep naar Ostende, waar men er niets van wist, en waar zich een algemeene schrik verspreidde; de

afgevaardigden der staten van Holland waren daar, in de meening van zich, deneenen of anderen tijd, naar het leger voor Nieuwpoort te begeven; de leeraars en predikers, de officieren der artillerie en de beambten voor de magazijnen insgelijks; men was daar nog bezig met het ontladen van den voorraad. De ontsteltenis was vreeselijk; de vermetelheid van het plan, dat zoo vele bewonderaars gevonden had, kwam met al de gevaren voor oogen. Inderdaad, indien de aartshertog, in het aangezicht van prins Maurits, zijne stelling hield en hem den weg naar Ostende afsneed, kon hij de vijandelijke armee in weinige dagen vernield zien; zij kon zich niet meer bewegen; verzonken in het zand en de duinen, stond zij welhaast aan alles gebrek te hebben. De transportschepen waren, wel is waar, op de reede, maar hoe de inschepping te doen onder de oogen en het kanon van eenen vijand, die de overmagt had? De vloot kon niet alles redden, en er was tijd noodig om de schepen te laden; een gedeelte gered zijnde, was het andere aan de slagting overgeleverd. Den eersten Julij, zag zich de prins omringd van vijanden; vele korpsen, afgezonden tot het ophalen van de brandschattingen en van de levensmiddelen, zagen zich afgesneden; hij verdiepte zich verder in de dui-

nen, waar de hooge zee aan de eene, en de vijanden aan de andere zijde, hem naauwelijks ruimte genoeg lieten, om zich in slagorde te stellen. Des anderen daags, den 7. Julij, des ochtends, wilde een aanzienlijk korps, onder graaf Ernst van Nasfau, zich met hem vereenigen, doch het werd omsingeld en ten eene-maal verslagen, bijkans in het gezigt van de groote armee. Zoodanig was de netelige toestand en de onspoed, waarin zich prins Maurits bevond; hij zag in, dat hij in den uitersten nood was, en besloot tot een uiterst middel, hetwelk men wel wanhopig mogt noemen; offchoon de geschiedenis daarvan eenige zeldzame met goeden uitslag bekroonde voorbeelden oplevert. Hij verzocht zijnen jongen broeder, Frederik Hendrik, en eenen anderen jongen prins van Holstein, zich op de vloot in te schepen; maar zij wilden het dreigende gevaar met hem deelen. Voorziende, dat hij zeer zeker zoude aangetast worden, deed hij eenige batterijen opwerpen, en schaarde zijn krijgsheer in slagorde. Hij had reeds zijne bevelen gegeven om de vloot, te doen vertrekken, van welke alle schepen het anker ligten, en, gelijk hij bevolen had, zich naar Ostende begaven, waarna hij de gelederen doorging, en in weinige woorden tot de troepen zeide, dat er

geene keus meer te doen was noch ander middel te vinden, dan of te overwinnen of het zeenat te drinken.

De aartshertog hield op den middag eenen krijgsraad. Velen waren van gevoelen om niet van stelling te veranderen, ten einde de vijandelijke armee door honger te vernielen, waartoe inderdaad veel waarschijnlijkheid was. Doch eenige Spaansche en andere generaals, steunende op het dien ochtend op graaf Ernst behaalde voordeel, meenden eene gewisse overwinning niet te moeten uitstellen, en daar ook zijne Hoogheid tot dit gevoelen overhelde, werd dien zelfden dag, den 2. Julij 1600, tot den veldslag besloten, de bevelen daartoe dadelijk gegeven, en de armee in slagorde geschaard.

De slag begon omstreeks drie uren van den namiddag, door schermutselingen en pelotonvuur; het gevecht werd weldra algemeene, met verschillende, doch weinig beslissende, gevolgen, en niettemin met een zwaar bloedbad, hetwelk tot in het holle van den nacht voortduurde. Tegeh het vallen van den avond, be-toonden de Spanjaarden veel hardnekkigheid om eene batterij in de duinen te vermeesteren, welke de Hollanders op dezelfde wijze verde-

digden; de Spaansche infanterie stelde zich in beweging om daarop toe te snellen, en gaf der vijandelijke kavallerie eenige ruimte om zich uit te breiden. Prins Maurits, ziende, dat het gevecht zich aan dien kant verhitte, bediende zich van dat oogenblik om eenen algemeenen aanval te bevelen, welke gelukte. De infanterie van den aartshertog werd overvallen en teruggedreven, waarop eene volkomene nederlaag volgde; de nacht alleen strekte eener groote menigte vlugtelingen tot redding. Gedurende den dag was het verlies aan beide zijden gelijk, maar het einde van denzelfven kostte den Spanjaarden veel volks. Vijf of zes duizend man bleven op het slagveld, van welke de aartshertog twee derden en eenige krijgsgevangen maakte generaals verloor. De amirante van Arragon was één uur voor het einde van het gevecht gevangen genomen. De sénéchal van Montelimard, die tot het hof van zijne hoogheid behoorde, en de graaf van la Fère genoemd werd, werd insgelijks krijgsgevangen, en overleed den volgenden dag aan zijne wonden. Nog waren onder de krijgsgevangenen don Louis de Villar; don Idiaquez, Monroy d'Avila en verscheidene anderen van minderen rang. De artillerie was verloren, alsmede honderd en vijf vaandels en

standaarden, die naar 's Hage werden opgezonden (*).

De aartshertog kwam in den nacht te Brusfel aan, en vervolgde aanstonds zijnen togt naar Gend. Hij gaf zijne bevelen overal met eene groote tegenwoordigheid van geest. Deze vorst was gedurende dezen dag aan vele gevaren blootgesteld geweest; op het punt van zich krijgsgevangen gemaakt te zien, was hij door de zijnen verlost geworden; hij had eene wonde in het aangezicht bekomen, en het paard, hetwelk hij dien dag bereden had, werd door den vijand genomen. Hugo de Groot, toen nog jong, heeft een gedicht op den veldslag van Nieuwpoort vervaardigd; hij voert daarbij een paard sprekende in, en doet hetzelfde zeggen:

*Pars hand temnenda triumphi,
Praeda fui, fierem ne fugientes equus.*

Zie daar in het kort de uitslag van den slag van Nieuwpoort; men roemde denzelfen als wonderdadig te Ostende, waar de afgevaardigden der staten het berigt daarvan al bevende verwachtten. Deze overwinning werd ook in Holland met luister gevierd, en veroorzaakte, bij

---

(*) Zie de *Fastes Beligiques*.

de eerste tijding daarvan, eene groote ontsteltenis te Brusfel en in het geheele land, doch men bedaarde weldra toen men zag, dat zij van geen vrucht was. De aartshertog had Nieuwpoort voorzien, en overal zoo goede bevelen gegeven, dat prins Maurits geenen duim breed gronds kon winnen, en dat hij, voor het einde der maand, zoo zeer beëngd en in denzelfden nood was als vóór den veldslag, uitgenomen de vrijheid van den weg van Ostende, welken hij in de laatste dagen van Julij insloeg, nadat hij de belegering van Nieuwpoort had opgeheven. Hij ging met zijne geheele armee scheep op de hem aldaar wachtende vaartuigen, en stak weder over naar Zeeland, zonder ander voordeel dan het slechten van een paar verschansingen, welke hij bij zijne aankomst voetschoots bemagtigde, en die slechts dienden, om met allengsche voorbereidselen, de insluiting van Ostende te bewerkstelligen, en de uitvallen van de bezetting te beteugelen. Zoodanig was de uitslag van de groote onderneming, die zoo veel geruchts had gemaakt, en die, niettegenstaande het winnen van den slag, op niets uitliep; men betreurde het verlies, hetwelk hij bij de overwinning geleden had, en gelijk er vele menschen in de wereld zijn, die alleen naar de uitkomst oordeelen, inzonderheid in de

gemeenebesten, daalde de invloed van den prins in Holland, waar men voortaan met meerdere behoedzaamheid en met minder vertrouwen omtrent zijne groote ontwerpen te werk ging; aan den anderen kant, werd de roem des aarts-hertog daardoor opgevijzeld. In de provinciën, die aan hem onderworpen waren gebleven, achtte en prees men zijne onverfaagdheid en dapperheid in het gevecht, de goede orde en de snelheid van zijnen marsch tot ontzet van Nieuwpoort, en zijn beleid in het stuiten van de geringste vorderingen van eenen zegevierenden vijand bij het eindigen van eenen veldslag; dit alles werd hem te zijnen voordeele aangerekend, en bemoedigde de volken.

De afgevaardigden der staten van al deze provinciën waren sedert eenigen tijd te Brusfel vergaderd, ten einde over de dringende behoeften van den staat te raadplegen, en middelen en schikkingen daaromtrent te beramen; in de verledene maand April waren dezelve voor hen opengelegd; het onderzoek daarvan was vreeselijk. Men kan zich verbeelden welke verheering en verwoesting het land sedert veertig jaren geleden had door al de gruwelen van eenen burger- en godsdienstoorlog; al de goederen van den staat waren vervreemd, onwettiglijk aangematigd, of verloren gegaan;

de takken van inkomsten en de kasfen onder elkander verward en uitgeput; de koophandel, de fabrieken, de landbouw, te niet geraakt en verlaten, door het vertrek der werklieden, en de landverhuizing. Men had nog eenen kostbaren oorlog op den hals, van welken men met eere wenschte af te komen; het was ecne algemeene verslagenheid en schrikkelijke verlegenheid. Hunne hoogheden hadden op verzoek der staten, eenen overslag of staat van oorlog en van uitgaven voor de bewuste behoeften doen ter tafel brengen. Ook was, van wege hunne hoogheden, een artikel medegedeeld, betreffende den bijstand, welken zij van den koning van Spanje mogten verwachten. Het was van aanbelang, en beliep twee honderd vijftig duizend dukaten in de maand, waarop, na goede verzekering over dit punt, de staten hunne hoogheden verzochten te willen bewerken, dat deze ondersteuning hun zuiver toekwame, zonder door de handen te gaan van al die beambten der *Hazienda*, der *Visita*, en andere dergelijken, die zich daarmede bemoeiden. Zij werden ook nog verzocht te willen bewerken, dat de koning het op zich nam, den Spanjaarden en Italianen de verschuldigde achterstallen te betalen, ten einde de veelvuldige opstanden te voorkomen, die zoo veel onheils aanrigteden. Daarop sloeg men

handen aan het werk; men verkocht of men verpandde nog eenige van de overgeblevene landgoederen. De staten kwamen onder elkan- der overeen, en elke provincie nam, naar haar vermogens, de verbindtenis op zich, om zich te belasten met de betaling van een gedeelte der schulden, en met het bijdragen van aanzienlijke sommen voor de behoeften van den tijd, met belastingen op verscheidene consumptibele wa- ren, uit kracht van de tot dat einde verleende octrooijen. Men stelde zich dus in staat om nieuwe troepen te werven, de vestingwerken in staat te brengen, kortom om voor den volgen- den veldtocht en de toekomst eene goede hou- ding aan te nemen, en door middel der wapenen den vrede te bekomen.

Alzoo Vlaanderen zich onder de provinciën onderscheiden had in de schikking, van welke wij zoo even gesproken hebben, en daarvan den grootsten last droeg, wilde men hetzelve ten gevalle zijn, en het was op deszelfs verzoek, dat men tot de belegering van Ostende besloot. Deze kleine stad, een vischersgehucht, was in oude tijden open en had slechts eene middelmatige haven; de natuur brak eene zandbank door, en vormde er een ingangskanaal, Geuse geheeten, waardoor de plaats eene aanzienlijke haven ver-

kreeg; desniettemin bleef dezelve nog meer dan eene halve eeuw in dezen verwaarloosden staat. Guicciardin begint zijne beschrijving met te zeggen, dat het eene kleine opene plaats is, en van Meteren verzekert stellig, dat in 1572, voor de eerstemaal daar poorten gemaakt werden, en dat men er om tot beschutting tegen eene verrassing te dienen, pallisaden plantte. In 1578, toen de prins van Parma veroveringen in Vlaanderen maakte, verwaarloosde men het nemen derzelve uit achteloosheid. Vervolgens nestelden er de Hollanders, de bij hen gevlugte zeefschuimers en Engelschen stelden dezelve in staat van verdediging, en deden hunne uittochten van daar, om over geheel Vlaanderen verwoestingen aan te rigten en brandschattingen te heffen. Sedert dien tijd beklagden zich de Vlamingen over dezelve bij alle gelegenheden. In het jaar 1596 nadat de aartshertog Calais genomen had, beproefde men op hunne aanhoudende klagten, eenen aanval, maar het was te laat. Eindelijk, in 1601, ondernam men de belegering om hen te voldoen. Men voorzag daarin zeker vele moeilijkheden, maar men verwachtte niet, dat die jaren lang zouden blijven voortduren.

Het zal der nakomelingschap altoos moeilijk vallen te begrijpen hoe deze kleine stad, welke

wij gezien hebben, dat in 1706, in vier dagen en in 1745, in acht dagen, genomen werd, eene aanhoudende belegering van drie jaren, twee maanden, en veertien dagen uitgehouden heeft.

De aartshertog deed het beleg aanleggen door den graaf van Bergh, den 5. Julij 1601, en de stad gaf zich niet over voor den 20. September 1604. Ik zal niet spreken van de uitval-
len, het stormloopen, de gevechten, het nemen en hernemen van de forten en verschanfingen, van de millioenen, die bij deze gedenkwaardige belegering gespild werden, honderd duizend menschen zegt men, verloren daar het leven bij, zoo door de wapenen als door de pest, die de belegeraars en de belegerden beiden aantastte; de zee, van welke men niet altoos meester was, en die altoos open bleef, leverde de middelen tot deze verdediging; ten laatste maakten de afgebrokkelde, met mijnen en tegenmijnen doorwroete, aardhoopen slechts eene enkele verpeste grafplaats uit, een molhoop, die, toen dezelve overgegeven werd, het nemen noch het verdedigen waardig was.

De belegering van Ostende hield gedurende deze drie jaren, al de gesprekken in Europa bezig; men kon niet ophouden daarvan te spre-

ken, vorsten, vreemdelingen van alle natien, reizigers kwamen dezelve zien; het was het oorlogstooneel in het klein, door hetwelk al de andere krijgsondernemingen opgeschort werden. Prins Maurits belegerde 's Hertogenbosch, om eene afleiding te maken, die, even als andere dergelijke, mislukte, men kwam altoos op de belegering van Ostende terug. Don Ambrosius Spinola kwam in 1603 in het land; hij had zich daartoe tot Spanje gewend, en getracht Ostende bij verdrag, te winnen. Hij voerde het opperbevel over deze belegering, in spijt van andere generaals, en spaarde daartoe niets; maar niettegenstaande zijn schrander beleid en zijne nieuwe werktuigen, duurde dezelve nog meer dan één jaar. Het was als eene weddenschap van beider zijde, welke men uit naijver wilde volhouden, even als dit in het vorige jaar had plaats gehad; zekere Bréauté, een edelman van Normandye, in dienst van den prins van Oranje, had de bezetting van 's Hertogenbosch, alwaar de heer van Grobbendonck gouverneur was, uitgedaagd en getart. Diens luitenant, Gerard Abrahams, bijgenaamd *Lekkerbeetje*, nam de uitdaging aan. Men vocht met vier en twintig man van wederzijde, man tegen man, gelijk in de oude riddergevechten;

de Spanjaarden waren de overwinnaars, doch zij bevochten hunne zege met daarna, in koe-len bloede, hunne vijanden om te brengen. Dit was het beruchte gevecht van 1600, waarover in het geheele land destijds zoo veel te doen was. De belegering van Ostende was nog vermaarder; men vierde dezelve in verzen en in proza; voorspellingen, letterkeeren en jaardichten kwamen daarover in het licht.

Onder al deze vlugtige stukjes, onderscheidde zich een elf regelig Latijnsch gedicht, waarin de stad Ostende sprekende wordt ingevoerd, klagten uitboezemende over de belegering van drie jaren, door den jongen Hugo de Groot, dien naderhand zoo beroemden man, van wien wij reeds, mede uit zijne jeugdige jaren; een vers vermeld hebben, door hem gemaakt op het paard van den aartshertog, dat in den slag van Nieuwpoort genomen werd. Men vond de gedachte en de verzen zoo schoon, dat men het aan de grootste vernuften van dien tijd toeschreef. De Groot eindelijk erkend zijnde, hebben de anderen er eene eer in gesteld hetzelfde in andere talen te vertalen, ofschoon, gelijk gewoonlijk het geval is, hunne overzettingen verre beneden het oorspronkelijke waren. Het ware jammer hetzelfde niet in zijn geheel te geven:

*Area parva ducum, totus quam respicit orbis,
 Celsior una malis, et quam damnare ruina,
 Nunc quoque fata timent, alieno in littore resto.
 Tertius annus abis. Toties mutavimus hostem,
 Soeyit hiems pelago, morbisque furentibus aestas,
 Et minimum est quod fecit Iber. Crudelior armis
 In nos orta lues, nullum est sine funere funus
 Nec perimit mors una semel. Fortuna quid haeres?
 Quæ mercede tenes mixtos in sanguine manes?
 Quis tumulos moriens hos occupet hostis percipito
 Quæritur? Et sterili tantum de pulvere pugna est.*

VIJFDE HOOFDSTUK.

Dood van Elizabeth, koningin van Engeland. De koning van Schotland volgt haar op, invloed van deze verandering in de Nederlanden. Men handelt daar openlijk over den vrede. Vreedzame partij in de Vereenigde Provinciën. Geschriften vóór en tegen; betoogredenen om beide partijen er toe over te halen. Wapenschorfing van acht maanden, daarna verlengd. Onoverkomelijke zwarigheden over de voorloopige schikkingen. De koningen van Frankrijk en van Groot-Brittanje treden als bemiddelaars op, en vereffen eenige punten van verschil. De afgevaardigden worden van wederzijde benoemd; die van Spanje komen in Holland. Afbrekingen en nieuwe zwarigheden. Het over den vrede niet kunnende eens worden, beraamt men eenen wapenstilstand voor twaalf jaren, die eindelijk te Antwerpen den 9. April 1609 getcekend wordt.

In de eerste jaren van deze eeuw, eindigde Elizabeth, koningin van Engeland, hare loopbaan; deze groote koningin had den ouderdom van zeventig jaren bereikt, en daarvan vier en veertig geregeerd. Eenige maanden vóór haren dood bemerkte men, dat zij een weinig afnam. Zij viel in eene diepe droefgeestigheid, die haar den eetlust en den slaap benam, in zoo verre, dat haar verstand en geheugen daardoor verzwakt werd; zij betoonde eenen grooten afkeer van al wat het bewind en de zaken van staat betrof, in welke zij te voren zoo zeer uitgemunt had. Wie had gedacht, zegt Silhon,

in zijnen *Ministre d'État part. 3.*, dat zulk een leven en zulk eene regering zoude uitgeloopen zijn op eene verzadigdheid van te regeren en te leven? Bij de aannadering van den winter in 1601, zonderde zij zich af van het hofgewoel, en deed zich te Richemond brengen, een kasteel, hetwelk door Hendrik VII. aan de Theems, vijf mijlen van Londen gebouwd was. Hare ziekte verergerde daar, zonder echter andere kenteekenen op te leveren dan de zware droefgeestigheid, die haar verteerde. Men heeft de oorzaken van dit doodelijke verdriet meenen te raden; men schreef het toe aan knagingen over den dood van de koningin van Schotland, en lauttelijk over dien van den hertog van Essex, welke inderdaad twee vlekken van hare roemrijke regering geweest zijn. Anderen hebben gezegd, dat zij, niettegenstaande hare ondervinding en volkomene kennis der menschelijke zaken, niet genoeg gewigts gehecht had aan de ondankbaarheid der hovelingen en de onbestendigheid der volken, en dat de dienstijver, welken zij meende te bespeuren voor de opkomende Zon en voor eene nieuwe regering, haar deze kwijning veroorzaakte.

Men had goed gissen; verre van immer te klagen, bepaalde zij zich tot het diepste stilzwijgen, en sprak bijna geen woord meer. Te-

gen het einde van haar leven, was hare levenswijze ten eenemaal zonderling. De abt Siri zegt, dat de koningin, geheel gekleed en getooid, op haar bed plagt te zitten, om, met nedergeslagene oogen en den vinger in den mond, hare gewone muziek, welke zij deed spelen, aan te hooren. In deze, of eene daar zeer nabij komende, houding, overleed zij, voor het aanbreken van den dag, den 3. April 1602.

Dewijl zij geen Testament of beschikking gemaakt had, en daarvan nooit had willen hooren spreken, was het geval van belang voor de geheele natië, en zeer netelig voor allen, die aan het hoofd waren. Men was daartoe voorbereid, en toen de ziekte der koningin geene hoop van genezing meer overliet, onthielden zich de ministers, eenige bischoppen en eenige heeren van den eersten rang, in de omstreken van Richemond, waar de lord-majoor van Londen mede telkens kwam. Men deed er zelfs eenige afdeelingen van de gardes komen. De heeren zagen de koningin op haar sterfbed, zonder dat iemand van de opvolging durfde spreken; ook schijnt het, dat zij, sedert haar aangenomen stilzwijgen, daarop niet zoude geantwoord hebben.

Zij beraamden dan onderling in verscheidene bijeenkomsten, wie tot de kroon zoude geroec-

pen worden, en hoe dit zoude geschieden. De regten des bloeds vorderden den koning van Schotland, Jacobus VI. Hij vertegenwoordigde Hendrik VII., koning van Engeland, zoowel van de vaderlijke als moederlijke zijde, door diens oudste dochter Margaretha.

De koning was een zoon van de ongelukkige koningin Maria Stuart, kleindochter van deze Margaretha, door Jacobus IV., koning van Schotland, haren gemaal. De vader van Jacobus VI. was Hendrik Stuart, lord Darnley, vervolgens hertog van Rothesay, en eindelijk koning door zijne gemalin, insgelijks een kleinzoon van dezelfde Margaretha van Engeland door hare moeder, de eenige dochter van Archibald Douglas, tweeden echtgenoot van Margaretha. Meer twijfelachtig scheen het, of die koning in Engeland zoude ontvangen worden. Er bestond eene oude afneiging tuschen de Engelschen en de Schotten, die, van de vroegste tijden af, vijanden geweest waren, en elkander wederkeerig verachteten; ook werd een koning van Schotland in Engeland als vreemdeling beschouwd, en deze hoedanigheid zoude bij zoodanige gelegenheid genoegzaam geweest zijn voor zijne uitsluiting, te meer omdat er in Engeland groote huizen waren, die daarvan partij konden trekken; want indien de nakomelingschap van de

voornoemde Margaretha op die wijze uitgesloten ware, behoorde de kroon aan de nakomelingen van Maria Tudor, of Tyders, Margaretha's jongere zuster, en tweede dochter van koning Hendrik VII.

Deze vorstin was, eenige weinige maanden, de derde gemalin geweest van Lodewijk XII. koning van Frankrijk, en was, bij hare terugkomst in Engeland, hertrouwd met Karel Brandon, hertog van Suffolk, van wien, in verschillende graden, de graven van Northumberland, de hertogen van Sommerfet, de graven van Herfort, Stanley en Derby, allen vermogende en in het rijk wonende Engelsche grooten, afstamden. De groote spoed, door den raad te Richemond gemaakt, voorkwam hen welligt.

De koningin Elizabeth overleed, gelijk gezegd is, in den vroegen ochtend. De lord-majoor begaf zich aanstonds naar Londen, waar de burgers ongewapend in hunne deuren stonden; de grooten vervoegden zich daarheen onmiddellijk na hem en in denzelfden voormiddag. Jacobus, koning van Schotland, werd plegtiglijk tot koning van Engeland, Frankrijk en Ierland verklaard, zonder dat er noch parlement noch adel was opgeroepen, de burgerij van Londen kwam daarbij voor als de gemeenten beo. het rijk; het volk nam er genoegen in.

Het geschut van den Tower werd gelost, en alles liep af zonder de minste beweging en zonder eenigen tegenstand. De maatregelen waren zoo wel genomen, en de verstandhouding met Schotland zoo wel geregeld, dat de nieuwe koning de tijding van zijne uitroeping in minder dan zestig uren tijdsverloop te Edinburg ontving, ofschoon de afstand tuschen de beide hoofdsteden drie honderd mijlen bedraagt, zonder de rivieren en boschen in aanmerking te nemen, die overgetrokken moesten worden. Hij maakte zich aanstonds reisvaardig, en kwam weldra te Londen aan, alwaar, met alle pracht, alles vreedzaam afliep.

Hume begint zijne geschiedenis van het huis van Stuart met te zeggen, dat de kroon van Engeland nimmer geruster van vader tot zoon is overgegaan, dan zij thans van het huis van Tudor tot dat van Stuart overging, en inderdaad had er geene onderhandeling of zelfs afspraak plaats; deze groote verandering geschiedde op de eenvoudigste wijze, alsof het een ambteloos burger geweest was, die in zijn erfdeel trad. Om allen schijn van voorkeur door eerstbenoeming bij de twee kittelige natiën te vermijden, nam de koning den titel aan van koning van Groot-Brittanje.

De genoemde schrijver spreekt, in zijne de

schiedenis der Stuarten, van de regering van Elizabeth, en van de ongerustheid, welke men had voor het geval van haar overlijden en van de troonopvolging alsdan; van den geduchten en bloeienden staat tot welken zij Engeland opgevoerd had; kortom hij zegt, dat haar opvolger, toen hij den troon beklom, zich in het bezit bevond van al wat hem gunstig kon zijn, uitgenomen het voordeel van eenen naam, die in vergelijking kwam met den doorluchtigen naam, voor welken hij in de plaats trad.

Inderdaad kon hij, in eene drie en twintigjarige regering, deze hoogte niet bereiken. Die vorst was goedhartig en vredelievend uit eigen inborst, hij had eenen schrik voor de rampen en de gevaren, welke hij in Schotland had ondervonden, waar hij in zijne jeugd niet dan be-roerten, moorden en treurtooneelen gezien had. De jagt was zijn geliefkoosd vermaak; hij bemoeide zich niet gaarne met de zaken van staat. Twee of drie gunstelingen namen daarvan achtervolgens het beleid op zich met te veel eerezucht en te weinig ondervinding. Nogtans had de vorst geoefendheid in de wetenschappen, maar bijzonder in een vak, hetwelk de koningen en vorsten, hoe groote beminnaars van wetenschappen zij ook waren, zelden in persoon beoefend hebben. Hij was een godgeleerde, en

bemoeide zich met godgeleerde geschillen : hij had eene goede gelegenheid om zich daarin te onderrigten. De rampen van de zeventiende eeuw hadden, in het stuk van godsdienst, deze rijken mede geteisterd. De gewaande hervorming had er twee gedaanten aangenomen, die regtstreeks tegen elkander strijdig waren; de Schotten waren overdrevene puriteinen, de Engelschen episcopalen. De koning, zich vergenoegende met het bespiegelende en leerstellige, bekommerde zich niet om in de verhitheid der partijen door netelige beslissingen tuschen beide te treden; hij liet de zaken haren loop nemen. Even weinig als hij omtrent de belangen van het rijk, of in de buitenlandſche betrekkingen ondernemend was, wilde hij ook hierin zich persoonlijk in de bres stellen.

Het karakter van dezen koning was weldra in Engeland bekend, en van daar over geheel Europa. De Franschen vonden zijn gedrag schoolvosfig, en men zegt, dat Hendrik IV. hem dikwijls *meester Jakob* noemde.

Door het overlijden van koningin Elizabeth hadden de Hollanders eene vermogende bescherming verloren, zij durfden zich niet vleijen dezelfde bij haren opvolger te zullen vinden.

Zij hadden een talrijk gezantschap gezonden aan den nieuwen koning van Groot-Brittanje,

gelijk hij er van alle mogendheden van Europa tot het doen der gelukwenschingen ontving; zij werden bij de gehoorgeving wel ontvangen; doch de koning zeide hun, dat hij, van eene vredelievende geaardheid zijnde, wenschte de geheele wereld in vrede te zien, en ried hij hun sterk een einde te maken aan hunnen langdurigen oorlog. Op de voorstellen van eene vernieuwing der alliantie en andere dergelijke, antwoordde hij slechts dubbelzinnig, zonder hun eenige verzekering te geven. Deze beleefde, maar weinig beteekenende, ontvangst maakte indruk op velen van de leden der staten. Daarbij kwamen andere bedenkingen; er waren er, die verdenkingen hadden opgevat bij de groote ontwerpen van prins Maurits, en bij zijne heerschappij over de legers en de krijgsbewegingen; de veldtocht tegen Nicuwpoot, die veel kostte en niets baatte, gaf eene goede aanleiding om zulke verdenking te opperen. Groote kooplieden en deelnemers in de kompagnie, niet tevreden met de groote winst, welke zij in hunnen handel behaalden, beklaagden de groote uitgaven en het gevaar, hetwelk de oorlog, zoo voor de reis als binnen's lands, veroorzaakte. Al deze bijzondere redenen en honderd andere dienden tot stijving van de algemeene, namelijk, dat de oorlog lastig was geworden voor lieden, die

denzelve niet hadden zien aanvangen, en die niet van dat beroep waren. Dit gaf in Holland aanleiding tot eene menigte namelooze kleine geschriften, ontwerpen van bevredigingen, gesprekken en raadplegingen in de jaren 1605 en 1606, uit welker menigvuldigheid bleek, dat men op meer dan eene plaats naar den vrede haakte.

Van den anderen kant werden ook geschriften verspreid, om het publiek wantrouwend te maken, in welke al de gedane voorstellen tot het eindigen van den oorlog voor bedrog en misleiding der Spanjaarden werden uitgekreten, en in welke men zeide, dat het huwelijk en de benoeming van hunne aartshertogelijke hoogheden, hoezeer men van hen zelve niet dan in eerbiedige bewoordingen sprak, slechts eene kunstgreep was van het oude hof van Spanje, om de Nederlanden, na verloop van eenige jaren, terug te bekomen; dat, indien koning Filips II. den vrede voor deze provinciën gewild had, en opregtelijk bedacht was geweest om dezelve in tijd en wijle aan de Infante af te staan, daarvan goeds te hopen ware geweest, maar dat hij, enkel om, na zoo veel inspanning van krachten en geldspilling, adem te scheppen, ten einde zich van dezelve met geweld meester te maken, met de uitvoering van zijn plan ge-

draald had tot dat de prinses drie en dertig jaren oud was geworden, eene zeer rijpe bejaardheid, en dit meer in Spanje dan ergens elders, daarbij de volkomene terugkeering der heerschappij bedingende bij ontstentenis van nakomelingschap; dat het oogmerk van Spanje geen ander was dan om de landen voor eenen tijd in bewaring te geven, om dezelve door hunne hoogheden in rust te laten brengen, en vervolgens onverhoeds weder met het rijk te vereenigen. Zoodanige vliegende geschriften gaven veel stof tot gesprekken, hetgeen men door de vingers zag, en mischien wel niet afkeurde. In het volgende werd nog zeer in het geheim en met veel omzigtigheid, gelijk hierna zal gezegd worden, aan den vrede gearbeid.

Hunne aartshertogelijke hoogheden hadden, van het oogenblik van hunne aankomst af, alles aangewend om daartoe te geraken; zij hadden getracht langs verschillende wegen het verdrag daartoe in te leiden, doch altoos te vergeefs. Aan de zijde der vijanden heerschte het uiterste wantrouwen, en dit verminderde niet gedurende de geheele onderhandeling, en duurde tot het besluit van dezelve, en nog daarna.

Hunne hoogheden waren persoonlijk zeer geëerd, en men kan zeggen aangebeden in de provinciën onder de gehoorzaamheid, en hoog

geacht in die der Unie. Men had het slechts tegen de Spanjaarden, wier gedrag onuitwischbaar in het geheugen geprent was, en eenen onuitroeibaren haat had verwekt. Ongelukkig waren deze nog in te groot aanzien. Don Balthazar de Zuniga was van Spanje gekomen als Spaansch ambassadeur bij hunne hoogheden, maar speelde dikwijls den eersten minister. Zijne opvolgers handelden even zoo; de namen van *Hazienda*, *Visita*, en dergelijke van Spanje afkomstige, waren als zoodanig allen reeds hatelijk; er werd niets verrigt zonder Spanje te raadplegen en het antwoord af te wachten; van alles werd daarheen berigt gezonden. Het gebeurde in het begin, toen de staten gedurende langen tijd te Brusfel vergaderd waren, dat er een ambtelijk schrijven van Spanje gelezen werd, in hetwelk de koning, van de staten der Nederlanden sprekende, (misfchien door onoplettendheid van eenen secretaris), hen *nuestros Estados* noemde; waarop een lid uitriep: *wie is hier meester? de koning of de aartshertog en aartshertogin; aan wien moet men gehoorzamen?* Dit werd dadelijk hersteld, en ten genoeege opgehelderd; doch men had het niet ongemerkt laten voorbijgaan.

De kardinaal Bentivoglio zegt, in zijne *Relazioni di Fiandra*, waar hij nuntius was, dat de Infante Isabella, ofschoon in Spanje gebo-

ren, in het land veel meer dan de hertog bemind was, en hij schrijft dit toe aan de hebbelijkheid van het hof van Filips II., aan hetwelk die vorst met zijnen broeder Ernst was opgevoed, en, even als deze, uit navolging, die drooge en ernstige manieren het aangenomen.

Het is zonderling, dat, gelijk men hierna zal kunnen opmerken, het wenige, dat de aartshertog, gedurende den geheelen loop van de onderhandeling over den wapenstilstand, aan zijne Vlaamsche ministers, zeer kort en ineengedrongen schreef, in het Spaansch gesteld was, en dat de lange brieven en berigten, welke de heeren Richardot Verreycken en Pater Neyen, onmiddellijk aan hem ingezonden, ingelijks in die taal waren; hetgeen aanleiding gaf tot vele vertalingen.

Het in zwang blijven van die taal en zekere daarmede verknochte manieren, kleinigheden zelfs bragten nog steeds de Spaansche heerschappij in herinnering, en onderhielden en verlevendigden het wantrouwen der Hollanders, welke men niet daarvan kon doen terugkomen.

Hunne Hoogheden verlangden vuriglijk van dezen lastigen oorlog ontslagen te worden, zoo wel om hunne eigene goedhartigheid en welwillendheid en om de aanhoudende vertoogen van hunne onderdanen, als ook om zich op eene eervolle wijze te onttrekken aan die groote afhan-

kelijkheid, die hun zeer dikwijls ongemakkelijk was. Koning Filips III. had ruime en onbepaalde ondersteuning beloofd, en hij voldeed daaraan met ecne wezenlijk koninklijke mildheid. De hertog van Lerma, zijn eerste staatsdienaar, zorgde daarvoor zoo edelmoediglijk als in zijn vermogen was; maar de zaken van de monarchie hielden reeds sterk over tot derzelver verval, en de regering was magteloos geworden. De bevelen van den koning of van zijnen minister gingen door zoo vele handen, waren aan zoo vele uitstellen onderworpen en met zoo vele verschillende belangens verknocht, dat zij niet dan laat of onvolkomen hunne uitvoering erlangden.

Simon Contarini, ambassadeur van de republiek Venetië aan het hof van Madrid, gaf, bij zijne terugkomst van zijn gezantschap, in 1605, aan den senaat een omstandig verslag van het hof, hetwelk hij verlaten had, ingevolge van het bestendige gebruik bij die republiek. Hij zegt met betrekking tot de Nederlanden en het Spaansche ministerie van dien tijd: „de oorlog „in de Nederlanden wordt er als eeuwigduren- „de beschouwd; dezelve verslindt de schatten, „de bevolking en de krachten van Spanje. De „hertog van Lerma meende zich van den aarts- „hertog te ontdoen, door hem in Vlaanderen „te plaatsen; hij kost hun oneindig meer. De

„koning schijnt slechts dertigduizend man te
„betalen; hij betaalt er meer dan zestigduizend;
„de Spanjaarden zien daar niets goeds in; zij
„geven hun geld slechts, wanneer het op het
„uiterste gekomen is, en dikwijls zeer laat;
„zij zetten dezen oorlog voort, om de Indiën
„niet bloot te stellen.”

Dezelfde gunst, door welke ik toegang heb kunnen verkrijgen tot vele echte bescheiden, die te Brusfel bewaard worden, van welke ik mij in dit werk bediend heb, heeft mij het middel verschaft om twee groote liasfen papieren, als boeken gebonden, na te zien, in welke, onder andere stukken, omtrent twintig dergelijke berigten van verschillende tijden en van onderscheidene Venetiaansche ambassadeurs gevonden worden; er zijn er van Bailes, van Konstantinopel, van ambassadeurs te Rome, in Frankrijk, in Spanje, in Engeland, in Polen, enz. Van al die berigten, welke ik op mijn gemak gelezen heb, is het beknoptste, naauwkeurigste en krachtigste, naar mijn oordeel, dat van dezen Simon Contarini, van het jaar 1605. Het is eene allerkeurige, omstandige beschrijving van het hof van Spanje, onder koning Filips III. Deze monarch, de koningin, het koninklijke huis, de hertog van Lerma en al de ministers worden daarin afge-

schilderd, met de hovelingen, de landvoogden, de kroonbeambten, de departementen van staat, de gerechtshoven, de finantiën en de binnen- en buitenlandsche zaken, en dit alles met krachtige penseeltrekken, en even beknopt als hij over de Nederlanden handelt; het is naar het leven geteekend. Deze berigten zijn in het Fransch, door eene en dezelfde hand afgeschreven, en er wordt bij gezegd, dat zij uit het Fransch vertaald zijn. Natuurlijk zijn zij eerst uit het Italiaansch overgezet; want de Italianen, inzonderheid de Venetianen, schrijven aan hunne regering in geene andere taal. Deze vertaling, sedert lang te Brusfel berustende, heeft een zonderling aanzien. Ik heb reeds daaromtrent een waarscbijnlijk vermoeden geuit. Don Alonzo de la Cueva, markies van Bedmar, was toen ambassadeur van Spanje te Venetië. In dien ganschen tijd, welken hij daar doorbragt, werkte hij deze republiek tegen, die toen met Spanje in onmin was. Hij spaarde geene listen noch kuiperijen, om hare geheimen uit te vissen en hare beambten om te koopen. Zij hebben gezegd, dat zij nooit eenen zoo gevaarlijken, vreemden minister te hunnent gehad hebben. Hij had met den onderkoning van Napels en den landvoogd van het Milanefche eene soort van zamenzwering, die niet minder

ten doel had dan de staatsinrigting der stad en der republiek om te keeren. Deze aanslag, gelukkig weinig tijds voor de uitvoering ontdekt zijnde, was de markies van Bedmar genoodzaakt de vlugt te nemen, om de volkswoede te ontvlieden. Hij kwam in de Nederlanden in 1622, en nam daar dezelfde zaken waar, met welke Don Balthazar de Zuniga belast was geweest; hij was in groot aanzien bij mevrouw de infante, gedurende haren weduwenstaat, en werd door hare aanbeveling, kardinaal. Er is reden te vooronderstellen, dat hij deze papieren van Venetië had medegebragt, en dat hij ze deed vertalen, om ze naar Spanje te zenden, en tot zijn gebruik, gelijk hij ze ook te Brusfel zal gelaten hebben, of daarvan aldaar een afschrift gehouden is.

Na den veldslag van Nieuwpoort en het nemen van Ostende, waren de krijgsbewegingen niet zoo schitterend meer. Prins Maurits, nogtans, en de markies Spinola, van den anderen kant, bleven nog elkander ter zee en te land beoorlogen; de eerste nam eindelijk Sluis in Vlaanderen, in 1604, na de Spaansche ondersteuning teruggedragen te hebben, en boorde eenige schepen in den grond. Don Ambrosio Spinola vergold het hem aan den kant van den Boven-Ijsel en van den Neder-Rijn, waar hij

Zwol, Lochem en eenige andere plaatsen nam. Vijf of zes jaren, vóór den wapenstilstand, liepen op deze wijze af met eenige ondernemingen, waarvan het voordeel, van den éénen veldtogt tot den anderen, aan beide zijden gelijk was. Men sprak reeds veel van vrede, en toen het er toe kwam, om ernstig over denzelfven te onderhandelen, werden die voormalige bedrijven weldra vergeten.

Spanje en Engeland deden van tijd tot tijd flappen tot eenen vrede tusfchen hen beide; doch vruchteloos. Men zag een congres te Bourbourg bijeenkomen in dit jaar, doch het ging even plotseling uitéén, als het zamengekomen was. Een tweede congres werd gehouden in de maand Mei 1600, bij het leven van de koningin Elizabeth, te Bologne, eene stad op de Fransche grenzen, niet verre van Calais. Ik heb daarvan in dit jaar niet gesproken, omdat hetzelfde even schielijk en even vruchteloos als het andere, uitéén ging.

Ik moet niettemin zeggen, dat er andere voortteekenen waren, die meer beloofden dan die van Bourbourg. De aartshertog had daartoe eene voorbereidende inleiding gedaan te Londen, ter gelegenheid van de pligtplegingen, die afgelegd moesten worden bij de aankomst van hunne hoogheden in de Nederlanden,

waartoe de audiencier Verreijcken naar Engeland was overgestoken. De stad Boulogne, van de zijde van Spanje aangewezen zijnde, begaven zich Don Balthazar de Zuniga, Don Hernando Cariglia, de president Richardot en de audiencier Verreijcken derwaarts. Van de Engelschen waren er de raadsheeren Nevil, Herbert, Beale en de staatssecretaris Edmonds. Het wezenlijkste deel van hetgeen vooraf had moeten besproken zijn, namelijk, hoe de ambassadeurs elkander zouden bezoeken, was nog niet beslist; alzoo zond de eene en andere bij zijne aankomst wel berigt daarvan aan die van de andere partij, maar niemand wilde de eerste zijn om zijne pligtpleging te doen. Niet alleen werd er over dezen voorrang sterk getwist, maar het stuk werd verder getrokken; elk wilde de meerderheid van zijne kroon handhaven; men wilde van geene noch van beide zijden de hoogerhand, noch den eersten ingang, noch de voornaamste zitplaats afstaan; zelfs wilde men zich niet tot gelijken rang, noch tot bating, noch tot beurtelingsche afwisseling verstaan. Na gedurende een paar maanden dit spel gespeeld te hebben, waarbij zeer hevige geschriften over en weder gewisseld werden, werden zij allen terug geroepen, en vertrokken

zij van Boulogne, zonder dat er ééne enkele zamenkomst had plaats gehad.

In het jaar 1604 hernieuwde de vredelievende koning Jacobus I. de toenadering door een ander congres; maar in gunstiger omstandigheid. Men was overeengekomen, om tot dat einde, Londen te kiezen, waar de Spaansche ambassadeurs zich zouden heen begeven, en waar de Engelschen, die te hunnent zijnde, aan de Spanjaarden, in alles den voorrang zouden geven.

Van de zijde des konings van Spanje was tot ambassadeur benoemd Don Juan Fernandez de Velasco, hertog van Frias, graaf van Haro, connetabel van Castilië, dezelfde, die zoowel te Rome als te Ferrare bekend was geworden door zijne trotschheid en kwalijk geplaatste aanmerkingen, van welke ik gesproken heb bij gelegenheid van het huwelijk van hunne aarts-hertogelijke hoogheden. Eenige jaren, die verloopten waren sedert deze zijne eerste avonturen, hadden niets van zijne trotschheid vermindert; hij achtte dit gezantschap beneden hem, en deed zich, ingevolge de hem daartoe gegevene magt, daartoe vervangen door Don Juan de Taxis, graaf van Villa-Mediana, en door Alesfandro Roviga, lid van den senaat van

Londen, welke beiden te Londen onderhandelden, terwijl hij zich te Berg St. Vinox in Vlaanderen ziek hield. Tegen het einde van het congres, stak hij nogtans naar Engeland over, en woonde eene of twee van de laatste bijeenkomsten bij, zonder een woord te spreken. De vrede werd buiten hem geteekend; maar acht dagen daarna bevestigde hij dien in naam van den koning, zijnen meester, en gaf toen zijne onderteekening. Van wege de aartshertogen kwamen op dit congres de graaf van Arenberg, en de bovengenoemde president Richardot en den audiencier Verreijcken. De gezanten van Engeland waren de graven van Dorset, van Nottingham, van Denfshire en Northampton, met de burggraven Effingham en Cambury, en den secretaris van staat Cecil van Esfenden.

De eerste bijeenkomst werd den 30 Mei 1604 gehouden; de onderhandeling ging eenen goeden gang, omdat geen beletfel van ceremonieel dezelve ophield, en er geene teruggaven te doen waren. Het vredestraktaat was zoo gelijk, en meer, dan een traktaat van koophandel tusschen de beide natiën; het werd geteekend te Londen den 28. Augustus van hetzelfde jaar 1604. Dit traktaat bestond uit zes en dertig artikelen; het eerste verkondigt eenen vasten

en bestendigen vrede tusfchen den koning van Spanje en hunne aartshertogelijke hoogheden van Oostenrijk en Bourgondië ter eenre, en den koning van Groot-Brittannië ter andere zijde. De meest overige betroffen den koophandel, gelijk gezegd is.

Met had alle mogelijke middelen aangewend om de Hollanders door hunne beschermers te doen verlaten, en zelfs koning Jacobus over te halen, om aan Spanje of aan hunne aartshertogelijke hoogheden, tegen betaling der door koningin Elizabeth voorgeschotene fommen, de fteden Vlisfingen, Brielle, Rammekens, enz. terug te geven, welke hij in bewaring had en door Engelsche troepen bezet hield. Doch hij verklaarde, bij het zeventiende artikel, dat hij zich door het traktaat met Elizabeth verplicht vond, om die fteden niet over te geven dan aan hen, die dezelve in zijne handen hadden gesteld; dat hij zich voorbehiel en nieuw verdrag of verlenging van den termijn aan te gaan; en dat hij middelerwijl al zijne pogingen zouden doen om de Hollanders over te halen tot den vrede met hunne aartshertogelijke hoogheden.

In andere artikelen wordt gezegd, dat de contracterende partijen van alle, daarmede ftrijdige, verdragen met andere mogendheden afzien; dat

geene van beiden de vijanden of de rebellen der andere partij zoude bijstaan. Er werd uitdrukkelijk bij bepaald, dat de Engelsche bezettingen in de verpande steden geenerlei voorraad mogten toevoegen of bijstand verleenen aan de vijanden van Spanje of van hunne aartshertogelijke hoogheden.

Deze vrede werd te Londen, Madrid en te Brusfel, met groot vreugdebetoon afgekondigd en gevierd, en wederkeerige gezantschappen werden daartoe afgezonden. Ofschoon er slechts eenē onzijdigheid ten aanzien van de Hollanders bepaald was, zagen zij zich met ter daad door Engeland verlaten. Dit bragt hen tot een ernstig nadenken, en maakte hen welligt rekkelijker.

Wij naderen eindelijk tot het laatste bedrijf van dit langdurige en wreede treurspel, hetwelk federt meer dan veertig jaren de Nederlanden en de naburige landen, ten gevolge daarvan, tot een moordhol gemaakt had. Dit laatste bedrijf, hetwelk zoo vele wonden moest heelen, en den vrede aan deze verwoeste streken weder schenken, moest nog eenige tooneelen opleveren, alvorens tot de ontknooping te komen.

Al degenen, die over de Nederlandsche beroerten geschreven hebben, en lang genoeg leefden om dezelve ten einde te zien, hebben gewaagd van dezen afloop der onderhandelingen, en van den wapenstilstand, die daarvan in 1609

het gevolg was. Zij komen overeen nopens de hindernissen, zwarigheden, en wederzijdsche verdenkingen, die der onderhandeling in den weg stonden, en die telkens op nieuw weder opkwamen, gedurende de twee jaren, welke men daaraan besteedde. Zij spraken even eenpariglijk van de ongemeene moeilijkheden der eerste inleiding, omdat elk voorstel, elke stap tot toenadering verdacht was.

Wij hebben gezien hoe vele vruchteloze pogingen beproefd waren geweest op onderscheidene tijden, zelfs voor den dood van koning Filips II.; sedert had men die verdubbeld. De Hollanders hielden zich daarin zeer achterlijk, zonder te schromen van hunne bondgenooten, die er somtijds groot belang in stelden, te mishagen. Bij zoo vele schrijvers, die dit onderwerp behandelen, bestaat het onderscheid alleen in het meerdere of mindere aantal bijzonderheden en omstandigheden.

Gui Bentivoglio kwam te dier tijd als nuntius in de Nederlanden; hij werd vervolgens nuntius in Frankrijk, waar Paus Paulus V. hem in het jaar 1621 tot kardinaal verhief. Gedurende zijne zendingen als nuntius, schreef hij, naar de gewoonte der Venetianen, zeer wel gestelde berichten over de onderwerpen, die ter tafel kwamen, en droeg zorg om die aan den kardinaal

Borghese, eenen neef van den regerenden Paus, te doen ter hand komen; deze onderscheidene berigten zijn gedurende langen tijd in schaarsche handschriften in omloop geweest; maar tegen het einde van de afgeloopene eeuw zijn zij gedrukt geworden; zijne gedenkschriften over den wapenstilstand, van welken wij hier spreken, in twee boeken verdeeld, voeren den titel van *Relazione del Trattato della Tregua di Fiandra*. Hij spreekt slechts ter loops van de eerste inleiding; deze was reeds geschied bij de eerste wapenschorring, toen hij in de maand Augustus 1607 te Brusfel aankwam; maar van het daarna onderhandelde traktaat gewaagt hij met kennis van zaken.

Hij was vooraf van goede voorschriften voorzien, en had vrij gereeden toegang tot hunne hoogheden, alsmede tot hunne briefwisseling met Spanje; hij zegt, dat men in Spanje de onmogelijkheid gevoelde om dezen last van kosten te dragen, die maandelijks drie honderd duizend dukaten beliep; dat er dus, op het voorstel van den aartshertog, voorgesteld was, dat het eenige hulpmiddel de vrede was, welken men besloot door de mogelijke middelen te vereffen.

Deze geheime reden was, dat het groote en ware beweegrad, hetwelk de onderscheidene

veren in werking bragt, van welke men zich destijds bediende.

Emanuel van Meteren, die, voor zoo veel het uiterlijke betreft, van hetgeen in Holland voorviel zeer wel onderrigt was, zegt dat, in de maand Mei 1606, Walrave van Wittenhorst, heer van Horst, Drosfaard van het land van Kessel, met eene zending van wege hunne hoogheden, in 's Hage kwam. Hij had aanbevelingen aan sommigen van de vredelievende partij in Holland, die hem rieden niets te laten blijken, alzoo het een vruchteloze stap zijn zoude, gedurende de afwezigheid van prins Maurits en van eenige der voornaamste afgevaardigden bij de armee; hij vertrok daarop, en men bewimpelde zijne zending met te zeggen, dat hij van wege den keizer gekomen was.

Wittenhorst kwam tegen het einde van December terug, met eenen anderen, genaamd Gevaerst, secretaris van Turnhout; zij spraken heimelijk met eenige lieden, en deden zich voor als door hunne hoogheden gelast, om de opregtheid van derzelve bedoeling, en hun verlangen te betuigen, om den vrede in de provinciën te herstellen; zij verklaarden, dat indien de staten even zoo dachten over een zoo heilzaam werk, en voor den vrede of eenen langen

wapenstilstand gezind waren, zij zelve de voordelen en waarborgen, welke zij verlangden, konden voorstellen, dat men zeer geneigd was om hen te voldoen in alles, wat redelijk zoude zijn; dat zij, in dit geval, den tijd en de plaats konden bestemmen om over dit onderwerp bijeen te roepen, hetzij openlijk, hetzij heimelijk, zoo zij dit voegzamer mogten achten. De last-brief van Wittenhorst was van den 6. Mei, wanneer hij het eerst naar 's Hage was gereisd. Een andere brief van den aartshertog, van den 12. December, bevestigde dezen last.

De zaak werd in het geheim behandeld, de leden der regering werden, de eene na den anderen, door hunne vrienden daarvan onderrigt, maar er geschiedde niets in het openbaar, noch met de ligchamen van staat. Gevaerts ging naar Brusfel, van waar hij eenen anderen geloofsbrief voor hun beiden medebragt, met bevel om denzelven aan de staten, bij hunne eerste vergadering, te vertoonen. Het laatste stuk van den aartshertog was van den 3. Januarij; het werd den 9. bij de afgevaardigden ontvangen; zij verzochten gehoor, en hadden een mondgefprek met prins Maurits; zij verkregen een plegtig gehoor in de volle vergadering op den 13. Januarij 1607, en openden hunnen last. De staten-generaal raadpleegden langen tijd en in verscheidene zittingen;

eindelijk antwoordden zij den 27. Januarij; zij weidden in het algemeen uit over de oorzaken van den oorlog, welken hunne hoogheden nog steeds voortzetteden om hun vermeend regt op de provinciën, van hetwelk deze naar alle regtvaardigheid ontslagen waren door eene wettige vereeniging, welke hen in vrijheid had gesteld; zij zeiden, dat indien hunne hoogheden dezen oorlog wilden voortzetten, met oogmerk om dit gewaande regt op de provinciën te doen gelden, de staten veel meerder grond hadden om hunne uiterste krachten tot voortzetting van denzelfven aan te wenden, ten einde te herkrijgen, wat aan de Unie toebehoord had, en hun enkel door geweld of door verrassing ontnomen was. Dit onbepaalde, bijna weigerachtige antwoord gaf intusfchen genoegzaam te kennen op welken voet zij tot een verdrag wilden komen. Bijzondere gesprekken, betrekkelijk deze verklaring, en andere verdere openingen, legden tot grondslag, dat, alvorens tot eenige schikking te komen, de Vereenigde Provinciën moesten erkend worden voor eenen vrijen, onafhankelijken en souverainen staat, op welken niemand eenige aanspraak had te maken.

Hunne hoogheden hadden veel moeite om tot die groote opoffering te besluiten; het kostte hun niet minder, den koning van Spanje daartoe te bewegen; maar de gebiedende noodzakelijkheid noop-

te hen daartoe, ofschoon als nog in het geheim.

Het publiek geloofde, dat de poging van Wittenhorst, even als zoo vele andere, vruchteloos was afgelopen, het voorstel van de eene zijde, en het antwoord van de andere zijde, waren van dien aard, dat er geene toenadering mogelijk scheen; men hoopte niets, men sprak er niet meer van, in denzelfden tijd, toen, door tusschenkomst van andere personen, werkelijk aan eene schikking gearbeid werd.

Den vrede van Vervins, die, gelijk hierboven gezegd is, in 1598 gesloten werd, hield men voor het werk van drie *cordeliers*; en dit was niet vreemd; de onderhandelende mogendheden waren katholijk, en de bemiddeling van den Paus droeg er veel toe bij.

Maar in den heeten strijd tusschen twee tegenovergestelde godsdiensten, in welken men zoo veel moeite gehad had, om de onderhandeling in te leiden, zoude men niet ligt vermoeden, dat het wederom een cordelier was, die het eerst de zaak aan den gang bragt, en, om zoo te spreken, het ijs brak. Het was een monnik van de orde van St. Franciscus, genaamd Jan Neyen, geboortig van Amsterdam, de zoon van Martin, poorter dier stad. Jong in den geestelijken stand getreden zijnde, studeerde hij in Spanje, en had eenigen toegang tot het hof. Hij klom

op langs de graden van zijne orde, en werd eindelijk commissaris-generaal van dezelve in de Nederlanden. Dit was de titel, welken men hem gaf, en welken hij gewoonlijk voerde. Een schrijver heeft hem biechtvader van den aartshertog genoemd; in allen gevalle zal hij dit slechts van de Infante geweest zijn, hetgeen niet zeker is; want de aartshertog had tot biechtvader eenen Spaanschen dominicaan, dien men hierna in deze onderhandeling zal gebruikt zien, en die tot dat einde op last van den aartshertog eene reis naar Spanje deed.

Pater Neijen had den naam van eenen man van vernuft en wetenschap, hij sprak en schreef zeer wel in onderscheidene talen; hij had het voorkomen van opregtheid en rondborstigheid, was aangenaam in den omgang: *e percio grato in camera, non meno ch' in pulpito*, zegt Bentivoglio. Hij was zeer gezien bij hunne hoogheden, en had daar eenen grooten invloed, gelijk mede in Spanje. Het schijnt overigens, dat hij bij sommigen van de voornaamste Hollanders zeer voordeelig bekend was. Prins Maurits behandelde hem met de gemeenzaamheid van oude kennis, en van Meteren zegt, dat zijn vader Martin den overleden prins van Oranje, Willem den Zwijger, menigmaal bezocht.

In dien tijd, vindt men nog melding gemaakt

van zekeren Daniel van der Meulen, insgelijks een inboorling van Antwerpen, als koopman in Holland gevestigd; anderen zeggen, dat hij zijne woonplaats in Antwerpen had, doch destijds zich in Holland bevond, met eenen reispas wegens zijne handelszaken. Op zekeren dag in een aanzienlijk gezelschap in 's Hage over de zaken van den tijd sprekende, nadat het voorstel van Wittenhorst vruchteloos was afgeloopen, redetkavelde deze man zeer gezond over hetgeen men te Brusfel konde voordragen, om de onderhandelingen weder aan te knopen, waarop iemand van het gezelschap hem ter zijde nam, hem verzocht naar Brusfel te reizen, en hem zeide, dat men, indien het zaak was aan te bieden hetgeen hij zoo even verklaard had, zich in Holland vervoegen konde aan zeker adres, hetwelk hij hem opgaf, en dat de houder van zulk eenen last gehoor zoude vinden. Men weet, dat kort daarna, een koopman, een vriend van Pater Neyen, in Holland kwam, en met hem verscheidene gesprekken had. Zonder dat deze genoemd zij, vooronderstelt men, dat het deze van der Meulen geweest zij, juist de man voor den pater commissaris. De aartshertog had in dien tijd mondgesprekken met den markies Spinoza en met den pater Neyen, en men heeft naderhand geweten, dat hij eene geheime zending

in Holland gehad, en meer dan eene reis daarheen gedaan had. Wij zullen zien met welke voorzorgen en geheimzinnigheid hij de eerste maal daarheen ging, en hoe hij daar ontvangen en onthaald werd, alvorens zijne onderhandeling openlijk bekend werd.

Ik heb hierboven, bij gelegenheid, gewag gemaakt van een stuk, waarvan het oorspronkelijke in de archieven van Brusfel bewaard wordt. Een groot minister, die mij tot het bearbeiten van dit werk heeft willen aanmoedigen, heeft mij nog de gunst bewezen, om mij een aantal van deze oorspronkelijke stukken en andere schaarsche en echte ter hand te doen komen; ik heb daarvan met voordeel gebruik gemaakt om in stellige bewoordingen zekere daadzaken te bevestigen, van welke ik, zonder een zoo achtingswaardig gezag, niet met zoo veel gewisheid zou hebben durven spreken.

Ik kan even stellig zeggen, dat ik nog op dit oogenblik, in mijne studeerkamer, eenen koffer met papieren voor mij heb, die te Brusfel bewaard wordt, en de gewigtigste stukken bevat van de onderhandeling over den wapenstilstand, van 1607 af tot op het sluiten van denzelfden. Het zijn bevelen van de eigene hand en met de onderteekening van den aartshertog, brieven, stukken, berigten van ambassadeurs en ministers,

zoowel van de bemiddelende als van de belang hebbende mogendheden, in het oorspronkelijke, met een aantal van die stukken in dubbel en driedubbel afschrift, minuten, en translatiën in andere talen, kortom al de papieren, die tot eene zoo gewigtige en netelige onderhandeling behooren.

Om de orde in acht te houden, welke het verhaal vereischt, zal ik beginnen met die heimelijke en geheimzinnige reis van pater Neyen. Daarvan blijkt uit een omstandig berigt, hetwelk die pater zelf had ingezonden aan zijne hoogheid, in een Spaansch handschrift, gelijk al de brieven van zijne hoogheid, van de aan denzelfven onmiddellijk gerigte. Het hoofd van dit berigt luidt eenvoudiglijk: *Serenissimo senior*. Het is er nog in dubbel afschrift. Zie hier het hoofdzakelijke van den inhoud: de pater commissaris schrijft aan zijne hoogheid, dat hij, door Warnard Cruwel de bevelen en reispasfen ontvangen hebbende, van Brusfel den 26. Februarij 1607 vertrokken was; dat hij de geheele Campine, langs eenen eenzamen en gevaarlijken weg, alleen door dezen Cruwel vergezeld, doorgetrokken was, en den 28. te Oudenbosch was aangekomen, van waar hij zich scheep had begeven, en den 2. Maart heimelijk te Rijswijk afstapte, een half uur gaans van

's Hage, (eene plaats, die naderhand door den aldaar in 1697 gesloten vrede zoo beroemd is geworden,) waar hij de bevelen van graaf Maurits en Barneveld moest afwachten, alvorens zijne reis voort te zetten. In dit berigt, en de geheele onderhandeling, wordt Maurits, dien men dikwijls, als geboren prins van Oranje, den titel van prins gaf, niet anders dan graaf genoemd. Werkelijk leefde de prins van Oranje, zijn andere broeder, nog.

De pater afgevaardigde, te Rijswijk gekomen zijnde, gaf, door eenen brief, van zijner aankomst kennis aan den heer Aersens, griffier van de algemeene staten. Deze antwoordde, op last van den graaf en van Barneveld, dat men hem des avonds in eene koets zoude doen afhalen, die inderdaad tegen zeven ure van dien avond verscheen, en hem te 's Hage aan het huis van den griffier Aersens bragt. Even als de pater, te voren, aan zijne hoogheid zijne bevreesdheid in het doortrekken der Campine beschreven had, verhaalt hij nu zijnen schrik, uit hoofde, dat onder het rijden naar 's Hage in het duister, twee gewapende mannen, met groote knevels, van den weg regtstreeks op de de koets waren komen aangaan; dat hij beducht geweest was voor zijn leven en voor zijne papieren, maar dat zij de koets vergezeld hadden,

en, gelijk hij naderhand vernomen had, voor zijne veiligheid waren afgezonden.

Nadat hij eene wijl bij Aersens vertoefd had, kwam een onbekende hem afhalen, die hem, met eene lantaren in de hand, aan het paleis of het hof bragt. In de zaal gekomen zijnde, zag hij, dat de bedienden werden weggezonden, en een ander onbekende geleidde hem naar het vertrek van den graaf, hetwelk Aersens opende, en achter hen toefloot; alles in de grootste stilte.

Graaf Maurits zat in gesprek met den pensionaris Barneveld; zij stonden aanstonds op; de graaf trad drie of vier schreden op hem toe, nam den hoed af, reikte hem de hand, naar de Vlaamsche gewoonte, en heette hem welkom. Hij vroeg hem al lagchende, hoe hij, op zijn woord alleen naar 's Hage onder de *geuzen* had durven komen, waarop de monnik, in wereldlijk gewaad gekleed, op dezelfde wijze al lagchende antwoordde met eene beleefdheids betuiging op de *geuzen*, getiteld en geëerd als zijne excellentie.

Hij had, zegt hij, eene kleine redevoering vervaardigd, maar de graaf gaf hem den tijd niet om die voor te dragen; hij vroeg om het papier, hetwelk hem gezonden was door Cruwel, er bijvoegende, dat men, met zulk eene

natie onderhandelende, zich niet met woorden moest vergenoegen, maar met werken; en daarop hadden zij een gesprek over de opregtheid van hunne hoogheden, en over de erkentenis van den vrijen en onafhankelijken staat. Terwijl pater Neyen, ziende, dat het laat werd, opstond, om afscheid te nemen, spraken de graaf en Barneveld eenige woorden te zamen, en kwamen hem toen vragen of hij niemand in 's Hage kende, bij wien hij in het geheim zijnen intrek kon nemen, om voortaan meer vrijelijk te kunnen zamenkomen, zonder den weg van Rijswijk telkens heen en weder te moeten afleggen. Hij beantwoordde dit met neen, en zij deden, na nog eenige woorden met elkander in stilte gesproken te hebben, den hofmeester, dien zij kastelein noemden, buiten komen, en bevalen hem den man in zijn kwartier te huisvesten, en hem te onthalen en te behandelen op dezelfde wijze, als hij met hunne eigene personen zouden doen. Hij werd dus in het paleis gehuisvest, uit hetwelk hij niet ging; de kastelein had groote oplettendheid voor hem zonder hem te kennen. Hij zeide hun, sedert hij hem voor eenen stadvoogd hield van de eene of andere vijandelijke stad, welke hij aan de staten kwam verkoopen, en dit te meer, omdat de pensionaris Barneveld en de griffier

Aersens hem dikwijls in zijne kamer kwamen bezoeken, doch altoos des avonds of des nachts. Het was mede des nachts, wanneer hij bij den graaf ging.

In de eerste vijf dagen van zijn verblijf in het paleis, had hij vele mondgesprekken, hetzij met den graaf in diens vertrek, hetzij met die drie personen in het zijne, zonder anderen te zien.

De pater commisfaris geeft een lang en breed verslag van de gesprekken, die tusfchen hen voorvielen, en waarbij zeer ernstige waren; hij klaagt over de ongemeene wantrouwigheid van die lieden, die dikwijls zeiden, dat zij deze openingen tot vrede; als Spaansche listen en misleidingen beschouwden. Hij vernam ook in het vervolg, dat, ofschoon hij gemeend had alléén te handelen met den graaf en de heeren Barneveld en Aersens, geen enkel van zijne woorden ontgaan was aan het verslag, hetwelk zij telkens aan andere leden der staten, van hunne bijeenkomsten gaven.

Den zesden dag kwamen Barneveld en Aersens hem het oorspronkelijke vragen van den brief van hunne hoogheden, van welken hij tot nog toe slechts een afschrift had overgegeven; op de zwaarigheid, welke hij maakte, gingen zij daarvan kennis geven. Aersens kwam

alléén terug, en vroeg hem om dit oorspronkelijke uit naam van de vergaderde algemeene staten, die de zegels en handteekeningen van hunne hoogheden wilden herkennen, onder belofte van teruggave. Na andere verschooning en kennisgevingen, kwam Aersens hem herhalen, dat de staten het stuk zouden teruggeven, na daarvan door hunnen griffier een ambtelijk afschrift te hebben laten maken, eindelijk aanbiedende, dat hij, des begeerende, hetzelve in persoon aan de vergadering kon overhandigen. Dit laatste werd door hem aangenomen.

Aersens geleidde hem ter vergadering binnen; bij zijne inkomst stonden allen op, en namen zij hunne hoeden af. Men ontving hem met groote beleefdheid, en gaf hem eenen fluweelen stoel tegenover den voorzitter. Allen zich weder gedekt hebbende, deed de pensionaris Barneveld, eene korte aanspraak; pater Neyen antwoordde daarop in weinige woorden, en overhandigde zijn papier; het werd vergeleken met het afschrift, ging van hand tot hand door de geheele vergadering, en werd hem aanstonds teruggegeven. Des anderendaags begaf hij zich wederom, door Aersens binnengeleid, ter algemeene vergadering; men vroeg hem of de handteekeningen van hunne hoogheden, welke zij gezien hadden, derzelve gewone handteeke-

ningen waren, en waarom er, vóór den naam van Albert, eene I, en vóór dien van Isabella, eene A geplaatst was. Pater Neyen zeide hun tot uitlegging daarvan, dat dit de gewoonte was van hunne hoogheden, wanneer zij eenig stuk van aanbelang, gezamenlijk onderteekenden.

In de aanspraak was gezegd, dat de generaliteit te zijnen aanzien ongerust was, en, alzoo hij een godgeleerde was, vroeg men hem, in welken zin hij zekeren stelregel der Katholijken: *quod hæreticis non sit præstanda fides* verstond. De pater, die waarschijnlijk tot deze verklaring voorbereid was, gaf in het breede zijne oplossing daarvan, en zijne onderscheidingen over de kerkvergadering van Constantz; de aanspraak en zijn antwoord zijn in zijn berigt ingelascht.

Bepaald zijnde, dat de pater commissaris naar Brusfel zoude vertrekken om zijne papieren daar over te geven en andere mede te brengen, vroeg hem graaf Maurits, hoe hij de reis wilde doen; op zijn antwoord, dat hij door Campine wilde trekken, gelijk hij gekomen was, zeide hem de graaf, dat de staten daarin voorzien hadden, en dat zijn jagt hem tot in de Schelde, nabij Antwerpen, zoude brengen, hetgeen geschiedde.

Na eenig verblijf te Brusfel, nieuwe voorschriften en nieuwe stukken, reisde de pater in vier dagen naar 's Hage, waar hij op nieuw gehoor verkreeg, en nieuwe tegenwerpingen ontmoette. Op zekeren dag kwamen de afgevaardigden in zijn vertrék, om hem te kennen te geven, dat het voor hunne veiligheid noodig was, dat hunne hoogheden, in het traktaat van den wapenstilstand, verklaarden op zich te nemen, om, binnen drie maanden, de goedkeuring van Spanje, over al hetgeen besloten zouden zijn, voor zoo veel zijne majesteit aanging, te verkrijgen. De pater commissaris verzettede zich sterk tegen dit nieuwe voorstel, aangezien de souvereiniteit van hunne hoogheden. Doch Barneveld verklaarde hem de redenen voor hunne aarzeling, dat de troepen, in koninklijke soldij, voor Spaansche troepen gehouden werden, dat er nog steeds plaatsen en kasteelen onder Spaansche bevelhebbers waren; en vooral, dat de door Filips II. gedane afstand der Nederlanden, beperkt was door de voorwaarde van niet te vervreemden of te splitsen, hetgeen niet overeenkwam met hun voorstel aan de Vereenigde Provinciën.

Hij vertrok weldra ten tweedemale, en kwam in Holland terug, niet in 's Hage, maar te Delft, waar hij gehuisvest en onthaald werd,

en eenigen tijd bleef; wanneer men hem in 's Hage wenschte te hebben, zond men hem eene koets, die hem vervolgens naar Delft terugbragt.

Ik heb een weinig uitgeweid over al deze geheimzinnige voorzorgen, die niet zonder voorbedachten rade van de zijde der Hollanders plaats hadden; mischien was er ook wel wat gemaktheid onder; maar deze lieden hun oogmerk bereikt hebbende, om zich voor eenen fouvereinen, vrijen en onafhankelijken staat te doen verklaren, iets waarmede zij zich naauwelijks hadden durven vleijen, en hetgeen zij niet zoo vroeg verwacht hadden, waren daarvan bezwijmeld, en wilden zich dit voorregt, bij *preciput* boven de andere verzekeren. Zeker was alle poging tot vrede daardoor mislukt, en was elke toenadering zeer moeilijk geworden, indien niet daarbij deze erkentenis op den voorgrond gesteld was, en, dit punt gewonnen hebbende, deden zij deze zegepraal gelden, met er Spanje in te betrekken, en tot in vele kleingeestigheden, onbescheidene aanmatigingen en vitterijen toe, gelijk wij hierna zullen zien.

Het was dus het uiterlijke, meer dan het wezenlijke, hetwelk den aanvang zoo netelig en zoo moeilijk maakte; er was tot nog toe slechts spraak van ecne wapenschorfing en

van een daartoe bijeen te komen congres, hetwelk weldra, gelijk wij vermelden zullen, plaats had.

Het groote voorloopige vraagstuk baande den weg tot elke andere onderhandeliug. Pater Neyen had daarvan de eerste stormen doorgestaan; want men heeft kunnen opmerken, dat de gewone beleefdheden uitgezonderd, die onder de afgevaardigden van de beschaafde natiën gebruikelijk zijn, deszelfs ontvangst vrij ruiterslijk was; hij ontmoette tegenwerpingen en gesprekken, over welke hij zich in zijn berigt beklagt, benevens andere kleingeestigheden, welke men niet in de uittreksels uit hetzelfde, vermeld vindt.

Bentivoglio beschouwt sommige van hunne gedragingen als brooddronkenheid en vermetelheid: *Onde bisogna*, zegt hij, *è non trattar con la moltitudine, è soffrir-ne con prudenza, questi alternanti difetti.*

Misfchien ook was, in dien nog onstuimigen ijver van den nieuwen godsdienst, zijn stand of zijn persoon hun onaangenaam. Inderdaad, toen hij ter vergadering der algemeene staten verschenen was, en zijne zending publiek werd, kwam zij aan vele lieden vreemd voor, zoowel in de Katholieke als in de Vereenigde Provinciën. Men zeide in het algemeen, dat,

hoe groot ook de bekwaamheden van pater Neyen waren, en welke zijne betrekkingen in Holland mogten zijn, deze zending, in dat tijds-gewrigt, niet zijne zaak was.

Men zoude kunnen gelooven, dat de Hollanders eenig vermoeden of zelfs wel eenige kennis hadden van flinksche treken, welke de pater commisfaris in het werk had gesteld, om tot zijn doel te gcraken. Men vertelde in Holland openlijk, dat er aan prins Maurits schitterende beloften gedaan waren, welke men nooit wel gekend heeft, omdat de prins die euvel opnam, en hem aanstonds den mond snoerde; de voordeelen, welke hij van eenen vrede of wapenstilstand verwachtte, moesten niet in het traktaat voorkomen, veel minder door de hand gaan van den onderhandelenden monnik.

Men ontdekte andere dergelijke bekuiping, die veel geruchts maakte, en eenig nadeel deed aan de onderhandeling zelve. Cornelis Aersens, een man van veel invloed in Holland, was, gelijk meermalen gezegd is, griffier der algemeene staten. Pater Neyen verveelde zich te Delft, waar hij geene menschen zag, gelijk in 's Hage. Het was om die reden mischien, dat men hem die eenzame plaats had aangewezen. Hij schreef eenen brief aan den heer

lengs werd het publiek er van verwittigd; men sprak er veel van, en het verwekte grooten haat tegen de Spanjaarden, welke men beschuldigde van nog steeds voort te gaan in hunne verfoeijelijke listen, het omkoopen van ministers, verraad en misleiding. Onder de onderscheidene gesprekken van het gemeen, liepen er, die ten voordeele waren van den griffier Aersens, en deze oordeelde zijne eer en zijnen goeden naam beleedigd door de beschuldiging van landverraad en omkoopning. Hij wilde zich verantwoorden, en stelde een weerschrift op, aan de algemeene staten gerigt, in hetwelk hij afschriften gaf van de brieven van pater Neyen, van zijne berigten, van het besluit der staten op zijn beklag, en van deze geheele geschiedenis, met aanwijzing van de dagen van het gebeurde, en van al de omstandigheden. Hij ondertekende dit geschrift den 26. Julij 1607, en gaf het in het licht, hetgeen in de provinciën veel gerucht maakte.

De Hollandsche schrijvers, of die naar hunne zijde overhellen, hebben daar niet van opgehaald, en ik geloof, dat daarbij eenige overdrijving mag hebben plaats gehad; maar in de papieren, welke ik heb onder handen gehad van die, welke te Brusfel bewaard worden, en tot de onderhandeling over den wapenstilstand be-

trekking hebben, vind ik de volkomene bevestiging van het hierboven verhaalde door de brieven van den audiëncier Verreycken. Het verweerschrift van den heer Aersens bevindt zich mede onder dezelve in een vrij dik boekje, op welks omslag geschreven staat: *Écrit de justification de M. Corneille Aersens, griffier etc.* De heer audiëncier Verreycken ging mede naar Holland, om den wapenstilstand en de voorloopige artikelen van het congres te be-ramen. Op eene van zijne reizen schreef hij uit 's Hage, den 28. Julij 1607: „men spreekt hier „zeer slecht van de geschenken, welke de pater „commisfaris heeft willen geven om eenige mi- „nisters, (zoo men zegt,) om te koopen; . . . „ik zie, dat men hier zeer wantrouwend is; . . „tot nog toe heeft niemand van de ministers „met mij gesproken, noch mij bezocht, en „wanneer Aersens bij mij geweest was, kwam „hij slechts voor een oogenblik; . . . indien de „bekrachtiging, welke zij van Spanje begeeren, „niet komt, is er gevaar, dat zij afbreken, en „dat men hen nooit weder er toe brengen zal, „om anders dan gewapenderhand de zaak te be- „flechten.” Er zijn andere brieven van den- zelfden, in denzelfden geest.

Zie hier hoe deze zaak afliep. Op zekeren dag kwam de pensionaris Oldenbarneveld den

heer Verreycken bezoeken, om hem het kistje, waarin de schuldbrief, de diamant en de gouden keten gesloten waren, ter hand te stellen, met verzoek om hetzelfde aan den markies Spinola te doen toekomen. In den loop van het gesprek, zeide hij hem, dat men zeer gebelgd was geweest over deze wijze van handelen. Hij verzocht hem tevens, uit naam der algemeene staten, aan Hunne Hoogheden te willen voordragen en den minister te vermanen om opregtelijk, rond en openhartig te handelen; dat alle andere handelwijze de zaak zoude bederven, en het heilzame werk, waaraan men arbeidde, zoude vertragen. Pater Neyen vertrok ter zelfder tijd te post naar Spanje, ten einde aldaar op de koninklijke bekrachtiging aan te dringen.

De eerste overeenkomst over de wapenschorfing en het congres, was reeds den 10., 11. en 12 April gesloten, maar alzoo de uitwisseling van de stukken en schrifturen eerst den 24. moest plaats hebben, nam men deze dagteekening voor de afkondiging en verzending. Ik heb hierboven reeds gezegd, dat het punt van de erkenning der republiek vastgesteld was, en dat men daarbij de bekrachtiging van Spanje had beloofd, met alle voorzorgen en waarborgen tot wegneming van de ongerustheid der Hollanders; al het overige ontmoette weinig

zwarigheden, dan enkele uitgezonderd, namelijk de wapenschorfing ter zee, tot welke Spanje niet verbonden was; men vergenoegde zich echter daarmee, dat Hunne Hoogheden er voor instonden, dat daaraan eene gunstige uitlegging zoude gegeven worden.

De overeenkomst van den 24. April behelsde eene wapenschorfing, te land, ter zee en in alle wateren, gedurende acht maanden, te beginnen met den 4. Mei 1607 eerstkomende. De voorafpraak bevatte de erkenning van Hunne Hoogheden, om te onderhandelen over de staten der Vereenigde Provinciën, die houdende voor vrije staten, landen en provinciën, op welke Hunne Hoogheden geene hoegenaamde aanspraak maakten. Deze bewoordingen worden herhaald in de verklaring der algemeene staten. Hunne Hoogheden belooven, binnen drie maanden, de toetreding en bekrachtiging van den koning van Spanje over al het overeengekomene, voor zoo verre hem betrof. Den eersten September, of vroeger, zoude men van wederzijde afgevaardigden in gelijken getale benoemen, inboorlingen van de provinciën, om in onderhandeling te treden en overeen te komen nopens eenen volledigen vrede of eenen wapenstilstand van twaalf, vijftien of twintig jaren.

Dit was de hoofdzakelijke inhoud van de

eerste overeenkomst, van welke, van beide zijden, afkondigingen gedaan werden, in de vereischte bewoording, die eene algemeene vreugde veroorzaakten in al de provinciën.

Middelerwijl en op het eerste gerucht van de onderhandelingen, die in 's Hage aangeknoopt waren, namen de hoven van Frankrijk en Engeland daaraan aanstoot, en hunne agenten in 's Hage beklaagden zich daarover met vele verwijtingen. Men stelde hen tevreden, door het benoemen van afgevaardigden om naar Parijs en Londen te gaan en aldaar de noodige voorstellingen te doen en de bemiddeling van die monarchen te verzoeken.

Jan Oldenbarneveld, pensionaris van Holland, ging naar Frankrijk; hij was de godspreek van de Vereenigde Provinciën, en overigens zeer tot den vrede geneigd. Deze staatsman, van den waren toestand der Vereenigde Provinciën zeer wel onderrigt, sprak in duidelijke bewoordingen met koning Hendrik IV. en zijne ministers; hij gaf te kennen, dat de provinciën in schulden verzonken waren, en daarmede meer bezwaard dan de katholieke provinciën, omdat zij minder opbragten; dat de lasten ondragelijk waren, dat de staat meer dan vijftien honderd duizend kroonen interest aan deszelfs eigene onderdanen betaalde, zonder te spreken van de

vreemde schulden, of daaronder de onkosten van den oorlog te begrijpen, die dagelijks toenamen; dat de bloeiende koophandel, die er iedereen brood verschafte, hun alsnog deze overbodige lasten gewillig deed dragen, maar dat dezelve noodig had gevòed en bevestigd te worden; dat, indien de oorlog moest voortgezet worden, Zijne Majesteit en hunne bondgenooten de bijdragen, om dien aan den gang te houden, zouden moeten vermeerderen; dat men, zoo hij raad mogt geven, gebruik moest maken van de geneigdheid van Spanje en van Hunne Hoogheden tot den vrede, ten einde dien tot zijn besluit te brengen; dat het voornaamste punt reeds gewonnen was door de erkenning van de vrijheid en onafhankelijkheid van hunnen staat; dat ook de handel op vasten voet moest gebragt en verzekerd worden; dat Spanje, in den uitgeputten toestand, waarin hetzelfde zich bevond, rust noodig had, en er niet aan denken zoude om zoo spoedig te breken; dat hun staat er insgelijks genot van zoude hebben, en zich zoude kwijten; en dat die in allen gevalle dezelfde zoude zijn.

Koning Hendrik IV. gaf gehoor aan deze redenen; hij gevoelde zich al te zeer in staat om bij te dragen tot dezen vreemden oorlog, in eenen tijd, waarin hij nieuwe onlusten

in zijn rijk voorzag, dat nog over de verledene zuchtte.

Deze vorst vond zich gestreeld met zich als scheidsregter aangemerkt te zien, tusfchen Spanje en deszelfs gewezenen onderdanen, te meer omdat Spanje zelf in de noodzakelijkheid was daarin tot hem toevlugt te nemen.

De koning van Grootbrittanje, door dezelfde redenen genoopt, nam hetzelfde besluit, dus namen de beide koningen de bemiddeling aan, en gingen daarbij gemeenschappelijk, en, zoo het althans fcheen, opregtelijk te werk.

Zijne allerchristelijkfte Majesteit zond den president Jeannin en den heer Rusfi naar Holland, en de koning van Engeland twee Engelsche heeren, Richard Spencer en Rudolf Winwood, die zich sedert eenigen tijd van zijnentwege aldaar bevond. Deze vier ministers bewezen groote diensten, en vereffenden vele zwaarigheden, gelijk wij in het vervolg zullen zien.

Het tijdverloop van drie maanden, herwelk bepaald was voor de bekrachtiging van den koning van Spanje, was verlopen; men vernam er niets van, even min als van den pater-commisfaris, die dezelve moest medebrengen, en die niet uit Spanje vertrokken was, noch antwoord gaf. In Holland ergerde men zich daarover, men morde; de heer Verreycken fchreef

eenige verontschuldiging. om de onderhandeling aan den gang te houden.

Eindelijk kwam de bekrachtiging van Spanje, eene maand later dan men die verwacht had; de audiëncier gaf er berigt van, en kwam over om dezelve mede te deelen. De Hollanders vonden ze in meer dan één opzigt, onvoldoende en gebrekkig. Zij was, naar hun zeggen, te algemeen, en behelsde de erkenenis van hunne vrijheid en onafhankelijkheid slechts op eene dubbelzinnige wijze. Het stuk was in het Spaansch, op gewoon papier en niet op perkement; de koning had onderteekend: *yo el Rey*, er was slechts het kleine zegel van zijne Majesteit bij gebezigd.

Na vele algemeene vergaderingen en raadplegingen onder hen zelve, werd de heer Verreycken verzocht in hunne vergadering te komen, in welke het stuk hem teruggegeven werd; de pensionaris zeide hem, dat zij het niet konden aannemen, omdat het niet in den vereischten vorm was, noch in de bewoordingen, over welke men was overeengekomen; tevens werd echter verklaard, dat de wapenschorfing en al het overige op denzelfden voet zouden blijven, indien Hunne Hoogheden het op zich wilden nemen, om binnen zes weken eene andere

oorkonde te doen komen; en opdat er noch dubbelzinnigheid noch twijfel over mogt blijven, voegden zij er de verlangde bewoordingen bij in drie talen, het Latijn, Fransch en Vlaamsch, opdat de koning een der drie afschriften met zijnen naam zoude onderteekenen.

Deze uitweg werd aangenomen, en veroorzaakte eenige vertraging. In afwachting van het antwoord, schreef keizer Rudolf II. middelwyl brieven aan den koning van Spanje, aan de aartshertogen, aan de Vereenigde Provinciën en aan anderen, om kennis te geven, dat de provinciën der Nederlanden onder de bescherming van het Roomsche rijk waren en onder deszelfs onderhoorigheid; dat, op straffe van nietigheid, geene onderhandeling, of verandering, den toestand of de betrekkingen der provinciën betreffende, mogt plaats hebben zonder, als den Bourgondischen kreits uitmakende, zijne deelneming en toestemming verkregen te hebben.

De in den maand October 1607 ontvangene brieven gaven in den beginne eenige ongerustheid, maar het schijnt, dat men zich daaromtrent verstond; elk antwoordde in onbepaalde en algemeene bewoordingen, en men ziet niet, dat de eischen des keizers verder gevolg ge-

had hebben, of eenige stremming of opont-
houd in de volgende behandeling van het trak-
taat veroorzaakt hebben.

Na de eerste, bekrachtiging, was de pater
Neyen van Spanje gekomen; men wachtte de
tweede te Brusfel, en werkelijk bragt een koe-
rier dezelve binnen den bepaalden tijd. De
audiëncier begaf zich naar Holland met den
pater-commisfaris, om dezelve ter vergadering
in te brengen, en men dacht wel, dat er iets
op te zeggen zouden vallen.

Misfchien veroorloofde de Spaanfche eti-
quette niet daarin de voorgeslagene veranderin-
gen te maken; deze goedkeuring of bekrachti-
ging was geheel in het Spaansch gefchreven,
even als de vorige met *yo el Rey* onderteevend,
en gezegeld met het kleine zegel. De bepaling
van de erkentenis van hunnen vrijen staat was
er nogtans tot hunne volkomene tevredenheid
in uitgedrukt; maar eene andere bepaling ten
fotte, baarde veel opziens. De koning behield
zich voor, dat, indien het traktaat niet tot
stand kwam, zijne bekrachtiging als niet ge-
fchied, zoude aangemerkt worden.

Dit ftuk ging nog rond in de provinciën,
in de bijzondere en algemeene vergaderingen;
langdurige raadplegingen verflonden eenen on-

noemelijken tijd; de afgevaardigden van Brussel gingen naar hunnent terug.

De staatsregeling der nieuwe republiek liet al deze formaliteiten en stemmingen toe, zonder dat er een einde aan kwam. In cene zaak van zulk hoog aanbelang, waarbij zoo vele personen gemoeid waren, was er natuurlijk ook eene partij, die den oorlog verlangde voort te zetten, en prins Maurits werd, omdat zijn belang dit scheen mede te brengen, voor het hoofd derzelve aangezien. Er waren zamenspanningen vóór en tegen, en na veel tijdverspilling, verschilde het weinig of de tweede oorkonde werd, even als de eerste, verworpen.

In de algemeene vergadering, in welke de zaak tot haar beslag moest gebragt worden, verklaarde de pensionaris Barneveld zich voor den vrede, hij bediende zich met kracht van dezelfde beweegredenen, welke hij den koning van Frankrijk had voorgedragen; en bewees met veel welsprekendheid, dat het van groot belang voor hem was, van de gelegenheid gebruik te maken, om aan hunne staatsregeling vastigheid en bestendigheid te geven; dat, terwijl zij door de geheele wereld voor eenen zoo achtbaren, souverainen staat erkend werden, en hun koophandel verzekerd was,

eenige jaren van vrede en spaarzaamheid hen zouden genezen van hunne inwendige kwalen, en van hunne slaafsche afhankelijkheid van vreemde mogendheden; dat men niet uit eerzucht op kleinigheden moest staan; dat de bekrachtiging van den koning van Spanje hem voorkwam goed en voldoende te zijn; dat de erkenning van hunne vrijheid daarin duidelijk was uitgedrukt; en dat, wat de bepaling ten flotte betrof, deze in allen gevalle slechts overtollig was, omdat wel zeker, bij eene scheuring, elke partij in hare regten en vorderingen zoude terugkeeren; dat de Spaansche oorkonde en de onderteekening des konings, naar zijne wijze, niets tot de zaak deden, alzoo groote vorsten zich daarmede, zonder zwaarigheid hadden vergenoegd; hij vertoonde tot dat einde de verklaring van de ambassadeurs van Frankrijk en van Engeland, die getuigden, dat de vrede van Londen; niet anders dan op deze wijze, door den koning van Spanje bekrachtigd waren.

Een zoo beslissend betoog leed geene tegenspraak, en overreedde bijkans de geheele vergadering. Men besloot de bekrachtiging aan te nemen, en met de verdere schikkingen voort te gaan, waarvan spoedig bericht naar Brussel gezonden werd.

Toen werden de ministers voor het congres benoemd, en alzoo deze zwaarigheden den bepaalden tijd van acht maanden hadden doen verspillen, en de wapenschorfing stond ten einde te loopen, werd deze voor drie maanden verlengd, nadat onderscheidene ontwerpen daartoe van wederzijden gewisfeld waren, en te dien aanzien eenig geschil omtrent den vorm had plaats gehad; de wapenstilstand werd, gedurende den tijd van het congres, nog meermaalen op dezelfde wijze verlengd. Er was, vroeger, een ambassadeur van den koning van Denemarken van 's Hage gekomen; er kwamen insgelijks een van den keurvorst van de Paltz, van den landgraaf van Hessen, van den hertog van Kleef; zij kwamen om hunne diensten aan te bieden, en aanschouwers te zijn, zonder deel te nemen aan het congres.

De bemiddelaars waren de koningen van Frankrijk en van Engeland; de ministers, die hen vertegenwoordigden, zijn hierboven genoemd; ik zal er eenige weinige woorden bijvoegen.

Peter Jeannin, baron van Mont-jeu, was een Bourgondiër, geboortig van Autun; hij was raadsheer in het parlement van Bourgondië geweest, en vervolgens voorzitter. Hij was in het volkomen vertrouwen bij den hertog van Mayenne,

en bevond zich langen tijd te Madrid, als afgevaardigde van de Ligue bij koning Filips II. Hij was lid geweest van de staten van Parijs, toen het te doen was om de verkiezing van eenen koning, en de bijeenkomsten van Surrenne aan den gang waren. Niettemin achtte hem koning Hendrik IV. zoo hoog, dat hij hem in zijne groote ontwerpen, en in de neteligste staatszaken, als eersten minister gebruikte. Hij was een man van zeer groote braafheid, van veel beleid en zeer geleerd; zijne volstrekte zedelijkheid bleek uit al zijne handelingen; hij was opregt en rondborstig; de brieven, welke hij in het licht gegeven heeft, zijn bewijzen van zijne groote geestvermogens. Hij was insgelijks opperintendant van de finantiën, onder de minderjarigheid van koning Hendrik III. De heer Jeannin overleed te Parijs, in den ouderdom van twee en tachtig jaren, den 3. October 1622; zijn lijk werd overgebracht naar St. Lazare d'Autun, waar hij zijn graf heeft.

De tweede gevolmagtigde van Frankrijk was Elias de la Place, heer van Rusfy, gelijk hij zich gewoonlijk in het breede onderteekende. Hij was in Holland gebruikt geweest, en tot gewoonen ambassadeur van den koning zijnen meester, bij die republiek bestemd.

Wat de ministers van Groot Brittannië betreft, weet ik dat het huis van Spencer in Engeland vermaard is, en dat de tweede reeds in Holland eene zending van wege Jacobus I. gehad had.

Deze vier gevolmagtigden hadden overal den voorrang, en onderteekenden het eerst in hoedanigheid van bemiddelaars; men behandelde hen als ambassadeurs, en zij bewezen den anderen dezelfde eer, offchoon van beide zijden gewoonlijk slechts de titel van afgevaardigden of commissarissen werd aangenomen. Wij moeten thans komen tot degenen, die dit vermaarde congres van wege de oorlogvoerende mogendheden bijwoonden. Men was overeengekomen, dat zij inboorlingen van de provinciën moesten zijn. Er was eenig geschil over de benoeming geweest, eer zij aan het publiek bekend gemaakt werd; Spanje wilde er een benoemen, op grond van het belang, hetwelk hetzelfde in de zaak had; dit werd billijk geacht, en deszelfs gevolmagtigde was Don Ambrosio Spinola, markies van Venasro, een Genuees, van een van de vier voornaamste huizen van Genua. Hij was een zoon van Filips en Polixena Grimaldi; alzoo hij schatrijk was, ging hij overeenkomsten aan met den koning van Spanje, en deed aanzienlijke voorschotten ten nadcele van dat

rijk, tot den oorlog in de Nederlanden, waarheen hij zich in persoon vervoegde, en aldaar den naam kreeg van eenen der eerste veldheeren van zijnen tijd. Koning Filips III. en de aartshertog Albert hielden hem in zulk eene groote achting, dat al de zaken der Nederlanden, door zijne handen gingen. Koning Filips IV. verhief, te zijner begunstiging, in het jaar 1621, het landgoed van Los Balbazez tot een markiesaat en grandeschap van Spanje. Hij overleed den 28. September 1630, en had door Juanna Basadonna eene talrijke nakomelingschap, die luisterrijke huwelijken aanging, en zich onderscheidde door hare verknochtheid aan de Spaansche kroon, de titels voerende van markiezen de los Balbazez, hertogen van Sesto, van San Severino en van St. Pieter.

Don Juan Mancicidor was sedert lang raadsheer en secretaris van staat en van oorlog, hij was gekomen met den aartshertog (destijds kardinaal), toen hij het bewind over het land op zich nam. Hij was er reeds te voren geweest, en had onder den prins van Parma gediend. Hij was bekend met de zaken van Vlaanderen, en had veel ondervinding. Men beschouwde hem als landgenoot, en dewijl hij nooit eene reden tot haat gegeven had, vergaf men het hem, dat hij een Spanjaard was.

De tweede was de besturende voorzitter Richardot; prins Maurits zeide, bij het onderzoek van diens benoeming, en nadat hij de eersten reeds gezien had, dat hij den president Richardot altoos voor eenen Vlaminger gehouden had, althans als tot den omvang der provinciën behoonende, maar nu verstaan had, dat hij ook een vreemdeling was, zonder dat men zich echter over hem beklagde. De heer Richardot was inderdaad van Franche-Comté; hij heette Jan Grusset, van eene familie van Champlite, in het graaffschap Bourgondië, de zoon van Willem en Margaretha Richardot de Morey, insgelijks van dat landschap. De moederlijke oom van Jan was François Richardot de Moxey, een Augustijner monnik, die ontslag van zijne gelofte verkregen had, en te Parijs en te Doornik de godgeleerdheid onderwees; hij werd vervolgens kanunnik te Besançon en suffrajaan van de hoofdkerk, met den titel van bischop van Nicopolis, en stond in zoo groote gunst bij den kardinaal Granvelle, dat deze, bij het verlaten van zijn bisdom Arras, om het aartsbisdom van Mechelen te aanvaarden, hem den eerstgenoemden zetel verschaftte.

Deze François Richardot, bischop van Arras, benoemde Jan Grusset, eenen zijner neven,

tot zijnen erfgenaam, onder voorwaarde, dat hij zijnen naam en zijn wapen zoude voeren.

Jan Richardot was raadsheer te Mechelen, president van Artois, raadsheer van staat, en voorzitter van den geheimen raad in 1597. Hij was eigenlijk de eerste staatsdienaar van den aartshertog, en werd in de groote aangelegenheden van zijnen tijd gebruikt, waarbij hij blijken van zijne bekwaamheid gaf. Ik heb opgemerkt, dat er, gedurende de onderhandeling en het congres nopens den wapenstilstand, eene zeer vertrouwelijke betrekking plaats had tusfchen de beide presidenten Jeannin en Richardot, ter zelfder tijd, dat de heer Jeannin, om zoo te spreken, meester van de bemiddeling was, en dezelve ten eenemaal bestuurde. Het zij om overeenkomst van geboorteland of van beroep, bewaart men nog steeds in de archieven, onder andere papieren, een aantal oorspronkelijke brieven van de heeren Jeannin en Richardot, over de opgerezene zwaarigheden en het middel om die te vereffenen.

De besturende voorzitter Richardot overleed bij zijne terugkomst van zijn gezantschap in Frankrijk, den 3. October 1710. Hij had met zijne echtgenoot Anna Courcol de Baillencourt, eene nakomelingschap, die onder de namen van Graven van Gamarage, baronnen van

Lambeeck, en andere titels, in dit land, gedurende twee of drie geslachten, staan bleef.

Frater Jan Neyen, commisfaris-generaal van de orde van St. Franciscus in de Nederlanden, (dit was zijn titel), kwam hierbij andermaal op het tooneel. Men had van hem gesproken in den tijd toen hij heimelijk in Holland onderhandelde; het maakte niet minder opspraak, toen men hem met eene openlijke aanstelling bekleed zag. De nuntius Bentivoglio, die de onwelvoegelijkheid daarvan inzag, noemt den markies Spinola, Mancicidor, den president Richardot, en den audiëncier Verreycken; dit waren de vier afgevaardigden, zegt hij; men voegde er pater Neyen als vijfden bij, omdat hij een groot aandeel gehad had aan het traktaat. Ik vind nogtans, dat de pater vóór den audiëncier de overeenkomsten en andere geschriften teekende, in welke de ondertekeningen der afgevaardigden van beide zijden, kolomsgewijze voorkomen. Hierbij moet ik aanmerken, dat het gezegde van Bentivoglio niet naauwkeurig is; ik heb de volmagten van hunne hoogheden nagezien; de besturende president Richardot wordt daarin in de tweede plaats genoemd; Mancicidor is de derde; frater Jan Neyen de vierde, en Louis Verreycken, de audiëncier, de vijfde.

De Hollanders benoemden insgelijks hunne afgevaardigden; zij stelden hunne twee eerste edelen aan het hoofd: Willem Lodewijk, graaf van Nassau, neef van den prins van Oranje, en den heer van Brederode. Deze waren uit de aanzienlijkste lieden der zeven provinciën gekozen, met den pensionaris Oldenbarneveld, als afgevaardigde van Holland.

Men was vooraf overeengekomen, dat de afgevaardigden van beide rijken in gelijk getal zouden zijn; maar, dewijl er van wege Spanje en hunne hoogheden slechts vijf waren, veroorzaakte het geen geschil, dat de provinciën der Unie, elk den haren benoemden, en Holland, naar hunne gewoonte, een of twee meer. Hun getal was gewoonlijk negen.

Eenigen tijd voor en na het inleiden der bemiddeling, zond de koning van Spanje, terwijl de koning van Frankrijk verklaard had dezelve te zullen aannemen, eenen zijner ministers naar Parijs, om denzelven zijne pligtpleging te maken, en regtstreeks met den vorst zelve te onderhandelen. De Engelsche ministers gaven te kennen, dat zijne Britsche majesteit misnoegd was, omdat ten aanzien van Engeland niet hetzelfde had plaats gehad. Er was in Vlaanderen een generaal, genaamd Don Ferdinando Giron, een aanzienlijk per-

soon uit het huis van de hertogen van Osfuna. Deze kreeg weldra bevel om zich naar Engeland te begeven, waar hij wel slaagde in het afleggen van voegzame pligtplegingen; dit punt van nijdver werd vereffend, en de bemiddeling hernam hare werkzaamheid.

De benoeming der afgevaardigden geschied zijnde, was het zaak te vergaderen, en over de plaats daartoe overeen te komen; zoodra er de eerste zweem geweest was van het houden van een congres, hadden de Hollanders er op aangedrongen, dat het te hunnent zoude plaats hebben; zij gaven tot reden daarvoor, dat, in eene zaak van zulk aanbelang, elke provincie het regt had om volkomen vrijelijk en naar welgevallen te handelen; dat de afgevaardigden zeer dikwijls genoodzaakt zouden zijn om ruggespraak te houden met hunne lastgevers, hetgeen veel tijd en geld zoude kosten, indien zij op eenen verren afstand waren, terwijl zij daarentegen in Holland bij de hand waren; men had dit in zeker opzicht, te hunner keuze gelaren.

Maar toen het publiek kennis kreeg, dat 's Gravenhage tot de congresplaats aangewezen was, en dat de gevolmagtigden gereed waren om zich daarheen te begeven, kwam al wat Spaansch was van geboorte, of uit gengenheid,

daartegen op, en sloeg aan het morren; men riep, dat het schandelijk was, den vrede tot aan hunne eigene haardsteden te gaan afbedelen; men spaarde geene verwijten noch spotternij, zelfs ten opzichte van hunne hoogheden; men schreef daarover op denzelfden toon naar Spanje; maar het hof was vooringenomen, en de maatregelen beraamd; het congres leed geen oponthoud.

Het vertrek van de Vlaamsche afgevaardigden naar Holland was bepaald tegen den 15. Januarij 1608; nadat de reispasfen uitgewisfeld, en te Lillo de schepen, die hen moesten overbrengen, ingevolge het besluit van te water te reizen, gereed waren, kregen Justinus van Nassau en Marcelis Back, stadvoogden van Breda en van Bergen op Zoom, van wege de staten, bevel om hen te Antwerpen te gaan begroeten en hen naar 's Gravenhage te begeleiden.

Een onverwacht voorval bragt daarin eene verandering te weeg; er was een zoo hevige en aanhoudende hagel gevallen, dat de reis er door vertraagd werd; men was genoodzaakt den weg over land te nemen. De Hollandsche stadvoogden begaven zich den 25. naar Lier, waar de Spaansche bevelhebber, Don Alonzo de Luna, hen aan het hoofd der bezetting ontving, hun alle eerbewijzingen deed, hun

prachtiglijk huisvestte en onthaalde, middelerwyl de anderen verwacht werden.

Het groote gezantschap kwam eerst den 27. Januarij, zeer laat in den nacht, aan. De markies Spinola had eene menigte koetsen en wagens bij zich, de overigen naar evenredigheid, hetgeen de reis zeer bezwaarde, behalve nog een geleide van honderd en tachtig paarden. De geheele stoet vertrok des anderendaags naar Hoogstraten. Den 26. kwamen zij te Breda, de kavallerie van de bezetting kwam hen te gemoet; de infanterie stond in de stad onder de wapenen; zij werden in het kasteel gehuisvest en luisterrijk onthaald.

Den 30. op den middag, kwamen zij te Geertruidenberg, van waar de markies zijn geleide terugzond; en in den namiddag waagden zij het, den grooten zeearm, welken men gemeenlijk de Merwe of den Biesbosch noemt, en waarvan de overtocht te allen tijde gevaarlijk is, over het ijs over te trekken. Tot dat einde waren omtrent twee honderd sleden verzameld; velen droegen schuitjes, om zich daarvan te bedienen, indien er een plotseling dooiweder mogt ontstaan. Op deze wijze deden de gezanten met hunnen geheelen stoet den overtocht, en kwamen zij des avonds te Dordrecht, alwaar de overheid hen buiten de poort op-

wachtte, met eenen zoo ontelbaren toevloed van volk, dat men de helft van de bevolking der zeven provinciën meende bijeengekomen te zien, om bij den intogt tegenwoordig te zijn; zij werden in de stad, even als op de andere plaatsen, ingehaald, gehuisvest en met eerbewijzingen overladen. Den laatsten Januarij trokken zij nog met 71 sleden over de Maas naar Rotterdam, van waar zij hunne groote pakkaadje naar 's-Gravenhage afzonden. Den 1. februarij eindelijk, namen zij zelve derwaarts de reis aan, na te Rotterdam op een prachtig ontbijt onthaald te zijn; zij kwamen op den middag te Delft, vertoefden daar niet langer dan om de pligtplegingen te ontvangen zonder te willen middagmalen, berigt gekregen hebbende, dat prins Maurits met een groot gevolg uit 's-Gravenhage was getrokken, om hen te ontmoet te komen.

De prins was werkelijk op weg met acht koetsen; hij was vergezeld van prins Hendrik, zijnen broeder, van al zijne neven, de graven van Nassau, en van de aanzienlijksten van den adel. Met dit luisterrijke gevolg kwamen de gezanten, des avonds, in 's-Gravenhage, steeds vergezeld van dien drom van volk, die de wegen, de velden en het ijs der bevrozene rivieren, bedekten.

De markies Spinola, Richardot en Mancicidor werden gehuisvest in het prachtige hotel op den Vijverberg, pater Neyen in het hotel van Wasfenaer. Den 2. Februarij ontvingen zij de pligtplegingen van prins Maurits, van prins Hendrik, van de graven van Nasfau en van den hoogen adel; de algemeene staten der provinciën bezochten hen in volle staat; ook de ambassadeurs van Frankrijk en vervolgens die van Engeland. Zij ontvingen ook het bezoek van den ambassadeur van Denemarken, van de gezanten van de keurvorsten van de Paltz en van Brandenburg, kortom van al de vreemde ministers.

Zij deden hunne tegenbezoeken stiptelijk in de volgende dagen. De markies Spinola onderscheidde zich intusfchen door eene buitengewone praal; behalve dat hunne hotels prachtig gestoffeerd waren, had de markies zeer kostbaar huisraad medegebragt, vooral eenen overvloed van zilverwerk, hetwelk hij ten toon stelde, en dat, bij de prachtige maaltijden, welke hij van tijd tot tijd gaf, in 's Hage eene vertooning maakte, waarover de lieden van die landen, weinig aan zulken rijkdom van weelde gewoon, verbaasd stonden. Na verloop van eenige dagen, deden de algemeene staten hun voorstellen, om eenen aanvang te maken met de

bijeenkomsten voor het congres, hun vragende, of zij verkozen met de algemeene vergadering, of met derzelve gelastigden bijzonderlijk te handelen. Op dien dag begaven zij zich in koetsen naar de algemeene vergadering, maar alles liep in pligtplegingen af, even als te voren.

Den 6. Februatij werden de bijeenkomsten geopend. Tot dat einde was aan het hof eene fraaije kamer in gereedheid gebragt, welke men tegenwoordig nog de *Treveskamer* noemt, en die in vervolg van tijd, menigmaal bij andere gelegenheden, tot hetzelfde einde gediend heeft. De eerste bijeenkomst diende tot de mededeeling en het onderzoek der volmagten. De markies oordeelde die der Hollandsche gelastigden te onbepaald, en te zeer gebonden aan afzonderlijke lastbrieven, die niet te voorschijn gebragt werden. Maar hij had er niets op aan te merken, toen men hem aanbood, om, artikelsgewijze voortgaande, naar gelang de punten onder hen besloten en vastgesteld werden, deze dadelijk door de algemeene staten, als ter hand zijnde, zouden bekrachtigd worden, terwijl hij den noodigen tijd zoude hebben om de bekrachtiging van zijne meesters te doen komen.

Onmiddellijk na de eerste bijeenkomst begon-

nen de bemiddelaars hunne werkzaamheden, en bevljtgden zich daartoe met zoo veel ijver, dat al de eischen en voorstellen, met de grootste behoedzaamheid en de in zoodanig geval gebruikelijke plegtigheden, door hunne handen gingen. Die van de Provinciën hadden, bij het vragen van de bemiddeling van Frankrijk en van Engeland, sterk aangedrongen op eene vernieuwing van de verdedigende alliantie met die twee kroonen, voor het geval, wanneer Spanje in gebreke bleef in het sluiten van het traktaat, of in het nakomen der voorwaarden, wanneer het gesloten mogt zijn. Frankrijk had zich daartoe bereid getoond, en de vernieuwing der alliantie was reeds den 3. januarij, vóór de aankomst der Katholijke afgevaardigden in Holland, geschied. De ministers van Frankrijk maakten daarvan geen geheim. De heer Jeannin toonde aan, dat de koning zijn meester, daarbij ten oogmerk had, de bevrediging, welke men wilde bewerkstelligen, te bespoedigen. De Engelschen verontschuldigten zich van het alliantie-traktaat, omdat zij nog andere zaken met de Hollanders te vereffenen hadden.

Sedert het aanvangen der bijeenkomsten, had men zeven of acht zittingen gehad, zonder eenen stap vooruit te gaan, omdat men ou-

derwerpen veranderden, en nu het ééne, dan het andere, behandelde, zonder iets te besluiten. Men gaf dus van beide zijden de eischen op aan de bemiddelaars, ten einde die van stuk tot stuk voor te dragen; de Hollanders leverden acht en twintig artikelen op, en de anderen zeven. Maar, om de waarheid te zeggen, dit was de hoofdzaak niet. De meeste van deze artikelen, om niet te zeggen alle, betroffen meer de gevolgen en de uitvoering van een vredestraktaat dan den vrede zelven; het waren schadeloosstellingen, vergoedingen, ruilingen, schuldverdeelingen, kortom, zaken, die meer in het belang waren van bijzondere personen dan in die van den staat, welke voor de gewone regtbanken konden bevestigd worden, en die men gemeenlijk tot een nader traktaat verwijst, dat door tot dat einde benoemde commissarissen beraamd wordt. Het scheen, dat men de hoofdzakelijke en wezenlijke punten van wederzijden niet durfde noemen. Zij waren nogtans zeer wel bekend en openbaar. Het waren slechts drie of vier onderwerpen, die over vrede of oorlog moesten beslissen.

De godsdienst, en de scheepvaart op Indië veroorzaakten onoverkomelijke moeilijkheden; de partijen waren tot geene overeenstemming

daaromtrent te brengen. De koning van Spanje begeerde voor de Katholijken der Vereenigde Provinciën de vrije uitoefening van hunnen godsdienst; naardien zij talrijk en vermogend waren, wilden de Hollanders niet, dat hunne onderdanen aan Spanje verknocht zouden zijn uit erkentenis voor deze vrijheid, die in zeker opzigt tot veroordeeling strekte van hunnen opstand, aangezien dat de godsdienst van het begin der beroerten af, het voorwendfel geweest was:

Hunne hoogheden van meer nabij kunnende beoordeelen, wat hieromtrent niet te vermijden was, zochten den koning daarvan te onderrigten. Het was uit hoofde van dít artikel voornamelijk, dat de aartshertog zijnen biechtvader Fra Inigo de Brizuella, eenen Dominicaan en zeer groot godgeleerde, die veel kunde had van de Nederlandsche zaken, hiertoe raadpleegde. Deze, voorzien van gunstige gedachten en uitgewerkte vertoogen van godgeleerden, gaf den koning te verstaan, dat men, zonder het geweten te kwetsen, in het belang van den godsdienst zelven, over dit punt der godsdienstoefening, konde heenstappen; dat men, met de regten der Katholijken in de Vereenigde Provinciën te veel uit te breiden, gevaar liep om die in de provinciën onder de gehoorzaamheid,

te bekorten, door eenige wederzijdsche inschikkelijkheid, welke men wel zoude kunnen ontduiken; dat het verlies aan de eene zijde schadelijker en gevaarlijker zoude zijn, dan het voordeel, hetwelk men van den anderen kant verwachtte, hetwelk zelfs, indien men daarmede volhield, mischien nog meerder verdrukking zoude ten gevolge hebben voor degenen, welke men begeerde te begunstigen.

Pater Brizuella slaagde in dit stuk te gemakkelijker, omdat de hertog van Lerma, de eerste staatsdienaar, den vrede op alle mogelijke wijzen begeerde, ten einde de monarchie, van den last van zoo overgroote kosten te bevrijden.

De pater voerde van ter zijde het stuk van den handel en van de scheepvaart op Indië aan; maar destijds nog, vond hij het hof van Spanje onverbiddelijk op dit punt. Het zal hierna behandeld worden, omdat het werkelijk de klip was, op welke de onderhandeling schipbreuk leed, en waarvan het afbreken der vredesonderhandeling het gevolg was. Toen in 's Hage de artikelen, lijstgewijze, en eischen behelzende, welke men kan zeggen van een slechts ondergeschikt belang te zijn, ingeleverd waren, zagen de bemiddelaars, en allen, die er van onderrigt waren, wel in, dat een ruim veld geopend was voor geschillen, die eenen oneit-

digen tijd zouden verflinden. Men werd er verdrietig over; de reeds drie of viermalen verlengde wapenschorfing werd voor het geheele jaar 1608 op nieuw verlengd; daarop volgde bedrijveloosheid. Pater Neyen was reeds naar Brusfel vertrokken, en deed onmiddellijk daarna eene reis naar Spanje, waar hij eenen geruimen tijd bleef, zonder dat men tijding van hem bekwaam. Men weet niet al te wel wat hij er ditmaal ging verrigten, aangezien de aartsheer-tog, over de belangrijkste onderwerpen, welhaast zijn' eigen biechtvader, den Dominicaan, daarheen zond.

De audiëncier deed nog te dier tijd twee reizen naar Brusfel; daarna werd de president Jeannin, van Parijs, daarheen bescheiden, en begaf zich derwaarts. Don Pedro de Toledo bevond er zich nog; daar was het, dat waarschijnlijk de krachtige maatregelen bejaamd werden, waarvan men naderhand de uitwerking zag. De grootste werkzaamheid der onderhandeling was in Frankrijk en in Spanje bijkans ten einde geloopt, toen zij in 's Hage ten eenemaal kwijnende was. Valsche en kwade geruchten werden in Holland verspreid; men zeide, dat de koning van Spanje verklaard had niet te willen afgaan van de artikelen van den godsdienst en van de scheepvaart op Indië. Men

misleidde het volk met eene herbaling van het vroegere gerucht, dat al deze ontwerpen slechts voorgewend waren, en ten oogmerk hadden hen om den tuin te leiden, en dat de ambassadeur van hunne hoogheden te Londen, dit aan den koning van Engeland bekend had.

In de maand Augustus gebruikten de Hollanders voorwendsels van dezen aard, om de onderhandeling aan te drijven; de afwezende ministers waren teruggekeerd, en de verklaring, dat men van het punt van godsdienst afzag, reeds gedaan; men had dezelve echter verzacht, door te zeggen, dat de koning van Spanje tot deze groote opoffering niet besloten had, dan in het vertrouwen van eene wederkeerige inschikkelijkheid en gemakkelijheid te ontmoeten over het stuk van de scheepvaart op Indië, van hetwelk hij op geenerlei wijze kon afgaan.

Ik heb hierboven, bij den eersten aanvang der onderhandeling, gezegd, dat men eene groote verhindering van den vrede te voorzien had, die te eeniger dage zoude opkomen. Tien of twaalf jaren vroeger, toen de Hollanders er niet regstreeks heenvoeren, maar er onder Spaanschen of Portugeschen naam en vlag hunnen handel dreven, ware het niet moeilijk geweest, daaromtrent eene schikking te maken; maar sedert

dat zij er vasten voet gevat, en de vruchten van het eigen bezit van dezen handel geplukt hadden, waren zij onhandelbaar geworden. Ook, toen dit artikel te berde gebragt werd, stond men daarop van wederzijden zoo stijf, dat daarvan eene scheuring te verwachten was; te vergeefs behandelde men dit punt van alle kanten om het te vereffenen; te vergeefs werden alle bedenkelijke uitwegen voorgesteld om hunne hardnekkigheid te boven te komen; men kon daarin nooit slagen. Het laatste middel bestond in drie zamengestelde voorstellen, welke de algemeene staten ter keuze lieten van den koning van Spanje en van hunne hoogheden:

- 1) de scheepvaart toe te staan, eenvoudiglijk op den voet gelijk zij bestond;
- 2) dezelve slechts voor den tijd van zeven jaren toe te staan, op voorwaarde, dat men, een jaar voor het afloopen van dit tijdsbestek, op nieuw zoude overeenkomen over het al of niet voortduren der vergunning;
- 3) dat de vrede voor Europa zoude plaats hebben zonder inbreuk op hetgeen voorbij den keerkring gebeurde, waar elkeen zijnen handel op eigen gevaar en schade of bate zoude voeren.

Noch het eerste, noch het laatste van deze voorstellen behaagde in Spanje; het eerste behelsde eenen volkomen' afstand, die het punt

van het geschil zelf uitmaakte; het andere bevatte eenen met vijandelijkheden gepaarden vrede, die onvermijdelijk den oorlog van de eene plaats naar de andere moest ontsteken. Maar het tweede had ingang kunnen vinden, en Spanje zoude het aangenomen hebben, indien het tijdsverloop van zeven jaren stellig en onvoorwaardelijk, en de afstand daarmede gepaard ware geweest, om na afloop der zeven jaren plaats te hebben. De Hollanders hebben daarin nooit genoeg willen nemen, en stonden er altoos op, dat er in het zesde jaar eene nieuwe overeenkomst zoude getroffen worden, al naar dat de omstandigheden alsdan zouden zijn.

De Oost-Indische compagnie stelde zich daaromtrént te weer; de provincie Zeeland en de stad Amsterdam, die daarin meer belang hadden dan de anderen, stelden er zich, met al wat in hun vermogen was, tegen, en deden het voorstel van de hand wijzen.

Dit was het struikelblok, hetwelk het geheele vredeswerk verijdelde. Het congres werd bij de zes en twintigste zitting afgebroken; den 23. Augustus werd daartoe het besluit genomen in eene algemeene vergadering, met de tusschenkomst van de bemiddelende ministers, van die van de keurvorsten van de Paltz en van Brandenburg, en die van Anspach

en Hescen. Dit besluit der algemeene staten, werd in den vorm van eene openbare verklaring, den 25., medegedeeld aan den markies Spinola en de anderen.

Den 27. verschenen al deze vreemde ministers, met de bemiddelaars aan het hoofd, weder ter vergadering, om te verklaren, dat zij, indien de vrede niet tot stand konde komen, van hunne meesters last hadden, hunne goede diensten aan te bieden voor eenen wapenstilstand van eenige jaren, bijaldien men mogt goedvinden, daaromtrent te onderhandelen.

Den 30. Augustus antwoordden de staten, dat zij niet ongenegen waren tot een ontwerp van wapenstilstand, onder voorwaarde, dat de erkenning van hunne vrijheid en onafhankelijkheid volkomen en voor altoos zoude zijn, en niet zoude ophouden bij het einde van den wapenstilstand. De ministers van Spanje en van hunne hoogheden beloofden aan hunne meesters kennis te geven van dit voorstel, en de noodige stappen te doen, niet van volmagt voorzien zijnde om hetzelve, zonder nieuwe bevelen af te wachten, aan te nemen; zij zeiden, dat de tijdingen, welke zij van Spanje mogten ontvangen, niet zouden aankomen dan tegen het einde van September. Zij vertoefden

al dien tijd in 's Hage; men hield geene bijeenkomsten meer; maar het is te denken, dat er bij voorkomende gelegenheid, over de zaken gesproken werd.

Geene bevelen van Spanje ontvangende, of geene zoodanige, als zij goedvonden te vertoonen, maakten onze gezanten zich gereed tot hun vertrek. Den laatsten September namen zij afscheid van de algemeene vergadering, de Heer Richardot voerde het woord; men bevestigde van wederzijden groot leedwezen van niet beter geslaagd te zijn, en men bewees elkander veel beleefdheid. Het ging even zoo bij prins Maurits, en overal, waar zij afscheid namen; want men scheidde niet dan met de de grootste wellevendheid; de staten deden hen tot Antwerpen begeleiden door de heeren van Lier en Opdam, hunne afgevaardigden; de reis geschiedde op de jagten van de staten en van den prins.

Na hun vertrek ging men meer bedekt en met minder hindernissen te werk. De bemiddelaars namen de zaak ter harte, en slaagden daarna, waarlijk met eene heldhaftige standvastigheid en een onverzettelijk geduld. De president Jeannin, was, om zoo te spreken, de ziel en het voornaamste beweeggrad der bemiddeling; hij kende de bedoelingen van den

koning zijnen meester, die, wat het ook kosten mogt, den oorlog wilde ten einde brengen. De Britsche ministers ondersteunden hem daarin krachtig. De gezanten der Duitfche vorsten namen geen deel aan de bemiddeling, maar de Hollanders raadpleegden hen menigmaal, hun den naam gevende van bevriende en evangelifche vorsten.

Alvorens in eenige omftandigheden van de buitengewone middelen te treden, welke men moest aanwenden om zulke tegenovergeftelde gevoelens te vereenigen, zal het noodig zijn in weinige woorden te onderzoeken, wat de meening was van dezen voorgestelden wapenftilftand, en wat diegenen, die er belang in ftelden, van dachten.

In het algemeen vond men daarin meer behagen dan in eenen volftrekten vrede. De oorlogvoerende partijen hadden, de eene zoowel als de andere, rust noodig, en konden die verkrijgen met tijd te winnen, op hoop van beter. Een volledig vredestraktaat vereifcht menigmaal te ftellige bepalingen. De overgaaf of afstand van bezittingen of regten, komt er te blijkbaar in voor, terwijl daarentegen bij eenen tijdelijken wapenftilftand, de zaken op den beftaanden voet blijven; men laat daarbij alles aan de gebeurteniffen en de tijdsomftandigheden over;

sommige bepalingen komen als voorloopige schikkingen, in een zachter licht voor; andere worden met stilzwijgen voorbijgegaan. Aldus bevond men zich in het geval van door de eervolste middelen, tot eene bevrediging te geraken.

De voornaamste tegenstander van alle verdrag werd geacht prins Maurits te zijn, die eene vermogende partij in het ministerie had; men begreep, te zijnen aanzien, dat hij gedurende den oorlog noodzakelijk was, en aan het hoofd moest zijn van de republiek, terwijl men niet wist van welken aard, zijn waarschijnlijk zeer gering en beperkt gezag, bij den vrede zoude zijn. Dit zichtbaar belang deed algemeen gelooven, dat hij den oorlog begeerde, en zijnen invloed gebruikte, om denzelven te doen voortduren.

Maar hij was te voorzigtig en te wel onder-richt om niet in te zien, dat een wapenstilstand hun minder nadeelig was dan een volkomen vrede. Hij had niet te vreezen, dat men zich in de Vereenigde Provinciën aan te groote gerustheid zoude overgeven, indien men zeker altoos eene krijgsmagt op de been zoude houden, en hem derhalve altoos noodig zoude hebben, in plaats van, gelijk het de gewone fout is van eenen republikeinschen staat, na het slui-

ten van eenen vrede, de wapenen geheel neder te leggen om de kosten te besparen. De oudheid levert daarvan voorbeelden op in de republieken van Griekenland en Karthago; nieuwere vindt men te Venetië en te Genua. De Hollanders zelven hebben het in 1672 ondervonden.

In dat geval was deze omstandigheid geene hinderpaal; de onbestendigheid en onzekerheid van eenen wapenstilstand, gelijk deze, gaf den prins middelen genoeg om hen waakzaam te doen blijven, en zijn gezag uit te oefenen.

Hij zag overigens, dat zijn vaderland grootelijks noodig had adem te scheppen; dat de groote meerderheid voor den vrede gezind was; dat men niet dan met tegenzin de wapenen weder zoude opvatten, en dezelve onverhoeds zoude nederleggen, mischien door eenigen onverwachten vrede; want hij wist wel, dat Frankrijk en Engeland ten sterkste den wapenstilstand begeerden, hij zelf was getuige geweest van gezegden, door de ministers van die beide kroonen gebezigd, die niet veel minder betekenden dan de bedreiging van hunne ondersteuning te onttrekken.

Prins Maurits kon van den wapenstilstand eenige schadeloosstelling verwachten, die hem zeer te pas kwam om zijne eigene zaken te

schikken, gelijk wij bij het einde der onderhandeling zullen zien, ofschoon dit een der artikelen was, die in het geheim en afzonderlijk behandeld werden, zonder dat daarvan in het traktaat melding werd gemaakt.

Uit deze redenen is af te leiden, dat hij, wat hem zelve betrof, misschien niet zoo afkeerig was van den voorgestelden wapenstilstand, als men heeft willen gelooven, even als daaruit die felle haat tuschen hem en den pensionaris Oldenbarneveld ontstaan zij, die voor den laatsten zoo nadeelig werd. Het zoude te veel vooruitgelopen zijn in de geschiedenis van de republiek van Holland, te gewagen van deze gebeurtenis, die tien jaren later plaats had, eenen zoo hevigen schok aan dat gemeenebest, en op redenen van staatsbelang berustte, doch niets gemeen had met den wapenstilstand, met welken wij hier te doen hebben.

Om tot het ontwerp van den wapenstilstand te komen, was het noodig, alles te herhalen, wat met opzigt tot het ontwerp van den vrede gebeurd was. Men kende de netelige en moeilijke punten; maar sommige daarvan lieten zich, bij wijze van voorloopige schikking, vereffen, veel beter dan bij een stellig traktaat kon geschieden.

Onder vele voorstellen, gedaan met inzicht.

om tot den vrede te geraken, was er een, hetwelk behelsde, dat de koning van Spanje en hunne hoogheden de erkenenis van de vrijheid der Vereenigde Provinciën, door eenen stelligen en plegtigen afstand zouden bekrachtigen, behoudens de voldoening op het stuk van godsdienst en van den handel op Indië. Dit voorstel was niet doorgegaan; echter hadden de Hollanders daarvan wel alléén partij willen trekken, om eenen dergelijken afstand, ter gelegenheid van dezen wapenstilstand, te vragen. Doch men bragt hun het verschil onder het oog van de beiderlei verdragen, en het werd door toedoen der bemiddelende mogendheden, tot eenen vasten stelregel aangenomen, dat, naardien alles in de te sluitene overeenkomst voorloopig was, de erkenenis dit insgelijks moest zijn.

Een ander artikel was lang genoeg op het tapijt geweest, namelijk: de teruggave en de inwisseling der genomene plaatsen. De Hollanders waren in Braband meester van Breda en Bergen op Zoom, mits; anders van Sluis in Vlaanderen; hunne hoogheden hadden Lingen, Groten andere plaatsen van Overijsfel in bezit. Er werd voorgesteld, de steden, elk aan hare provincie, terug te geven, en het ontbrekende ter evenredigheid aan te vullen door eenigen afstand in Gelderland. Veel over- en weder-

spraak had daaromtrent plaats, en zoude kunnen gelukt zijn, indien men zich omtrent de andere punten had kunnen verstaan; maar er werd niet meer van gerept, toen het slechts om eenen wapenstilstand te doen was. Al deze verlegenheid en andere dergelijke, werden afgesneden door het voorloopige *uti possidetis*, waarmede men de onderhandeling bekortte.

Men was reeds overeengekomen, dat de wapenstilstand twaalf jaren zoude duren, en terwijl al de overige punten zonder beslissing uitgesteld en opgeschort werden, scheen de reeds gereede grondslag te baat genomen te moeten worden. Men had slechts de eerste wapenschorfing, en derzelver voorloopige voorwaarden, zoo als die voor acht maanden beraamd waren, voor twaalf jaren te verlengen. Dit was ook het plan, dat gevolgd werd, behalve dat men er eenige schikkingen voor den handel bijvoegde, mitsgaders eenige bepalingen voor de burgerlijke regtspleging, ten aanzien van bijzondere personen van beide zijden, getrokken uit onderscheidene artikelen van de pacificatie van Gend van 1576, het burgerlijke regt der gemeenten en ingezetenen betreffende.

Wat de groote belangen van den eenen en den anderen staat betreft, die zoo hevige tegenkantingen en zulke hardnekkige tegenspraak

in de bijeenkomsten veroorzaakt hadden, deze waren nog dezelfde, doch er werd, in het traktaat, of slechts zeer weinig, of zeer duister, van gewaagd; men beslechtte dezelve op eene betrekkelijke en zeer zonderlinge wijze.

In de eerste plaats onderging het punt van godsdienst eenige verandering bij den wapenstilstand. Men zoude daarvan afgezien hebben ten aanzien der Vereenigde Provinciën, die voortaan eene onafhankelijke souvereiniteit moesten uitmaken, en de buiten de grenzen gehoudene steden zouden verruild, en met derzelver oorspronkelijke provincie vereenigd geworden zijn, of in den anderen staat ingelijfd, in welk geval, zij in het lot van denzelven moesten deelen.

In den tegenwoordigen staat van zaken, bleven de steden, welke de Hollanders in Brabant en Vlaanderen bezaten, met hunne vrijheden en onderhoorigheden, uit kracht van het *uti possidetis*, als ter bewaring in hunne magt, zonder in de begrenzing der Vereenigde Provinciën begrepen te zijn, of dat daarvan afstand of overdragt geschiedde. Nu was, naar de bestaande plaatselijke verdragen, de Katholieke godsdienst daar de heerschende; het kwam er op aan dien te handhaven.

De nuntius Bentivoglio was van Rome ver-

trokken met zeer stelligen last, om den Katholijken godsdienst bij alle voorkomende gelegenheid te bevoordeelen. De paus, zegt hij, vermaande hem daartoe nog mondeling bij zijn vertrek; gedurende de vredesonderhandeling had hij zich daartoe alle mogelijke moeite gegeven. Te dezer gelegenheid klampte hij op nieuw aan, en slaagde in zijne pogingen, gelijk hij het zelf getuigt in zijn geschrift over den wapenstilstand. Zie hier hoe dit geschikt werd.

De ambassadeurs van zijne allerchristelijkste majesteit geven eene verklaring, dat de algemeene staten der Vereenigde Provinciën en prins Maurits aan hen beloofd en hun woord verpand hebben, dat er geene nieuwigheid in het stuk van godsdienst zal ingevoerd worden in de dorpen in Braband gelegen, en dat, even als de Katholijke Roomsche-Apostolische godsdienst aldaar voorheen bij uitsluiting was uitgeoefend geworden, zulks ook in het vervolg zoude plaats hebben, zonder eenige verhindering of verandering; en zonder dat hen eenige ergernis zoude gegeven worden. De gemelde ambassadeurs be-looven, in naam des konings, dat, indien daarentegen eenige overtreding plaats grepe, zijne majesteit zich verbindt om die te doen herstellen, opdat aan deze beïofte ter goeder trouw voldaan worde. Deze verklaring werd aan de

Katholijke ambassadeurs ter hand gesteld; men vindt, onder de te Brusfel bewaard wordende papieren van den wapenstilstand, eene oorkonde daarvan, met dezelfde dagteekening als de wapenstand zelve, 9. April 1609, met de oorspronkelijke onderteekeningen P. Jeannin; en Elie de la Place-Rusfy. Uitgenomen dit afzonderlijk geschrift, wordt er in het geheele traktaat geen woord van den godsdienst gemeld.

- De handel op Indië, die tot nog toe een onoverkomelijk beletsel geweest was, en het afbreken der onderhandeling veroorzaakt had, verschaftte den bemiddelaars nog steeds dezelfde moeite, om uitdrukkingen te vinden, die beide partijen konden voldoen. Het was bijzonder omtrent dezen tijd, dat de heeren Jeannin en Richardot eene bijzondere briefwisseling tuschen hen beiden aanvingen, om artikelen te ontwerpen, waarvan de zin meer behelsde dan uit de enkele bewoordingen bleek.

Pater Brizuella was uit Spanje teruggekomen met de laatste en vertrouwelijkste bevelen des konings. Deze monarch stemde zijns ondanks toe om den handel der Hollanders op Indië, gedurende den wapenstilstand, te veroorloven, maar hij wilde niet, dat deze vergunning in het traktaat werd uitgedrukt, anders dan ingewikkeld in de bewoordingen van eenen algeme-

nen handel zonder onderscheiding; hij wilde niet dat het woord *Indië* er op eenigerlei wijze in genoemd werd. Men moest dus gebruik maken van omschrijvingen en gezochte bewoordingen, om hetzelfde daaronder te begrijpen, zonder het te zeggen. De Hollanders hielden niet op te vragen waarom, dewijl de koning van Spanje hun de zaak zelve toestond, men aldus oneigenlijke, duistere, dubbelzinnige bewoordingen zocht voor iets, hetwelk zoo eenvoudiglijk en verstaanbaar kon uitgedrukt worden, zonder gevaar van misverstand, noch voor het tegenwoordige, noch voor het toekomstige. Men zeide hun, dat de koning daarvoor redenen had, die hun niet aangingen, en dat zij daarbij niets verloren. Bentivoglio zegt, dat men wenschte: *che cio s'intendesse, piu tosto, con giro tacito di parole, che con venir all' espressa nominazione.*

Ten laatste werd een ontwerp van een artikel opgesteld; hetzelfde behelsde, dat er tusfchen de ingezetenen der landen en onderdanen van de heeren, koning, aartshertog en aartsbischop, en staten, vriendschap en goede verstandhouding zal zijn gedurende den wapenstilstand, zonder eenige herinnering aan de beleedigingen en fchaden van vroegeren tijd; dat zij zullen mogen nering doen, verblijven en handel

drijven, ter zee of andere wateren en te land, van het eene land naar het andere; hetgeen de gezegde heer en koning verstaat als zich bepalende tot zijne koninkrijken, staten en landen, welke hij heeft en bezit in Europa, en andere zeeën en plaatsen, waar de onderdanen der koningen en vorsten, zijne vrienden en bondgenooten, door onderlinge overeenkomst den handel hebben; dat, wat de steden, havens en reeden betreft, welke hij buiten deze grenzen bezit, de heeren staten er geenen handel zullen kunnen drijven buiten toestemming des konings, maar dat zij zulks kunnen doen bij andere vorsten, mogendheden en volken, (buiten gezegde grenzen) die dit zullen willen toestaan, zonder dat de genoemde heer koning eenige verontrusting of verbinding daaromtrent te weeg brenge, noch tegen de genoemde staten, noch tegen degenen, die het hun zouden toegestaan hebben.

Men zal ligtelijk erkennen, dat dit artikel, hoe geschroefd het ook zij met herhalingen en overtollige bewoordingen, voor zeer verschillende uitlegging vatbaar was. Dit was het ontwerp van het vierde artikel; het vijfde bepaalde met dezelfde gezochte voorzigtigheid, van daarin noch Indië noch enige plaats van

dat vasteland te noemen, dat de wapenstilstand, buiten de genoemde grenzen, niet dan na verloop van een jaar zoude aanvangen, opdat er tijd ware om de krijgsmagt en de schepen, die zich daar buiten bevonden, te verwittigen.

De opstellen van deze artikelen werden verworpen door de Hollanders, die eene duidelijke en klare toepassing begeerden; het geschil duurde lang; men sprak en schreef veel over den duidelijken en den onduidelijken zin. Het congres had reeds te Antwerpen deszelfs zittingen hervat, en zoude te dezer oorzaak, eene tweede afbreking hebben kunnen ondergaan. De zaak werd nogtans beslecht door eene afzonderlijke, heimelijke en van het voornamen traktaat, afgescheidene overeenkomst.

Den laatsten Maart 1609, (acht dagen vóór de onderteekening van den wapenstilstand), stelden de bemiddelende ambassadeurs van Frankrijk en van Engeland eene oorkonde op, in welke, vrij breedvoerig, de pogingen worden opgeteld, welke de bemiddelaars hebben in het werk gesteld, om de partijen tot eene overeenkomst te brengen nopens het vierde en vijfde artikel; met de redenen, aangevoerd door den koning van Spanje en hunne hoogheden, en door de staten-generaal. De laatsten verklaren eindelijk, ter liefde van den vrede, toe te stem-

men, dat het vierde en vijfde artikel blijven en in het traktaat opgenomen worden, in dier voege als zij opgesteld waren, mits hunne Allerchristelijkste en Britsche majesteiten hun wel de gevolgen van deze artikelen gelieven te verzekeren en te waarborgen voor hunnen koophandel, met dezelfde kracht alsof het woord Indië er in gebezigd ware. De vier bemiddelende ministers beloven deze verzekering en waarborging in naam van hunne meesters. De oorkonde is, gelijk ik gezegd heb, van den 31. Maart, geteekend te Antwerpen door de vier bemiddelaars en negen afgevaardigden der Vereenigde Provinciën.

Op deze wijze kwamen de artikelen in het traktaat, ingevolge het opstel, met al de dubbelzinnigheden en uitbreidingen, welke men ingebracht had. Zij waren den opstellers zelven, de presidenten Jeannin en Richardot, als zoodanig voorgekomen; de eerste schreef van Parijs, en de andere zeide menigmaal, dat zij hunnen geest gepijnigd hadden om eene duidelijke en eenvoudige zaak deswege te verwarren, en de artikelen zoo duister te maken, dat zij zelven die niet al te wel verstonden.

Eene andere uitvlugt werd gebezigd om het zevende artikel te bewimpelen. Dewijl men in het opstel, het woord godsdienst, met de-

zelfde behoedzaamheid als dat van Indië vermeed, maakte men dit artikel betrekkelijk tot een buitenlandsch traktaat, en deszelfs geheime artikelen. Er werd alleenlijk beschreven, dat de onderdanen en ingezetenen van de Vereenigde Provinciën, in de landen van den koning en hunne hoogheden, dezelfde veiligheid en vrijheid zouden genieten, die aan de onderdanen van den koning van Groot-Britannië toegeestaan was door het laatste vredetraktaat en de geheime artikelen, met den connetabel van Castilie bepaald.

Er bestonden drie zulke artikelen. Zij betroffen de kapiteinen en schippers van vaartuigen, en bepaalden, dat die niet in Spanje vervolgbaar zouden zijn voor daden, ter zee of buiten Spanje begaan; dat de inkwisitie niet de lading der schepen, maar enkel de goederen van den overtreder zoude mogen aanhalen; dat die van eenen anderen godsdienst niet gedwongen zouden worden om de kerken te bezoeken, maar, zoo zij vrijwillig daarin gingen, alle achting en eerbied zouden bewijzen voor het H. Sacrement en de verborgenheden, even zeer als op straat, ten ware zij zich bij tijds, en zonder ergernis te geven, verwijderden. Dit is de inhoud der drie artikelen, omtrent welke men op het traktaat van Londen verwijst, en

wel, als ware het om raadsel op raadsel te stapelen, naar de geheime artikelen van hetzelfde.

Eer het tot de onderteekening van den wapenstilstand kwam, had er nog eene geheime onderhandeling plaats, van welke geene melding, noch schaduw of spoor in het traktaat is te vinden. De provinciën van Brabant en van Vlaanderen hadden met den prins van Oranje (den *Zwijger*) verbindtenissen aangaan in den tijd toen de zeventien provinciën, uitgenomen Luxemburg en Namen, samenverbonden waren voor de gemeene zaak. Deze beide provinciën hadden groote geldsommen toegebracht tot de kosten van den oorlog; maar bij hunne afscheiding waren zij andere aanzienlijke sommen schuldig, welke het huis van Oranje te hunnen laste vorderde, uit hoofde van deze verbindtenissen en gedane voorschotten. Men had daar in vroegeren tijd van gesproken, bij de menigvuldige vruchteloze voorstellen tot vrede. Prins Maurits werd er niet bij genoemd, en kwam in de geheele zaak niet voor.

De heeren Spinola, Richardot, Mancicidor, pater Neyen en Verreycken, elk hunner met zijne titels benoemd, onderteekenden eene oorkonde als afgevaardigden van hunne doorluch-

tige hoogheden, zoo in hunnen naam als in dien des konings van Spanje, en beloven aan de heeren algemeene staten, uit aanmerking van het dien zelfden dag geslotene traktaat, en tot afdoening van de schuldvorderingen, door de erfgenamen van wijlen den heer prins van Oranje, tegen de provinciën van Brabant en Vlaanderen opgeworpen, op grond van zekere geldsommen, door hen gezegd aan hen verschuldigd te zijn, te betalen de somma van driemaal honderd duizend guldens, in twee gedeelten, het ééne, van honderd vijftig duizend guldens, op het einde van dit jaar, en het andere, van eene gelijke som, op het einde van het volgende jaar, tegen overgifte van al de bescheiden, betreffende de gezegde schuldvordering, na het doen der laatste betaling. Deze oorkonde werd geteekend op denzelfden dag van de onderteekening van het traktaat van den wapenstilstand, den 9. April 1609, en door hunne hoogheden Albert en Isabella, den 14. April daaraanvolgende bekrachtigd. De stukken, deze onderhandeling betreffende, werden tegen behoorlijk blijk van ontvangst en renversaal, aan de afgevaardigden der staten overhandigd; alles afbetaald zijnde, zie ik, dat Robert van Falkenborgh, zaakgelastigde van de gezegde staten, de inwisseling en teruggave dier

stukken bewerkstelligd heeft met den audiëntier Verreycken, op den 12. December 1612, wordende de oorspronkelijke uitvaardigingen alsnog bewaard in de hierboven vermelde archieven,

Die van de Vereenigde Provinciën, opletend op de gedragingen en ernstige vermaningen der bemiddelaars, en overigens eene verbazende gemakkelijheid van den kant van hunne hoogheden ontmoetende, om de moeilijke punten te vereffenen, door zoodanige afgescheidene bijzondere overeenkomsten, begonnen meer ernstig voor den vrede gezind te worden. De provincie Zeeland had zich onderscheiden door hare tegenkanting tegen alle soort van schikking, in zoo verre, dat zij de zes andere bedreigd had, zich van de Unie te willen afscheuren; men had moeite om haar te vergenoeuen, doch men slaagde daarin.

Terwijl men daartoe werkzaam was, begaven zich de vier bemiddelaars naar Antwerpen, en regelden gezamenlijk met eenige afgevaardigden van beide zijden, tot hetzelfde einde in die stad gekomen, de artikelen over welke men niet afzonderlijk was overeengekomen, en tegen welke minder tegenspraak was.

Weldra waren de zaken in dien staat, dat er met groote waarschijnlijkheid hoop was op het gelukken van den wapenstilstand; er werd be-

sloten het congres tot dat einde, door middel derzelfde afgevaardigden, die het in 's Gravenhage hadden bijgewoond, te Antwerpen te houden. Verder werd besloten, dat, even gelijk hunne hoogheden hun verblijf hielden te Brusfel, en op weinig afstands van Antwerpen, de algemeene vergadering van de staten der Vereenigde Provinciën te Bergen op Zoom zoude bijeenkomen, om zich insgelijks in de nabijheid van het vergaderde congres te bevinden.

In de maand Februarij 1609 trokken al de afgevaardigden, die leden waren geweest van de bijeenkomsten in 's Gravenhage, met grooten stoet naar Antwerpen, alwaar zij achtervolgens aankwamen. De graven van Nasau en van Brederode waren de eersten; zij werden buiten de poorten der stad te gemoet gegaan door den markies Spinola, Mancicidor en Verreycken; zij werden prachtig onthaald en even zoo in de stad gehuisvest. Gelijk de markies zijne kapellanen in 's Gravenhage had bij zich gehad, en gedurende zijn verblijf aldaar de mis in zijne woning had laten doen, hadden de afgevaardigden ook hunne predikanten bij zich, die in hunne woningen predikten.

Omtrent ter zelfder tijd begaven zich de leden der algemeene staten naar Bergen op Zoom;

deze vergadering was buitengemeen talrijk. Men beschouwde in de Vereenigde Provinciën het te sluitene verdrag als het gewigtigste, dat sedert den afstand van Karel V. was voorgekomen; de unie van Utrecht bragt daarvoor bestand en wezenlijkheid, en hunne republiék werd voor de oogen der geheele wereld gevestigd. Zij wilden hiervan eene schitterende feestviering maken, en deden eene zoo breede en plegtige beschrijving van afgevaardigden van de provinciën der Unie, dat, gelijk men geschreven heeft, te Bergen op Zoom meer dan acht honderd personen bijeen waren.

Ondertuschen ging het congres van Antwerpen zijnen gang; men vergaderde aldaar op de bestemde dagen op het stadhuis in groote staat-sie; ik weet niet of het was om werk zamen te flikken of er van af te vijlen, of althans er den schijn van aan te nemen, want alles was bepaald en vastgesteld, en de koeriers vlogen aanhoudend van Antwerpen naar Brusfel en naar Bergen op Zoom.

Pater Neyen, die de eerste hand aan het werk geslagen had, wilde waarschijnlijk doen gelooven, dat hij er ook de laatste aan gelegd had; althans hij deed nog tegen den afloop der onderhandeling, een paar ritten naar Brusfel.

Den 9. April 1609, werd hij eindelijk benoemd om aan een moeilijk en langdradig werk zijn beslag te geven. Op dien dag werd het traktaat plegtiglijk met opene deuren voorgelezen. De bemiddelende ministers van Frankrijk en van Engeland, te zamen vier, onderteekenden in éénen regel en aan het hoofd; de vijf voor Spanje en hunne hoogheden ter rechterzijde en kolomsgewijze; de negen afgevaardigden der Vereenigde Provinciën even zoo ter linkerzijde. De oorkonden werden dadelijk door koeriers naar Brusfel en Bergen op Zoom gezonden, en den 14. April, wanneer de bekrachtigingen in behoorlijken vorm van beide zijden waren aangekomen, werd het *twaalfjarig bestand* te Antwerpen afgekondigd met trompetgeschal, het luiden der klokken, het gebulder van het geschut, en alle, bij zoodanige gelegenheden gebruikelijke, openbare vreugdebedrijven. De overal verzondene rondgaande brieven verwekten in de provinciën groote blijdschap. In al de steden werd het *Te Deum* gezongen; men stelde feesten in, die verscheidene dagen duurden.

De Hollanders van hunnen kant, deden er niet minder aan; door de geheele republiek werden dankdagen gehouden, en in alle steden en dorpen werden feesten en vreugdevuren aan-

gesteld. De kroonen van Frankrijk en van Engeland gaven hunne bijzondere tevredenheid te kennen, en alle naburige vorsten betuigden hunne deelneming in deze gebeurtenis.

De nieuwe republiek zond gezanten naar onderscheidene plaatsen, en ontving er van alle kanten. Zij, die, om Spanje te ontzien, met de erkenenis gedraald hadden, vonden, sedert de wettigverklaring van wege Spanje, geene zwarigheid meer om met de republiek als eenen souverainen staat te handelen.

De bemiddelende ambassadeurs vertrókken, na kostbare maaltijden, feesten en andere vreugdebedrijven, van de stad Antwerpen met die van de Vereenigde Provinciën, om naar 's Hage terug te keeren. Weinig tijds daarna, zonden hunne hoogheden aan elk hunner, prachtige geschenken in gouden tafclgereedschap, porselein, geld en kleinoodiën of kostbaar huisraad, naar evenredigheid van hunnen rang, tot op de secretarissen en mindere beambten. De Hollanders hielden het in beraad, om die al of niet aan te nemen, tot na de goedkeuring en bekrachtiging van den koning van Spanje, welke, den 27. Julij in behoorlijken vorm te Brusfel aangekomen zijnde, aanstonds door den Heer Verreycken naar Holland werd overgebracht; waarop de geschenken niet alleen werden

aangenomen, maar door andere, van wege den staat, beantwoord. De laatste bestonden in kostbaar tafelgereedschap en zeldzaamheden, en werden aan elk van de bemiddelaars, tot de geringste bedienden toe, met eene koninklijke vrijgevigheid toegezonden, en waren omtrent van gelijke waarde, als die van hunne hoogheden.

In de Geschiedenis der Nederlandsche Penningen door Gerard van Loon, kan men de gedenkpenningen afgebeeld zien, die bij deze gelegenheid geslagen werden; er waren er van verschillenden aard, elke provincie deed er slaan naar haren zin; onbescheidene waren er niet bij.

De voornaamste, in naam der algemeene staten geslagen, was van verschillende grootte, doch met denzelfden stempel; een groot aantal werd daarvan uitgedeeld, met of zonder keten. Men heeft deze gewoonte behouden, en er worden daarvan bewaard om te dienen tot geschenken aan vreemde ministers bij derzelver vertrek. Deze gedenkpenningen zijn van goud, en de grootte naar gelang der omstandigheden. Aan de eene zijde ziet men het wapen van hunnen souverainen staat, eenen leeuw met zeven pijlen in den opgeheven' klauw, gekroond

met de koninklijke kroon. De keerzijde ver-
toont de wapenschilden der zeven vereenigde
provinciën, zamengebonden met linten, wappe-
rende op de wijze van eenen krans. De ge-
wone zinspreuk is op de beide zijden verdeeld;
de eerste heeft het opschrift: *Concordiâ res
parvæ crescunt*, en de andere: *discordiâ maxi-
mæ dilabuntur*.

Na in het kort gesproken te hebben van het
sluiten van dezen vermaarden wapenstilstand, en
de vreugde, welke dezelve in de Nederland-
sche provinciën verwekte, is het voegzaam een
oogenblik stil te staan bij het onderzoek van het
traktaat zelve, en daarvan eene kleine schets
mede te deelen. Het ware overtollig hetzelfde
hier in te laschen, en het is in handen van ieder-
een, en niet één schrijver heeft dit tijdvak be-
handeld, zonder daarvan een afschrift of uit-
treksel te geven.

In het algemeen gesproken, is het de schets
van eenen vrede, waarvan geen enkele trek vol-
tooid is. Twee afgematte en uitgeputte wors-
telaars werpen zich in de armen van den slaap,
en laten het aan den tijd over, hunnen strijd
te slechten of te verlevendigen. Ik weet wel,
dat een wapenstilstand de zaken slechts voor-
loopig regelt, en daarom gemakkelijker te sluiten

is, gelijk uit het tegenwoordige geval gebleken is. Maar hier bleef het voorloopige zelfs nog te gissen.

De beweegredenen voor dezen langdurigen en wreeden oorlog, die naar beestelijke woede zweemde, waren te allen tijde de godsdienst en de vrijheid, en vervolgens de scheepvaart en de handel op Indië. Geen van deze drie punten wordt in het traktaat genoemd; wanneer men in twee of drie artikelen zich daarover wil doen verstaan, zonder te spreken, is het op eene zoo opzettelijk, duistere wijze, dat er afzonderlijke en geheime verklaringen noodig waren, om datgene op te helderen, wat men aan de kennis van het publiek wilde onttrekken.

Dit traktaat nogtans, zoo als het afgekondigd en onderteekend werd, bevatte acht en dertig artikelen; het eerste houdt in, dat hunne hoogheden, zoowel in hunnen naam als in dien van den koning van Spanje, bereid zijn om met de algemeene staten te onderhandelen, als hen houdende voor vrije landen, provinciën en staten, op welke zij geene aanspraak hadden te maken. Zie daar het eenige, wat de vrijheid betreft; er wordt niet meer van gezegd; maar onmiddellijk daarop volgt, dat men voor den tijd van twaalf jaren overeenkomt,

en dat de vijandelijkheden zullen ophouden. Het derde artikel verklaart het *uti possidetis* in weinige woorden, in de meest algemeene bewoordingen en zonder eenige beperking.

Het vierde en vijfde artikel zijn die, van welke ik hierboven gesproken heb, en waarin eene opeenstapeling van bedekte bewoordingen ingewikkeld de scheepvaart en den vrijen handel op Indië, moeten beduiden.

Het zevende is een der minst breedvoerige; het is een wezenlijk laconismus, betrekkelijk tot eenen vrede zonder dagteekening, in Engeland gesloten, en tot de geheimen daarvan, van welke niets verder gezegd wordt. Daarin alleen echter is het, dat men alles moet zoeken, wat den godsdienst of liever de beide godsdiensten, en derzelve beperkingen betreft.

De andere twee en dertig artikelen betreffen het gemak van den inlandschen handel van het ééne naar het andere land, de regten van invoer voor de kooplieden, en bepalende, dat deze voor de vreemden niet zwaarder zullen zijn dan voor eigene onderdanen. Vele artikelen betreffen alleenlijk de handelingen van partikulieren, en bijzondere belangen, de terugvorderingen van verbeurd verklaarde of overheerde goederen, de vernietiging van vonnissen, in den tijd der berberden geslagen. Tot het

herstel van al deze grieven , wordt de aanvang derzelve gesteld op het jaar 1567, (toen de hertog van Alva in het land kwam.) Een aantal regtsvorderingen , gelijk die van het huis van Oranje op deszelfs goederen in Bourgundië , werden aan de gewone regters verwezen ; men belooft elkander wederzijds goed en kort regt. Alzoo de meesten van deze artikelen ook nog in algemeene en onbepaalde bewoordingen gesteld waren , werden ook nog in het volgende jaar , 1610 , eene vergadering van commissarissen tot de noodzakelijke verklaringen vereischt.

Indien iemand zich grondig wilde onderrigten nopens de Nederlandsche Beroerten , en hij derzelve geschiedenis met oplettendheid naspoorde , alsdan de overmaat van rampen , al de gruwelijke tusschen-gebeurtenissen gezien had , welke de tirannij voortbrengen kan , den opstand , de wanhoop , de wraakzucht ; wanneer hij dezen heilloozen vijftigjarigen oorlog , dien oorlog om godsdienst en godslastering , dien oorlog van burger tegen burger om eigenbaat en eerezucht wel beschouwd had ; indien zoodanig lezer , begeerig om het einde daarvan te weten , dit zien wilde in het traktaat van wapenstilstand , van hetwelk wij gesproken

hebben, ontdaan van de vernederende omstandigheden aan den eenen kant, en de verwaande ijdelheid aan den anderen kant; indien hij dan geene kennis had van de geheime overeenkomsten en gebeurtenissen van de bemiddeling, die ook voor het publiek verborgen bleven, zoude dit traktaat, dat zoo weinig zegt, en waarin zoo veel te zeggen was, en waarmede evenwel de oorlog een einde nam, hem voorkomen even als aan Virgilius het gevecht der bijen in zijne *Georgica*:

*Hi motus animorum, atque haec certamina tanta,
Pulveris exigui jactu, compressa quiescunt.*

Inderdaad is deze geheele geschiedenis een van die lange en aandoenlijke treurspelen, waarin de ontknooping niet aan den aanleg beantwoordt, en die eindigen zonder dat men omtrent weet hoe.

Niettemin werd door deze voorloopige verzoening, dezen brozen, onzekeren, bewimpelden, gedwongen' en geschroefden wapenstilstand de kalmte in de zeventien provinciën hersteld, na den vreesfelijken storm, die hen sedert eene halve eeuw geteisterd had. Een weinig tijds bragt opregtheid te weeg tuschen volken, die

den oorlog en deszelfs rampen moede waren; de oude betrekkingen en de koophandel begonnen weder te herleven; elkeen legde zich toe om zijne verliezen te herstellen, waarin de katholieke provinciën beter slaagden, omdat de regering daar beter gevestigd en geruster was.

De Hollanders waren enkel bedacht op het uitbreiden van hunnen handel; zij stевenden in menigte naar Indië, en, terwijl zij daar rijke vestingen verkregen en onmetelijke veroveringen maakten, hadden zij hunne zaken te huis bijkans in het riet laten loopen. Hun nog nieuwe en kwalijk bevestigde godsdienst verwekte gevaarlijke scheuringen, daaruit ontstonden onlusten; zij moesten eene kerkvergadering hebben. Vreemde tooneelen ontstonden op dezelve uit eerezucht; de oneensgezindheid had haren heilloozen invloed; verscheidene groote personaadjen waren er de slagtoffers van; dit alles kan niet vermeld worden.

Het ware misfchien niet onbelangrijk dit verhaal te brengen tot op den Westfaalschen vrede van 1648, die als het Europeesche regt der volken beschouwd wordt, en door welke het staatsstelsel van Europa van gedaante veranderde. Het zoude een voegzaam vervolg zijn op de

580 NEDERLANDSCHE BEROERTEN.

Nederlandsche Beroerten, en eene volledige geschiedenis van de republiek der Vereenigde Provinciën tot op dien tijd. Middelerwijl, alzoo dit werk alleen de Beroerten der Nederlanden ter onderwerp heeft, die met den wapenstilstand van 1609 een einde namen, is het voegzaam ook aan dit werk een einde te maken.

AANTEEKENINGEN

VAN

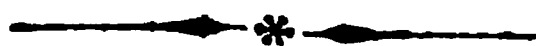
DEN HEER DE *REIFFENBERG.*

AANTEEKENINGEN

VAN DEN HEER

DE REIFFENBERG.

Bladz. 47.

Deze vorst werd in de Nederlanden en in Engeland verzegeld door den beroemden Bodin, schrijver van *la République*, een werk, hetwelk men ten onregte vergeleken heeft met de *Esprit des Lois*, alsof het ééne eene navolging ware van het andere. Het is nogtans der opmerking waardig, dat het eerste dragelijke boek over de staatkunde, ontworpen is geweest bij een volk, hetwelk bestemd was om de staatkunde van geheel Europa te veranderen.

Bladz. 58.

KORT VERHAAL van den moorddadigen aanslag, bedreven op den persoon van den zeer doorluchtigen vorst, den heere prins van Oranje, graaf van Nassau, markgraaf van Vere, enz. door JAN JAUREGUI, een Spanjaard.

(Origineel stuk.)

De heer prins van Oranje, de prediking ter kerke gehoord hebbende op Zondag den 18. Maart

1582, begaf zich naar zijn huis, ter plaatse waar het kasteel van Antwerpen geweest was, vergezeld van verscheidene heeren en edellieden, sommigen van welke bij hem ter maaltijd bleven. Kort daarna middagmaalde hij in het openbaar, gelijk het zijne begeerte was, in de groote zaal van het voormelde huis, in gezelschap van de heeren graven van Laval, Hohenlohe, zijne heeren kinderen, en twee zijner neven, kinderen van den heer graaf Jan van Nasfau, de heeren Bonnivet, des Pruneaux, en andere edellieden. Het middagmaal verliep onder allerlei kortswijl en gesprekken; onder anderen sprak men over de wreedheden, in de landen van herwaarts over door de Spanjaarden begaan. Kort na den maaltijd, ging de genoemde heer prins naar zijn zijvertrek, om zich met de genoemde heeren en edellieden naar zijne kamer te begeven; en toonde hun, in het voorbijgaan, een behangfel, op hetwelk Spaansche soldaten afgebeeld waren. In dit oogenblik lost een man van kleine gestalte op hem een pistool, met eenen enkelen kogel geladen, en treft hem onder het regteroor, zoodanig, dat de kogel door en door gaat, zijnen weg nemende door het gehemelte en uitgaande door de linkerwang, bij het opperkakebeen. De heer prins, gelijk hij zelf meermalen gezegd

heeft, wist niet, wat er gebeurde, en meende dat er eenig gedeelte van het huis was ingestort; want hij had zich niet getroffen gevoeld; echter was hem het gezigt eenigen tijd benomen. Dadelijk gaven sommigen van de op dit oogenblik bij hem zijnde heeren en edellieden den gezegden jongman twee of drie degensteken in het lijf; en de toeschietende hellebaardiers van meergenoemden heer prins, maakten hem voorts met hunne helbaarden af. De heer prins intusschen kennis bekomen hebbende van het gebeurde, en dit ook zelf bespeurende door het branden van zijn haar, riep, op het hooren van het gedruisch om den moordenaar heen: „*doodt hem niet! ik vergeef hem mijnen dood;*” en zich vervolgens tot eenige Fantsche heeren wendende, zeide hij: „och! welk eenen trouwen dienaar verliest zijne Hoogheid!” waarop hij aanstonds naar zijne kamer geleid werd, enkel onder de okselen ondersteund wordende, want hij kon gaan, en was ook bij het schot niet gevallen. Het gerucht verspreidde zich weldra door de geheele stad, tot algemeene ontsteltenis over een zoo plotseling en onverwacht geval, en betreffende eenen zoo geachten persoon, die door een iegelijk voor den verlosser des vaderlands gehouden werd. Ook begreep elkeen, dat, alzoo men

elken moordenaar op staanden voet omgebragt had , daardoor de deur voor het onderzoek der zaak gefloten was. Vele verschillende gesprekken liepen om , waarbij de eene den anderen op verdenking beschuldigde , doch weinigen op het spoor der waarheid waren , en aan de ware daders het minst gedacht werd. Zoodanigerwijze , dat indien zulk geval gebeurd ware in menige stad , waar het volk den losfen teugel heeft , en naar welgevallen van wijk tot wijk kan loopen , er gevaar geweest ware van groote ongelegenheid en onraad. Doch er bestond in de stad Antwerpen zoo goede orde en gehoorzaamheid van allen voor de overheidspersonen , kolonellen en kapiteinen , dat in een oogenblik al de burgers in derzelver wijken zich onder hunne vaandels schaarden , en de kettingen gespannen en de wachthuizen bezet zijnde , niemand meer van zijnen post kon gaan , uitgenomen de bevelhebbers, Monseigneur de hertog van Brabant werd dadelijk van het ongeval onderrigt ; aanvankelijk sprak men Z. H. van 's prinses dood , hetgeen den hertog zeer ontselde , en hem diep deed zuchten , dewijl hij het groote verlies , dat hij daardoor zoude lijden , betreurde , en menigmaal herhaalde , dat , indien de koning zijn eigen vader mogt herleven , hij over deszelfs dood niet meer in rouw

gedompeld zoude zijn, dan over dien van den gezegden heer prins. Maar van den anderen kant, beklagde gezegde heer prins hem niet minder, menigmaal deze woorden uitroepende: „ach, arme vorst! arme vorst! wat zult gij nog „moeijelikheden ontmoeten!” Terwijl de mees- te der dienaren, die tegenwoordig geweest, of op het gerucht van het feit toegesnelld waren, zich bij 'sprinsen persoon bezig hielden, bleef zijn zoon graaf Maurits, niettegenstaande zijne groote droefheid, bij het lijk des gedood- den, wiens kleederen hij deed doorzoeken. Eerst had men het pistool gevonden, hetwelk hem uit de vuist gevallen was; waaruit men oordeelde, dat hij den tijd had gehad om zich te bedienen van eenen dolk, die, bloot, in zijne broek gevonden werd. De heer graaf van Hohenlo, nogtans, beducht voor groote on- gelegenheid, en zich hebbende doen volgen door de lijfwacht van gezegden heer prins en verscheidene edellieden, maakte zich meester van de deur van het huis, om te beletten, dat niemand, dan welbekende lieden, konde uit- of ingaan. Bij verder onderzoek, werden bij den dooden eenige papieren en boekjes gevon- den, en den gezegden heer graaf Maurits in handen gesteld, die, in dat oogenblik eenen der dienaren van zijnen heer vader bij der hand

ziende, hem die papieren vertoonde, en schreiende zeide: „zie daar wat de booswicht bij „zich had.” Waarop hem geantwoord werd: „Mijnheer, wanhoop niet; God heeft de magt „om mijn heer uwen vader te behouden, doch „bewaar die papieren wel; want wij zijn in „de uiterste verlegenheid om iets nopens dezen „ongelukkigen te ontdekken; en zouden zonder dat „in deze stad in groote moeite komen.” Waarop hij antwoordde: „Helaas! ik ben zoo bevreesd, dat hier eenig andere booswicht zij, „die ze mij afneemt.” En was die jonge heer aangedaan, om zoo te spreken, hoeveel te meer was hij het, toen er een gerucht, hetwelk iemand verspreid had, in de zaal omliep, dat degenen, die den moordenaar gedood hadden, van zijne partij waren, en dat men zich van hunne personen moest verzekeren; zoodaniger wijze, dat de beste vrienden van den gezegden heer prins en zijne bedienden in gevaar kwamen. Op het zeggen van den jongen graaf, nam hem de gezegde dienaar onder zijnen mantel, en zeide tot hem: „Mijnheer, kom met mij; ik zal „uwe papieren in veiligheid brengen;” hetgeen hij deed. Hem vervolgens naar de kagchekamer van het huis brengende, en de gezegde papieren in goede bewaring gevende, erkende hij, dat alles in het Spaansch geschreven was; derhalve zeide

hij tot den graaf: „Mijnheer, er is geen ge-
 „vaar voor u; keer terug, en laat vlijtig onder-
 „zoeken; ik voor mij zal naar mijn heer gaan.”
 Hetgeen geschiedde. En toen begon de gezeg-
 de dienaar iedereen te verzekeren, dat de dader
 een Spanjaard was, en dat men de opgerezene
 verdenkingen kon laten varen. Kort daarna kwam
 de gezegde jonge graaf terug, met de overige
 papieren, eenige kruisen, en *agnus Dei*, met
 eene groene waskaars, twee stukken huid, zoo
 het scheen van eenen haas; hetgeen velen aan-
 leiding gaf om te zeggen, dat hij padden en
 toovertuig bij zich had. Dezelfde dienaar be-
 gon die eerste papieren te lezen, welke hij be-
 vond gedeeltelijk gebeden, gedeeltelijk geloften te
 zijn, en vervolgens den omslag van een pakket
 brieven opbrekende, zag hij, dat die alle in het
 Spaansch geschreven waren, van eenen Span-
 jaard aan eenen Spanjaard, waarvan hij aan
 een ieder verzekering deed geven; maar hij
 wilde het overige niet openen. Kort daarna
 kwam de heer van St. Aldegonde, die reeds
 naar Z. H. gereisd was, en bij zijn inkomen
 tot den gezegden dienaar zeide: „wij moeten
 „raadplegen over hetgeen te doen staat, want
 „er is een groot rumoer in de stad.” Waarop
 hem geantwoord werd: „Mijnheer, indien het
 „u gelieft, dat wij ons ter zijde begeven, om

„daarover te handelen, geloof ik, dat gij den „raad gereed zult vinden.” Toen begaven zij zich ter zijde, uit hoofde van de menigte, die hen omringden, en opende die heer het overige der papieren, waaronder twee wisselbrieven gevonden werden, de eene van twee duizend kroonen, de andere van acht honderd zeven en zeventig, met adviesbrieven, het al in het Spaansch en van Spanjaarden; de boeken bestonden in getijden, eenen Jezuitschen Catechismus, en een volgeschreven schrijfboekje: Vervolgens God gedankt hebbende, dat Hij zulke opening gegeven had, besloot de heer van St. Aldegonde zich regtstreeks naar het Stadhuis te begeven, en in het voorbijgaan de wachten te verzekeren, dat het een bedrijf van Spanje was, het schrijfboekje en het grootste gedeelte der schriften met zich nemende; de andere zoude zich naar Z. H. begeven met het overige gedeelte te zijner onderrigting, en om zijnen persoon niet te verlaten. Hetgeen geschiedde. Op weg zijnde, ging de gezegde heer van St. Aldegonde door de woning van den gezegden heer, prins, en toonde hem de gemelde papieren. Ondertuschen werd het eerste verband gelegd, en de prins te bed gebracht; toen begonnen de hij hem zijnden eene flikkering van hoop op te vatten, omdat zij erkenden, dat zijn gezigt en zijne spraak, en

vooral zijn verstand en oordeel zeer juist waren, en dat hij, hem verboden zijnde veel te spreken, met eene vaste hand en vlug schreef. Middelerwijl verscheen een van de hoofdlieden der stad, genaamd Lion-Petit, om naar 's prins' leven of dood te vernemen. En door den gezegden dienaar verzocht zijnde voor dit oogenblik den gezegden heer prins in rust te laten, en verwittigd, dat er hoop op genezing was, antwoordde hij, dat het volk zeker niet tevreden zoude zijn, indien hij niet de verzekering konde geven van hem gezien te hebben. Daarop liet men hem binnentreden. Na eenige gesprekken, den gezegden heer prins gevraagd hebbende, wat hem behaagde te bevelen, zeide deze: „Breng mij bij het volk in gedachtenis, en „zegt aan hetzelfde, dat het geene onrust „make; en dat hetzelfde, naardien het Gode „behaagt, mij tot zich te roepen, dien vorst „gehoorzame en getrouwelijk dicne, alzoo ik „er op aarde geenen beteren en geschikter „ken.” Z. H. de aangebragte wisselbrieven en andere papieren gezien hebbende, beval den heer Martini, griffier, die zich bij hem bevond, dezelve bij de stads-overigheid te brengen, om te onderzoeken op wien de wisselbrieven luiden. Inmiddels den raad van state hebbende doen bijeenkomen, vaardigde hij

brieven uit aan de algemeene staten, den raad van state, de stedelijke overigheid, de kolonellen, kapiteinen, en overlieden der gilden, om het proces onverwijld te doen opmaken, bij lijve aan een elk bevelende, te verklaren, wat hun omtrent den moordenaar kon bewust zijn.

De overigheid intuschen, die reeds het proces aangevangen, en uit de gezegde papieren en het schrijfboekje ontdekt had, dat de moordenaar tot het huis behoorde van eenen Spanjaard, genaamd Gaspard d'Annastro, beval, dat al degenen, die zich in het gezegde huis bevonden, zouden gevat worden, hetwelk uitgevoerd werd; doch men bevond, dat de gezegde Annastro, des Dingsdaags te voren, vertrokken was, en den weg naar Brugge had genomen, waarop aan de kolonellen en kapiteinen door de overigheid, en aan alle ingezetenen door hunne oversten, werd kennis gegeven, dat de geheele aanslag door de Spanjaarden gesmeed was. Daarop begon de gansche stad tot bedaardheid te komen, nogtans in de wapenen blijvende, om aan de justitie den sterken arm te verleen. Bij het eerste verhoor van Antonio Venero, bleek niet veel van belang, dan alleen, dat hij den persoon des moordenaars herkende; maar naardien hij beleed, dat denzelfden dag, in het huis van den gezegden

Annastro, de mis heimelijk was gevierd, vatte men ter goede rekening, en op vermoeden, Antonie Timmerman, van de orde der Jakobynen, terwijl tevens bevolen werd, het lijk des moordenaars op eene stelling door de stad te voeren, om hetzelfde aan het volk te ver-
toonen, en te doen herkennen, hetgeen geschiedde. Zoodra het op de groote markt ten toon werd gesteld, herkende iedereen hetzelfde voor dat van Jan Jauregui, eenen Spanjaard, en bediende van Gaspard d'Annastro; ook de gezegde Venero herkende het lijk. Des anderen-
daags, den 19. van gezegde maand, terwijl men aan alle poorten der stad Antwerpen, naauwe wacht hield, kwam des morgens de post van Brugge aan, en de brieven aan de Rivier-
poort vertoond zijnde, vond men onder dezelve, brieven van den gezegden d'Annastro aan Venero gericht, die aan Z. H. en aan de stads - overigheid gebragt werden; er werd dien zelfden dag door de gezegde overigheid bevolen, dat het lijk des moordenaars gevierendeeld, en het
hoofd aan het bolwerk tegenover de Kil, en de deelen aan de vier voornaamste poorten zouden ten toon gesteld worden, hetgeen ten uitvoer werd gebragt. Des anderendaags be-
volen Z. H. en de raad van state, dat er in alle kerken, buitengewone gebeden tot den Allerhoogsten zouden gedaan worden voor de

herstelling van gezegden heer prins; en er werd door eene afkondiging van de stads-overigheid, bij trompetgeschal, een vastendag en openbare gebeden, op den volgenden Woensdag, den 21. der maand, bepaald, met bevel, om dien dag geenen arbeid te doen, maar denzelven alléén met vasten en bidden door te brengen. De brieven van d'Annastro werden aan Venero medegedeeld, die, zich daardoor overtuigd ziende, en door eenen der kolonellen en andere toegesproken zijnde, gelijk uit zijne erkentenis blijkt, papier en inkt vroeg, en zijne tweede bekentenis eigenhandig schreef en onderteekende. De gezegde heer prins, vermeene, dat zijn sterfuur nabij was, zond den heer van St. Aldegonde met brieven aan de algemeene staten, in welke hij hem aanbeval, als zijnen laatsten raad, te volharden, in hunne gehoorzaamheid aan Z. H., verklarende hun, dat hij denzelven achtte den eenigen vorst te zijn, die voor hen geschikt was; ten gevolge waarvan de gezegde heeren hunne afgevaardigden zonden aan Z. H. om denzelven van hunne getrouwe aankleving te verzekeren. Den volgenden Woensdag werden de vasten met de buitengewone gebeden gevierd, hetgeen geschiedde met zulk eene menigte en toevloed in al de kerken der beide talen, dat er sedert menschen geheugen niet zoo veel volk in de

kerken van Antwerpen gezien was, noch zoo vele tranen vergoten zijn. Tevens, alzoo de geneesheeren en heelmeeesters begonnen eenige hoop te voeden op de herstelling van den gezegden heer prins, werden de gebeden gedeeltelijk vergezeld met dankzeggingen voor dit goede begin, en smeekingen, dat het Gode behagen mogt de genezing te voltooijen. De toestand van den persoon van gezegden heer prins, bleef al steeds beterende, en dezelve werd dagelijks met veel deelneming bezocht door Z. H., die vele zorgen voor hem betoonde bewees, gelijk ook de gezegde heer prins wederkeerig van Z. H., bij alle gelegenheden aanbevelende om hem te dienen. En de overheid was aan den anderen kant ijverig in het voortzetten der regtsvervolging tegen de misdadigers, zoodat eindelijk het geheele feit in het licht werd gesteld, gelijk zal blijken door de bekentepissen der gezegde misdadigers; dan de gezegde heer prins, vernomen hebbende, dat men stond over te gaan tot het wijzen van het vonnis, gaf aan gezegden heer van St. Aldegonde, schriftelijken last, om van de overheid te verzoeken, dat men hen eenen zoo zachten dood als mogelijk was, zoude aandoen. Dit geschiedde ook; want zij werden bij vonnis der overheid, op Woensdag den 28. der gezegde maand, op een schavot, tegen over het Stadhuis in het midden

der groote markt, ten toon gesteld, en vervolgens door den scherpregter aan eenen paal geworpd, hunne ligchamen gevierendeeld en aan de voornaamste poorten der stad opgehangen, hunne hoofden op twee der groote bolwerken geplaatst, die voorheen tot uit kasteel behoorden. De jakobijn, Antonie Timmerman, leverde denzelfden dag eene tweede bekentenis in, door welke hij beleet van gevoelen geweest te zijn, dat gezegde Jauregui met een volkomen vrij gevoelen der gezegde onderneming kan uitvoeren, en doch thans, beter onderrigt door de hem gedane goede vermaningen, te erkennen gedwaald te hebben, weshalve hij de heeren van den geregte bad deze verklaring niet te veronachtzamen in geval, dat het regts-geding in het openbaar mogt bekend gemaakt worden.

Weinige dagen na de gezegde strafoefening, kwamen aan Z. H. van de onderscheidene plaatsen brieven toe, door den prins van Parma geschreven aan de steden, welke hij wilde bewegen, om zich, ter oorzake van den dood van den gezegden heer prins, aan het bewind te onttrekken, verzoekende gemelde steden Z. H. om raad. Deze steden waren Brusfel, Gend, Brugge, Mechelen, Iperen, Oudenaarde, Duinkerken en vele andere, en eindelijk ontving de stad Antwerpen dergelijke brieven. Ook wer-

den er in de stad Gend, brieven van Annastro gezonden, strekkende te zelfden einde, welke de afzetting van Venero bevat, en overal waar hij eenigen ingang vond, schreef hij. Al de gemelde brieven, zoowel die van den prins van Parma als van Annastro, waren gegrond op de verzekering, welke zij van den dood van gemelden heer prins meenden te hebben, welchen God echter tot nu toe bewaard heeft, en zal bewaren door zijne genade, indien het hem behaagt.

Bladz. 79.

Dit stuk is niet algemeen bekend, alhoewel Bor hetzelve (in het Hollandsch) in zijne geschiedkundige werken heeft ingevoegd, en dat het geheel gevonden wordt in de *Tableau de l'histoire des princes et principauté d'Orange* van Joseph de la Pise (1), als ook in het eerste gedeelte des vijfden deels van het *Corps universel diplomatique du droit des gens* (2). Wij hebben ons bediend van de oorspronkelijke drukken, te Delft in het Fransch en Hollandsch uitgegeven (1581 in 4°), en die zeer zeldzaam zijn; wij hebben dezelve daarenboven vergeleken met die van Leyden en Antwerpen, in welke laatste stad het verdedigingschrift in dat

---

(1) Pp. 468—515. der uitgave van den Haag 1639. De vermeende druk van 1641 is dezelfde als deze. Men heeft ze tegen elkander vergeleken; de titel alleen verschilt.

(2) Van pag. 384 tot 406.

zelfde jaar 'ook in het Latijnsch uitkwam (3). Sommigen geloofden, dat de opsteller van deze pleitrede Hubert Languet was; doch men schrijft het in het algemeen met Grotius toe aan eenen anderen Franschman, Pierre de Villiers genaamd (4). De beroemde de Thou en het grootste gedeelte der geschiedschrijvers laken de bitterheid en den scherpen toon van het verdedigingschrift van Willem (5); doch deze maakte slechts gebruik van het natuurlijke verdedigingsregt. Filips, en dit heeft Montesquieu aangemerkt, had alle denkbeelden van eer, zedekunde en godsdienst omvergestooten (6) door den dolk in handen der moordenaars te stellen. „Het antwoord van Willem, zegt Voltaire (7), „is een der schoonste gedenkstukken der Geschiedenis. Van onderdaan, welke hij van „Filips geweest was, werd hij hem gelijk, „zoodra hij vogelvrij verklaard was. Men ziet „in zijn verdedigingschrift eenen vorst van een

---

(3) *Denglet Dufresnoy. Méthode pour étudier l'Histoire éd. de 1772 tom. XIII, pag. 299.*

(4) *Grotius lib. III. belg. ann.*

De Réal La science du gouvernement tom. VIII. pag. 540.

(5) *Hist. lib. LXXI. § 18. ed. Lond. fol. tom. VIII. pag. 540.*

(6) *Esprit des lois liv. XXIX. ch. 16.*

(7) *Essai sur les mœurs, etc. ch. 164.*

„ keizerlijk huis, niet minder oud, niet minder
 „ beroemd dan eertijds het huis van Oostenrijk,
 „ eenen Stadhouder, die optreedt als beschul-
 „ digcr van den magtigsten koning van Europa
 „ voor de regtbanken van alle hoven en alle
 „ menschen. Eindelijk is hij boven Filips, door
 „ dat hij hem op zijne beurt kunnende vogel-
 „ vrij verklaren, die wraak verfoeit en zijne vei-
 „ ligheid slechts van zijne degen verwacht.”

Hoewel dit hier niet eene daadzaak ten voor-
 deele van den opstand zij, dien men sedert *de*
heiligste der pligten genoemd heeft, merkt men
 in dit geschrift grondregels aan van eene bui-
 tengewone onverschrokkenheid voor dien tijd,
 en zeer gezonde denkbeelden over de verdeeling
 der magten. Misschien zou men verleid wor-
 den, om er eenen edeler' stijl in aan te treffen;
 maar ik beken, dat ik deze eenvoudigheid ver-
 kies boven die belagchelijke overdrevene sier-
 lijkheid van onze tegenwoordige manifesten. Wij
 maken een ernstig geslacht uit; men verstaat den
 geest der eeuw niet, wanneer men dezelve met
 staatkundige gekheden wil ophouden; deze ge-
 lukken thans niet meer dan de andere.

Het verdedigingschrift, slechts als een ge-
 schiedkundig gedenkstuk beschouwd, bevat ook
 belangrijke bijzonderheden. Daarin verneemt men
 door welk middel Willem, in het gezantschap
 naar Frankrijk afgezonden, van koning Hendrik

II. de ontwerpen van Spanje, betreffende de Inquisitie, vernam. Zie van der Vynckt D. I. p. 252 en Schiller pag. 121 de aanmerking.

Bladz. 88.

Men had te Rome den marteldood van Jau-regui gevierd; men beproefde om ook den hemel in verbindtenis te brengen met de misdaad van den eerloozen Geerardt. De liefhebbers bewaren een boekje, waarvan wij enkel den 3^{den} druk kennen, onder dezen titel:

In honorum inclyti heroïs Balthasaris Gerardi, tyrannidis Auraicae fortissimi vindicis carmen: quo et Guillelmi Nassavii principis auraici coedes et percussoris tormenta, copiosius in hac secundâ editione quam in primâ fuerant descripta, enarrantur: auctore T. G. A. V. J. Lovanii, apud Joannem Meursium, 1589, in 8vo pp. 48.

Dit boekje is gedrukt met goedkeuring van H. Cuykies, pausfelijken koninklijken censor.

„Filips, zegt Voltaire, was zeer tevreden over den moord, hij beloonde de familie van Geerardts; hij verleende haar brieven van adel-dom, gelijk aan die welke Karel VII gaf aan de familie van de Maagd van Orleans, brieven door welke de buik veradelde. De afstammelingen van eene zuster des moordenaars genoten dit zonderlinge privilegie, tot den tijd, toen Lodewijk XIV. Franché-Comté bemagtigde.

Toen betwistte men hun eene eer, welke de aanzienlijkste huizen van Frankrijk niet bezitten, en waarvan zelfs de nakomelingen der broeders van Jeanne d'Arc waren beroofd geweest. Men stelde de familie van Geerardts op schatting. Zij durfde hare brieven van adeldom aan den heer de Vanolles vertoonen, bewindhebber der provincie, hij trapte dezelve met de voeten; de misdaad hield op geëerd te worden en de familie bleef burgerlijk (1). Deze zelfde familie, volgens hetgeen men ons heeft verzekerd, naijverig op haren schandelijken roem, heeft zich niet geschaamd haren adeldom terug te eischen bij den gekroonden neef van Willem, den zwijger; men voegt er bij, dat de prins gemeend heeft niet beter de schim van den grooten man te wreken, dan aan de Geerardts toe te staan, hetgeen zij vraagden.

Bladz. 98.

Bij het afnemen van zijn geluk, verzocht hij om de aanstelling in de Nederlanden; maar naauwelijks was hij er, of hij beschouwde het als eene eerlijke verbanning; hij speelde den onderkoning, *hij had onder die eenvoudige en met rampen overstelpde lieden al zijne pracht, trotschheid en weelde medegebragt*. Deze laatste zinsnede is bijzonder merkwaardig door des-

---

(1) Essai sur les mœurs etc. chapitre. 164.

zelfs kracht en bondige wending. Dit is niet de eenige gelukkige uitdrukking, die men in van der Vynckt vindt, die, midden onder eene menigte van onnaauwkeurigheden, herhalingen en platte uitdrukkingen bewijst, dat hij aanleg had tot eenen goeden stijl.

Om Leicester wel te kennen, moet men de Roman van Kenilworth lezen, waarin het hof van Elizabeth met eene bewonderenswaardige juistheid wordt afgeschetst. Er zijn weinige geschiedenissen, die zoo wel de gelaatkunde van eene eeuw begrijpen; er zijn er geen, die dezelve eene meer dramatische houding geven. De Belgiërs zullen Walter Scot dank weten door in het voorbijgaan de waschvrouw van Erasmus onsterfelijk gemaakt te hebben.

Bladz. 182.

Deze is het vooral, die de menschen afschildert, welke men in de geschiedenis moet beschouwen. Schiller heeft in zijn Treurspel *Don Carlos* niet vergeten, om van den aangewezenen trek, door van der Vynckt, partij te trekken en aan Filips die diepe geveinsdheid te geven; en die kunst om zijne gevoelens in zich zelven te bedwingen en te smoren, *zonder dat er eene de huid raakt*. Filips ontving de eerbewijzen zijner hovelingen; eensklaps werd hij onder hen den hertog Medina Sidonia gewaar en riep:

Sieh da! mein admiral!

MEDINA SEDONIA.

*Das, Großer König
Ist alles, was ich von der Span'schen jugend
Und der Armada Wiederbringe.*

KÖNIG.

Gott

*Ist über mir .... Ich habe gegen menschen,
Nicht gegen sturm und klippen sie gesendet ....
Seyd mir willkommen in Madrid.*

(Er reicht ihn die hand zum kusse)

Und dank

*Das ihr in euch mir einen würd'gen diener,
Erhalten habt! .... Für diesen nieme granden,
Erkenn ich ihn, willich erkannt ihn wissen (1).*

Wat zie ik? mijnen admiraal!

MEDINA SEDONIA. *(Hij nadert bevende en valt
voor den koning te voet, het hoofd buigende).*

„Zie hier, groote koning al wat ik u van
„de Armada en van de Spaansche jeugd terug
„breng.”

DE KONING. *Na eene lange stilte.*

„God is boven mij. Ik heb haar tegen de
„menschen gezonden en niet tegen de stormen
„en klippen.

„Zijt welkom te Madrid *(hij reikt hem zij-
„ne hand om te kussen)*. Ik dank u, dat gij
„mij eenen waardigen dienaar bewaard hebt.

---

(1) DON CARLOS. Act. III. sc. 7. p. 147. *Carlsruhe* 1818.